

НАВЧАЮЧИСЬ – ПЕРЕМАГАЄМО

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ВІДБУДОВИ: РЕАЛІЇ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

НУШ

STEM

ІННОВАЦІЇ
В ОСВІТІ

2023

НАВЧАЮЧИСЬ ПЕРЕМАГАЄМО

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ВІДБУДОВИ: РЕАЛІЇ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

МЕТОДИЧНИЙ ПОРАДНИК
НАУКОВЦІВ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
ДО ПОЧАТКУ НОВОГО 2023–2024 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

КИЇВ

2023

**Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 8 від 03.08.2023 р.)**

Рецензенти:

Калініна Л. М., доктор педагогічних наук, професор,
вчений секретар Інституту педагогіки НАПН України;

Малиношевська А. В., кандидат педагогічних наук,
заступник директора з наукової роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України.

Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: реалії, досвід, перспективи / методичний поради́ник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2023–2024 навчального року : методичні рекомендації / за заг. ред. Олега Топузова, Тетяни Засекиної : Ін-т педагогіки НАПН України. – [Електронне видання] – Київ : Педагогічна думка, 2023. – 192 с.

DOI <https://doi.org/10.32405/978-966-644-737-4-2023-192>

ISBN 978-966-644-737-4

У виданні опубліковано методичні рекомендації фахівців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового навчального року. Висвітлено орієнтири міжнародних та неурядових організацій щодо забезпечення неперервності освіти в умовах війни, питання організації дистанційного навчання в Україні. Розглянуто інноваційні зміни в організації освітнього процесу у зв'язку із реформою загальної середньої освіти «Нова українська школа» та умовами воєнного стану.

Для педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

ПЕРЕДМОВА

Навчання дітей в умовах воєнного стану забезпечується ціною надлюдських фізичних, психічних, трудових зусиль педагогів, учнів, їх батьків та усіх тих, хто забезпечує освітнє середовище. Із самого початку війни вчені НАПН України активно долучилися до розроблення та упровадження практичних заходів щодо безпечної та якісної освіти українських дітей в умовах воєнного часу. Основними напрямками роботи фахівців установ НАПН Україна є підтримка психологічної й інформаційної безпеки учнів, а також забезпечення їхнього інтелектуального й академічного розвитку в умовах війни.

Одним із практичних механізмів забезпечення освітнього процесу є перегляд та коригування змісту загальної середньої освіти як відповідь на виклики, що виникають в умовах воєнного стану. За безпосередньої участі вчених Національної академії педагогічних наук України скориговано зміст навчання на рівні початкової, базової та профільної освіти. Уточнено наповнення змістових ліній питаннями здорової і безпечної поведінки учнів. Оновлено програми з історії з акцентом на протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді, формування в учнівства української історичної пам'яті, патріотизму та розуміння єдності України та українського народу з Європою та європейськими демократичними цінностями. Посилено увагу до інформаційної безпеки, вивчення явища війни як найжорсткішого прояву збройного конфлікту.

Фахівці Інституту педагогіки НАПН України розробили оригінальну дидактичну систему адаптаційного циклу базової освіти (5–6 класи), що передбачає комплект навчально-методичного забезпечення, створеного на єдиних концептуальних засадах. У цьому збірнику науковці Інституту педагогіки надають методичних порад щодо організації навчання не лише за підручниками, а й за іншими навчально-методичними матеріалами, які ними підготовлені для забезпечення змішаного навчання. Адже усі підручники розроблено із цифровими додатками, що містять відеотеки, інтерактивні вправи, додаткові матеріали для учнів та учителів.

Максимально придатним для організації самостійної навчальної діяльності в умовах ресурсних обмежень є мобільний застосунок «Вивчаю – не чекаю», створений за участі вчених Інституту педагогіки НАПН України. Метою проєкту стало надання українським учням можливості навчатися за українськими навчальними програмами у будь-якій точці світу та за будь-яких організаційних умов.

Багатоаспектна непроста робота з психолого-педагогічного і методичного забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу триває.

Тільки освічені – вільні!

Навчаємось – перемагаємо!

Слава Україні!

Олег Топузов,

доктор педагогічних наук, директор Інституту педагогіки
НАПН України, віцепрезидент НАПН України

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Проблема діагностики та компенсації освітніх втрат здобувачів загальної середньої освіти	6
1. Вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти.....	8
2. Навчання української літератури в 5–6 класах Нової української школи.....	15
2.1. Зміст і структура модельної навчальної програми «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти.....	15
2.2. Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури в 5–6 класах як ефективний засіб організації освітнього процесу.....	17
2.3. Підручники української літератури для 5–6 класів: компетентнісний потенціал.....	18
2.4. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць 5–6 класів як інструмент підвищення якості навчання української літератури.....	24
2.5. Освітні втрати у навчанні української літератури в 5 класі та шляхи їх подолання.....	28
3. Особливості вивчення інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) у 5–6 класах Нової української школи.....	35
3.1. Зміст і структура модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти.....	35
3.2. Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) у 5–6 класах	37
3.3. Реалізація інтегрованого та компетентнісного підходів у підручниках «Література (українська та зарубіжна)» для 5–6 класів.....	38
3.4. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць на уроках інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) у 5–6 класах.....	47
4. Організація професійної діяльності вчителів іноземних мов в умовах воєнного стану	54
5. Актуальні питання викладання історії та громадянської освіти	62
5.1. Рекомендації щодо навчання інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» в 5–6 класі	62
5.1.1. Особливості представлення історичного змісту в інтегрованому курсі «Досліджуємо історію і суспільство».....	62
5.1.2. Особливості подання громадянознавчого змісту у модельній навчальній програмі й підручниках «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)»	65
5.1.3. Методика роботи з підручниками в інтегрованому курсі «Досліджуємо історію і суспільство».....	68
5.1.4. Орієнтація підручників із курсу «Досліджуємо історію і суспільство» на досягнення обов'язкових результатів Державного стандарту базової середньої освіти з громадянської та історичної освітньої галузі	71
5.1.5. Вивчення питань сталого розвитку в інтегрованому курсі «Досліджуємо історію і суспільство».....	74
5.2. Імперський дискурс у чинній програмі «Історія України», 10 клас	78

5.3. Роль фотографії як джерела інформації на уроках історії та громадянської освіти	81
5. 4. Розвиток патріотизму учнів на прикладах локальної історії	87
6. Навчання математики у 2023–2024 навчальному році	91
6.1. Рекомендації щодо подолання втрат у математичній підготовці учнів.	91
6.2. Упровадження Нової української школи	104
6.2.1. Особливості модельної навчальної програми авторського колективу М.І. Бурда, Д.В. Васильєва	104
6.2.2. Особливості модельної навчальної програми авторського колективу С.О. Скворцова, Н.А. Тарасенкова	106
6.2.3. Особливості підручників авторського колективу Г.П. Бевз, В.Г. Бевз, Д.В. Васильєва, Н.Г. Владімірова	109
6.2.4. Особливості підручників авторського колективу Н.А. Тарасенкова, І.М. Богатирьова, О.М. Коломієць, З.О. Сердюк, Ю.В. Рудніцька.....	110
6.2.5. Навчальні та методичні посібники.....	112
7. Організація процесу навчання інформатики у 1–11 класах	115
8. Організація освітнього процесу в 5–6 класах за природничою освітньою галуззю	120
8.1. Вивчення інтегрованого курсу «Природничі науки» у 5–6 класах закладів загальної середньої освіти	121
8.2. Вивчення інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» в 6 класі за модельною навчальною програмою Коршевнік Т.В.....	126
8.3. Навчання за підручником географії для 6 класу закладів загальної середньої освіти (автори: О.М. Топузов, В.Д. Грома І.М. Ільницький, Д.В. Полтавченко).....	133
9. Особливості реалізації змісту технологічної освітньої галузі в адапційному циклі базової середньої освіти	137
9.1. Організація освітнього процесу в 5–6 класах за технологічною освітньою галуззю.....	137
9.1.1. Варіанти організації освітнього процесу відповідно до вимог технологічної освітньої галузі ДСБСО.....	137
9.1.2. Особливості впровадження предмета «Технології» в 5–6 класах	138
9.1.3. Вивчення навчального предмета «Технології. 5–6 класи» за МНП Д. Кільдерова, Т. Мачачі, В. Юрженка, Д. Луп'яка	142
9.2. Методичні рекомендації щодо викладання навчального предмета «Технології» в новій українській школі.....	148
10. Вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво» у 5–6 класах Нової української школи	152
11. Вивчення інтегрованого курсу «Здоров'я, добробут і безпека» у 5–6 класах	173
12. Адаптивне тестування в закладах загальної середньої освіти на основі використання Google Forms: методичні рекомендації.....	180
12.1. Адаптивне тестування: суть, розроблення та оцінювання	180
12.2. Google Forms як інструмент адаптивного тестування.....	183

ПРОБЛЕМА ДІАГНОСТИКИ ТА КОМПЕНСАЦІЇ ОСВІТНІХ ВТРАТ ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Головко Микола Васильович

доктор педагогічних наук

В умовах воєнного часу та повоєнної відбудови України особливої актуальності набуває проблема освітніх втрат здобувачів загальної середньої освіти, що накопичуються з початку широкого запровадження дистанційного навчання на тлі карантинних обмежень, викликаних коронавірусною інфекцією. Під час пандемії COVID-19 відбулися кардинальні зміни традиційних форм організації навчання, що викликало певні труднощі в усіх суб'єктів освітнього процесу. Адже тривале призупинення навчання має істотний вплив на глобальні процеси соціального й економічного розвитку країни.

Однією з ознак освітніх втрат є зниження рівня навчальних досягнень учнів, пов'язаним із тривалими перервами в навчанні (наприклад, літні канікули, після завершення яких зазвичай знижується рівень успішності учнів та зростає розрив між їхніми академічними результатами; вимушені перерви у навчанні через особисті причини; надзвичайні ситуації (пандемії, воєнний стан, техногенні явища)). У міжнародній освітній практиці освітні втрати розглядаються у широкому контексті: від втрат у навчанні (знаннях, уміннях, навичках у порівнянні з обов'язковими результатами навчання, визначеними стандартами та програмами) до втрат в особистісному розвитку здобувачів освіти (зниження темпів інтелектуального, емоційного, соціального розвитку особистості).

На рівень навчальних втрат впливають доходи родини (діти з більш заможних родин мають більш сучасні засоби та кращий доступ до інтернету), а також освіта батьків та їхня активна участь в освітньому процесі, зацікавленість навчанням дитини та її підтримка, готовність і спроможність створити вдома відповідний освітній простір, забезпечити дидактичними матеріалами для дистанційного навчання. Освітні втрати мають накопичувальний ефект та негативно впливають на особистісний розвиток здобувачів освіти, поглиблюють нерівності в освіті через зростання навчальних розривів, а також у майбутньому суттєво вплинуть на добробут конкретної особи та держави в цілому.

Вони зростають пропорційно тривалості дистанційного навчання та накопичуються і ця тенденція характерна для різних країн світу. Основними чинниками, що зумовлюють накопичення освітніх втрат в онлайн-навчанні, є недосконалість технологій організації дистанційного навчання; відсутність у здобувачів освіти та педагогів цифрових засобів для навчання з відповідними технічними характеристиками, а також доступу до безперебійного та швидкісного інтернету; недостатній рівень сформованості в здобувачів освіти цифрової грамотності та компетентності самоосвітньої навчально-пізнавальної діяльності, а відтак постійна потреба активного зворотного зв'язку з педагогами; недостатній рівень розвитку цифрової компетентності в педагогів, їхньої готовності до застосування на практиці технологій дистанційного навчання; неготовність батьків забезпечувати підтримку онлайн навчання дітей тощо.

Особливо відчутними вони є для природничої освітньої галузі загальної середньої освіти та дисциплін фундаментальної підготовки майбутніх фахівців технічного профілю, адже опановуючи їх дистанційно, учні не мають можливості працювати у шкільних лабораторіях, що негативно впливає на формування експериментальних умінь.

Зростання освітніх втрат в умовах воєнного стану зумовлене руйнуванням освітньої інфраструктури, порушенням традиційних комунікацій суб'єктів освітнього процесу, їхнім вимушеним

переміщенням у межах країни та за кордон. При цьому дистанційне навчання є почасти чи не єдиним способом організації навчання. Хоча освітні втрати наявні й під час очного навчання, вони стрімко зростають в умовах переходу на дистанційну форму організації освітнього процесу, зокрема, коли навчання переважно здійснюється в асинхронному режимі.

Основними механізмами компенсації освітніх є: збільшення тривалості навчання за рахунок скорочення канікул; запровадження шестиденного навчального тижня; реалізація програм прискореної освіти, що передбачають ущільнення навчального матеріалу та зосередження уваги на ключових питаннях програми; корекційні освітні програми у формі індивідуальних занять для окремого учня або групи учнів; технології адаптивного навчання, під час якого клас поділяється на окремі групи, які працюють поза основним навчальним часом над усуненням конкретних прогалин у знаннях і навичках відповідно до освітніх потреб здобувачів; короточасні програми надолуження освітніх втрат, спрямовані на додаткове опрацювання окремих питань в позаурочний час або під час вихідних тощо. Такі програми передбачають індивідуалізацію освітнього процесу та високу мотиваційну, фізичну та психоемоційну активність здобувачів освіти.

Важливою передумовою розроблення ефективних механізмів компенсації освітніх втрат є попередня діагностика, що ґрунтується на методології освітніх вимірювань та здійснюється з використанням стандартизованих інструментів визначення рівня академічних досягнень здобувачів загальної середньої освіти різних рівнів (початкової, базової, профільної) як у розрізі освітньої галузі, так і щодо конкретних навчальних предметів, розділів, тем (стандартизоване тестування на завершальних етапах початкової і базової освіти, загальнодержавний моніторинг якості освіти, локальні моніторинги окремих категорій здобувачів освіти тощо).

Перспективним інструментом є цифрові технології, за допомогою яких реалізуються відкриті онлайн-платформи діагностування та надолуження освітніх втрат, що містять дидактичні матеріали для учнів і педагогів, тренажери, засоби віртуального навчального експерименту та доповненої реальності, діагностувальні роботи, що постійно оновлюються.

І. ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Голуб Ніна Борисівна

доктор педагогічних наук

Горошкіна Олена Миколаївна

доктор педагогічних наук

Зміна освітніх орієнтирів в Україні має реально позначитися на змісті й процесі навчання кожного шкільного предмета, й української мови зокрема. Вступаючи до нової української школи, дитина має відчувати там дух новизни. Нові часи, нові завдання, нове покоління здобувачів освіти, що по-іншому дивиться на світ, нова концепція й Державний стандарт – усе сукупно є рішучим поштовхом до змін, переосмислення, переорієнтування, відмови від застарілих методик і невтомного творчого пошуку. Урок української мови сьогодні – це не опрацювання й запам'ятання численних правил і винятків без обрисів застосування їх у реальному житті. Урок української мови сьогодні – це демонстрування мовних правил як можливостей, які надає людині мова, це щоденна практика застосування їх, усвідомлення сакральності мови, її значущості в житті кожного українця, щоденний поступ у формуванні дитини як мовця як національномовної особистості. Нині відчутна потреба активного самонавчання впродовж життя, креативності, виховання мовної стійкості, мовного смаку.

Упродовж 2023/2024 навчального року вивчення української мови здійснюватиметься за чинними програмами:

- у 5–6 класах за модельними програмами НУШ, затвердженими наказом МОН України від 12.07.2021 № 795; модельні програми розміщено у вільному доступі: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/83023/;
- у 7–9 класах – за навчальною програмою «Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання» (К.: Видавничий дім «Освіта», 2013; зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804);
- у 10–11 класах – за навчальними програмами (рівень стандарту та профільний рівень), затвердженими МОН України від 23.10.2017 № 1407.

Один із викликів 2023/2024 навчального року – забезпечення якості освітніх послуг в умовах повномасштабної війни, спровокованої РФ.

Останнім часом у закладах загальної середньої освіти сталися значні зміни в організації освітнього процесу, спричинені спочатку пандемією, а згодом – повномасштабним вторгненням російського агресора на територію країни. У школах було впроваджено дистанційне та змішане навчання, що спонукало вчителів до оволодіння різними комунікаційними сервісами забезпечення спільної навчальної діяльності віддалено.

Оскільки навчання дистанційно можна здійснювати в синхронному й асинхронному режимах, то, відповідно, зміст і характер вправ, методичне забезпечення виконання їх визначають особливості співпраці суб'єктів освітнього процесу в умовах зазначених режимів.

Синхронний режим (усі учасники освітнього процесу одночасно перебувають у вебсередовищі) передбачає співпрацю вчителя й учнів у реальному часі. Це може бути відео-, аудіозв'язок, спілкування в чаті. Перевагою синхронності є можливість одночасного зворотного зв'язку, миттєвого залучення учасників у визначений час. Зворотний зв'язок має бути постійним і своєчасним. Ефективним у таких умовах вважаємо застосування інтерактивних вправ, розташованих на різноманітних електронних ресурсах, наприклад, [LearningApps.org](https://www.learningapps.org/) що спонукає учнів до повторення, узагальнення

і систематизації знань, формування в них стійких умінь і навичок. Окрім того, можливість відразу перевірити правильність виконання вправ і завдань спонукає здобувачів освіти до рефлексії.

Прикметною ознакою сучасного освітнього процесу є змішане навчання, що зумовлює поєднання традиційних і новітніх технологій, які в результаті поєднання й змішування допомагають реалізувати поставлені завдання. Змішане навчання передбачає зміщення акцентів із пасивного засвоєння знань до самостійного здобування їх, що сприяє формуванню важливої здатності – навчатися впродовж життя. Необмежений доступ до інформації, зокрема навчальної, що розміщена на різноманітних електронних носіях, уможливорює здобувачам освіти набувати досвіду роботи з інформацією.

У цих умовах відбувається зміна видів діяльності суб'єктів освітнього процесу: можна не просто прослухати новий матеріал дистанційно, але й обговорити його. Це формує в здобувачів освіти здатність працювати в команді, розвиває аналітичні, комунікативні вміння, сприяє розвитку критичного мислення.

Змінюється ключова функція учителя: утративши доцільність ретранслювати навчальну інформацію, педагог стає консультантом, порадиником.

У складних умовах сьогодення важливо диференціювати завдання, ураховуючи індивідуальні особливості кожного учня, а також місце його перебування (в Україні, за кордоном чи на тимчасово окупованій території). Зазначимо, що навіть перебування в Україні не гарантує однакові умови для перебігу освітнього процесу.

Різні категорії учнів потребують сьогодені психологічної підтримки, а саме: ті, що перебувають на тимчасово окупованих територіях; свідки жахливих подій; діти, які не почуваються безпечно вдома; діти, обмежені у спілкуванні з усіма членами родини; ті, що втратили рідних чи близьких; діти, змушені покинути свою домівку; тимчасові емігранти тощо. Кваліфіковану психологічну підтримку надають психологи, але, на жаль, так буває не завжди. У багатьох ситуаціях їх заміщують учителі, зважаючи під час організації освітнього процесу на психологічний стан дітей.

Психологи називають навчання технікою стабілізації, оскільки воно асоціюється в дитини з мирними, спокійними часами. Тобто навчання – це нагадування дитині про інший період їхнього життя. Важливе значення мають режимність і систематичність, дотримання розкладу, виконання домашнього завдання, а ще – підтримка вчителя, його спокійний і звичний для дитини голос. Учителю української мови і літератури, знаючи чудодійну силу слова, може впливати на емоційний стан учнів його засобами, звертати увагу батьків, психологів на важкий стан, у якому перебувають окремі учні.

З першого вересня 2023 року шестикласники продовжать навчання за програмами Нової української школи (НУШ), адже у п'ятому класі вони навчалися за обраними модельними програмами. Звертаємо вашу увагу, що минулого навчального року п'ятикласники не мали друкованих підручників, а доступ до електронних варіантів нерідко був ускладнений з об'єктивних причин. З огляду на це важливо акцентувати увагу учнів на повторенні базових тем, необхідних для подальшого вивчення у шостому класі. Наприклад, у п'ятому класі учні ознайомилися з характеристиками звуків мови, зосереджуючи увагу на твердих, м'яких та напівпом'якшених приголосних звуках. Ці знання є важливими, оскільки без них учням може бути складно опанувати окремі орфографічні правила. Також у шостому класі вони будуть вивчати групи іменників I та II відмін. Щоб зрозуміти принцип розподілу іменників на групи, необхідно повторити відомості про звуки (тверді та м'які, шиплячі).

Модельна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Н. Голуб, О. Горошкіна) системно й послідовно спрямовує діяльність учителя на виконання завдань, визначених у Державному стандарті базової середньої освіти, реалізацію компетентнісного потенціалу мовно-літературної галузі, актуалізацію ціннісних орієнтирів, формування предметної та ключових компетентностей. Відповідно до програми розроблено й апробовано в школах, що долучилися до пілотного проєкту, підручники, підготовлено календарне планування, яке вчитель може адаптувати з урахуванням потреб конкретного закладу освіти, особливостей учнів, власного

досвіду. Модельна програма є базою для створення навчальної програми, за якою працюватимуть учителі-словесники конкретного закладу освіти.

Для учнів 5 і 6 класів підготовлено «Зошит моїх досягнень», у якому вміщено 8 тематичних робіт (по 2 варіанти кожної) відповідно до кількості розділів модельної навчальної програми. У зошиті для 6 класу подано ще одну підсумкову роботу, яку вчитель може провести в кінці навчального року.

В умовах суб'єкт-суб'єктної освіти оцінювання здійснюють учитель та кожен учень / кожна учениця. У «Листі самооцінювання» учень / учениця визначає своє ставлення до роботи, емоційний стан, дає характеристику завдань за сприйняттям (складне/просте, зрозуміле/незрозуміле) та оцінює кожне завдання.

Усі передбачені Державним стандартом уміння об'єднано в 4 групи:

1. Уміння працювати з інформацією.
2. Текстові вміння.
3. Комунікативні вміння.
4. Мовні вміння.

Кожне завдання зошитів спрямоване на перевірку сформованості означених умінь. Для зручності користування в зошиті для 6 класу біля завдань проставлено відповідні індекси вмінь.

Акцентуємо увагу, що в модельній програмі (автори: Н. Голуб, О. Горошкіна) немає поділу уроків на аспектні й розвитку мовлення учнів. Авторський колектив дотримується логіки компетентнісного навчання, відповідно до якого кожен урок має забезпечувати розвиток дитини, бути розвивальним. А кожен шкільний предмет нині є засобом розвитку дитини. Тому в журналі не потрібно здійснювати відповідний поділ.

Програма орієнтує на іншу градацію: уроки мовної змістової лінії та уроки мовленнєвої змістової лінії.

Зміст мовленнєвої змістової лінії програми визначають такі розділи: «Інформація», «Текст», «Мовленнєві жанри», «Спілкування». Перелік тем кожного з розділів укладено так, щоб забезпечити здобувачам освіти формування в них життєво важливих наскрізних умінь, а саме: шукати потрібну інформацію, осмислювати зміст і форму тексту, оцінювати якість і достовірність інформації, ефективно комунікувати тощо. Саме ці вміння визначено в Державному стандарті як наскрізні, і саме сформованість їх перевіряють експерти з питань освіти в межах міжнародного дослідження PISA.

Компетентний мовець має знати правила застосування мовних формул, за допомогою яких він може познайомитися і подружитися, з'ясувати або уточнити певну інформацію, пояснити, запросити, попросити вибачення, привітати когось або висловити співчуття тощо. Для цього введено до програми відомості про мовленнєві жанри – взірці мовної поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування. Актуальними в сучасних соціокультурних умовах є низка жанрів, зокрема комплімент, лестощі, похвала; прохання, умовляння, благання, пропозиція; запрошення; згода, відмова; вибачення; подяка; привітання, смс-повідомлення тощо, з правилами побудови яких учні й учениці ознайомлюються в 5 класі; словникова стаття, електронний лист, оголошення, есе, порада, утішання, відповідь на уроці та ін., з якими учні ознайомляться на уроках української мови в 6 класі. Комунікативна значущість, відповідність віковим особливостям учнів стали критеріями добору жанрів.

Системний характер ознайомлення учнів з мовленнєвими жанрами забезпечує насамперед їхнє місце в освітньому процесі: водночас на спеціально відведених для конкретного жанру уроках і на уроках вивчення (закріплення, повторення, узагальнення тощо) мовної теорії.

Актуальними є завдання, що забезпечують формування в учнів умінь працювати з різноманітними лексикографічними джерелами. Привертаємо увагу до іншої важливої проблеми – уміння працювати в команді, групі, парі та методів, що сприяють цьому.

До переліку ключових мовних навичок XXI століття міжнародні експерти з питань освіти відносять розвинений словниковий запас, що актуалізує системну роботу над збагаченням словника учнів. З цією метою в підручниках Н. Голуб та О. Горошкіної уведено спеціальну рубрику «Слово

дня». Привернення уваги до незнайомих слів, активізація їх у своєму мовленні має стати навичкою, потребою дитини. Пропонуємо шестикласникам значення слів у додатках, та не менш важливо спонукати їх знайти значення цих слів самостійно, звернувшись до відкритих джерел. Це сприяє формуванню в них умінь працювати з лексикографічними джерелами, здійснювати швидкий пошук.

Обсяг підручника унеможлиблює розміщення всіх варіантів завдань для рубрики, тож рекомендуємо застосувати такі: визначити кількість букв і звуків, схарактеризувати їх, розібрати за будовою, дібрати синоніми, антоніми, спільнокореневі слова, скласти з ними словосполучення, речення; запропонувати батькам, друзям з'ясувати значення цих слів; придумати загадку; укласти хмаринку тощо.

У пілотних 7 класах рекомендуємо проаналізувати слово за схемою:

1. Слово... та його лексичне значення.
2. Історія слова ...
3. Слово ... й «слова-родичі»
4. Слово та його синоніми.
5. Слово та його антоніми.
6. Слово у фразеологізмах.
7. Слово в українському фольклорі, в приказках і прислів'ях, в загадках, в скоромовках, і переказах і легендах, прикметах, звичаях, народних іграх, в народних піснях, народних казках.
8. Відповідність слову в приказках і прислів'ях народу світу.
9. Слово в назвах творів літератури.
10. Слово в текстах художньої літератури.
11. Слово в назвах газет, журналів, рекламі.
12. Слово в назвах картин художників.
13. Слово в назвах художніх фільмів.

Слово в ілюстраціях і малюнках (намалюй слово, придумай серію малюнків, які б відображали життя слова, проілюструй малюнком художній текст, пов'язаний з цим словом).

Звісно, що не завжди можна дотриматися схеми, тому доцільно обмежитися меншою кількістю пунктів з огляду на конкретний випадок.

Для реалізації мети й завдань вивчення лексики необхідно знати й обов'язково брати до уваги основні тенденції розвитку сучасної лексичної системи з урахуванням останніх змін. Під час добору лексичного матеріалу необхідно враховувати, що словниковий склад української мови значно збільшився.

Соціалізації та громадянській активності здобувачів освіти, їхньому поступові в здобутті освіти, умотивованості до навчання, свідомому вибору подальшого життєвого шляху сприятиме перехід освіти до формування наскрізних умінь і ключових компетентностей, потрібних у XXI сторіччі.

На це спрямовані соціокультурні теми, подані паралельно з мовними чи мовленнєвими. У переважній більшості випадків дібрано епіграфи, що допомагають створити позитивне емоційне тло уроку, спонукати учнів до міркувань, висловлення думок. В окремих випадках запропоновано завдання, що передбачають пояснення змісту епіграфа, але роботу можна урізноманітнити, запропонувавши виразно прочитати епіграф, знайти незрозумілі слова (якщо такі є), прокоментувати його, висловити згоду чи незгоду з думкою автора, запитати у дітей, що вони знають про автора слів тощо.

Компетентнісний підхід як пріоритет висуває не поінформованість учнів, а формування вмій навчатися, самостійно здобувати знання, ефективно взаємодіяти з іншими, приймати рішення, брати на себе відповідальність за них. Рубрика «Шукаємо відповіді на запитання» спрямована на актуалізацію опорних знань учнів, що сприятиме кращому засвоєнню нового матеріалу.

Цілевизначення є базою, підґрунтям для проєктування сучасного уроку. В умовах реалізації компетентнісного підходу перед учителем стоїть завдання планувати урок так, щоб забезпечити оволодіння учнями низкою метапредметних умінь: визначати мету навчання предмета

загалом і цілі кожного уроку зокрема; співвідносити власні дії з тими результатами, що заплановані. Учитель має підвести здобувачів освіти до усвідомлення мети й завдань; учні, визначивши межі своїх знань, повинні побачити, яких знань їм бракує для розв'язання тієї чи тієї навчальної або життєвої ситуації. Тобто на етапі цілевизначення кожен здобувач освіти має сформулювати особисті цілі.

Цілі діяльності вчителя полягають у проєктуванні цілей освітнього процесу з орієнтуванням на досягнення визначених Державним стандартом і чинними програмами результатів; добір і комбінування різних видів навчальної діяльності учнів, створення комфортних умов, стимулювання позитивних емоцій учнів. Цілі учнів – використання можливостей вибудувати й реалізувати індивідуальну освітню траєкторію, удосконалення вмінь, способів навчальної діяльності.

На етапі цілевизначення у 5 класах доцільно ознайомити учнів з переліком цілей уроку, можна запропонувати здобувачам освіти з низки цілей обрати ті, що відповідають темі уроку, доповнити цілі, ранжувати їх за значущістю, визначити особисті цілі. У 6–7 класах учні зможуть визначати цілі уроку самостійно як індивідуально, так і в парах, групах.

Як свідчать спостереження за освітнім процесом, для постановки мети вчителі почасти застосовують таксономію Б. Блума, у якій інтелектуально розвивальні цілі поєднані в певні групи – знання, розуміння, послуговування інтелектуальними прийомами (аналіз, синтез, оцінювання). Формулювання цілей на основі таксономії, за свідченням педагогів, уможливорює інструментальне діагностування, адже дієслова, що визначають цілі, корелюються зі змістом навчання, видами навчальної діяльності учнів.

Як відомо, першим щаблем таксономії є знання. Рівень знань визначають здебільшого такі навчальні дії учнів: розпізнає конкретні факти, поняття, явища, запам'ятовує й відтворює інформацію, систематизує її, установлює зв'язки між поняттями, явищами, співвідносить поняття і приклади, формулює визначення, ставить запитання за змістом опанованого матеріалу тощо.

Розуміння як категорія визначає здатність учнів розуміти смисл вивченого матеріалу. Показниками розуміння можуть бути перетворення вербальної інформації в графічну (схеми, таблиці, карти пам'яті, хмари слів, колажу, алгоритму тощо) і навпаки, інтерпретування навчального матеріалу (складання інформаційної довідки, словникової статті, статті до Вікіпедії, лінгвістичної мініатюри на основі мовних правил), висунення припущень, прогнозування подальшого перебігу подій тощо.

У компетентнісній парадигмі особливу роль відіграє застосування, що передбачає вміння учнів використовувати здобуті знання під час розв'язання конкретних навчальних чи життєвих ситуацій. Тож доцільним є в процесі цілевизначення використання таких дієслів, як-от: застосовує, експериментує, готує, планує, співвідносить, ілюструє прикладами, розкриває, демонструє, інтерпретує, обирає, планує, передбачає, створює, розробляє тощо.

Аналіз передбачає сформованість в учнів умінь розбивати матеріал на структурні складники. У цьому випадку освітні результати передбачають рівень вищий від розуміння й застосування, оскільки потребують усвідомлення навчального матеріалу, розуміння логіки його структурування. Тож учні мають уміти аналізувати, систематизувати, класифікувати, зіставляти, виявляти спільне й відмінне, упорядковувати матеріал, ілюструвати, співвідносити, перевіряти, виокремлювати, досліджувати, обговорювати, робити висновки, оцінювати тощо.

Синтез – це вміння комбінувати складники для утворення цілісності, що має новизну. Це може бути план повідомлення, виконання проєкту, створення схеми, моделі, семантичного конспекту тощо, що передбачає творчу діяльність здобувачів освіти. Визначальною має бути спрямування на створення чогось нового. Для цього учні мають спрямувати знання, здобуті в процесі навчання різних предметів, на пошук оптимального способу розв'язання тієї чи тієї проблеми. Вони формують вміння планувати, організовувати, розробляти, систематизувати, проєктувати, інтегрувати, змінювати, пропонувати, аргументувати, обґрунтовувати, узагальнювати тощо.

Оцінювання – це та категорія, що визначає вміння оцінити оптимальність шляху досягнення очікуваних результатів, правильність і цінність самого результату. Для цього учні мають обрати, зіставити, зробити висновок, оцінити, переконати, довести, розглянути, прогнозувати, рекомендувати конкретні шляхи вдосконалення.

Удосконалення цілевизначення й планування освітнього процесу визначене необхідністю прогнозування основних умов, етапів досягнення навчальної мети, оскільки вчителів важко передбачити, коли в того чи того учня буде сформований певний складник предметної або ключової компетентності.

У структурі компетентнісно орієнтованого уроку особливої ваги набувають мотиваційний, стимулювальний і рефлексійний складники, від яких значною мірою залежить процес засвоєння й творчого переосмислення матеріалу. Рефлексія сприяє розвитку таких якостей учня, як самостійність, активність, відповідальність, наполегливість, формуванню вмінь самоаналізу й водночас стимулює до самовдосконалення, розвиває в них вимогливість і самокритичність, навчає формулювати цілі, бачити труднощі, виявляти проблеми й шукати способи розв'язання їх, прогнозувати результати, висловлювати свої почуття, переживання, усвідомлювати причини їх. На етапі рефлексії доцільно ставити учням запитання на зразок: Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим вам треба ще попрацювати? Чого ви навчилися під час уроку? Що найважливіше ви засвоїли сьогодні? Про які досягнення ви можете звітувати перед собою? Чому ця тема важлива?: Чим збагатив вас цей урок? Що насамперед для себе ви усвідомили? Якими знаннями і вміннями ви збагатилися?

На етапі рефлексії важливо виявити, чи вдалося учням досягнути поставлених цілей. Якщо так, то визначити, що допомогло це зробити. Якщо ж ні, то учні мають поміркувати, над чим їм ще необхідно попрацювати. Здобувачі освіти повинні на уроці не тільки здобути певні знання, а й зрозуміти, як їм вдалося досягти результату.

Із початком повномасштабного вторгнення російського агресора на територію України особливо гостро відчутна проблема ефективної організації освітнього процесу, спрямованого на формування компетентного мовця – патріота своєї держави, який не тільки послуговується нею, а й має мовну стійкість, поважає, шанує державну мову, дбає про її розвиток. Нагальною вимогою часу є формування у здобувачів освіти внутрішньої мотивації до вивчення української мови; ціннісного ставлення до державної мови, набуття суб'єктного досвіду послуговування нею в різних сферах суспільного життя; надання знанням і вмінням з української мови функційності, дієвості. Прикладом мовної стійкості для учнів мають бути вчителі. Ця робота важлива також тому, що через дітей учитель зможе спонукати до переходу на спілкування українською їхні родини.

Упродовж тривалого часу навчання української мови було зорієнтоване на накопичення знань відповідно до заданої наукової парадигми, що позбавляло цей знаннєвий багаж перспектив застосування його за межами школи. Зі зміною освітніх орієнтирів українська мова як шкільний предмет покликана бути засобом розвитку й соціалізації учнів. Для формування ключових компетентностей важливо зосередити зусилля на формуванні загальнопредметних умінь (працювати з інформацією, аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, висловлювати припущення і робити висновки, розв'язувати проблеми, працювати в команді, приймати рішення, ефективно спілкуватися, генерувати нові ідеї тощо), розвитку критичного мислення й емоційного інтелекту.

Розвиток компетентної мовної особистості – це не супутній чи стихійний продукт процесу навчання, а його мета й результат.

На формування компетентної мовної особистості спрямовані компетентнісно орієнтовані завдання, уміщені в підручнику.

Ефективність виконання вправ і завдань підвищує моделювання життєво важливих ситуацій для учнів, що показують шляхи і умови застосування здобутих знань. Наприклад:

1. Пригадайте тексти своїх улюблених пісень. Про що в них ідеться? Яких струн вашої душі вони торкаються? Перекажіть своїми словами улюблену пісню.

2. Прочитайте текст. Випишіть речення, у якому сформульовано тезу. Назвіть аргументи, які використовує автор. Чи переконали вони вас? Пригадайте ситуації, коли ви сумнівалися. Які це були відчуття? Чому так важливо вміти робити вибір? Перед яким вибором ви поставали недавно?

3. Прочитайте текст. Сформулюйте висновок із прочитаного. Чи доводилося вам у буремний час в Україні читати сумнівну інформацію? Кому вигідно її поширювати? Як ви реагували на неї?

В українській лінгводидактиці склалася традиція реалізувати виховний потенціал навчального предмета шляхом роботи з текстовим дидактичним матеріалом, зміст яких спрямовано на формування патріотизму, ціннісного ставлення до мови, українського народу, рідного краю. Уривки творів, що є матеріалом для вправ, спонукають учнів успішно взаємодіяти у процесі розв'язання типових для їхнього віку життєвих проблем, адже учень (учениця) аналізує різні ситуації, висловлює власне ставлення до подій або вчинків, виділяє учасників спілкування, визначає їхні наміри; відповідно реагує на них, висловлює свої враження від почутого й прочитаного; засвоює морально-етичні й психологічні принципи спілкування і співпраці тощо. Однак поза увагою вчителів почасти перебувають такі можливості тексту, як визначення головної й другорядної інформації, фіксування інформації різними способами, виконання логічних дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікування, узагальнення, виявлення тези й доказів; добір власних аргументів; формулювання висновків), «переведення» тексту з одного стилю в інший; переведення тексту в інший формат: таблицю, схему, малюнок, а також естетика мови.

Український філософ Григорій Сковорода призначення освіти вбачав у тому, щоб зробити людину щасливою. Цю ідею ми намагалися реалізувати у своїх підручниках. Відчуття того, що тебе навчають корисного, необхідного, важливого, сприятиме формуванню в учнів упевненості у собі, своїх силах. А це надзвичайно важливий показник.

2. НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 5–6 КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Яценко Таміла Олексіївна
доктор педагогічних наук

2.1. ЗМІСТ І СТРУКТУРА МОДЕЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА. 5–6 КЛАСИ» ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Українська література як навчальний предмет має особливе значення в системі шкільної освіти. Її специфіка зумовлена сутністю художньої літератури як виду мистецтва, що моделює багатство та різноманіття людського буття в художніх образах. Розуміння образного втілення життєвих явищ, людських характерів, суспільних стосунків сприяє глибокому осягненню ідейно-художнього змісту вершинних творів класичної та сучасної літератури, формуванню духовно-моральних цінностей, розвитку естетичних смаків учнів.

У реаліях Нової української школи навчання української літератури в 5–6 класах орієнтовано на формування компетентних учнів-читачів із усталеною потребою читання високохудожніх творів класичної та сучасної української літератури, здатних критично оцінювати прочитане та застосовувати здобуті знання й уміння у нових навчальних і життєвих ситуаціях.

Компетентнісне навчання української літератури досягається шляхом розкриття можливостей шкільного предмета для формування наскрізних умінь, предметної читацької та ключових компетентностей учнів/учениць.

На засадах компетентнісного підходу та відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020), Типової освітньої програми (2021) в Інституті педагогіки НАПН України підготовлено модельну навчальну програму «Українська література» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти¹ (науковий керівник – Т.О. Яценко), що має гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України». Завантажити модельну навчальну програму можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/729538/>

Модельну навчальну програму побудовано за тематично-жанровим принципом із дотриманням хронологічної послідовності щодо презентації письменницьких персоналій у межах кожного тематичного розділу. Навчальний матеріал у 5 класі згруповано в таких тематичних розділах: «Вступ», «Малі жанри фольклору та літератури (прислів'я, приказки, загадки)», «Народні та літературні казки», «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», «Україна і я»; «Рідна природа», «Світ дитинства», «У пошуках пригод і чудес», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

У 6 класі виокремлено такі тематичні розділи: «Вступ», «Міфи прадавньої України», «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», «Мудрість байки», «Ліричні послання Україні», «Різдвяні дива», «Романтика пригод і фантастики», «Поетичне бачення світу», «Дитинство видатних українців», «Гумор і сатира», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

Для текстуального розгляду в 5 класі рекомендовано твори фольклору та української класики для читання молодшими підлітками: прислів'я, приказки, загадки, авторські загадки Л. Глібова, народні

¹ Модельна навчальна програма «Українська література» 5–6 класи для закладів загальної середньої освіти / автори: Яценко Т.О. та ін. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. 64 с.

казки, літературні казки І. Франка, Лесі Українки, О. Іваненко, М. Вінграновського, легенди, перекази, літописні оповіді, вірші Т. Шевченка, Б. Лепкого, Олени Пчілки, оповідання І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, драматичний твір Олександра Олеся та твори сучасних українських письменників: казка В. Шевчука, поезія А. Качана, Г. Кирпи, Т. Майданович, уривки повістей В.с. Нестайка, З. Мензатюк, оповідання М. Морозенко, О. Сайко.

У 6 класі запропоновано різножанрові твори фольклору, класичної та сучасної української літератури. Із «золотого» фонду української класики передбачено для читання такі твори: міфи прадавньої України, народні календарно-обрядові пісні, байки Г. Сковороди, поезія П. Чубинського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Вороного, І. Жиленко, М. Вінграновського, оповідання М. Коцюбинського, усмішки Остапа Вишні, уривки роману О. Іваненко. Також рекомендовано твори сучасних українських письменників: праукраїнські міфи в переказах Дари Корній, поезія М. Ткача, Д. Кременя, Л. Костенко, байки М. Годованця, усмішки та небилиці О. Виженка, уривки повістей Лесі Ворониної, Б. Матіяш, О. Гавроша, Володимира Арєнева, Неди Неждани, І. Андрусяка, оповідання М. Павленко.

Художні твори для текстуального розгляду деяких авторів/авторок (зазначено в програмі), зокрема й тексти напам'ять, можуть вивчатися за вибором учителя/вчительки з огляду на читацькі інтереси учнів/учениць.

Твори для позакласного читання подано до кожного тематичного розділу модельної навчальної програми. Учитель/вчителька має можливість формувати в учнів/учениць коло читання впродовж усього навчального року та, орієнтуючись на читацькі та пізнавальні інтереси саме своїх вихованців, проводити один-два такі уроки такого типу на семестр у межах певного тематичного розділу.

Наприкінці кожного семестру передбачено розділ «Найцікавіше з літературних новинок». Необхідно системно проводити такі уроки для ознайомлення учнів/учениць із художніми творами сучасної української літератури. Важливо пам'ятати, що молодших підлітків зацікавлюють тексти, у яких художньо розкрито сучасні підліткові теми, зокрема першого кохання, взаємин із ровесниками. Тобто їм притаманний інтерес до читання творів, серед героїв/героїнь яких вони впізнають себе у вирі повсякденних проблем і життєвих випробувань. Важливо наголосити, що не варто уникати на уроці подій сьогодення, свідками та безпосередніми учасниками яких стали сучасні діти. Але необхідно розповідати про події повномасштабної російсько-української війни та наслідки, спричинені нею, помірковано і розважливо. Окрім того, учителю/вчительці варто завчасно вивчити соціальний паспорт певного класу та психологічні особливості дітей, особливо тих, які вимушено стали внутрішньо переміщеними особами або ж перебували в зоні окупації, втратили рідних чи близьких.

Біографічні відомості про письменників/письменниць рекомендовано обмежити стислими довідками про основні факти життя і творчості, що можуть зацікавити учнів/учениць. Радимо акцентувати на активній громадянській позиції, патріотизмі українських письменників/письменниць, національних і загальнолюдських ідеалах, утілених у їхніх творах. Водночас залучення біографічного контексту повинно сприяти глибокому розкриттю змісту художнього твору, а не відволікати школяра/школярку від сприйняття самодостатнього літературного явища.

У програмі забезпечено етапну наступність і безперервність вивчення понять теорії літератури в процесі роботи з художнім текстом. Визначено мінімально необхідне коло теоретико-літературних понять, формування та поглиблення яких буде методично доцільним під час вивчення творів певного програмового розділу.

У процесі роботи над текстами художніх творів рекомендовано використовувати твори інших видів мистецтва – живопису, музики, скульптури, кіно тощо, якщо вони мають ідейно-тематичну спорідненість із виучуваними творами літератури або ж є їх інтерпретацією в інших видах мистецтва. Міжмистецька взаємодія сприятиме цілісному осмисленню учнями/ученицями художніх

творів. Важливо, щоб звернення до творів інших видів мистецтва було вмотивованим і методично доцільним.

До кожного тематичного розділу запропоновано види організації навчальної діяльності різного рівня складності: репродуктивні, пізнавально-пошукові та творчі. Ця рубрика має рекомендаційний характер і передбачає широке залучення методичного арсеналу та врахування педагогічного стилю конкретного вчителя/учительки. В умовах дистанційного навчання види організації навчальної діяльності можуть зазнавати суттєвих змін.

На основі чинної модельної навчальної програми «Українська література» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти (науковий керівник – Т.О. Яценко) підготовлено навчальні програми з української літератури для 5 та 6 класів. Завантажити навчальну програму з української літератури для 5 класу можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/732134/>, для 6 класу – <https://lib.iitta.gov.ua/736144/>.

2.2. ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 5–6 КЛАСАХ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

До означеної модельної навчальної програми розроблено календарно-тематичне планування вивчення української літератури в 5 класі та календарно-тематичне планування вивчення української літератури 6 класі. Завантажити календарно-тематичні планування можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/726157/> (5 клас), <https://lib.iitta.gov.ua/736233/> (6 клас).

Методично продуманою є структура календарних планувань: «Дата», «Зміст навчального матеріалу», «Теорія літератури», «Мистецький контекст», «Міжпредметні зв'язки», «Позакласне читання».

У плануванні на 70 навчальних годин (орієнтовно 2 тижневі години) передбачено проведення уроків різного типу: текстуального вивчення художніх творів – 54 год., розвитку мовлення – 4 год. (у межах годин на текстуальне вивчення), виразного читання – 4 год., позакласного читання – 4 год., вивчення літератури рідного краю – 2 год., узагальнення та систематизації вивченого – 2 год. Окрім того, відведено 2 години резервного часу, який учитель/учителька зможе використати на один із типів уроків залежно від конкретних навчальних завдань.

Отже, у календарних плануваннях, на відміну від усталених, збільшено кількість годин на виразне читання, що є надзвичайно важливо для адаптаційного періоду навчання. Виразне читання передбачає не лише читання напам'ять, а й інші види читання, зокрема ланцюжком, читання із зупинками, вибіркове, коментоване, читання з маркуванням тексту, в особах, у парах.

Вивчення літератури рідного краю запропоновано в кожному семестрі. Такі уроки варто проводити не в кінці семестру, а в межах розділів, тематично споріднених із основним змістом модельної навчальної програми.

Уроки позакласного читання рекомендовано організовувати саме до тих програмових розділів, що викликають найбільший читацький інтерес учнів/учениць.

Деякі поняття теорії літератури вказано для опрацювання в межах декількох навчальних занять, що відтворено у структурі планування.

Рубрика «Мистецький контекст» має рекомендаційний характер і вміщує твори різних видів мистецтва, розгляд яких сприятиме цілісному осмисленню виучуваного художнього твору.

У рубриці «Міжпредметні зв'язки» вказано орієнтовні навчальні теми з інших навчальних предметів, зокрема із зарубіжної літератури, української мови, іноземної мови, предметів громадянської та історичної освітньої галузі, мистецтва (образотворчого, мистецтва, музичного мистецтва), звернення до яких є необхідним для глибокого осмислення художніх творів.

2.3. ПІДРУЧНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ 5–6 КЛАСІВ: КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Відповідно до нової модельної навчальної програми з української літератури підготовлено підручники «Українська література. 5 клас»¹ (автори – Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, О.А. Слижук; гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», наказ МОН України № 140 від 8 лютого 2022 р.) і «Українська література. 6 клас»² (автори – Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, О.А. Слижук; гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», наказ МОН України № 254 від 8 березня 2023 р.), Підручники успішно пройшли апробацію в пілотних класах НУШ.

Ознайомитися зі змістом і структурою підручника «Українська література. 5 клас» можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/731725/>, підручника «Українська література. 6 клас» – за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/736084/>.

В основу їх концепції покладено ідеї особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного та культурологічного підходів.

У підручниках дотримано системність щодо компетентісно орієнтованих навчальних завдань для роботи учнів/учениць із текстом художнього твору, змістовності та доступності біографічних матеріалів про письменників/письменниць відповідно до особливостей вікового сприймання, наявності необхідного літературознавчого та мистецького матеріалу для глибокого осмислення ідейно-художньої цінності творів.

Дидактико-методичний потенціал підручників забезпечує можливість формування предметної читацької компетентності як інтегрованого результату навчальних досягнень учнів-читачів, пов'язаних із читацькою діяльністю: здатність до осмисленого здобуття предметних знань і вмінь, передбачених конкретною програмовою навчальною темою та шкільним курсом літератури загалом; система ціннісно-світоглядних та естетичних орієнтацій, сформованих на матеріалі високохудожніх творів; здатність учнів до цільового застосування предметних знань, умінь і способів діяльності в нових навчальних і життєвих ситуаціях. Структурними компонентами предметної читацької компетентності як дидактичної категорії є культурний, літературознавчий, інтерпретаційний, аксіологічний, творчо-мовленнєвий, що диференційовані в програмових рубриках означеної чинної модельної навчальної програми та змістовому наповненні підручників.

Формуванню предметної читацької компетентності учнів/учениць сприяють художні тексти, навчальний матеріал і методичний апарат підручників. Тобто, у змістовому та методичному аспектах сутнісні ознаки предметної компетентності для п'ятикласників/шестикласників конкретизуються як початкове розуміння специфіки літератури як мистецтва, розвиток стійкого інтересу до читання творів української літератури, удосконалення навичок виразного читання, знання змісту художніх творів, обов'язкових для текстуального вивчення, та початкових відомостей про життя і творчість українських письменників/письменниць, набуття елементарних умінь аналізу художніх творів, засвоєння основних понять із теорії літератури, розвиток усного й писемного мовлення учнів/учениць.

Зміст і структуру підручників розроблено з урахуванням читацькоцентричного і текстоцентричного принципів.

Читацькоцентричний принцип у підручниках реалізовано зокрема в рубриці «Читацький путівник», із якої розпочинається вивчення кожного нового програмового розділу. Призначення рубрики – доступно означити читацькі орієнтири для опрацювання художніх текстів.

¹ Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Слижук О.А. Українська література: підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: ВД «Освіта», 2022. 256 с.

² Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Слижук О.А. Українська література: підруч. для 6 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: ВД «Освіта», 2023. 256 с.

Розвитку предметної читацької компетентності та реалізації читацькоцентричного принципу сприяє рубрика «Ти вже знаєш», змістове наповнення якої орієнтоване на актуалізацію здобутих предметних знань і вмінь, що є підґрунтям для набуття учнями/ученицями нового читацького досвіду і поглиблення вмінь аналізу художніх творів.

На відміну від усталених підходів у структурі підручників передбачено художній текст як першоелемент. Тобто, текстоцентричний принцип визначає таку організацію читацької діяльності учнів/учениць, що дає їм змогу самостійно сформулювати первинне читацьке враження про художній твір, а потім ознайомитися з біографічними відомостями про його автора/авторку чи іншим навчальним матеріалом. Такий підхід забезпечує формування предметної читацької компетентності учнів/учениць, а саме: глибоко осягнути ідейно-художній зміст вивчених творів, виявити конкретно-історичне та загальнолюдське значення створеного письменником/письменницею, сприяє формуванню морально-етичних цінностей, розвитку пізнавальних інтересів та естетичного смаку школярів/школярок.

Розуміючи важливість цілісного сприймання художнього твору, у підручниках враховано результати досліджень психологів і спостереження вчителів-словесників щодо притаманного сучасним учням/ученицям кліпового мислення, що характерне для дітей цифрового суспільства. З огляду на це, на полях художніх текстів у підручниках свідомо розміщено рубрику «Поміркуй!», що вміщує компетентнісно орієнтовані запитання і завдання (репродуктивні, частково-пошукові) на розуміння прочитаних епізодів і твору в цілому. Зокрема зосереджується увага на важливих подіях, учинках героїв/героїнь, зовнішності та характеру персонажів, описах природи, інтер'єру, використанні художніх засобів та їх значенні, що є важливим для глибокого осмислення твору. Учні/учениці, які зосереджені на перебігу подій у художньому творі, можуть у процесі його читання не акцентувати увагу на запитаннях і завданнях цієї рубрики, а повернутися до роботи над текстом після цілісного прочитання твору.

Навчальний матеріал рубрики «Літературознавчий клуб» сприяє формуванню в учнів/учениць уявлення про автора/авторку літературного твору як людину, митця, громадянина. Достовірність фактів, освітньо-виховна значущість біографічного матеріалу, відповідність віковим особливостям сприймання і пізнавальним можливостям учнів/учениць молодшого підліткового віку визначають сутність цієї рубрики літературознавчого характеру.

Рубрика «Літературознавчий словничок», що пропонується в межах інформації про письменника/письменницю, орієнтує на літературознавчий компонент предметної читацької компетентності. Для її послідовного формування у доступному для розуміння учнями/ученицями 5 і 6 класів викладі подано тлумачення понять теорії літератури.

Для розвитку в учнів/учениць умінь дослідницької діяльності як сутнісної ознаки предметної читацької компетентності в підручниках передбачено рубрику «Читай і досліджуй!», де запропоновано компетентнісно орієнтовані завдання, творчі індивідуальні та групові проєкти. Їх виконання організовується за вибором, із обов'язковим врахуванням рівня сформованості читацької компетентності учнів/учениць.

Підручники мають вагомий дидактичний потенціал для формування ключових компетентностей учнів/учениць. Конкретизуємо прикладами.

Невичерпний потенціал для формування ключової компетентності «Вільне володіння державною мовою» мають перш за все самі високохудожні тексти, рекомендовані для текстуального вивчення. Окрім того у підручниках зокрема передбачено рубрику «Мовна скарбничка», змістове наповнення якої спрямоване на розвиток компетентних учнів-мовців, їхнього вміння усно і письмово висловлювати свої думки й почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти.

Наприклад, у підручнику 5 класу запропоновано такі завдання: «Пригадай, що таке пряме та переносне значення слова. Зверни увагу, що слова в прислів'ях і приказках вживаються як у прямому, так і у переносному значеннях. Наведи приклади використання слів у творах малих жанрів

фольклору в різних значеннях»; «Подумай над походженням слова «казка». Поясни, як воно утворилося», «Пригадай, що таке прикметник. Яке значення мають прикметники в мові? Знайди у тексті казки «Лелія» прикметники, за допомогою яких Леся Українка передає красу квітів. Продовж синонімічний ряд прикметників, якими можна схарактеризувати Лелію: біла, запашна, красива...».

У процесі текстуального опрацювання праукраїнських міфів у 6 класі для їх осмисленого розуміння та збагачення словникового запасу важливо пояснити учням/ученицям значення архаїзмів (покуть, коровай, лик, клуня, трапеза). Вивчаючи у 6 класі українські народні пісні, учні/учениці повинні пригадати визначення пестливих слів і пояснити їх значення у текстах веснянок. У процесі вивчення поезії М. Ткача «Моя Україна» акцентуємо увагу шестикласників/шестикласниць на понятті «звертання» та пропонуємо пояснити їх сутність, знаки пунктуації у тексті вірша.

Формування ключової компетентності «Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами» ґрунтується на вмінні здійснювати комунікацію на основі знання лексики, граматики і норм мови, а також зокрема й умінні особистості порозумітись у міжкультурному середовищі. Так, у «Мовній скарбниці» до навчальної теми в 5 класі, присвяченої вивченню оповідання М. Морозенко «Вірність Хатіко», запропоновано завдання: «Із тексту оповідання ти дізнався/дізналася, що слово «хаті» в перекладі з японської мови означає «восьмий». Це ім'я стало символом вірності й відданості своєму другові. Цікаво, що в українській мові є понад 50 слів, запозичених з японської, як-от: суші, дзюдо, карате, васабі, оригамі та інші. Звернись до словника іншомовних слів і довідайся, які ще слова мають японське походження». Окрім того, виконання такого завдання частково-пошукового характеру сприятиме формуванню в п'ятикласників/п'ятикласниць уміння здобувати і опрацьовувати інформацію з різних джерел, критично осмислювати її та використовувати в комунікації для обстоювання власних поглядів.

Формуванню ключової математичної компетентності, що визначається як здатність застосовувати математичні знання та методи для розв'язання широкого спектра проблем у повсякденному житті, сприяє навчальний матеріал підручників. Зокрема, зосереджено увагу на важливості формування в учнів/учениць уміння трансформувати словесну інформацію в графічну, розуміти схематичні зображення та відтворювати їх у текстові повідомлення. Наприклад, продуктивному засвоєнню навчальної теми в 6 класі про українські календарно-обрядові пісні сприяють схеми про основні ознаки фольклору та річне коло основних обрядів і календарно-обрядових пісень.

В основі ключової компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій – формування наукового світогляду учнів. Дослідницьке завдання із рубрики «Читай і досліджуй!», рекомендоване учням/ученицям 5 класу в процесі вивчення історичного оповідання С. Плачинди «Богатирська застава», сприятиме набуттю учнями/ученицями досвіду дослідження природи та формулювання доказових висновків на основі здобутої інформації: «Одне із застарілих слів, що зустрілося тобі в цьому оповіданні – десниця. Про його значення йшлося в рубриці «Мовна скарбничка». Проведи невеличке дослідження: зіскануй QR-код і довідайся, чому назва однієї з найбільших і найпрекрасніших річок України – Десна, співзвучна зі словом десниця».

Науково-фантастичні твори сучасних письменників Володимира Арєнєва «Сапієнси», Неди Неждани «Зоряна мандрівка», що вивчаються у 6 класі, посилюють дидактичні можливості для розвитку цієї ключової компетентності. Наприклад, у рубриці «Читай і досліджуй!» до повісті «Сапієнси» запропоновано пізнавальне завдання «Марсіанські хроніки школи мореплавства», алгоритм виконання якого чітко подано в підручнику. Завдання рубрики «Читацьке дозвілля» рекомендує учням/ученицям перегляд науково-пізнавального відео за вказаним у підручнику QR-кодом, що дозволить почути звуки космосу та використати їх для супроводу виразного читання фрагментів художнього твору.

Інноваційність є важливою особистісною якістю сучасної людини, яка може адаптуватися у динамічно змінному світі. В основі інноваційності як ключової компетентності – здатність особистості реагувати на зміни та долати труднощі. Так, вивчаючи в 5 класі народну казку «Яйце-райце», учням/

ученицям варто подумати над таким питанням: «Завдяки чому головним героям та героїням казки вдалося подолати перешкоди на своєму шляху?». А в процесі опрацювання повісті В. Нестайка «Чарівні окуляри» передбачено формування вміння мотивувати себе та розвивати стійкість і впевненість, щоб навчатися досягати успіхів: «Згадай пригоди, що траплялися з тобою у школі. Як друзі/подруги тобі допомагають? Чи маєте ви якісь корисні заняття після уроків?».

Вихованню у школярів/школярок любові до природи, розуміння необхідності охороняти її сприяють художні твори, текстуальне опрацювання яких орієнтує на формування ключової екологічної компетентності. Так, тема екології знайшла художнє відображення в казці О. Іваненко «Цвітарінь» із тематичного розділу для 5 класу «Рідна природа». Глибокому осмисленню цього твору допомагають такі компетентнісно орієнтовані запитання і завдання рубрики «Поміркуй!»: «За допомогою яких художніх засобів О. Іваненко описує, як прокльовуються пташенятка? Які почуття виникають у тебе під час прочитання цього епізоду казки? Чи доводилося тобі бачити пташенят у гніздечку? Намалюй їх або опиши за допомогою слів. Напевно, ти знаєш, що пташенят ніколи не можна торкати, навіть наближатися до їхнього гнізда. Поясни, чому?».

Дослідницькі завдання рубрики «Читай і досліджуй!», рекомендовані зокрема в процесі вивчення в 5 класі казки М. Вінграновський «Гусенятко», також сприяють вихованню турботливого ставлення до тварин: «Тема гармонійного співіснування природи й людини є надзвичайно актуальною. Задля власного внеску в збереження довкілля пропонуємо тобі виготовити рекламний плакат або ж створити відеоролик про важливість охорони природних ресурсів Землі, її тваринного і рослинного світу. Презентуй свої напрацювання однокласникам/однокласницям – розмісти його на спеціальному стенді в своїй школі або ж у будинку, в якому ти мешкаєш. Допоможи птахам! Ти можеш виготовити для них шпаківні або ж годівнички та кожного дня насипати туди зерно чи крихти хліба». Аналогічні завдання для формування екологічної компетентності передбачено й під час ознайомлення з оповіданням М. Морозенко «Вірність Хатіко»: «Створи фотоколаж «Друзі, які завжди поруч». Для цього сфотографуй тваринок, які живуть у твоєму дворі, та напиши історію про одну із них. Презентуй свою роботу в класі. Можливо, хтось із твого класу захоче стати власником безпритульної тваринки».

Так, у процесі вивчення в 6 класі байки М. Годованця «Голуб і Лелека» у рубриці «Читай і досліджуй!» запропоновано завдання пошукового характеру: «Дізнайся, які перелітні птахи проводять літо у твоїй місцевості. Пригадай, що ти знаєш про це з уроків курсу «Пізнаємо природу» або «Довкілля». Відшукай додаткову інформацію в бібліотеці або в рекомендованих учителем/учителькою інтернет-джерелах. Результати дослідження презентуй на уроці».

Сутність ключової інформаційно-комунікаційної компетентності – це сформовані вміння впевнено й відповідально використовувати цифрові технології в навчанні та життєвих ситуаціях.

У процесі опрацювання в 5 класі навчальних тем залучено різноманітні цифрові додатки. Вони дають змогу учням/ученицям отримати допоміжну інформацію задля глибокого засвоєння програмового матеріалу через сканування QR-кодів, застосування цифрових сервісів Word It Out, Write Comics. Наприклад, для переконливішої мотивації учнів/учениць ознайомитись із казкою Лесі Українки «Лелія» запропоновано пропедевтичне завдання: «У казці, з якою ти зараз ознайомишся, діють незвичайні персонажі. Хто вони? Здогадайся, прочитавши заголовок твору. Свої передбачення оформи у вигляді «хмари слів»: намалюй або ж скористайся цифровим сервісом Word It Out тощо». Під час вивчення в 5 класі мариністичної поезії А. Качана у рубриці «Читай і досліджуй!» запропоновано: «Зіскануй QR-код і ти зможеш віртуально зустрітись з письменником А. Качаном. Чим запам'ятались тобі ці зустрічі?».

У підручнику 6 класу для глибокого засвоєння програмового матеріалу передбачено застосування цифрових сервісів. Наприклад, у процесі вивчення повісті Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» вказано на можливості цифрового ресурсу «Mind Map» і рекомендовано за його допомогою укласти карту пригод головного героя твору.

Сканування означених QR-кодів для доступу до необхідної навчальної інформації як один із прийомів формування ключової інформаційно-комунікаційної компетентності передбачено в методичному апараті та рубриках підручників. Так, вивчаючи поезію Лесі Українки в 6 класі, рекомендуємо учням/ученицям через сканування QR-коду здійснити віртуальну екскурсію до музею письменниці в Ялті. Для виконання завдання рубрики «Читай і досліджуй!» на уроці вивчення вірша Т. Шевченка «І досі сниться...» шестикласникам/шестикласницям запропоновано скористатися матеріалами інтернет-джерел, рекомендованими вчителем/вчителькою, та добрати пейзажі українських художників, якими можна проілюструвати декламування цієї поезії.

Матеріалом рубрика «Читацьке дозвілля» учні/учениці зможуть скористатися за допомогою QR-коду та перейти на цифровий додаток до підручника, де розміщено екранізації літературних творів, мультфільми до вивчених художніх творів, запропоновано відвідування музеїв, прослуховування музики тощо.

Формування здатності знаходити можливості для навчання і саморозвитку – ознака ключової компетентності «навчання впродовж життя», розвиток якої передбачено під час виконання дослідницьких завдань. Так, у процесі вивчення в 5 класі розділу, присвяченого народним і літературним казкам, важливо актуалізувати знання учнів/учениць про цей жанр і запропонувати їм поділитися інформацією з однокласниками/однокласницями: «Які народні казки відомі тобі з початкової школи? Яка з них стала твоєю улюбленою? Чому? Коротко розкажи її своїм друзям»; «Які звичаї та традиції українців знайшли відображення в народній казці «Яйце-райце»?»; «Чи відомо тобі, хто такий «премудрий Соломон»? Якщо так, то розкажи своїм однокласникам/однокласницям, якщо ні – довідайся у вчителя/вчительки. Подумай, чому І. Франко називає Лиса Микиту іменем древнього царя, постать якого стала уособленням мудрості».

У 6 класі у рубриці «Читай і досліджуй!» до казки Б. Матіяш «Єва і білосніжна квітка лілії» подано тлумачення імені «Лілія» і запропоновано підготувати інформацію про значення власного імені.

Виховання в учнів/учениць любові до України, рідного краю, пошанування української мови, поваги до національних традицій і символів українського народу, історичних образів українців – борців за національну незалежність – особистісні якості, що в основі визначень ключових громадянської та соціальної компетентностей. Патріотичне спрямування має рубрика «Читацький путівник» у підручнику 5 класу до розділу «Україна і я», де в зверненні до учнів/учениць зазначається: «Для кожної людини в світі рідний край – наймиліший. А за що ти любиш рідну вулицю, своє село чи місто, Україну? Напевно, немає жодного письменника або письменниці, які б не змалювали у своїх творах Батьківщину, її людей, природу, які б не захоплювалися нею, не турбувалися про неї. Адже рідна земля дорога серцю – як рідна мати. У цьому розділі ти більше довідаєшся про життя і творчість найвидатнішого українця – Тараса Шевченка. Прочитаєш поезію Богдана Лепкого та ознайомишся з творами сучасної поезії, у яких оспівано український край. Ти почнеш відкривати для себе найголовніші секрети поетичного мистецтва».

Формуванню цих ключових компетентностей п'ятикласників/п'ятикласниць також сприяє вивчення оповідання З. Мензатюк «Мій тато став зіркою», трагічний і зворушливий сюжет якого не може залишити учнів/учениць байдужими. Так, навчальний матеріал рубрики «Мовна скарбничка» спонукає школярів до роздумів про гідність як важливу рису характеру людини: «В оповіданні «Мій тато став зіркою» йдеться про історичні події, які називають Революцією гідності. А що таке гідність? Це повага людини до себе та інших. Ця людська якість зумовлена тим, що кожна особистість самоцінна й неповторна». А рубрика «Поміркуй!» пропонує виконання завдання із залученням суб'єктивного досвіду: «Гідність виявляється щоденно у маленьких і великих учинках. Яких саме? На підтвердження цієї думки наведи приклади з відомих тобі літературних творів та з власного життєвого досвіду».

У 6 класі ефективному формуванню ключових громадянської та соціальної компетентностей сприяють художні твори програмових тематичних розділів «Міфи прадавньої України», «Народні

пісні. Календарно-обрядові пісні», «Ліричні послання Україні», а також навчальний матеріал і методичний апарат до них. Наприклад, вивчення Державного Гімну України супроводжується цікавою та водночас доступною для сприйняття шестикласниками розповіддю про його автора П. Чубинського як патріота та громадянина, про історію створення та утвердження Державного Гімну, його значущість у сьогоденні.

Прикладом формування ключової громадянської компетентності є робота на уроці, присвяченому вивченню в 6 класі патріотичної лірики Д. Кременя. У рубриці «Читай і досліджуй!» пропонується підготувати добірку творів такої тематики, висловити свої враження про патріотичні твори, виразно процитувати та продекламувати їх у класі.

У рубриці «Мовна скарбничка» щодо вивчення творчості Остапа Вишні акцентується на вихованні пошанування до української мови як однієї із особистісних якостей громадянської компетентності: «Заборони української мови як однієї з ознак самостійності нації, тривали від 1627 року. Тоді за наказом російського царя спалювали церковні книги, надруковані в Україні. Продовжувався лінгвоцид і в XIX ст., як то описано в оповіданні Остапа Вишні. А під час російської агресії на Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, на тимчасово окупованих територіях загарбники також знищували українські книжки».

Підручники мають виразну культурологічну спрямованість. Тематична і жанрова спорідненість літературного твору та творів інших видів мистецтва дозволяє показати широту аналізу та інтерпретації художнього твору, сприяє формуванню ключової культурної компетентності учнів/учениць.

Пізнавальна і доступна навчальна інформація про українські культурні надбання (репродукції картин, фото скульптури, архітектурних пам'яток, коротка характеристика художніх полотен і музичних творів тощо), що представлена в рубриці «У колі мистецтв», допомагає формуванню читацьких умінь проводити мистецькі паралелі в процесі роботи над художнім текстом.

Під час ознайомлення зі вступною навчальною темою у 5 класі про значущість читання і книжок у житті людини акцентується на важливості різних видів мистецтва. Зокрема зазначається, що «серед них – музика, живопис, скульптура, архітектура, театр, кіно та інші. Та головне, що об'єднує справжні твори мистецтва різних видів, – це їхня мистецька цінність, пізнавальне, виховне, естетичне значення, яке вони мають для людей».

Формуванню в учнів/учениць здатності розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у багатоманітних культурах через різні види мистецтва, що є в основі культурної компетентності, сприяють завдання репродуктивного та пошукового характеру. Як-от у процесі вивчення в 5 класі казки Лесі Українки «Лелія»: «Розглянь картину К. Білокур «Квіти за тином». Поділися своїми враженнями про цей твір зі своїми однокласниками/однокласницями. Знайди в тексті казки «Лелія» опис грядочки з квітками Мар'яни. Чи нагадує тобі опис цих квітів зображення на картині художниці? Чим саме? Зверни увагу на виразність білого кольору в тексті казки та на полотні».

Про синтез мистецтв йдеться в навчальному матеріалі підручника до літературної казки «Чотири сестри» В. Шевчука, що вивчається в 5 класі: «Мотив зміни пір року є традиційним у різних видах мистецтва. Ти вже переконалась/переконався у цьому, читаючи літературну казку Валерія Шевчука, слухаючи музику Антоніо Вівальді, переглядаючи ілюстрації Ольги Рубіної та картину «Пробудження» Ольги Ковтун».

У 6 класі під час вивчення поезії І. Жиленко для візуалізації віршів новорічно-різдвяної тематики рекомендовано розгляд картин відомого українського художника М. Глуценка.

Синтез мистецтв реалізовано в навчальному матеріалі до вивчення в 6 класі оповідання М. Коцюбинського «Ялинка». У рубриці «У колі мистецтв» йдеться про відтворення теми Різдва та його традицій у творчості багатьох митців. Акцентується увага учнів/учениць на роботах українських художників, зокрема митця XIX ст. К. Трутовського «Колядки в Україні» та сучасного художника А. Ліпатова «Різдво». Мистецькі паралелі проведено з українським музичним мистецтвом – першою українською оперою-колядкою «Різдвяна ніч», створеною композито-

ром кінця XIX – початку XX ст. М. Лисенком. Завдання з урахуванням міжмистецької взаємодії передбачено для осмислення вивченого культурологічного матеріалу: «Різдвяна картина якого з художників справила на тебе найбільше враження? Поясни чому. Визначись зі своїм сусідом по парті, який музичний фрагмент хто з вас послухає: уривок опери М. Лисенка «Різдвяна ніч», фрагмент музичного фільму «Різдвяна історія з Тіною Кароль». Для цього зіскануй QR-код. Поділіться своїми враженнями. Подумайте, чому тема різдвяних свят така популярна і в літературі, і в живописі, і в музиці різних часів».

Розвитку ініціативності як сутнісної ознаки ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» допомагатиме методично продуманий навчальний матеріал і запитання на розвиток критичного мислення. Такі завдання сприяють виробленню в учнів/учениць уміння розв'язувати проблеми, спроможності використовувати можливості та реалізовувати ідеї, створювати цінності для інших у будь-якій сфері життєдіяльності. Наприклад, у процесі вивчення в 5 класі оповідання О. Сайко «Гаманець» учням/ученицям запропоновано цікаво та корисно провести читацьке дозвілля: «Мабуть, у твоїй школі проходять різні благодійні акції. Кошти, що збирають на таких заходах, зазвичай перераховують тим, хто надзвичайно цього потребує. Завчасно підготуйся до такої чергової акції – змайструй якийсь виріб чи приготуй тістечка, печиво, щоб продати на шкільному ярмарку та передати кошти на благодійність. Ти відчуєш справжнє щастя, коли зрозумієш, що зробив/зробила невеличкий внесок у добру справу».

Розвитку ініціативності допомагатиме інтерактивне завдання рубрики «Читацьке дозвілля» у процесі вивчення в 5 класі поезії П. Тичини: «Виразно прочитай вірш із однокласниками/однокласницями. Попрацюйте у групах. Хай перша група читає текст, а друга – повторює третій рядок кожної строфи, а всі разом дзвінко підхоплюйте останні два слова строфи. Так у вас і з'явиться хор класних дзвіночків!».

Під час під час вивчення байок Г. Сковороди в 6 класі також передбачено розвиток цієї ключової компетентності. Так, у рубриці «Читацьке дозвілля» запропоновано учням/ученицям долучитися до збору макулатури, щоб виручені від того кошти перерахувати на рахунок із відновлення знищеного російськими окупантами Національного літературно-меморіального музею Г. Сковороди».

Отже, підручники української літератури для 5 і 6 класів, як у змістовому, так і в методичному аспектах орієнтовані на реалізацію компетентнісного підходу, концепти якого задекларовано в новому Державному стандарті базової середньої освіти.

2.4 ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ/УЧЕНИЦЬ

5–6 КЛАСІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАННЯ

УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Одним із інструментів підвищення якості шкільної літературної освіти є формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць. Такий вид оцінювання дозволяє прослідкувати процес досягнення учнем/ученицею навчальних цілей і надає можливість своєчасно його корегувати.

Технологія формувального оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць закладена в навчальні посібники «Зошит моїх досягнень Українська література. 5 клас»¹ (автори: Т.О. Яценко, Г.М. Івашина; видавництво «Освіта») і «Українська література. 6 клас. Зошит моїх досягнень»² (ав-

¹ Яценко Т.О., Івашина Г.М. Зошит моїх досягнень. Українська література. 5 клас. Київ: ВД «Освіта», 2022. 64 с.

² Яценко Т.О., Івашина Г.М., Тригуб І.А. Українська література. 6 клас. Зошит моїх досягнень. Київ: Грамота, 2023. 64 с.

тори: Т.О. Яценко, Г.М. Івашина, І.А. Тригуб; видавництво «Грамота»). Фрагменти Зошитів подано в Додаток 1, Додаток 2.

Зошити укладено відповідно до чинної модельної навчальної програми «Українська література» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти (науковий керівник – Т. Яценко) і підручників «Українська література. 5 клас» (автори: Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, О.А. Слижук), «Українська література. 6 клас» (автори – Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, О.А. Слижук) із урахуванням «Рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти».

Представлено організацію навчальної діяльності, зорієнтовану на визначення, досягнення освітніх потреб учнів/учениць і підтримання їхньої індивідуальної освітньої траєкторії.

Творчо враховано досвід формування оцінювання у фінських школах. Запропоновано визначення особистісно значущих навчальних цілей і шляхів їх досягнення у межах програмових навчальних тем.

Подано різнорівневі запитання та завдання в тестовій формі, завдання пошуково-дослідницького характеру, творчі завдання для поточного оцінювання роботи над художніми творами та семестрові діагностувальні роботи, що сприятиме формуванню предметної і ключових компетентностей учнів/учениць.

Кількість завдань для виконання учнями/ученицями в межах поточного оцінювання визначає учитель/вчителька, ураховуючи читацькі, пізнавальні інтереси та можливості учнів/учениць.

Запропоновано кожне правильно виконане тестове завдання рубрики «Тестування» (Зошит 5 клас) і «Мої знання» (Зошит 6 клас) оцінювати 1 балом (максимально загалом 6 балів), завдання рубрик «Пошук, дослідження, спілкування» (Зошит 5 клас), «Мої вміння та дослідження» (Зошит 6 клас), «Власна творчість» (Зошит 5 клас), «Моя творчість» (Зошит 6 клас) – до 3 балів.

Важливо, що саме вчитель/вчителька визначає максимальну можливу кількість балів за виконані учнями/ученицями завдання, ураховуючи мету навчальної ситуації.

Завдання рубрики «Мої навчальні цілі» та рубрики на рефлексію «Мої здобутки та перспективи» не передбачають оцінювання, оскільки орієнтовані на побудову та самоспостереження учня/ученицями за власною освітньою траєкторією.

Семестрові діагностувальні роботи укладено відповідно до чотирьох груп результатів, визначених Державним стандартом базової середньої освіти та методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць 5–6 класів. Порядковий номер завдання кожної із груп результатів відповідає критеріям, зазначеним у таблицях «Зведені результати навчальних досягнень учня/учениці. Орієнтири оцінювання за рівнями», та передбачає максимальне оцінювання у 2 бали. Тобто, максимальна сума балів за кожну групу результатів може становити 12 балів.

Пункти 3.6 (Дотримання засад академічної доброчесності під час письмової взаємодії) та 4.6 (Дотримання норм літературної мови в усній взаємодії) оцінюються на основі виконаних попередніх завдань, відповідно 3.1–3.5 та 4.1–4.5.

Загальна оцінка результатів навчання визначається сумою балів 4-х груп результатів навчальних досягнень та враховує поточне оцінювання, виконання індивідуальних і групових творчих проєктів тощо.

Для проведення семестрових діагностувальних робіт може бути використано як окремий урок, так і фрагмент уроку для оцінки певної групи результатів.

Для ефективної організації навчальної діяльності учнів на уроках української літератури в 6 класі також підготовлено методичний посібник «Українська література. 6 клас. Книга для вчителя» (автори: Т.О. Яценко, Н.В. Немировська, І.Ю. Ковалінська; видавництво «Грамота»).

Отже, новий зміст шкільного курсу української літератури для 5–6 класів і сучасне навчально-методичне забезпечення засвідчують реалізацію інноваційних підходів до організації освітнього процесу в реаліях Нової української школи.

6. У піснях якого жанру оспівується кохання, мрії про щасливе подружнє життя?

- А колядки і щедрівки
- Б веснянки
- В купальські пісні
- Г жнивварські пісні

3. Мої уміння та дослідження.

Устав пропущені слова в тексті.

Найдавнішими з народних пісень є .... Їх поділяють на три цикли: .... Є особливості виконання таких пісень: в Україні хлопці та чоловіки виконують ..., а дівчата й жінки ... та .... Разом наші предки залюбки співали ... та .... До сьогодні збереглося у записах понад ... українських народних пісень.

4. Моя творчість.

Які звичаї та традиції, пов'язані з календарно-обрядовими піснями, були відомі тобі й раніше? Можливо, їх дотримуються у твоїй родині? Напиши про це.

5. Мої здобутки та перспективи.

1. Мені було цікаво дізнатися ....
2. Тепер я розумію ....
3. Тепер я вмю ....
4. Для мене залишилося незрозумілим ....

2.5 ОСВІТНІ ВТРАТИ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В 5 КЛАСІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Викликом для сучасної шкільної системи освіти в Україні, зокрема й літературної, стали втрати в навчанні, спричинені тимчасовим припиненням очного освітнього процесу внаслідок карантинних обмежень і повномасштабної російсько-української війни. Серед можливих способів компенсації освітніх втрат п'ятикласників/п'ятикласниць у процесі навчання української літератури може бути практичний порадник для учителів «Українська література. 5 клас: експрес-курс подолання освітніх втрат»¹ (за заг. ред. Т.О. Яценко). Завантажити експрес-курс можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/735026/>. Фрагмент експрес-курсу подано в Додатку 3, Додатку 4.

Змістовий компонент практичного порадника розроблено з урахуванням специфіки цього навчального предмету, що визначається сутністю художньої літератури як виду мистецтва, образним відтворенням людського буття в усій складності та різноманітності його форм. Експрес-курс включає коригувальну навчальну програму з української літератури для 5 класу на 17 (18) навчальних годин, розроблену на основі чинної модельної програми з української літератури для 5–6 класів (за науковою редакцією Т.О. Яценко), календарно-тематичне планування уроків відповідно до навчальної програми, діагностувальні роботи для виявлення об'єктивного стану освітніх втрат п'ятикласників щодо української літератури та результативності їх подолання, картки формульовального оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі опрацювання навчальних тем експрес-курсу.

Змістове наповнення коригувальної навчальної програми зорієнтоване на організацію навчання для учнів, які з різних об'єктивних обставин не мали можливості опанувати програмовий навчальний матеріал упродовж навчального року. Тому одним із варіантів запобігання освітнім втратам може бути проведення компенсаторних занять як для класу, так і для окремої групи шко-

¹ Українська література. 5 клас: експрес-курс подолання освітніх втрат: практичний порадник; за заг. ред. Т.О. Яценко / автори: Т.О. Яценко, І.А. Тригуб, О.А. Слижук. Київ: Педагогічна думка, 2023. 58 с.

лярів/школярок чи зведеної групи класів однієї паралелі після завершення навчального року в період літніх канікул. Такі заняття повинні організовуватися за добровільною згодою усіх учасників освітнього процесу та орієнтовані перш за все на тих учнів, які бажають підвищити результати своїх навчальних досягнень.

Проведення компенсаторних занять не передбачає обов'язкового дотримання принципів класно-урочної системи навчання. Рекомендованим для організації навчальної діяльності можуть бути уроки вивчення української літератури в офлайн режимі, заняття у шкільній або ж міській (сільській) бібліотеці, уроки на природі (у лісі, парку тощо), заняття-зустрічі (зокрема онлайн) із сучасними письменниками.

На прикладі експрес-курсу з української літератури для 5 класу конкретизуємо інструментарій вимірювання та подолання освітніх втрат. Експрес-курс орієнтований на формування базових предметних знань, наскрізних умінь та ключових компетентностей учнів, задекларованих у Державному стандарті базової середньої освіти.

Завдання експрес-курсу – розвивати в учнів стійкий інтерес до читання, удосконалювати навички виразного читання, ознайомити із доступними й цікавими для читачів-підлітків високохудожніми творами, формувати початкове розуміння специфіки мистецтва, збагачувати емоційний світ, подати початкові відомості про видатних українських письменників, формувати елементарні вміння аналізу художніх творів, поглиблювати первинне сприймання та усвідомлення художньої сутності образів, сприяти засвоєнню основних понять із теорії літератури, розвивати усне й писемне мовлення учнів.

Критерії добору предметного змісту експрес-курсу: різножанрові художні твори для текстурального вивчення; художня вартісність творів; ідейно-тематична значущість текстів, урахування вікових особливостей художнього сприймання, читацьких інтересів і пізнавальних можливостей учнів-підлітків; художні твори з проєкцією на особистісний розвиток учнів/учениць в умовах змін в Україні, пов'язаних із війною; акцентуація на психологічних аспектах художніх творів, що сприяють формуванню стійкості особистості учнів/учениць, їхньої психологічної пружності; уникнення ретравматизації учнів/учениць у процесі добору художніх творів для текстурального вивчення; формування емоційного інтелекту учнів/учениць у процесі аналізу художніх творів.

Зміст предметного складника експрес-курсу розроблено за тематично-жанровим принципом із дотриманням хронологічної послідовності щодо презентації письменницьких персоналій у межах тематичного розділу. У коригувальній програмі визначено базові теоретико-літературні поняття, вивчення яких традиційно передбачено в 5 класі. Водночас програма не переобтяжена термінами теорії літератури, а обмежена лише тими дефініціями, розуміння яких є необхідним для розкриття ідейно-тематичного змісту художнього твору, його вартісності як естетичного явища. Запропоновано до розгляду твори живопису, музики, скульптури, кіно тощо, що мають ідейно-тематичну спорідненість із виучуваними текстами української літератури або ж є їх інтерпретацією в інших видах мистецтва. У програмі наповнення цієї рубрики є надлишковим, що дозволить учителю відібрати той дидактичний матеріал, що максимально відповідає читацьким інтересам та естетичним смакам їхніх учнів/учениць. Контекстний розгляд художніх творів сприятиме їх цілісному глибокому осмисленню. Міжмистецька взаємодія повинна бути методично вмотивованою та не перешкоджати сприйняттю художнього твору як самодостатнього твору мистецтва.

На основі коригувальної програми та чинного підручника «Українська література. 5 клас» (автори – Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, О.А. Слизук) підготовлено календарно-тематичне планування уроків (навчальних занять) експрес-курсу з української літератури. Розкрито зміст уроків, зазначено рекомендовану кількість навчальних годин для їх проведення, запропоновано оптимальні види навчальної діяльності, твори для реалізації мистецького контексту, а також вказано сторінки підручника, опрацювання яких допоможе учням засвоїти навчальний матеріал. Інтерактивність

календарного планування забезпечують активні покликання на інтернет-ресурси, зокрема повні тексти художніх творів, що в підручнику подано в скороченому варіанті, репродукції творів живопису, файли для прослуховування музичних творів, відеофайли екранізацій та анімаційних версій літературних творів тощо.

Передумовами вироблення практичних механізмів подолання навчальних втрат є оцінювання навчальних результатів школярів/школярок. Для визначення рівня базових предметних знань, наскрізних умінь та ключових компетентностей учнів/учениць необхідно організувати проведення вхідної діагностувальної роботи, що дозволить визначити аудиторію учнів/учениць, яких необхідно охопити корегувальним компенсаторним навчанням. Таке тестування доречно проводити до початку реалізації експрес-курсу.

Діагностувальні роботи (як вхідна, так і вихідна) укладено відповідно до чотирьох груп результатів, визначених Державним стандартом базової середньої освіти, та до методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів, які здобувають освіту згідно з новим Державним стандартом базової середньої освіти (див. Додаток 3).

Вихідну діагностувальну роботу, що укладена за аналогією до вхідної, рекомендовано організувати по завершенню навчання за програмою експрес-курсу. Такий прийом допоможе вчителю/вчительці переконатися в результативності обраних механізмів подолання навчальних прогалин у вивченні учнями/ученицями української літератури. Важливо, що учням/ученицям, а також їхнім батькам чи близьким людям, навчальні результати, констатовані за допомогою таких діагностувальних робіт, дозволять прослідкувати за індивідуальною траєкторією розвитку дітей.

Дієвим засобом опанування учнями/ученицями навчального матеріалу в максимально короткі терміни є картки для формуального оцінювання навчальних досягнень (див. Додаток 4). Їх розроблено з урахуванням досвіду формуального оцінювання у фінських школах. Зокрема, учням/ученицям запропоновано визначення індивідуальних цілей, шляхів досягнення особистісно значущих завдань у межах програмових навчальних тем, також рекомендовано практики рефлексії, самооцінювання, взаємооцінювання. Подано різнорівневі запитання та завдання в тестовій формі (закритого і відкритого типів), дослідницькі та творчі завдання для поточного оцінювання роботи над художніми творами, що сприятиме формуванню предметної читацької та ключових компетентностей учнів/учениць. Кількість завдань для виконання в межах поточного оцінювання визначає вчитель/вчителька, ураховуючи читацькі, пізнавальні інтереси та можливості своїх вихованців/вихованок.

ДОДАТОК 3

Фрагмент «Українська література. 5 клас: експрес-курс подолання освітніх втрат Діагностувальна робота № 1 (вхідне діагностування)

I. Аудіювання.

1. Прослухай художній твір, який тобі прочитає учитель/вчителька, або ж перейди за покликанням та прослухай твір. Дай короткі відповіді на запитання.
2. Назви героїв цього твору, місце та час подій.
3. Опиши свої враження від почутого. Хто із героїв тобі сподобався, а хто викликав негативне ставлення? Чому?
4. Сформулюй тему та головну думку цього твору.
5. Розкрий алегоричний зміст персонажів твору.
6. До якого літературного жанру належить цей твір? Свою відповідь обґрунтуй.
7. Поясни, чому навчив тебе цей твір.

II. Читання.

Пригадай прочитані тобою у 5 класі художні твори, та виконай завдання.

2.1. Установи відповідність між назвою художнього твору (1–7) та його автором/авторкою (А–Е)

1 «Фарбований Лис»	А Леся Українка
2 «Лелія»	Б Іван Франко
3 «Чотири сестри»	В Олександр Олесь
4 «Микита Кожум'яка»	Г Сергій Плачинда
5 «Богатирська застава»	Ґ Леонід Глібов
6 «Котилася тарілочка...»	Д Нестор Літописець
7 «Повість минулих літ»	Е Валерій Шевчук

2.2. Установи відповідність між назвою художнього твору (1–8) та його героєм/героїнею (А–Є).

1 «Фарбований Лис»	А Будимир
2 «Лелія»	Б Сварог
3 «Чотири сестри»	В Либідь
4 «Микита Кожум'яка»	Г Князівна
5 «Богатирська застава»	Ґ Павлусь
6 «Яйце-райце»	Д Орел
7 «Берегиня»	Е Чорний Птах
8 «Повість минулих літ»	Є Мавпа Фрузя

2.3. Упізнай героя/героїню за портретом.

- «... вона така гарнесенька: очиці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білій, прозорій шаті, на голівці малесенька золота корона, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, так і міняться різними барвами, немов тая веселка».
- «Вся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами».
- «Над головою пишні зелені коси у вінок склалися, чоло було біле і чисте, очі – величезні, і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький і прямий, а уста повні й червоні. І цвіло на кожній щоці по яскравому серпику, начебто місяці зійшли з одного й другого боку».
- «Його чередницька шапка-ковпак з'їхала набік. Заросле сивою щетиною, худе лице почервоніло. Чорні очі палали молодо й завзято. Навіть зморшки на лиці розгладилися».
- «Невідомий птах, / Довгохвостий, гостроносий, / На восьми ногах»..

Для довідки: Будимир, Лелія, Берегиня, Зеленокоса сестра, комар.

2.4. Установи відповідність між назвою художнього твору (1–8) та його жанром (А–Є).

1 «Берегиня»	А народна казка
2 «Лелія»	Б літературна казка
3 «Повість минулих літ»	В драма-казка
4 «Микита Кожум'яка»	Г літературна загадка
5 «Богатирська застава»	Ґ легенда
6 «Бачить – не бачить...»	Д історичне оповідання
7 «Яйце-райце»	Е літопис
8 «Козацька сторожа в степу»	Є народний переказ

2.5. Поясни, у чому відмінність між народною та літературною казкою. Зроби короткий висновок про їх спільні ознаки.

2.6. Напиши, який літературний твір, із вивчених у I семестрі, або прочитаних самостійно, тобі найбільше сподобався. Поясни чому.

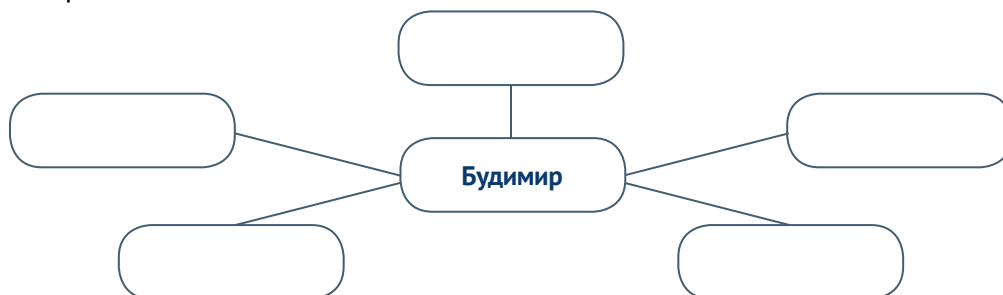
III. Письмо.

3.1. Сформулюй основну думку драми-казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка».

3.2. Перейди за покликанням <https://www.liveworksheets.com/w/uk/ukrainska-literatura/858611> та у запропонованій мнемосхемі знайди позитивні та негативні риси характеру Лиса Микити. із казки І. Франка.

3.3. Перейди за покликанням <https://wordwall.net/> та створи інтерактивну вправу використавши шаблон «Повітряні кулі» на основі казки «Лелія».

3.4. Заповни схему, вписавши до пустих клітинок риси характеру Будимира із оповідання С. Плачинди «Богатирська застава».

3.5. Напиши короткий лист до свого однокласника чи однокласниці, в якому розкажи про книжку, яку ти рекомендуєш і йому/їй прочитати. Поясни, чому це слід зробити.

IV. Говоріння.

4.1. Підготуй розповідь про літературного героя, який тебе найбільше вразив. Склади короткий план розповіді.

4.2. Обери правильний варіант відповіді.

- Вислів «Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі» означає:

- А** стати дурним
- Б** стати хитрим
- В** стати мудрішим
- Г** стати розумним

- Усно поясни, в яких життєвих ситуаціях ти можеш вжити цей вираз.

4.3. Установи відповідність між персонажем казки «Лелія» та словами, що йому/їй належать:

1 Мар'яна	А «... кажуть, що не заплатять за сей день нічого...»
2 Панночка	Б «Рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була доля щасна!»
3 Лелія	В «Гину тут на безлюдді, в селі».
4 Павлусь	Г «Тут погано, бридко, страшно».
	Д «А в тому саду чисто, метяно, ще й хрещатим барвіночком дрібно плетяно».

- Усно охарактеризуй одного із персонажів цього твору.

4.4. Упізнай місце подій за його описом. Запиши правильну відповідь. Підготуй усну розповідь про події, пов'язані з одним із місць подій.

- «... впала тоді на землю снігова буря. Шалено металися вихори, а хлопці Холодні Вітри поприкладали до рота крижані труби й подули в них».

- «Он і грядочка з квітками – така малесенька, а чого там тільки нема: і чорнобривці, і тоя, і любисток, і рута, й канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик невеличкий, та все те барвінком хрещатим обплетено».
- «... крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають...».

Для довідок: подвір'я Мар'яни («Лелія»), торговиця («Фарбований Лис»), володіння Білокосої сестри («Чотири сестри»).

4.5. Обговори зі своїм однокласником або однокласницею, які проблеми, порушені у художніх творах, тебе найбільше схвилювали. Запиши декілька запитань, які ти хочеш поставити під час діалогу.

ДОДАТОК 4

Тематичні картки формувального оцінювання навчальних досягнень учнів Народні та літературні казки

I. Цілевизначення. На початку вивчення теми опрацюй рубрику підручника «Читацький путівник». Перш ніж читати казки, проклади ланцюжок цілей, аби рухатися до власної мети, та допиши подані речення.

1. Читаючи народні та літературні казки, я хочу дізнатися більше про ....
2. Я хочу зрозуміти ....
3. Я хотів би/хотіла б розвинути навички ....

II. Тестування. Запропоновані завдання допоможуть тобі стати компетентним читачем/ компетентною читачкою. Опрацьовуй їх самостійно, у парах чи у групах із однокласниками та однокласницями або ж разом із учителем/вчителькою.

1. Вкажи правильний варіант відповіді.

1) Які ознаки народної казки?

- А має традиційний початок
- Б є чарівні предмети
- В трапляються «магічні числа»
- Г усі зазначені ознаки

2) Ознаки якого виду казок є утворі «Яйце-райце»?

- А про тварин
- Б соціально-побутових
- В героїко-фантастичних (чарівних)
- Г ознаки казок усіх видів

3) Що стало причиною війни між царем-жайворонком і царицею-мишею?

- А яйце-райце
- Б зернятко
- В чарівна лампа
- Г таємні скарби

4) Збірка, до якої належить казка Івана Франка «Фарбований Лис», називається:

- А «Коли ще звірі говорили»
- Б «П'ять кошиків житейської мудрості»
- В «Казки народів світу»
- Г «Тисяча й одна ніч»

5) Казка «Фарбований Лис» з'явилася завдяки народному мистецтву:

А України

В Німеччини

Б Індії

Г Польщі

6) У якому з наведених прислів'їв виражено головну думку казки «Лис Микита»?

А Без правди люди не живуть, а маються.

Б Неправдою світ пройде, а назад не вернешся.

В З брехнею правда не дружить.

Г Правда з вогню, води рятує.

III. Пошук і дослідження, спілкування.

- Встав у тексті пропущені слова.

У ... казках відображаються уявлення народу, його багатовіковий життєвий досвід, звичаї, обряди, побут, вірування. Уміння автора/авторки створювати нові незвичайні образи на основі спостережень за реальною дійсністю називається ....

... у творі – це неймовірні, чарівні деталі, події, перетворення.

- Порівняй ознаки народних і літературних казок. Заповни таблицю.

Народні казки	Головні ознаки	Літературні казки
	Хто є автором?	
	Будова казок	
	Форма існування	
	Варіативність	
	Характер подій	
	Характеристика персонажів	

IV. Власна творчість.

Запиши поради Лису Микиті про те, чому не можна обманювати та зазнаватися.

V. Рефлексія.

1. Мені було цікаво дізнатися ....
2. Тепер я розумію ....
3. Тепер я вмію ....
4. Для мене залишилося незрозумілим ....

3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ ЛІТЕРАТУР (УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ) У 5–6 КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Яценко Таміла Олексіївна
доктор педагогічних наук

Тригуб Ірина Анатоліївна
кандидат педагогічних наук

3.1. ЗМІСТ І СТРУКТУРА МОДЕЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ІНТЕГРОВАННИЙ КУРС ЛІТЕРАТУР (УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ). 5–6 КЛАСИ» ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ

Модернізація шкільної літературної освіти передбачає розроблення її змісту на засадах інтегрованого підходу. «Література (українська та зарубіжна)» – новий навчальний предмет у закладах загальної середньої освіти, упровадження якого розпочалося в пілотних школах у 2021/2022 навчальному році відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти (2020).

Об'єднання споріднених предметів шкільного літературного курсу Нової української школи забезпечує оптимізацію освітнього процесу, створення єдиного тематичного простору, допомагає уникненню дублювання (повторення і різномісчачення) навчальної інформації у змісті української літератури та зарубіжної літератури як окремих навчальних предметів. Системно, взаємопов'язано й послідовно представлений навчальний матеріал сприяє формуванню в учнів/учениць цілісного уявлення про світову художню літературу, невід'ємною та унікальною частиною якого є українське письменство.

Для продуктивної реалізації інтегрованого підходу в шкільній літературній освіті на засадах компетентнісного підходу та відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти в Інституті педагогіки НАПН України підготовлено модельну навчальну програму «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти¹ (автори: Т.О. Яценко, І.А. Тригуб), якій надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ МОН України № 795 від 12 липня 2021 р.). Завантажити модельну навчальну програму можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/729539/>

Програмою передбачена інтеграція тематична (на основі спорідненості змісту тем шкільних курсів української та зарубіжної літератури для 5–6 класів), методична (спільні методи і прийоми навчання української та зарубіжної літератури) та діяльнісна (спільні види навчальної діяльності у процесі вивчення української та зарубіжної літератури).

У реаліях Нової української школи навчання літератури в 5–6 класах орієнтовано на формування компетентних учнів-читачів із усталеною потребою читання високохудожніх творів класичної, сучасної української та зарубіжної літератури, здатних критично оцінювати прочитане та застосовувати здобуті знання й уміння у нових навчальних і життєвих ситуаціях.

¹ Яценко Т., Тригуб І. Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 5–6 класи: модельна навчальна програма. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 62 с.

Компетентнісне навчання літератури досягається шляхом розкриття можливостей навчального предмета «Література (українська та зарубіжна)» для формування наскрізних умінь, читацької та ключових компетентностей учнів/учениць.

Дидактико-методичний потенціал модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)» забезпечує можливість формування предметної читацької компетентності як інтегрованого результату навчальних досягнень учнів-читачів, пов'язаних із читацькою діяльністю: здатність до осмисленого здобуття предметних знань і вмінь, передбачених конкретно програмовою навчальною темою та шкільним курсом літератури загалом; система ціннісно-світоглядних та естетичних орієнтацій, сформованих на матеріалі високохудожніх творів; здатність учнів-читачів до цільового застосування предметних знань, умінь і способів діяльності в нових навчальних і життєвих ситуаціях. Структурними компонентами предметної читацької компетентності як дидактичної категорії є культурний, літературознавчий, інтерпретаційний, аксіологічний та творчо-мовленнєвий, що диференційовані в програмових рубриках означеної чинної модельної навчальної програми.

Програму побудовано за тематично-жанровим принципом із дотриманням хронологічної послідовності щодо презентації письменницьких персоналій у межах кожного тематичного розділу.

Навчальний матеріал у 5 класі згруповано за такими тематичними розділами: «Вступ», «Малі жанри фольклору та літератури», «Народні казки», «Літературні казки», «Минуле народів у фольклорі та літературі: легенди, перекази, літописні оповіді», «Поетичний образ України», «Дивовижний світ природи», «Світ дитинства», «У пошуках пригод і чудес», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

У 6 класі виокремлено такі тематичні розділи: «Вступ. Художня література як вид мистецтва», «Міфи народів світу», «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», «Мудрість байки», «Ліричні послання Україні», «Різдвяні дива», «Романтика пригод і фантастики», «Поетичне бачення світу», «Дитинство видатних особистостей», «Гумор і сатира», «Література рідного краю», «Найцікавіше з літературних новинок», «Узагальнення та систематизація вивченого».

Модельна навчальна програма включає художні твори, що викликають читацький і пізнавальний інтерес в учнів 5–6 класів: твори про природу і тварин, дружбу, стосунки з однолітками, художні тексти різдвяно-новорічної тематики, твори про пригоди, фантастичні події, гумористичні твори. Так, для текстуального розгляду в 5 класі рекомендовано твори, що ввійшли до «золотого» фонду української та зарубіжної класики для читання молодшими підлітками: фольклорні твори (короткі жанри, казки, народні пісні), літературні казки Ш. Перро, Г.К. Андерсена, О. Вайльда, І. Франка, Лесі Українки, лірика Т. Шевченка, Р. Бернса, проза Марка Твена, Е. Портер, Льюїса Керролла, І. Нечуя-Левицького, М. Вінграновського та ін. Також запропоновано художні твори сучасних українських і зарубіжних письменників, як-от: В. Шевчука «Чотири сестри», Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика», В.С. Нестайка «Чарівні окуляри», З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», Г. Кирпи «Мова моя», «Мій тато став зіркою», Т. Майданович «Країна Українія», М. Морозенко «Вірність Хатіко», О. Сайко «Гаманець».

У 6 класі передбачено для текстуального вивчення різножанрові твори української та зарубіжної літератури: праукраїнські та давньогрецькі міфи, народні календарно-обрядові пісні, поезія Мацуо Басьо, П. Чубинського, Т. Шевченка, І. Франка, Н. Челебіджіхана, Лесі Українки, М. Вороного, М. Рильського, Дж. Родарі, байки Езопа, Ж. де Лафонтена, Є. Гребінки, повісті М. Гоголя, Ч. Дікенса, роман Ж. Верна, гумористичні твори Остапа Вишні. Рекомендовано твори сучасних українських і зарубіжних письменників: давньоукраїнські міфи в переказах Дари Корній, поезія М. Ткача, Д. Кременя, М. Вінграновського, І. Жиленко, Л. Костенко, байки М. Годованця, усмішки і небилиці О. Виженка, повісті Лесі Ворониної, Б. Матіяш, О. Гавроша, І. Роздобудько, І. Андрусяка, М. МакДоналд, роман Т. Флетчера, казка-шоу Неди Неждани.

Художні твори для текстуального розгляду деяких авторів (зазначено в програмі), зокрема й тексти напам'ять, можуть вивчатися за вибором учителя/вчительки.

Твори для позакласного читання подано до кожного тематичного розділу модельної навчальної програми. Учитель/вчителька має можливість формувати в учнів/учениць коло читання упродовж усього навчального року та, орієнтуючись на читацькі та пізнавальні інтереси саме своїх вихованців, проводити один-два такі уроки на семестр у межах певного тематичного розділу.

Наприкінці кожного семестру передбачено розділ «Найцікавіше з літературних новинок». Необхідно системно проводити такі уроки для ознайомлення учнів/учениць із художніми творами сучасної української та зарубіжної літератури. Важливо пам'ятати, що шестикласникам (молодшим підліткам) притаманний інтерес до читання творів, серед героїв яких вони впізнають себе у вирі повсякденних проблем і життєвих випробувань. Їх зацікавлюють тексти, у яких художньо розкрито сучасні підліткові теми, зокрема першого кохання, взаємин із ровесниками й людьми старшого покоління, зображено події сьогодення, свідками та безпосередніми учасниками яких вони стали. Важливо наголосити на зміні свідомості сучасних молодших підлітків. Трагічні події, гострі соціальні проблеми, спричинені повномасштабною російсько-українською війною, не варто оминати на уроці літератури, а необхідно акцентувати на них помірковано і розважливо. Учителю/вчительці потрібно завчасно вивчити соціальний паспорт певного класу та психологічні особливості дітей, особливо, дітей, які вимушено стали внутрішньо переміщеними особами або ж перебували в зоні окупації, втратили рідних чи близьких.

Біографічні відомості про письменників/письменниць рекомендовано обмежити стислими довідками про основні факти життя і творчості, що можуть зацікавити учнів/учениць. Залучення біографічного контексту повинно сприяти розкриттю змісту художнього твору, а не відволікати школяра/школярку від його сприйняття як самодостатнього художнього явища.

У програмі забезпечено етапну наступність і безперервність вивчення понять теорії літератури в процесі роботи з художнім текстом. Визначено саме ті теоретико-літературні поняття, формування та поглиблення яких буде методично доцільним під час вивчення творів конкретного програмового розділу.

У процесі роботи над текстами художніх творів рекомендовано використовувати твори інших видів мистецтва – живопису, музики, скульптури, кіно тощо, якщо вони мають ідейно-тематичну спорідненість із виучуваними творами літератури або ж є їх інтерпретацією в інших видах мистецтва. Міжмистецька взаємодія сприятиме цілісному осмисленню учнями/ученицями художніх творів. Важливо, щоб звернення до творів інших видів мистецтва було вмотивованим і методично доцільним.

До кожного тематичного розділу запропоновано види організації навчальної діяльності різного рівня складності: репродуктивні, пізнавально-пошукові та творчі. Ця рубрика має рекомендаційний характер і передбачає широке залучення методичного арсеналу вчителя/вчительки, урахування їхнього педагогічного стилю. Також види організації навчальної діяльності можуть зазнавати суттєвих змін в умовах дистанційного навчання.

На основі означеної чинної модельної навчальної програми підготовлено навчальні програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної)» для 5 і 6 класів (автори: Т.О. Яценко, І.А. Тригуб). Завантажити навчальну програму для 5 класу можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/732135/>, для 6 класу – <https://lib.iitta.gov.ua/736178/>.

3.2. ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ

ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ ЛІТЕРАТУР (УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ) У 5–6 КЛАСАХ

До означеної модельної навчальної програми розроблено календарно-тематичні планування вивчення інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) у 5 і 6 класах. Завантажити календарно-тематичні планування можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/732133/> (5 клас); <https://lib.iitta.gov.ua/736237/> (6 клас).

Орієнтовне календарно-тематичне планування передбачає розділи, що методично продумано співвідносяться: «Дата», «Зміст навчального матеріалу», «Теорія літератури», «Мистецький контекст», «Міжпредметні зв'язки», «Позакласне читання».

Планування для 5 і 6 класів розроблено на 121 навчальну годину (орієнтовно, згідно з Типовою освітньою програмою, рекомендована кількість тижневих годин – 3,5 (I семестр – 4 год.; II семестр – 3 год.)), що відповідає структурі навчального року. Однак кількість і розподіл навчальних годин на вивчення інтегрованих курсів визначає заклад освіти з урахуванням навчального навантаження, визначеного на відповідні навчальні предмети, відтак розподіл навчальних годин може бути іншим, зокрема I семестр – 3 год.; II семестр – 4 год., потижневе чергування годин тощо.

У календарному плануванні передбачено проведення уроків різного типу: текстуального вивчення художніх творів – 95 год., розвитку мовлення – 6 год. (у межах годин на текстуальне вивчення), виразного читання – 6 год., позакласного читання – 8 год., вивчення літератури рідного краю – 4 год., узагальнення та систематизації вивченого – 6 год. Окрім того, відведено 2 години резервного часу, який учитель/вчителька зможе використати на один із типів уроків залежно від конкретних навчальних завдань.

Рекомендовано значну кількість годин на виразне читання, що є надзвичайно важливо для адаптаційного періоду основної школи. Виразне читання передбачає не лише читання напам'ять, а й інші види читання, зокрема ланцюжком, читання із зупинками, вибіркоче, коментоване, читання з маркуванням тексту, в особах, у парах.

Вивчення літератури рідного краю запропоновано в кожному семестрі. Такі уроки варто проводити не в кінці семестру, а в межах тематичних розділів, споріднених із основним змістом програми.

Відповідно до модельної навчальної програми уроки позакласного читання рекомендовано організовувати саме до тих програмових тематичних розділів, що викликають найбільший читацький інтерес учнів/учениць.

Деякі поняття теорії літератури вказано для опрацювання в межах декількох навчальних занять, що відтворено у структурі календарного планування.

Рубрика «Мистецький контекст» має рекомендаційний характер і вказує на твори різних видів мистецтва, розгляд яких сприятиме цілісному розумінню виучуваного художнього твору.

У рубриці «Міжпредметні зв'язки» вказано орієнтовні навчальні теми з інших навчальних предметів, зокрема з української мови, іноземної мови, предметів громадянської та історичної освітньої галузі, звернення до яких сприятиме глибокому осмисленню навчального матеріалу на уроках інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної).

3.3. РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРОВАНОГО ТА КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДІВ

У ПІДРУЧНИКАХ «ЛІТЕРАТУРА (УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА)» ДЛЯ 5–6 КЛАСІВ

На засадах інтегрованого та компетентнісного підходів створено підручники «Література (українська та зарубіжна). 5 клас»¹ (автори: Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, І.А. Тригуб, О.А. Слижук; гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», наказ МОН України наказ МОН України № 140 від 8 лютого 2022 р.) і «Література (українська та зарубіжна). 6 клас»² (автори: Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, І.А. Тригуб, О.А. Слижук; гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», наказ МОН України № 254 від 8 березня 2023 р.), що успішно пройшли апробацію в пілотних закладах загальної середньої освіти Нової української школи.

¹ Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Тригуб І.А., Слижук О.А. Література (українська і зарубіжна): підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти: у 2-х част. Київ: ВД «Освіта», 2022. Ч. I. 240 с.; Ч. II. 240 с.

² Яценко Т.О., Пахаренко В.І., Тригуб І.А., Слижук О.А. Література (українська і зарубіжна): підруч. для 5 кл. закл. заг. серед. освіти: у 2-х част. Київ: ВД «Освіта», 2023. Ч. I. 240 с.; Ч. II. 240 с.

Ознайомитися зі змістом і структурою підручників «Література (українська та зарубіжна). 5 клас» можна за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/731717/>, «Література. (українська та зарубіжна). 6 клас» — за покликанням: <https://lib.iitta.gov.ua/736086/>.

Системність щодо інтеграції прослідковується у всіх тематичних розділах означених підручників.

Конкретизуємо прикладами. Тематична інтеграція прослідковується у процесі вивчення у 5 класі казок. Запропоновано виконання такого дослідницького завдання із рубрики «Читай і досліджуй!»: «Панчатантра» значно вплинула на творчість українського письменника Івана Франка. Підготуй невеличке повідомлення про переосмислення казок «Панчатантри» І. Франком. Завдання має випереджальний характер. Про терміни його виконання запитай у вчителя/вчительки». Тематичну спорідненість засвідчує навчальний матеріал рубрики «У колі мистецтв» до навчальної теми щодо вивчення казки І. Франка «Фарбований Лис»: «Казка «Фарбований Лис» своєю появою завдячує індійському народному мистецтву. Іван Франко вказував, що за основу для своєї казки він узяв індійську народну казку «Фарбований шакал», що входить до збірки давньоіндійських казок про тварин, байок, притч, яка має назву Панчатантра. До цієї мудрої давньої книги, як ти вже знаєш, звертався не лише Іван Франко, а й Леонід Глібов, створюючи свої байки».

Рубрика «Ти вже знаєш» до тематичного розділу «Дивовижний світ природи» актуалізує знання учнів/учениць 5 класу про пейзаж у художніх творах і його види: «Пригадай чудові картини зміни пір року, зображенні В. Шевчуком у казці «Чотири сестри», пейзаж підводного світу в «Русалоньці» Г.К. Андерсена». Запитання рубрики «Поміркуй!» також орієнтовані на інтеграцію: «Художнє слово Р. Бернса особливо припало до душі українцям. Як ти гадаєш, чому? Т. Шевченко називав його «поетом народним і великим». Чим схожі долі, тематики творів, художні манери цих двох митців?»

У процесі вивчення казки М. Вінграновського «Гусенятко» акцентуємо увагу п'ятикласників/п'ятикласниць на тому, що вони вже знають «поетичні та прозові твори про природу. Краса природи зачарувала тебе в поезіях шотландця Роберта Бернса та українця Павла Тичини, захопленням та співчуттям пройнято оповідання про відважного бультер'єра канадійця Ернеста Сетона Томпсона «Снап», гармонія світу людини та природи утверджується в повісті-казці «Мауглі» англійського письменника Джозефа Редьярда Кіплінга».

У рубриці «Підсумуй!» запропоновано завдання інтегративного характеру: «Порівняй ставлення автора та героїв твору до тварин в оповіданні М. Вінграновського «Гусенятко» та в оповіданні Е. Сетона-Томпсона «Снап».

Текстуальне вивчення оповідання «Хатіко» сучасної української письменниці М. Морозенко розпочинається рубрикою «Ти вже вмієш», де передбачено завдання на реалізацію інтегрованого підходу. На прикладі оповідання Е. Сетона-Томпсона «Снап» п'ятикласники/п'ятикласниці повинні визначати ознаки анімалістичного твору, довести, що оповідання М. Морозенко «Хатіко» також має ознаки анімалістичного, подумати, що спільного між героями цих творів і чим вони відрізняються.

У процесі вивчення у 6 класі творів розділу «Міфи народів світу» запитання рубрики «Поміркуй!» актуалізують предметні знання шестикласників про міфи та орієнтують на тематичні паралелі: «Пригадай міф про Берегиню, відомий тобі з п'ятого класу. Кого із героїв праукраїнської міфології нагадав тобі Прометей? Свою думку обґрунтуй».

Про тематичну спорідненість під час опрацювання міфології йдеться і в рубриці «У колі мистецтв». Навчальна інформація про безсмертний подвиг Прометея, що знайшов художнє відображення в творах різних видів мистецтва, зокрема трагедії давньогрецького драматурга Есхіла, поезії англійського поета Дж. Байрона, українських поетів Т. Шевченка, М. Рильського, поетеси Л. Костенко, музиці німецьких композиторів Р. Ваґнера (симфонічна поема «Прометей») та Л. ван Бетховена (балет «Творіння Прометея») сприяє розвитку ключової культурної компетентності учнів/учениць. У творчому завданні рубрики «Читай і досліджуй!» акцентовано на п'ятому подвигу Геракла, що поклав початок появі Олімпійських ігор, та запропоновано після текстуального оп-

рацювання цього міфу підготувати повідомлення на одну із тем: «Історія олімпійських ігор» або «Українські спортсмени – олімпійські чемпіони».

Тематичний розділ «Народні пісні», що вивчається в 6 класі, розроблено з урахуванням інтеграції як сутнісної ознаки презентації навчального матеріалу. У «Мовній скарбничці» зазначається, що свято Івана Купала відзначають різні народи: «У литовців цей день називається *Saulės* – День Сонця, у латвійців – День Яніса та Ліго, у болгар – Єньовдень». Для закріплення вивченого шестикласникам запропоновано дати відповіді на запитання рубрики «Підсумуй!»: «Про які схожі звичаї та традиції різних народів тобі стало відомо? Чому, на твою думку, різні народи мають багато спільного у фольклорі?».

Тематична спорідненість чітко увиразнюється у змістовому наповненні навчальних тем тематичного розділу «Мудрість байки» у 6 класі. Виконання дослідницького завдання рубрики «Читай і досліджуй!» засвідчує, що до Езопових байок зверталися байкарі різних національних літератур: «Досліди, як переосмислювали сюжети Езопа у своїх творах українські байкарі П. Гулак-Артемівський, С. Руданський, Є. Гребінка, Г. Сковорода, Л. Глібов». Для осмислення тематичних паралелей рекомендовано підсумкове завдання: «Що спільного між байками Гребінки, Лафонтена та Езопа?».

Тематична інтеграція прослідковується в 6 класі в розділі «Різдвяні дива». Рубрика «Читацький путівник» налаштовує шестикласників/шестикласниць довідатися, як святкували Різдво в давнину зі сторінок повісті українського письменника М. Гоголя «Ніч перед Різдвом» та повісті «Різдвяна пісня в прозі» англійського письменника Ч. Дікенса. Магія Різдва, незвичайні перетворення та пригоди напередодні цього свята захоплять увагу учнів/учениць, коли вони прочитають твори І. Жиленко, Б. Матіяш, О. Гавроша та Т. Флетчера.

Реалізації діяльній інтеграції сприятиме одне із завдань рубрики «Читай і досліджуй!»: «Традицію прикрашати ялинку на Різдво українці запозичили в німецькій культурі. Знайди інформацію про це в інтернет-джерелах і підготуй для своїх однокласників/однокласниць цікаву розповідь».

Підручники мають виразний компетентнісний потенціал, що виражається у системності компетентнісно орієнтованих навчальних завдань для роботи учнів/учениць із текстом художнього твору, змістовності та доступності біографічних матеріалів про письменників/письменниць відповідно до особливостей вікового сприймання, наявності необхідного літературознавчого та мистецького матеріалу для глибокого осмислення ідейно-художньої цінності творів.

Формуванню читацької компетентності учнів/учениць сприяють художні тексти, навчальний матеріал і методичний апарат підручників, розроблених із урахуванням читацькоцентричного і текстоцентричного принципів. Тобто, у змістовому та методичному аспектах сутнісні ознаки предметної компетентності для п'ятикласників/шестикласників конкретизуються як початкове розуміння специфіки літератури як мистецтва, розвиток стійкого інтересу до читання творів української та зарубіжної літератури, удосконалення навичок виразного читання, знання художніх творів, обов'язкових для текстуального вивчення, та початкових відомостей про життя і творчість письменників, набуття елементарних умінь аналізу художніх творів, засвоєння основних понять із теорії літератури, розвиток усного й писемного мовлення учнів/учениць.

Читацькоцентричний принцип у підручниках реалізовано в рубриці «Читацький путівник», із якої розпочинається вивчення кожного нового програмового розділу. Призначення рубрики – означити в доступному викладі читацькі орієнтири для опрацювання художніх текстів. Наприклад, у 5 класі на пропедевтичному етапі вивчення в 6 класі програмового розділу «Романтика пригод і фантастики» інтригуючим його початком буде запрошення до учнів/учениць поринути в пригодницькі мандри разом із героями художніх творів цього розділу, дізнатися про позаземні цивілізації, невідомі планети тощо.

Розвитку предметної компетентності та реалізації читацькоцентричного принципу сприяє рубрика «Ти вже знаєш», змістове наповнення якої орієнтоване на актуалізацію здобутих предметних знань і вмінь, що є підґрунтям для набуття учням/ученицями нового читацького досвіду і погли-

блення вмінь аналізу художніх творів. Наприклад, шестикласники/шестикласниці мають змогу переконатися у власних навчальних здобутках під час вивчення праукраїнських міфів у переказах сучасної письменниці Дари Корній. Актуалізуючи їхні знання із уроків природничої галузі про наукові пояснення щодо виникнення життя на Землі, запропоновано дізнатися про вірування наших пращурів після прочитання праукраїнських міфів.

Художній текст як першоелемент структури підручників визначає таку організацію читацької діяльності учнів/учениць, що дає їм змогу самостійно сформулювати первинне читацьке враження про художній твір. Відтак ознайомлення з навчальною інформацією літературознавчого характеру про твір передбачено після аналітико-синтетичної роботи з художнім текстом. Такий підхід забезпечує формування предметної компетентності учнів/учениць, а саме: глибоко осягнути ідейно-художній зміст творів, виявити конкретно-історичне та загальнолюдське значення створеного письменником, сприяє формуванню морально-етичних цінностей, розвитку естетичного смаку та пізнавальних інтересів школярів/школярок.

Рубрика «Поміркуй!» уміщує компетентнісно орієнтовані запитання і завдання (репродуктивні, частково-пошукові) на розуміння учнями/ученицями прочитаних епізодів і твору в цілому. Зокрема, зосереджується увага на важливих подіях, діях і вчинках героїв, описах природи, інтер'єру, зовнішності та характеру персонажів, використанні художніх засобів та їх значенні, що є важливим для глибокого осмислення твору. Рубрику розміщено на полях художнього тексту, а не наприкінці художнього твору, що зазвичай традиційно прийнято в підручниках. Такий прийом у побудові підручників обрано з огляду на те, що сучасним учням/ученицям – дітям цифрового суспільства, дітям із кліповим мисленням – складно сприймати великі обсяги художніх текстів.

Навчальний матеріал рубрики «Літературознавчий клуб», що пропонується після прочитання твору та роботи над його текстом, сприяє формуванню в учнів/учениць уявлення про автора/авторку літературного твору як людину, митця, громадянина. Достовірність фактів, освітньо-виховна значущість біографічного матеріалу, відповідність віковим особливостям сприймання і пізнавальним можливостям учнів/учениць визначають сутність цієї рубрики літературознавчого характеру. Рубрика «Літературознавчий словничок», що пропонується в межах інформації про письменника, орієнтує на літературознавчий компонент предметної читацької компетентності. Для її послідовного формування в доступному для учнів/учениць 5 і 6 класу викладі подано науково достовірні тлумачення понять теорії літератури.

Для розвитку в учнів/учениць умінь дослідницької діяльності як сутнісної ознаки предметної компетентності в підручниках передбачено рубрику «Читай і досліджуй!», де запропоновано творчі компетентнісно орієнтовані завдання, індивідуальні та групові проєкти. Для їх якісного виконання вчителів/учительці обов'язково необхідно враховувати рівень сформованості читацької компетентності учнів/учениць, їхні навчальні та життєві інтереси. Тому наголошуємо на факультативному підході до виконання цих завдань. Оптимальним для якісного виконання може бути 1–2 завдання цієї рубрики на семестр.

Підручники мають вагомі дидактичні можливості для формування ключових компетентностей учнів/учениць. Реалізація компетентнісно орієнтованої моделі шкільного навчання літератури передбачає формування ключової компетентності учнів/учениць щодо вільного володіння державною мовою. Прикметно, що в цілому концепція підручників ґрунтується на важливості формування в учнів/учениць любові до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі української мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, розуміння української літератури в контексті світової художньої літератури. Невичерпний потенціал для формування цієї компетентності мають самі високохудожні тексти, рекомендовані для текстуального вивчення. Зауважимо, що ретельним є відбір і варіантів перекладу художніх творів зарубіжної літератури.

Окрім того, для формування цієї ключової компетентності у підручниках передбачено рубрику «Мовна скарбничка», змістове наповнення якої спрямоване на розвиток компетентних учнів-мовців,

уміння усно і письмово висловлювати свої думки й почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти. Наприклад, у підручнику 5 класу в рубриці «Мовна скарбничка» подано таке завдання: «Пригадай, що таке пряме та переносне значення слова. Зверни увагу, що слова у прислів'ях і приказках вживаються як у прямому, так і у переносному значеннях. Наведи приклади використання слів у творах малих жанрів фольклору в різних значеннях».

У 6 класі під час текстуального опрацювання праукраїнських міфів для їх осмисленого розуміння та збагачення словникового запасу важливо пояснити учням/ученицям значення архаїзмів (покуть, коровай, лик, клуня, трапеза). У процесі вивчення поезії М. Ткача «Моя Україна» акцентовано увагу шестикласників/шестикласниць на понятті «звертання» і запропоновано пояснити їх сутність та знаки пунктуації у тексті вірша.

Навчальний матеріал підручника 5 класу ефективно сприяє формуванню в учнів/учениць ключової компетентності «Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами». Так, вивчаючи казку братів Грім «Пані Метелиця», п'ятикласники/п'ятикласниці мають змогу ознайомитися з пізнавальною інформацією рубрики «Мовна скарбничка» та виконати таке завдання: «У Німеччині в сніжну погоду можна почути вислів: «Гульда (так часом називають пані Метелицю) стелить ліжко». Знайди у казці пояснення цьому вислову».

У процесі опрацювання в 5 класі оповідання канадського письменника Е. Сетона-Томпсона «Снап» важливо пояснити тлумачення назви породи собак та імені головного героя твору. Відтак змістове наповнення рубрики «Мовної скарбнички» збагатить знання школярів: «Бультер'єр (від англ. bull terrier, bull – бик і terrier – тер'єр) – порода собак, що належить до тер'єрів. Англійське слово terrier походить від латинського terra – земля. У англійську мову слово bull terrier прийшло з французької, де означає земляна собака, собака нори. Собаки цієї породи полюють на гризунів, що живуть у норах. Снап (від англ. snap) – миттєво хапати. Джинджер (від англ. ginger) – рослина імбир. Його використовують, зокрема, для приготування печива. Відповідно джінджерснап (від англ. gingersnap) – хрустке імбирне печиво (пряник). Часто це печиво виготовляють у вигляді чоловічка».

Доступно для п'ятикласників/п'ятикласниць подано пояснення імен героїв повісті-казки англійського письменника Дж.Р. Кіплінга «Мауглі»: «Ім'я головного героя твору завдяки письменнику Джозефу Редьярду Кіплінгу набуло широкого значення. Саме словом Мауглі називають дитину, яка виросла серед тварин. Такі історії й нині трапляються в реальному житті. Зазвичай ці діти втрачають здатність до спілкування з людьми. Завдяки Дж.Р. Кіплінгу ти тепер знаєш навіть деякі слова із мови гінді – однієї з тих мов, якими користуються в далекій для нас Індії. Так, слона звати Хатхі (у деяких перекладах – Хаті). Це не лише ім'я. Хатхі у перекладі з мови гінді означає «слон». Ім'я ведмедя Балу в перекладі з гінді означає «ведмідь».

Під час вивчення в 5 класі казки «Аліса в країні Див» запропоновано тлумачення імені автора твору: «Письменник гарно володів іноземними мовами. Саме завдяки таким знанням з'явився і знаменитий псевдонім Доджсона – результат хитромудрої головоломки, придуманої ним. Ім'я Charles Lutwidge він спочатку переклав латиною. Вийшло Carolus Ludovicus. А вже це ім'я знову переклав англійською, переставивши слова місцями. Так і з'явився Lewis Carroll – Льюїс Керрол».

У 6 класі формування в учнів/учениць ключової компетентності «Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами» передбачено зокрема в рубриці «Читай і досліджуй!» тематичного розділу «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні»: «Якщо ти вивчаєш англійську мову, то прочитай англійську переробку тексту пісні «Щедрик», зіскануй QR-код і довідайся про історію її створення. Які образи, символи Різдва згадано в цій версії? Що споріднює цю пісню-переробку з українським оригіналом?»

Формуванню ключової математичної компетентності, що визначається як здатність застосовувати математичні знання та методи для розв'язання широкого спектра проблем у повсякденному житті, сприяє навчальний матеріал підручника 5 класу.

Виконання нескладних обчислень допоможе учням/ученицям чітко уявити реальні відстані у звичних для сприйняття українськими читачами/читачками одиницях вимірювання. Як-от: «В оповіданні Е. Сетона-Томпсона «Снап. Історія бультер'єра» міри довжини подано не в звичних для нас кілометрах, метрах чи сантиметрах, а в інших одиницях вимірювання. Так, ярд – це британська й американська міра довжини, що дорівнює 91,44 см, а фут – британська й американська міра довжини, що дорівнює 30,48 см. Знайди в тексті оповідання речення, у яких відстань вказано у футах, ярдах і милях. Обчисли зазначену відстань у кілометрах і метрах. Зачитай змінені тобою речення».

На уроках літератури в 6 класі також зосереджено увагу на важливості формуванню ключової математичної компетентності учнів/учениць – уміння трансформувати словесну інформацію у графічну, розуміти схематичні зображення та відтворювати їх у текстові повідомлення. Наприклад, продуктивному засвоєнню навчальної теми про українські календарно-обрядові пісні, що вивчається у 6 класі, сприяють схеми про основні ознаки фольклору та річне коло основних обрядів і календарно-обрядових пісень.

Ключова компетентність у галузі природничих наук, техніки і технологій передбачає формування наукового світогляду учнів/учениць. Так, під час вивчення в 5 класі творчості німецького письменника Е. Распе учням/ученицям запропоновано завдання: «Поміркуй над цими висловами видатних людей: «Без фантазії немає мистецтва, як немає й науки» (угорський композитор Ференц Ліст). «Ті, хто бачать сніг наяву в ясний день, завжди йдуть набагато далі від тих, хто бачить сніг, тільки засинаючи ночами» (американський письменник Едґар Аллан По). «Наука виграє тоді, коли її крила розкуті фантазією» (англійський фізик і хімік Майкл Фарадей). «Не може бути ні великого інженера, ні видатного хіміка, ні славетного лікаря, якщо вони не обдаровані здатністю до фантазування» (український письменник Микола Трублаїні). Як ти гадаєш, яке значення в житті людини має фантазія? Чому Мюнхгаузен придумує усі ці небувалиці?»

Виконання завдання пізнавально-пошукового характеру в процесі ознайомлення в 5 класі з творчістю датського казкаря Г.К. Андерсена також спонукає формуванню ключової компетентності учнів/учениць у галузі природничих наук: «Знайди Данію на мапі Європи й уявно проклади маршрут, яким можна дістатися з України до батьківщини письменника».

У 6 класі продовжуємо формування наукового світогляду учнів/учениць, що в основі ключової компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій. Науково-фантастичний твір сучасної української письменниці Неди Неждани «Зоряна мандрівка» посилює дидактичні можливості для розвитку цієї ключової компетентності.

Вихованню у школярів/школярок любові до природи, розуміння необхідності охороняти її сприяють художні твори, текстуальне опрацювання яких орієнтує на формування ключової екологічної компетентності. Твори для 5 класу, зокрема тематичного розділу «Дивовижний світ природи», мають потужний дидактико-методичний потенціал для послідовного формування цієї компетентності. Так, на усвідомлення необхідності охорони природи та важливості її збереження орієнтоване завдання, рекомендоване для осмислення казки Г.К. Андерсена «Русалонька»: «Як ти гадаєш, які деталі підводного світу, описані автором, є реальними, а які фантастичними, казковими? Подивися пізнавальне відео «Морські мешканці» та перевір свої припущення».

Під час опрацювання в 5 класі казки англійського письменника О. Вайльда «Щасливий принц» подано запитання репродуктивного характеру: «Чому Ластівка не думає про своє виживання? Чим може закінчитися для неї зима в холодному кліматі? Пригадай, які птахи не відлітають у теплі краї і як вони проводять зиму».

У рубриці «Читай і досліджуй» під час вивчення в 5 класі поезії П. Тичини запропоновано виконання творчого завдання: «А чи знаєш ти, що дзвоників існує майже 300 видів? Ці чудові квіти бувають лісові, польові, гірські. Підготуй для однокласників/однокласниць презентацію про ці квіти, супроводжуй її виразним читанням вірша П. Тичини».

Емоційний стан п'ятикласників/п'ятикласниць після прочитання та методично правильно побудованої роботи над опрацюванням змісту казки М. Вінграновського «Гусенятко» дозволить виконати таке дослідницьке завдання: «Тема гармонійного співіснування природи й людини є надзвичайно актуальною. Задля власного внеску в збереження довкілля пропонуємо тобі виготовити рекламний плакат або ж створити відеоролик про важливість охорони природних ресурсів Землі, її тваринного і рослинного світу. Презентуй свої напрацювання однокласникам/однокласницям – розмісти його на спеціальному стенді в своїй школі або ж у будинку, в якому ти мешкаєш. Допоможи птахам! Ти можеш виготовити для них шпаківні або ж годівнички та кожного дня насипати туди зерна чи крихт хліба».

У 6 класі під час вивчення байки М. Годованця «Голуб і Лелека» у рубриці «Читай і досліджуй!» запропоновано завдання пошукового характеру: «Дізнайся, які перелітні птахи проводять літо у твоїй місцевості. Пригадай, що ти знаєш про це з уроків курсу «Пізнаємо природу» або «Довкілля». Відшукай додаткову інформацію в бібліотеці або в рекомендованих учителем інтернет-джерелах. Результати дослідження презентуй на уроці».

На уроках вивчення в 6 класі гумористичної пригодницької повісті М. МакДоналд «Джуді Муді й НЕнудне літо» формуванню ключової екологічної компетентності сприятимуть завдання рубрики «Читай і досліджуй!»: «Об'єднайтеся з однокласниками та однокласницями в команди та дослідіть природу та клімат островів Борнео, куди подорожувала Еймі; Балі, де побувала тітка Опал. Щодо джерел дослідження проконсультуйтеся з учителем/вчителькою курсу «Пізнаємо природу» або ж «Довкілля». Зіскануй QR-код та дізнайся цікаві факти про острови Борнео та Балі».

Упевнено і відповідально використовувати цифрові технології в навчанні та інших життєвих ситуаціях, дотримуючись принципів академічної доброчесності – це вміння, формування яких акумульовано в ключовій інформаційно-комунікаційній компетентності. З цією метою у процесі вивчення в 5 класі арабської народної казки «Аладдін» зі збірки «Тисяча і одна ніч» учням/ученицям запропоновано завдання пізнавально-пошукового характеру: «У наші дні у більшості країн світу для позначення тисячі часто використовується лише одна літера «к». Зрозуміти сенс такого позначення легко на прикладі запису 4k, що позначає можливості монітора. Якщо ти розумієшся на комп'ютерах, то знаєш, характеристика 4k вказує приблизно на 4 тисячі пікселів по горизонталі. Якщо тебе зацікавила ця інформація, дізнайся про походження такого позначення числа 1000».

У підручнику для 6 класу для глибокого засвоєння навчального матеріалу передбачено застосування цифрових сервісів. Наприклад, у процесі вивчення повісті Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» вказано на можливості цифрового ресурсу «Mind Map» і рекомендовано за його допомогою укласти карту пригод головного героя твору. Сканування означених у підручнику QR-кодів для доступу до необхідної навчальної інформації є одним із прийомів формування ключової інформаційно-комунікаційної компетентності. Як-от у процесі вивчення твору Ч. Дікенса «Різдвяна пісня в прозі» запропоновано таке завдання: «Зіскануй QR-код і переглянь «Різдвяну історію». Поділися своїми враженнями».

У контексті викликів інформаційного суспільства особливої значущості набуває ключова компетентність «навчання впродовж життя». Наприклад, у процесі вивчення в 5 класі навчальної теми, присвяченої народним казкам, важливо актуалізувати знання учнів/учениць і запропонувати поділитися ними з іншими: «Які народні казки відомі тобі з початкової школи? Яка з них стала твоєю улюбленою? Чому? Коротко розкажи її своїм друзям».

На формування в п'ятикласників/п'ятикласниць уміння працювати в колективі чи самостійно, організувати своє навчання спрямоване творче завдання, що рекомендоване в процесі опрацювання давньоукраїнської легенди про Берегиню: «Підготуй презентацію про символічне значення орнаментів на писанках, рушниках чи сорочках, про те, якими були традиційні українські обереги. Для виконання цього дослідження скористайся фондом власної чи шкільної бібліотеки або ж прочитай книжку Сергія Плачинди «Міфи й легенди стародавньої України».

Розвиток ключової компетентності «навчання впродовж життя» передбачено в 6 класі в процесі вивчення байок Езопа. У рубриці «Мовна скарбничка» повідомляється: «Езоп відомий не лише як мудрий байкар, а також як автор численних крилатих фраз. Найвідоміші з них, безперечно, знаєш і ти: «Друг пізнається в біді», «Одна ластівка весни не приносить». Поясни зміст цих висловів, що стали прислів'ями».

У рубриці «Читай і досліджуй!» до казки Б. Матіяш «Єва і білосніжна квітка лілії» подано тлумачення імені «Лілія» і запропоновано учням/ученицям підготувати інформацію про значення власного імені.

Виховання любові до України, рідного краю, пошанування історичних постатей — борців за національну незалежність — в основі визначень ключових громадянської та соціальної компетентностей. Так, патріотичне спрямування має рубрика «Читацький путівник» до розділу в 5 класі «Україна і я», де в зверненні до учнів/учениць зазначається: «Для кожної людини в світі рідний край — найдорожчий серцю. А за що ти любиш рідну вулицю, своє село чи місто, Україну? Напевно, немає жодного письменника або письменниці, які б не змалювали у своїх творах Батьківщину, її людей, природу, які б не захоплювалися нею, не турбувалися про неї. Адже рідна земля дорога серцю — як рідна мати. У цьому розділі ти більше довідаєшся про життя і творчість найвидатнішого українця — Тараса Шевченка. Прочитаєш поезію Богдана Лепкого та ознайомишся з творами сучасної поезії, у яких оспіваний український край».

Формуванню цих ключових компетентностей п'ятикласників/п'ятикласниць сприяє робота над оповіданням З. Мензатюк «Мій тато став зіркою». Зокрема, навчальний матеріал рубрики «Мовна скарбничка» спонукає до роздумів про гідність як важливу рису характеру людини: «В оповіданні «Мій тато став зіркою» йдеться про історичні події, які називають Революцією гідності. А що таке гідність? Це повага людини до себе та інших. Ця людська якість зумовлена тим, що кожна особистість самоцінна й неповторна». А рубрика «Поміркуй!» пропонує виконання завдання із залученням власного читацького і життєвого досвіду: «Гідність виявляється щоденно у маленьких і великих учинках. Яких саме? На підтвердження цієї думки наведи приклади з відомих тобі літературних творів та з власного життєвого досвіду».

Змістове наповнення рубрики «У колі мистецтв» навчальної теми, присвяченої вивченню в 5 класі оповідання О. Сайко «Гаманець», також є зразком формування активної громадянської позиції учнів на прикладі творчості художниці Є. Гапчинської. Зокрема, у підручнику зазначається: «Про дружбу написано не лише літературні твори, а й твори образотворчого мистецтва. Картини сучасної української художниці Є. Гапчинської життєрадісні та світлі. Її зворушливі персонажі веселі й безжурні. На перший погляд може здатися, що художниця не помічає, що навколо неї багато проблем і горя, а дитинство може бути таким гірким, як у Ритки із оповідання О. Сайко «Гаманець». Однак Є. Гапчинська багато уваги приділяє вирішенню проблем дітей, займається благодійністю. Художниця розповідає: «У мене є мрія — щоб у кожному дитячому будинку була хоч би одна моя робота, яка б стала світлим промінчиком для його мешканців».

Формуванню ключових громадянської та соціальної компетентностей учнів/учениць 6 класу сприяють художні твори програмових тематичних розділів «Міфи прадавньої України», «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», «Ліричні послання Україні», а також навчальний матеріал і методичний апарат до них. Наприклад, вивчення Державного Гімну України (автор тексту — П. Чубинський) і гімну (славня) кримських татар «Я поклявся...» авторства Н. Челебіджіхана супроводжується цікавою та водночас доступною для сприйняття шестикласників/шестикласниць розповіддю про авторів цих творів як патріотів і громадян, про історію створення та утвердження гімнів, їх значущість у сьогоденні.

Прикладом формування ключової громадянської компетентності є робота на уроці, присвяченому вивченню патріотичної лірики М. Ткача, Д. Кременя. Учням/ученицям пропонується підготувати добірку творів такої тематики, висловити свої враження про патріотичні твори, виразно процитувати їх у класі.

У рубриці «Мовна скарбничка» до теми щодо вивчення в 6 класі творчості Остапа Вишні подано матеріал, що сприятиме вихованню пошани до української мови та формуванню громадянської компетентності: «Заборони української мови, як однієї з ознак самостійності нації, тривали від 1627 року. Тоді за наказом російського царя спалювали церковні книги, надруковані в Україні. Продовжувався лінгвоцид і в ХІХ ст., як то описано в оповіданні Остапа Вишні. А під час російської агресії на Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, на тимчасово окупованих територіях загарбники також знищували українські книжки».

Підручники мають виразну культурологічну спрямованість. Тематична і жанрова спорідненість літературного твору та творів інших видів мистецтва дозволяє показати широту аналізу та інтерпретації художнього твору, сприяє формуванню ключової культурної компетентності учнів/учениць. На її формування орієнтує наскрізна рубрика «У колі мистецтв». Пізнавальна і доступна для учнів/учениць навчальна інформація про національні та зарубіжні культурні надбання (репродукції художніх полотен, фото скульптурних, архітектурних пам'яток, короткий аналіз художніх полотен і музичних творів тощо) допомагає глибокому осмисленню ідейно-художнього змісту літературних творів, формуванню умінь проводити мистецькі паралелі в процесі їх вивчення. Так, під час опрацювання в 5 класі вступної навчальної теми про значущість читання і книжок у житті людини акцентується на важливості й інших видів мистецтва: «Серед них – музика, живопис, скульптура, архітектура, театр, кіно та інші. Та головне, що об'єднує справжні твори мистецтва різних видів, – це їхня мистецька цінність, пізнавальне, виховне, естетичне значення, яке вони мають для людей».

Розвитку в учнів/учениць інтересу до культурних і мистецьких здобутків, вихованню шанобливого ставлення до культурних традицій українців чи інших народів, а також здатності до емоційних переживань, уміння виявляти ціннісне ставлення до різних видів мистецтва сприяє система запитань у підручнику для 5 класу до рубрики «У колі мистецтв»: «Розглянь картини, де зображено дітей, які читають книги. Що, на твою думку, спільного між полотнами французького художника кінця ХІХ – початку ХХ ст. О. Ренуара, української художниці середини ХХ ст. Т. Яблонської та творами сучасних митця/мисткині – української художниці Є. Гапчинської та американського художника Дж. Дейлі? Який висновок про значення книги в житті дітей різних епох ти можеш зробити?».

Під час вивчення в 6 класі поезії І. Жиленко для візуалізації віршів новорічно-різдвяної тематики рекомендовано розгляд картин відомих художників – українського митця ХХ ст. М. Глуценка та французького майстра ХІХ ст. К. Моне. Рубрика «Поміркуй!» уміщує такі питання: «Чи доводилося тобі раніше бачити картини українського художника М. Глуценка та французького майстра К. Моне? Які кольори використовують митці, зображуючи сніг? Подумай, чому саме такі. Що спільного між поезією І. Жиленко та живописом художників?».

На уроках «Літератури (української та зарубіжної) учитель/вчителька має змогу формувати в учнів/учениць ключову компетентність «підприємливість та фінансова грамотність». Так, на розвиток ініціативності, уміння розв'язувати проблеми орієнтують запитання, що запропоновані учням під час опрацювання в 5 класі казки «Русалонька» Г.К. Андерсена: «Подискутуй з однокласниками/однокласницями на тему: хто має рацію – героїня чи її бабуся? Який світ кращий – підводний чи земний? Русалоньку привабив «вищий» світ тільки після того, як вона закохалася, чи так було й раніше? Обґрунтуй судження уривками з твору»; «Подискутуй з однокласниками/однокласницями: чому принц віддав перевагу принцесі, а не русалоньці? Чи можна засуджувати його за такий вибір?»

Розвивати цю ключову компетентність у 6 класі доцільно в процесі вивчення твору сучасної американської письменниці М. МакДоналд «Джуді Муді й НЕнудне літо». Слідкуючи за перегонами з викликами, що організувала Джуді, шестикласники/шестикласниці можуть взяти за приклад її систему балів на кожному етапі на шляху до власної мети.

Отже, підручники літератури для 5 і 6 класів, як у змістовому, так і в методичному аспектах, орієнтовані на реалізацію інтегрованого та компетентнісного підходу, концепти якого задекларовано в Державному стандарті базової середньої освіти.

3.4. ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ/УЧЕНИЦЬ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ ЛІТЕРАТУР (УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ) У 5–6 КЛАСАХ.

Одним із інструментів підвищення якості шкільної літературної освіти є формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць. Такий вид оцінювання дозволяє вчителю/вчительці прослідкувати процес досягнення учнем/ученицею навчальних цілей і надає можливість своєчасно його корегувати.

Технологія формувального оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць закладена в навчальні посібники – «Література (українська та зарубіжна). 5 клас. Зошит моїх досягнень» (автори: Т.О. Яценко, І.А. Тригуб, Г.М. Івашина)¹, «Література (українська та зарубіжна). 6 клас. Зошит моїх досягнень» (автори: Т.О. Яценко, І.А. Тригуб, Г.М. Івашина)². (Див. Додаток 1, Додаток 2).

Зошити укладено відповідно до чинної модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератур (українська та зарубіжна) для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти» (автори: Т.О. Яценко, І.А. Тригуб) і підручників «Література (українська та зарубіжна). 5 клас» (автори: Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, І.А. Тригуб, О.А. Слижук), «Література (українська та зарубіжна). 6 клас» (автори: Т.О. Яценко, В.І. Пахаренко, І.А. Тригуб, О.А. Слижук) та розроблено з урахуванням «Рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти».

Представлено організацію навчальної діяльності, зорієнтовану на визначення, досягнення освітніх потреб учнів/учениць і підтримання їхньої індивідуальної освітньої траєкторії.

Творчо враховано досвід формувального оцінювання у фінських школах. Запропоновано визначення особистісно значущих навчальних цілей і шляхів їх досягнення у межах програмових навчальних тем.

Подано різнорівневі запитання та завдання в тестовій формі (закритого й відкритого типів), завдання пошуково-дослідницького характеру, передбачено запитання на рефлексію, творчі завдання для поточного оцінювання роботи над художніми творами та семестрові діагностувальні роботи, розроблені відповідно до груп освітніх результатів, загальних і конкретних результатів та орієнтирів для оцінювання, визначених Державним стандартом базової середньої освіти. Така організація навчальної діяльності сприятиме формуванню предметної і ключових компетентностей учнів/учениць.

Кількість завдань для виконання учнями/ученицями в межах поточного оцінювання визначає учитель/вчителька, ураховуючи читацькі, пізнавальні інтереси та можливості учнів/учениць.

Запропоновано кожне правильно виконане тестове завдання рубрики «Мої знання» оцінювати 1 балом (максимально загалом 6 балів), завдання рубрик «Мої уміння та дослідження» – до 1,5 балів (максимально загалом 3 бали), а рубрики «Моя творчість» – до 3 балів. Важливо, що саме вчитель/вчителька визначає максимально можливу кількість балів за виконані учнями/ученицями завдання, ураховуючи мету навчальної ситуації.

Завдання рубрики «Мої навчальні цілі» та рубрики на рефлексію «Мої здобутки та перспективи» не передбачають оцінювання, оскільки орієнтовані на побудову та самоспостереження учнями/ученицями за власною освітньою траєкторією.

Семестрові діагностувальні роботи укладено відповідно до чотирьох груп результатів, визначених Державним стандартом базової середньої освіти та методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів/учениць 5–6 класів. Порядковий номер завдання кожної

¹ Яценко Т.О., Тригуб І.А., Івашина Г.М. Література (українська та зарубіжна). 5 клас. Зошит моїх досягнень. Київ Грамота, 2023. Ч. I. 64 с.; Ч. II. 64 с.

² Яценко Т.О., Тригуб І.А., Івашина Г.М. Література (українська та зарубіжна). 5 клас. Зошит моїх досягнень. Київ Грамота, 2023. Ч. I. 64 с.; Ч. II. 64 с.

із груп результатів відповідає критеріям, зазначеним у таблицях «Зведені результати навчальних досягнень учня/учениці. Орієнтири оцінювання за рівнями», та передбачає максимальне оцінювання у 2 бали. Тобто, максимальна сума балів за кожну групу результатів може становити 12 балів.

Пункти 3.6 (Дотримання засад академічної доброчесності під час письмової взаємодії) та 4.6 (Дотримання норм літературної мови в усній взаємодії) оцінюються на основі виконаних попередніх завдань, відповідно 3.1–3.5 та 4.1–4.5.

Загальна оцінка результатів навчання визначається сумою балів 4-х груп результатів навчальних досягнень та враховує поточне оцінювання, виконання індивідуальних і групових творчих проєктів тощо.

Для проведення семестрових діагностувальних робіт може бути використано як окремий урок, так і фрагмент уроку для оцінки певної групи результатів.

Для ефективної організації навчальної діяльності учнів на уроках інтегрованого курсу літератур у 6 класі також підготовлено методичний посібник «Література (українська та зарубіжна). 6 клас. Книга для вчителя» (автори: Т.О. Яценко, Л.А. Васильєва, Н.В. Немировська, І.Ю. Ковалінська; видавництво «Грамота»).

Зміст інтегрованого курсу літератур (української та зарубіжної) для 5–6 класів і його сучасне навчально-методичне забезпечення засвідчують реалізацію інноваційних підходів до організації освітнього процесу в реаліях Нової української школи.

ДОДАТОК І

Фрагмент «Література (українська та зарубіжна). 5 клас. Зошит моїх досягнень»

Арабська народна казка

Казка про Аладдіна і чарівну лампу

1. Мої навчальні цілі.

Перш ніж читати казку, проклади ланцюжок цілей, аби рухатися до власної мети, та допиши подані речення.

1. Читаючи «Казку про Аладдіна і чарівну лампу», я хочу дізнатися більше про ....
2. Я хочу зрозуміти ....
3. Я хочу навчитися ....

2. Мої знання.

Завдання 1–6 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Вибери правильний варіант відповіді й обведи кружечком букву, яка йому відповідає

1. Від чийого імені розказані казки в збірці «Тисяча і одна ніч»?

А Аладдіна	В Алі-Баби
Б Шахразади	Г царівни Бадр аль-Будур

2. Аладдін за походженням був сином

А чаклуна	В візиря
Б царя	Г кравця

3. Який чарівний предмет дав Маргибинець Аладдінові перед тим, як той спустився у підземелля?

А перстень	В клубок ниток
Б дзеркало	Г лампу

4. Яким було перше прохання Аладдіна до джина із лампи?

А вийти із підземелля	В отримати коштовності
Б принести їжу	Г збудувати палац

5. Чому Аладдін вирішив одружитися з царівною Бадр аль-Будур?

А щоб стати царевичем	Б щоб перевірити чи джин є всемогутнім

В бо хотів стати всемогутнім володарем держави   **Г** бо щиро покохав царівну

6. Хто з українських письменників звертався у своїй творчості до збірки казок «Тисяча і одна ніч»?

А Тарас Шевченко

Б Леся Українка

В Іван Франко

Г Василь Сухомлинський

3. Мої уміння та дослідження.

1. Поясни, чому збірка народних казок має назву «Тисяча і одна ніч». ...

2. Заповни пропуски в тексті:

Збірка арабських народних казок має назву .... Найбільш відомими персонажами цих казок є .... Уперше переклад арабських казок українською мовою зробив академік ....

4. Моя творчість.

Напиши, якими були б твої бажання, якби тобі в руки потрапила чарівна лампа. Поясни чому саме такі.

5. Мої здобутки та перспективи.

1. Мені було цікаво дізнатися ....

2. Тепер я розумію ....

3. Тепер я вмію ....

4. Для мене залишилося незрозумілим ....

Марія Морозенко «Вірність Хатіко»

1. Мої навчальні цілі.

Перш ніж читати оповідання «Вірність Хатіко», проклади ланцюжок цілей, аби рухатися до власної мети, і допиши подані речення.

1. Читаючи оповідання «Вірність Хатіко», я хочу дізнатися більше про ....

2. Я хочу зрозуміти ....

3. Я хочу навчитися ....

2. Мої знання.

Завдання 1–6 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Вибери правильний варіант відповіді й обведи кружечком букву, яка йому відповідає.

1. За жанром твір Марії Морозенко є

А казкою

Б оповіданням

В анімалістичним оповіданням

Г повістю

2. Що означає слово «хаті» в перекладі з японської?

А вірний

Б восьмий

В рідний

Г улюблений

3. «Хатіко приходив знову на станцію, терпляче сподіваючись...»

А на зустріч із господарем

Б на диво

В знайти нового господаря

Г що його помітять

4. Скільки років чекав Хатіко свого господаря?

А 3 роки

Б 10 років

В 1,5 року

Г 8 років

5. Яке почуття змушувало Хатіко кожного ранку йти на вокзал?

А обов'язок

Б сум

В надія

Г тривога

6. Головна ідея оповідання «Хатіко»:

- А** взаємодопомога, доброзичливість – основа гармонійних стосунків
- Б** возвеличення почуття любові до тварин
- В** возвеличення любові та вірності, виховання дбайливого ставлення до тварин
- Г** виховання любові до природи

3. Мої уміння та дослідження.

1. «Хатіко» – анімалістичне оповідання. Наведи докази на підтвердження цього твердження.....
2. Охарактеризуй головних героїв твору. Заповни таблицю.

Риси характеру Хатіко	Слова та сполуки слів, підтверджують думку
Риси характеру професора Хідесабура Уено	Слова та сполуки слів, підтверджують думку

4. Моя творчість.

Напиши невелику розповідь про свого домашнього улюбленця або про тварину-персонажа улюбленого мистецького твору.

5. Мої здобутки та перспективи.

1. Мені було цікаво дізнатися ....
2. Тепер я розумію ....
3. Тепер я вмію ....
4. Для мене залишилося незрозумілим ....

ДОДАТОК 2

**Фрагмент «Література (українська та зарубіжна). 6 клас. Зошит моїх досягнень»
Українські календарно-обрядові пісні**

1. Мої навчальні цілі.

Перед тим як читати народні пісні, пропонуємо тобі прокласти ланцюжок цілей, аби рухатися до власної мети. Опрацюй рубрику «Читацький путівник». Подумай, яких результатів ти хочеш досягти та допиши запропоновані речення.

1. Я хочу дізнатися більше про ....
2. Я хочу зрозуміти ....
3. Я хочу навчитися ....

2. Мої знання.

Завдання 1–6 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Вибери правильний варіант відповіді й обведи кружечком букву, яка йому відповідає.

1. Яка з народних пісень набула нового змісту під час боротьби Української повстанської армії проти російських загарбників на Західній Україні?

- А** «Нова радість стала»
- Б** «Щедрик»
- В** «Сумний Святий Вечір»
- Г** «Благослови, мати»

2. Баштан, верей, гилка, горидуб, довга лоза, квач, ковінька, просо – це назви

- А** предметів, що використовувалися під час обрядів
- Б** народних дитячих ігор
- В** рослин, що використовувалися під час обрядів
- Г** рослин, що оспівані в піснях

3. Які пісні співали наші пращури в час, коли «щука хвостом кригу розіб'є»?

- А** колядки **Б** веснянки
В щедрівки **Г** купальські пісні

4. До якого циклу пісень належать щедрівки:

- А** зимового **Б** весняного
В літнього **Г** осіннього

5. «То в гору то в долину,/ То в ружу, то в калину» – слова, які звучать у пісні

- А** «Нова радість стала...» **Б** «Щедрик»
В «Благослови, мати» **Г** «Кривий танець»

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				
5				
6				

6. У піснях якого жанру оспівується кохання, мрії про щасливе подружнє життя?

- А** колядки і щедрівки **Б** веснянки
В купальські пісні **Г** жниварські пісні

3. Мої уміння та дослідження.

1. Устав пропущені слова в тексті.

Найдавнішими з народних пісень є .... Їх поділяють на три цикли: .... Є особливості виконання таких пісень: в Україні хлопці та чоловіки виконують ..., а дівчата й жінки ... та .... Разом наші предки залюбки співали ... та .... До сьогодні збереглося у записах понад ... українських народних пісень.

2. Установи відповідність між прізвищем митця та його внеском у популяризацію пісні «Щедрик». Літери, що відповідають правильним відповідям, впиши до таблиці:

1	Олександр Кошиця	А написав мелодію до пісні «Щедрик»
2	Петро Вільговський	Б його ім'я носить хор, який у наш час виконує цю пісню
3	Тарас Шевченко	В керівник хору, що вперше виконав «Щедрик» на гастролях за кордоном
4	Микола Леонтович	Г переробив текст «Щедрика» англійською мовою
5	Григорій Верьовка	
1		
2		
3		
4		
5		

4. Моя творчість.

Які звичаї та традиції, пов'язані з календарно-обрядовими піснями, були відомі тобі й раніше? Можливо, їх дотримуються у твоїй родині? Напиши про це.

5. Мої здобутки та перспективи.

1. Мені було цікаво дізнатися ....
2. Тепер я розумію ....
3. Тепер я вмію ....
4. Для мене залишилося незрозумілим ....

Давньогрецькі міфи про Прометей та Геракла

1. Мої навчальні цілі.

Перед тим як читати давньогрецькі міфи, пропонуємо тобі прокласти ланцюжок цілей, аби рухатися до власної мети. Подумай, яких результатів ти хочеш досягти та допиши запропоновані речення.

1. Вивчаючи цю тему, я хочу дізнатися більше про ....
2. Я хочу зрозуміти ....
3. Я хочу навчитися ....

2. Мої знання.

Завдання 1–6 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Вибери правильний варіант відповіді й обведи кружечком букву, яка йому відповідає.

1. Верховний бог давньогрецької міфології мав ім'я:

A Прометей	Б Зевс
B Юпітер	Г Меркурій.

2. Згідно міфів, Прометей належав до покоління:

A богів	Б гігантів
B титанів	Г звичайних людей

3. Ім'я Прометей у дослівному перекладі означає:

A герой	Б провидець
B тираноборець	Г титан

4. Прометей є символом:

A доброти та милосердя
Б самопожертви та тираноборства
B підтримки та допомоги
Г відваги та сміливості

5. Ім'я Геракл у дослівному перекладі означає:

A герой	Б титан
B ушавлений Герою	Г син Гери

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				
5				
6				

6. Давньогрецький міфічний герой Геракл, за пророцтвом, повинен був служити цареві Еврисфею впродовж 12 років й протягом цієї служби здійснити:

А 10 подвигів

Б 11 подвигів

В 12 подвигів

Г 1, але справжній

3. Мої уміння та дослідження.

1. Дажбог, Жива, Зевс, Кронос, Аїд, Геракл, Сокіл-Род, Феміда, Іапет, Білобог, Чорнобог, Гефест, Гермес, Аїд. Впиши імена цих міфологічних героїв до відповідних груп:

Герої праукраїнської міфології
• _____
• _____
• _____
• _____
• _____
• _____
• _____

Герої давньогрецької міфології
• _____
• _____
• _____
• _____
• _____
• _____
• _____

2. Що спільного та відмінного між Прометеєм та Гераклом? Узагальни міркування за допомогою діаграми Венна: укажи індивідуальні особливості кожного із міфологічних героїв у окремих колах, а спільні – там, де кола збігаються.

4. Моя творчість.

Виконай одне із завдань на вибір.

- Хто із героїв давньогрецьких міфів тобі найбільше сподобався? Склади сенкан на тему «Прометей» або ж «Геракл» чи присвяти свій сенкан іншому герою міфів.
- Напиши есей на тему «Давні міфи і сьогодення».

5. Мої здобутки та перспективи.

1. Мені було цікаво дізнатися ....
2. Тепер я розумію ....
3. Тепер я вмюю ....
4. Для мене залишилося незрозумілим ....

4. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Редько Валерій Григорович

доктор педагогічних наук, доцент

Історичний період, у якому сьогодні перебуває Україна і, зокрема, її освіта, зумовлює переглянути окремі аспекти організації іншомовної навчальної діяльності в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), у тому числі в методах, формах і видах освітньої роботи, адаптувати їх до умов воєнного стану, що виникли. Варто наголосити, що складність та особливість організації змісту навчання іноземної мови, спричинених ситуацією, яка склалася, жодним чином не звужує і не спрощує вимог до рівнів навченості учнів, хоч об'єктивно це деколи може спостерігатися, що потребуватиме в майбутньому активної додаткової роботи.

Дидактична доцільність будь-якого педагогічного процесу значною мірою залежить від рівня наближення навчальної діяльності, що виконується в його межах, до тієї, котра визначена об'єктом формування. Ця закономірність особливо властива навчанню іноземних мов, оскільки спілкування відповідно до зазначеної тези зумовлюється його метою і засобом. Відповідність змісту навчання іншомовного спілкування реальному процесу комунікації є однією з найважливіших вимог до сучасної шкільної іншомовної освіти. Особливої актуальності ця проблема набуває в останні роки, коли в умовах глобалізаційних і технологічних трансформацій компетентнісний підхід до навчання будь-якого шкільного курсу, у тому числі й іноземної мови, перетворюється на філософію, яка формує інноваційні погляди на освіту, а сама компетентнісна ідея в європейському та світовому просторі поступово наближається до рівня освітньої стратегії. Такий стан зумовлює дещо уточнити науково-теоретичні напрацювання минулих років і окреслити концептуальні підходи до оновлення не тільки цілей та змісту навчання, але й до визначення ефективних засобів, які спроможні забезпечувати їх успішну реалізацію у шкільній практиці. Особливої актуальності набуває ця проблема, коли вітчизняні ЗЗСО змушені працювати в умовах воєнного стану. Відповідно до ситуації діяльність учителів іноземних мов має спрямовуватися на виконання таких завдань:

Передбачити можливість упровадження/посилення індивідуальних форм співпраці у навчальному процесі вчителя та учнів з урахування їхніх траєкторій розвитку.

Методично доцільно добирати види і форми роботи, які відповідають віковим інтересам учнів, їхнім потенційним можливостям. Такими можуть бути диференційовані завдання під час роботи з текстом для читання:

- скласти план до змісту тексту;
- висловити власне ставлення до певних об'єктів / подій, описаних у тексті;
- знайти у тексті інформацію про ... та повідомити її.
- Для розвитку усного мовлення можна запропонувати також диференційовані завдання:
- висловити свою думку щодо певної події, обґрунтувавши її;
- погодитися з думкою про те, що ...;
- заперечити висловленню, що ...;
- дізнатися / уточнити про ...;
- запропонувати власну думку про ..., обґрунтувавши її;
- описати зміст запропонованого малюнка;
- взяти участь у бесіді з певної теми (за планом і без нього);
- висловитись у ситуаційній формі за запропонованим змістом;

- представити свій варіант висловлення відповідно до зразка.

Важливо, щоб учитель урахував потенційні можливості кожного учня і відповідно пропонував завдання як за зразком (менш підготовленим учням), так і без нього (сильнішим учням).

З метою формування механізмів письма учителеві рекомендуємо також долучати диференційовані види діяльності у залежності від потенційних можливостей учнів. Серед таких завдань можна використовувати:

- описи об'єктів, подій, явищ;
- висловлення свого ставлення до почутого / побаченого / прочитаного;
- написання есе на запропоновану тему;
- написання ділових документів (відповідно до тематики спілкування);
- написання планів до виступу, до певної діяльності;
- написання офіційних і особистих листів (відповідно до тематики спілкування) із запропонованим змістом і без нього.

Як і під час формування механізмів усного мовлення, учням доцільно пропонувати завдання за зразком як орієнтовною основою діяльності, так і без нього.

Дуже важливо для навчання усного мовлення та письма передбачати активну роботу над засвоєнням мовного матеріалу (лексика, граматики) відповідно до вимог модельних навчальних програм.

Певний масив завдань пропонувати для виконання в межах самостійної домашньої роботи з обов'язковим контролем її результатів.

Активізувати види іншомовної комунікативної діяльності на уроках (індивідуальна, парна, групова, колективна) відповідно до тематики спілкування та мовного ресурсу, передбачених чинною навчальною програмою.

Відповідно до вимог модельних навчальних програм, зміст навчання іноземної мови в ЗЗСО передбачає формування в учнів навичок і умінь спілкування в усній та письмовій формах. Зазвичай, у реальних умовах мовлення взаємодія комунікантів може відбуватися в різних обставинах: діалог (парна робота), групове спілкування, спілкування в колективі. Щоб апроксимувати навчальні дії учнів у межах кожної теми до реальних умов спілкування, передбаченої програмою, рекомендуємо організувати різні форми такого спілкування. Це можливо організувати як у режимі онлайн, так і очно. Бажано ґрунтовно добирати теми для спілкування, що ситуативно відповідають тематиці для кожного класу і навчальному досвіду учнів.

Диференціювати види навчальної діяльності учнів відповідно до їхніх потенційних можливостей (дійти до кожного учня).

Як зазначалося в пункті 1, види діяльності, що пропонуються вчителем, мають узгоджуватися з психофізіологічними особливостями учнів, а відтак, для якісного виконання навчальних завдань кожним учнем варто підходити диференційовано до їх розподілу.

Здійснювати постійний контроль рівня навчальних досягнень учнів, використовуючи для цього відповідні види усних і писемних вправ і завдань.

Якщо учні зрозуміють, що результати видів робіт, які вчитель їм пропонує виконувати, не завжди контролюються, то в них сформується стереотип необов'язковості такої діяльності, що негативно позначається на якості навчання. Відтак результат кожної роботи, що виконувалася на уроці або поза ним, має перевірятися з відповідним коментарем учителя.

Активізувати використання зорової та слухової наочності як підтримки у навчанні учнів продукувати власні іншомовні висловлення з певної теми/ситуації.

Навчання іноземної мови в умовах вітчизняних закладів освіти відбувається поза межами постійного іншомовного оточення. Учням деколи складно уявити окремі об'єкти, події, явища, про які мовиться у процесі навчання, і вони відсутні в їхній життєдіяльності. У зв'язку з цим методично доцільно долучати до навчального процесу зорові та аудіо засоби, що забезпечують можливість усвідомлення учнями їх сутності. Поряд із цим, доцільно практикувати використання автентич-

них зразків/засобів аудіо-відео матеріалів, які сприяють набуттю учнями нормативного іншомовного досвіду як у вимові, так і в усвідомленні різних аспектів життєдіяльності у країні, мова якої вивчається.

Раціонально добирати засоби навчання іншомовного спілкування, які активізують роботу різних аналізаторів учнів щодо сприймання ними навчального матеріалу (мовленнєво-моторного, зорового, слухового, рухового), враховуючи, що кожен учень має переваги в тому чи іншому аналізаторі.

Процес навчання іноземної мови передбачає залучення всіх зазначених аналізаторів під час оволодіння учнями видами мовленнєвої діяльності (говорінням, аудіюванням, читанням, письмом). У зв'язку з цим учителеві потрібно ефективно організувати навчання, збалансовано використовувати навчальні дії учнів під час формування механізмів усного і писемного мовлення. Також враховувати, що в кожного учня превають різні види аналізаторів під час сприймання та активізації нового матеріалу, що зумовлює раціоналізацію процесу навчання.

Дотримуватися принципів доступності та збалансованості навчального матеріалу для формування іншомовних комунікативних умінь учнів відповідно до ситуативних потреб.

Увесь навчальний матеріал, який необхідно засвоїти, повинен бути зрозумілим для учнів. Учителеві недоцільно долучати до процесу навчання надлишкові матеріали, що не відповідають тематиці спілкування в певному класі.

Постійно здійснювати роботу з метою формування мовних (фонетичних, лексичних, граматичних) навичок шляхом усвідомленого виконання учнями операцій з мовним матеріалом (формування).

Комунікативний підхід до навчання спілкування передбачає потребу в оволодінні учнями механізмами спілкування в усній та писемній формах. Утім результати такого навчання не будуть якісними, якщо в учня не будуть сформовані мовні (фонетичні, лексичні, граматичні) навички, що забезпечують нормативне мовлення. А відтак, учителеві обов'язково потрібно здійснювати роботу з формування мовних навичок шляхом виконання відповідних вправ, які дають учням змогу оволодіти відповідними операціями і діями та доводити їх до автоматизму (вправи на підстановку, доповнення, заповнення, перифраз, переклад тощо).

Практикувати використання ситуаційних, проєктних видів навчальної діяльності як під час уроків, так і в процесі самостійного виконання учнями домашніх завдань відповідно до їхнього навчального досвіду.

Вище названі навчальні завдання сприяють набуттю учнями досвіду комунікативної взаємодії в ситуативних умовах, близьких до реальних, що і є метою навчання іноземної мови у вітчизняних ЗЗСО.

Відповідно до потенційних можливостей учнів надавати перевагу творчим видам роботи, що можуть виконуватися за запропонованим планом як орієнтовною основою діяльності (есе, проєкт, ситуація тощо).

Творчі види роботи під час навчання іноземної мови – це ті, які демонструють здатність учнів до комунікації в умовах набутого навчального досвіду і на основі міцно сформованих мовних навичок. Методично доцільно за потреби використовувати відповідні зразки як орієнтовну основу діяльності та обов'язково здійснювати відповідну підготовчу роботу для виконання таких видів діяльності.

Комплексно вирішувати завдання навчання учнів іншомовного спілкування в усній та писемній формах у взаємозв'язку з ознайомленням з культурою країн, мова яких вивчається, для цього активізувати використання принципу діалогу культур (іншомовної та рідної).

Один із важливих принципів навчання іноземних мов у сучасних ЗЗСО – це принцип взаємопов'язаного навчання мови і ознайомлення з основами культури країни, мова якої вивчається. Реалізацію цього принципу доцільно здійснювати шляхом використання технології «діалогу культур» (чужої та своєї країни). Це дозволяє в реальних умовах спілкування здійснювати обмін думками

про особливості життєдіяльності в полікультурному та мультилінгвальному світовому просторі, ділитися набутими досвідом із різних сфер життя різних народів і країн.

Раціонально збалансовувати навчання чотирьох видів іншомовної мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письма).

У сучасних вітчизняних ЗЗСО оволодіння учнями говорінням, аудіюванням, читанням, письмом визначено метою навчання. Відповідно, як зазначалося вище, учителям доцільно дотримуватися принципу збалансованого навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності, у зв'язку з чим передбачати виконання відповідних вправ і завдань.

Здійснювати формування в учнів умінь і навичок іншомовного спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності відповідно до принципу паралельного і взаємопов'язаного навчання говоріння, аудіювання, читання, письма.

Модельними навчальними програмами визначено обсяг умінь і навичок, які мають бути сформовані в учнів певного класу відповідно до окресленої тематики спілкування. Вони мають слугувати вчителю орієнтовними засадами в їхній діяльності.

Звісно, що всі учні, які навчалися в різних умовах, об'єктивно будуть мати різні якісні показники засвоєння навчального матеріалу. Після повернення до реальних і звичних умов навчання доцільно провести відповідний моніторинг, що дасть змогу з'ясувати рівні їхньої навченості та організувати цілеспрямовану роботу з метою вирівнювання навчальних досягнень та приведення їх до відповідності вимог навчальних програм.

В умовах воєнного стану особлива функція у процесі навчання іноземних мов належить уроку, який часто може проводитися в доволі незвичних і не типових локаціях і формах, не властивих традиційному навчальному процесу. Як засвідчує практика, зумовлена такими обставинами, не завжди вчитель та учні знаходять, як це було раніше, раціональні та ефективні види комунікативної взаємодії під час навчання іншомовного спілкування. Цьому значною мірою заважають умови, що виникли, які не повною мірою можуть сприяти досягненню очікуваних результатів, яких отримував учитель у роботі з учнями в інших ситуаціях надання освітніх послуг.

За будь-яких обставин, що склалися і можуть негативно впливати не тільки на рівень навчальних досягнень учнів, але й на професійну діяльність учителя, цілі та зміст навчання іншомовного спілкування не повинні змінювати своє орієнтування на основні тенденції розвитку сучасної вітчизняної шкільної іншомовної освіти і забезпечувати виконання вимог модельних навчальних програм. А відтак урок як своєрідна мікромодель навчального процесу, що здійснюється в нетипових умовах взаємодії учня і вчителя, має, як і раніше, виконувати свої функції, не втрачаючи дидактичного та методичного потенціалу.

У представленому нижче матеріалі спробуємо зорієнтувати вчителя в доцільності дотримуватися сформульованих рекомендацій щодо змісту уроків іноземних мов навіть в нетипових соціальних умовах, що виникли в його професійній діяльності.

Цілі та завдання кожного уроку необхідно розглядати частиною загальної мети навчання іноземної мови в ЗЗСО, вони окреслюють обсяг мовного, мовленнєвого та інформаційного матеріалу, яким учні повинні оволодіти у межах певної сфери і теми спілкування на рівні, визначеному чинною модельною навчальною програмою.

Види навчальної діяльності, що вчитель використовує у змісті уроків, мають бути комунікативно спрямованими, надавати учням змогу успішно самостійно виконувати мовні операції та мовленнєві дії, які сприяють оволодінню іншомовним спілкуванням в усній і письмовій формах у межах тем, що вивчаються.

Зміст уроків повинен спрямовуватися на збалансоване комплексне оволодіння школярами у межах вимог навчальної програми всіма видами мовленнєвої діяльності (говорінням, аудіюванням, читанням, письмом), де кожний із них є метою навчання.

Навчальна діяльність у межах уроків має забезпечувати паралельне та взаємопов'язане оволодіння учнями усним і писемним мовленням, причому її обсяг і види варіюються залежно від складності змісту матеріалу та труднощі його засвоєння.

Види навчальної діяльності, способи і форми їх виконання повинні бути вмотивованими, учні мають усвідомлювати їх потребу і важливість для реалізації власних іншомовних комунікативних намірів.

Зміст уроків має містити ефективну і доцільно сконструйовану методичну систему вправ і завдань, що сприяє пред'явленню та активізації нового навчального матеріалу і спрямовується на досягнення такого рівня сформованості в учнів мовних навичок і мовленнєвих умінь, який надає їм змогу набувати досвіду відповідної комунікативної поведінки в різних ситуаціях спілкування. При чому вибір видів і запропонована ієрархія вправ і завдань повинні різнобічно узгоджуватися з метою навчання і бути здатними забезпечувати її успішне виконання.

Усі види вправ і завдань уроків повинні бути методично доцільно організовані відповідно до принципу наступності, який передбачає, що кожний наступний вид забезпечується набутих досвідом учнів, а операції і дії, що виконуються, є складнішими від попередніх.

Недоцільно перевантажувати зміст уроків великою кількістю вправ і завдань. Здійснені нами відповідні дослідження дали змогу окреслити межі їх оптимальної кількості: 5–7 видів навчальної діяльності, які учні спроможні успішно, усвідомлено, без зайвого поспіху і надмірного фізичного напруження виконати за 45 хвилин уроку. Кількість видів варіюється у цих межах і залежить від складності навчального матеріалу і труднощі його засвоєння.

Кількість нових навчальних одиниць (на уроках іноземної мови це переважно мовні одиниці), визначених для пред'явлення та активізації на одному занятті, не повинна перевищувати межі 7 ± 2 . За твердженням методистів і психологів та підтверджено нашими дослідженнями, це саме той оптимальний обсяг, який учень спроможний успішно засвоїти за один урок.

Недоцільно прогнозувати засвоєння школярами всіх аспектів певних граматичних явищ упродовж одного уроку. Організацію навчання нового іншомовного граматичного матеріалу можна здійснювати методом його квантування на частини, що взаємопов'язані між собою і вивчаються на окремих уроках. Зміст і кількість квантів залежить від виду граматичного явища, зокрема його складності та труднощі засвоєння. Як засвідчує шкільна практика, до таких належать дієслівні часові форми (формування і використання), відмінювання правильних і неправильних дієслів, утворення різних форм іменників і прикметників, порядок слів у реченнях різних типів тощо.

У процесі навчання окремих граматичних явищ доцільно застосовувати інструкції, схеми, таблиці, що можуть виконувати подвійну функцію: а) презентувати, систематизувати або/і узагальнювати інформацію про особливості формування і сфери використання граматичних одиниць; б) слугувати орієнтовною основою навчальної діяльності під час самостійного виконання учнями аналогічних операцій і дій в іншому мовленнєвому середовищі. Ці засоби мають бути чіткими, не викликати подвійних асоціацій.

Уроки повинні містити ефективну систему повторення. Як засвідчує шкільна практика, найбільшої уваги у процесі навчання потребують граматичні явища, зокрема форми дієслів минулих і майбутніх часів, умовних способів Conditional Mood (англійська мова), Modo Condicional (іспанська мова), Konjunktiv (німецька мова), Conditionnel (французька мова), форми дієслів у Subjunctive Mood (англійська мова), Modo Subjuntivo (іспанська мова), Le Subjonctif (французька мова), узгодження дієслівних часів у складнопідрядних реченнях тощо. У зв'язку з цим до змісту уроків доцільно долучати узагальнювальні схеми та/або таблиці. Вони дають учням змогу актуалізувати матеріал, вивчений на попередніх етапах навчання, і слугують орієнтовною основою діяльності. Ця потреба є особливо необхідною з причин відсутності в учнів у навчальному процесі реального іншомовного середовища, яке могло б упливати на всі їхні аналізатори і забезпечувати їм постійний вербаль-

ний контакт з іншомовними одиницями, що долучаються до змісту текстів для читання або прогноуються комунікативними потребами учнів під час породження ними мовленнєвих продуктів в усній або письмовій формах у межах комунікативної діяльності у межах теми, що вивчається на уроці. Для того, щоб такі мовні одиниці закарбувалися в довготривалій пам'яті, учителям необхідно забезпечити їх подальшу активізацію в різному мовному оточенні в рецептивних і продуктивних видах мовленнєвої діяльності на наступних щонайменше 4–6-ти уроках, пропонуючи відповідні вправи і завдання.

До змісту уроків необхідно добирати дидактично доцільні ілюстративні матеріали, що виконують три основні функції: а) допоміжного засобу семантизації значення нової лексичної одиниці; б) засобу конкретизації змісту тексту для читання/аудіювання; в) візуального інформаційного середовища для продукування висловлення в усній або письмовій формі. У зв'язку з цим ілюстративні матеріали мають бути чіткими, доступними для адекватного сприймання всіма учнями і не викликати подвійних асоціацій.

Згідно з вимогами навчальної програми, учні повинні оволодівати різними видами читання, зокрема, а) ознайомлювальним (з розумінням основного змісту тексту), б) вивчальним (з повним розумінням змісту тексту), в) переглядовим (з метою визначення тематики тексту). З огляду на це, учителям потрібно враховувати цю особливість і передбачати відповідні види навчальної діяльності. Їх обсяг, зміст і складність залежать від виду читання. Доцільно у змісті уроків використовувати тексти, за якими передбачається навчання різних видів читання.

Види навчальної діяльності, що вчитель планує для уроку, мають узгоджуватися з принципами доступності, наступності, комунікативної цінності та передбачати виконання школярами дій, спрямованих як на засвоєння мовних аспектів іншомовного спілкування (формування та розвиток фонетичних, лексичних і граматичних навичок), так і на становлення і розвиток мовленнєвих умінь у різних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, говорінні, читанні, письмі). Звісно, що в кожному уроці може бути різне співвідношення вправ і завдань, які забезпечують оволодіння мовою і мовленням. Воно залежить від мети уроку, а також від складності змісту навчального матеріалу і труднощі його засвоєння. Так, урок, у якому буде здійснюватися робота з текстом для читання, має містити більше вправ і завдань, пов'язаних із оволодінням учнями мовним матеріалом, на якому побудовано текст, а також тих, які забезпечують усвідомлення та контроль рівня засвоєння інформації, викладеної в його змісті. Однак це не означає, що водночас із цими видами навчальної роботи не можуть використовуватися вправи і завдання, що забезпечують активізацію інших мовних одиниць та розвиток інших видів мовленнєвої діяльності.

З огляду на те, що практична мета навчання іноземної мови у ЗЗСО передбачає оволодіння учнями комунікативною діяльністю в усній та письмовій формах, методично виправдано, щоб види навчальної роботи, які мають виконувати учні, були комунікативно спрямованими. Утім це не заперечує використання на уроках різних видів мовних вправ, які забезпечують засвоєння значень лексичних і граматичних одиниць, усвідомлення їх форми та правил застосування (функцій) у мовленні. Доцільно пропонувати види роботи, що надають учням змогу активно і усвідомлено використовувати нові мовні одиниці в усному і писемному мовленні в різних видах мовленнєвої діяльності на рівні речень, мікрОВисловлень і невеликих за обсягом текстів. Учні повинні навчитися ідентифікувати ці мовні одиниці в рецептивних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні та читанні) й самостійно продукувати з ними речення і тексти в усній та письмовій формах (при говорінні та на письмі).

Учителям варто враховувати, що не всі школярі на однаковому рівні можуть засвоїти новий навчальний матеріал за один урок: для цього їм потрібен різний час, оскільки кожен учень має індивідуальну траєкторію навчання. Тож, необхідно передбачати в наступних уроках вправи і завдання, що сприяють актуалізації, активізації та повторенню раніше вивченого матеріалу. Його доцільно долучати до змісту різноманітних вправ і завдань.

Кожний урок розглядається цілісним продуктом, що має не лише дидактично доцільну структуру, вибудовану згідно з принципом наступності, а й методично доцільну завершеність. Види діяльності, які учні виконують упродовж уроку, повинні узгоджуватися з його метою, а вчитель має забезпечувати успішну роботу відповідно до завдань кожної діяльності, долучаючи до цього всіх учнів.

Зміст і форми засвоєння навчального матеріалу, що пропонує вчитель учням для самостійного використання в домашніх умовах, повинні узгоджуватися з їх аналогами, які мали місце на уроці. Домашня самостійна робота зазвичай передбачає закріплення вивченого на уроці матеріалу, а тому недоцільно планувати нові види навчальної діяльності або не типові для учнів форми їх виконання. Проте це не означає, що зміст домашніх завдань не може передбачати елементи творчості, які спонукають учнів до роздумів, аналізу, висловлення свого ставлення або власних оцінних суджень щодо предмету спілкування, систематизації, узагальнень. Зміст домашньої роботи може слугувати певним підґрунтям для навчальної діяльності на наступному уроці. Важливо, щоб учитель чітко прогнозував час, який учні можуть витратити на її виконання. Його межі регламентовані відповідним документом МОН України.

Отже, урок іноземної мови як найбільш типову форму організації навчання іншомовного спілкування в ЗЗСО доцільно розглядати своєрідним освітнім комунікативним мікросередовищем, у межах якого виконуються завдання, сплановані вчителем для спільної діяльності з учнями з урахуванням чинних умов воєнного стану. Орієнтовною основою та концептуальними засадами для вибору методів, форм і засобів такої роботи мають слугувати тенденції розвитку сучасної шкільної іншомовної освіти, зокрема комунікативний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований та культурологічний підходи до визначення змісту навчання, що узгоджується з європейськими освітніми стандартами і не суперечить особливостям організації освіти в українській школі.

Одним із можливих варіантів організації процесу навчання іноземних мов учнів, які в повоєнний період повернуться у свій клас для очного навчання, можуть бути уроки вирівнювання, зміст яких спрямовується на ліквідацію відставань у набутті навчального досвіду іншомовного спілкування, якщо ці здобувачі освіти не демонструють рівень освітніх досягнень, визначених навчальними програмами з іноземних мов для відповідного класу. На таких уроках присутні всі учні класу, утім кожен із них упродовж тривалого часу, зумовленого воєнним станом, навчався в різних умовах, зокрема в локаціях (удома, на виїзді в межах України чи за кордоном), у різних часових межах, відведених на оволодіння іноземною мовою, в інших учнівських колективах, часто з іншими вчителями, використовуючи різні підручники тощо. Усі ці чинники своєрідно впливали не тільки на якість освіти, але й на психофізіологічні особливості розвитку учнів. Щоб ліквідувати негативні наслідки процесу навчання, зумовлені таким станом, доцільно провести моніторинг рівня освітніх досягнень учнів, який дасть змогу визначити обсяг залишкових знань кожного з них, і за його результатами здійснити певні коригування як в організації змісту навчання, так і в процесі його засвоєння.

Для ефективної організації уроків вирівнювання доцільно дотримуватися таких етапів:

- провести моніторинг рівня навчальних досягнень учнів, використавши для цього матеріали, передбачені навчальними програмами з усіх видів мовленнєвої діяльності у межах тематики спілкування відповідно до кожного класу;
- здійснити аналіз результатів моніторингу з метою з'ясування обсягу і тематики засвоєного навчального матеріалу і визначення стартового рівня, з якого варто розпочинати процес вирівнювання. Якщо під час перебування в різних умовах навчання іноземної мови учні деколи використовували інші підручники, в яких теми для навчання іншомовного спілкування презентовані в різній структурній послідовності, то вчителю доцільно готувати диференційовані завдання для проведення моніторингу з урахуванням розвитку тем, у межах яких здійснювалося навчання кожного учня;

- за результатами отриманої інформації у процесі проведення уроків вирівнювання доцільно активно застосовувати диференційований підхід до добору навчальних матеріалів для роботи з учнями різних рівнів навченості;
- організовуючи роботу на уроках вирівнювання, необхідно враховувати індивідуальні психофізіологічні особливості та потенційні можливості учнів, що зумовить використання різних засобів навчання відповідно до можливостей кожного з них, зокрема а) превалювання зорового, слухового, мовленнєво-моторного, рухового аналізаторів, б) потенційні можливості до його засвоєння, в) траєкторію їхнього розвитку, що є важливим чинником впливу на процеси сприймання та усвідомлення навчального матеріалу;
- передбачити широке використання ілюстративної та предметної наочності, аудіо-відео матеріалів, що дозволяє доступніше і глибше усвідомлювати зміст об'єктів вивчення;
- активізувати формування механізмів іншомовного спілкування, використовуючи тематично доступні мовленнєві ситуації/мікроситуації, рольові ігри, проектну роботу, які сприяють наближенню висловлень учнів до реальних умов мовленнєвої взаємодії;
- ширше долучати до процесу навчання, окрім поширених у шкільній практиці індивідуальних форм роботи, парні, групові, що характерні реальним умовам спілкування і можуть проводитися за зразком як орієнтовною основою діяльності та слугувати своєрідним алгоритмом виконання учнями іншомовних комунікативних дій;
- регулярно інформувати учнів про результати їхньої роботи, доступно, обґрунтовано і етично коментуючи виконані ними на уроках і вдома види діяльності, що дає їм змогу об'єктивно оцінювати свою роботу та знаходити шляхи її удосконалення.

5. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

5.1. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАВЧАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО» В 5–6 КЛАСІ

5.1.1. ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

Пометун Олена Іванівна

доктор педагогічних наук, професор

За модельною навчальною програмою (далі – МНП) інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»¹ для 5–6 класу належить до адаптаційного циклу базової середньої освіти, що визначає його місце в системі шкільної громадянської та історичної освіти і поміж інших навчальних предметів і курсів та закладає основи подальшого вивчення їх у межах освітньої галузі в 7–9 класах.

У п'ятому класі курс має пропедевтичний (вступний) характер, що визначає принципи добору змісту та стилістичні особливості його подачі. Як відомо, під пропедевтикою (від давньогрецького – попередньо навчаю, готую) розуміють скорочений систематизований виклад будь-якої науки, тобто підготовчий, вступний курс у будь-яку науку, що передує їй більш глибокому і детальному вивченню.

Пропедевтичний характер курсу 5 класу визначає принципи добору змісту та стилістичні особливості його подачі відповідно до МНП, розроблення якої пов'язано із переходом до Державного стандарту базової середньої освіти 2020 р. (далі – ДСБСО), а саме:

- історичні події та явища, життєдіяльність людей подані фрагментарно, скорочено;
- основна увага зосереджена на формуванні в учнів початкових уявлень про минуле й сьогодення, елементарних умінь роботи з різноманітними джерелами;
- добір запропонованих історичних фактів, подій, персонажів тощо збалансовано як з погляду співвідношення всесвітньої, національної й регіональної історії, так і полікультурності, багатоперспективності минулого й сьогодення;
- логіка розгортання курсу, як і відібрані сюжети змісту, орієнтовані на розвиток інтересу учнів до курсу й мотивації до його вивчення.

Беручи до уваги вікові особливості пізнавальної діяльності дітей 10–11 років, в учнів мають бути сформовані первинні поняття та уявлення про розвиток, предмет вивчення і суспільну роль

¹ Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В.). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriyu.susp.5-6-kl.intehr.kurs.Pometun.ta.in.14.07.pdf>

історії як науки і як живої пам'яті про життя людей у минулому. Вони мають також опанувати на початковому рівні (уміти оперувати) значною кількістю історичних понять і термінів. Зрозуміло, що успішність учнів у навчанні історії може бути досягнуто за умови опанування ними вміннями і навичками опрацювання навчального історичного матеріалу, тому саме це є предметом спеціального відпрацювання на уроках курсу. Передбачається також ознайомлення дітей з історичними джерелами різних типів, як писемними, так і візуальними та речовими, а також пам'ятки культури, що формують навколишнє історичне середовище.

Розділи курсу, пропоновані для 5 класу, дають учням змогу послідовно опанувати відповідну інформацію та початкові вміння, ставлення, що формують основу їхньої подальшої громадянської та історичної освіти. Історичний та громадянськознавчий складники тісно переплетені в навчальному матеріалі.

Відповідно до програми, курс складається з п'яти розділів. Зміст першого розділу курсу «Історичний час і простір» містить спочатку поняття про історію як науку, її предмет – історичні події, явища, життя та діяльність історичних діячів, працю вчених-істориків – творців історії. Далі розкриваються і опрацьовуються учнями поняття про час, одиниці вимірювання історичного часу (рік, століття), уявлення про послідовність і тривалість подій у часі (раніше, пізніше, наскільки), співвідношення року і століття. Потім передбачається їхнє знайомство з історичним простором та історичною картою (території і кордони держав, розташування міст, місць битв й ін.). Тут містяться первинні відомості із спеціальних історичних дисциплін: відомості з історичної географії, топоніміки, етнографії й ін.

Другий розділ курсу «Джерела інформації. Історичні джерела» відповідає викликам сучасного інформаційного суспільства, надаючи учням первинні уявлення щодо історичних та суспільствознавчих джерел і початкові вміння роботи з ними. Інтегрований підхід до змісту дає змогу формувати в учнів цілісні уявлення про типи, види, зміст, особливості джерел, якими послуговуються нині всі науки про суспільство.

Якщо перший розділ відповідає на запитання «коли», «де» і «як вивчається», то третій – «що саме вивчається». Третій розділ курсу «Мандрівки у минуле України» ґрунтовніше ознайомлює учнів із предметом історичної науки: історичними подіями, явищами та діяльністю історичних діячів. Щоб продовжити формування у дітей хронологічно-просторових та інформаційно-пошукових уявлень і вмінь, кожна із названих сфер розкривається на матеріалі української історії в хронологічній послідовності та на прикладах історії різних регіонів України. Так, у третьому розділі висвітлюються такі теми:

- Русь-Україна і Галицько-Волинська держава. Княгиня Ольга, король Данило.
- Українське козацтво у битвах і походах. Петро Конашевич-Сагайдачний.
- Українська революція 1917–1920 рр. Михайло Грушевський. Євген Петрушевич.
- Голодомор в пам'ятниках України і світу.
- Україна в роки Другої світової війни (1939–1945).
- Утворення держави Україна. Віхи становлення української державності. В'ячеслав Чорновіл.

Захист української державності.

Матеріал розділу, що охоплює основні віхи української історії, яскраві епізоди і діяльність видатних постатей, уперше розгортає перед учнями ретроспективу минулого нашої Батьківщини і дає змогу створити в них первинні уявлення як про деякі основні події й постаті вітчизняної історії, так і про їхнє значення. Дослідження цих подій породжує в учнів почуття свого колективного минулого, розуміння того, що події минулого зробили українців тим народом, яким ми є. Це сприяє розвитку в них емпатії, гордості за українську націю, патріотизму через вивчення історичного досвіду предків, сприяє формуванню української національної та громадянської ідентичностей, що є вкрай важливим нині. Кожний із названих вище історичних сюжетів є окремим фрагментом, окремою історією: про свободу та рівність, несправедливість і боротьбу, втрати та досягнення, а

також мужність і триумф. Через ці різноманітні історії учні починають розбудовувати особисті цінності, які керують їхнім підходом до життя та стосунків з іншими.

У кожній із названих тем також послідовно розкривається і роль людини в історії: окремих історичних осіб, груп людей і народів. Розділ завершує навчальний проєкт, який сприяє усвідомленню учнями свого власного місця в історіях своїх сімей, громад і нації.

Розділ 4 «Історія навколо нас» має на меті виокремити деякі важливі соціально-економічні та соціокультурні явища суспільного життя й показати, як вони в історії виникли, як розвивались, якими є зараз і якими можуть постати в майбутньому, тобто акцентувати увагу учнів на змінах як постійному явищі в житті людства. Матеріал розділу зосереджений також на багатоаспектності суспільного життя, де співіснують економіка і культура, релігія і освіта, подорожі, відкриття, реформи, винаходи науки і техніки, господарське життя, побут і традиції різних верств населення тощо.

Розділ 5 «Розмаїття України» представляє етнічне, релігійне, культурне та інше розмаїття України і світу в минулому і сьогоденні та співіснування різних культур. Ця ідея розкривається через знайомство учнів із видатними культурно-духовними історичними пам'яткам України, серед яких Софійський собор, Києво-Печерська лавра, Генуезька та Кам'янець-Подільська фортеці, Бахчисарайський та Маріїнський палади, «Софіївка» в Умані і заповідник «Качанівка» на Чернігівщині та ін. Одночасно матеріал розділу передбачає опанування учнями відповідною системою первинних культурно-історичних понять, серед яких: храми, святі місця, замки, фортеці, палади, заповідники, парки і сади. Як і у попередніх розділах, опрацювання навчального матеріалу має продовжувати формування хронологічних, просторових, логічних, інформаційних та аксіологічних знань і умінь учнів.

У шостому класі продовжується і поглиблюється опрацювання учнями основних понять освітньої галузі, що створюють цілісну картину буття людського суспільства в минулому і сучасності. Історичну частину курсу складає матеріал з історії стародавнього світу, важливий для формування основ розуміння історії людства, ціннісних орієнтацій, особистісних переконань, а в ширшому значенні – основ загальної культури здобувачів освіти. Задля посилення наступності у викладі матеріалу, послідовного розкриття концептуальних положень та внутрішніх логічних зв'язків у програмі використовується нова послідовність/система викладу навчального матеріалу на основі проблемно-тематичного принципу.

Матеріал викладено за послідовністю зміни в історичному процесі основних цивілізацій Стародавнього світу. Авторами програми відібрано для розгляду ті цивілізації, які, з одного боку як найяскравіше презентують основні тогочасні досягнення людства в різних сферах, з іншого – відрізняються між собою особливостями способу життя людей і суспільних відносин. Це, зокрема, Єгипет, Вавилон, Фінікія, Китай, Індія, Греція, Рим. Як і в 5 класі, історичний процес подано через безперервні поступові зміни в житті людини і суспільства, що обумовлені різноманітними чинниками. Це дає змогу постійно тримати у полі зору учнів зв'язок минулого і сьогодення. В усіх періодах історії Стародавнього світу також представлено Україну в контексті розвитку всесвітнього історичного процесу та змін, які відбувались на історичних теренах нашої держави.

Проблемно-тематичний підхід дає змогу розглядати названі цивілізації за одним планом/підходом, який передбачає дослідження учнями таких питань:

- Взаємодія людини і природи. Спосіб життя населення. Сталий розвиток для сьогодення і майбутнього.
- Організація життя суспільства. Спільноти. Відносини в суспільстві.
- Держава, влада, право і закон в минулому і сьогоденні.
- Духовний світ людини. Культура.

Цей підхід відкриває широкі можливості не лише для інтеграції історичного і громадянсько-нашого змісту, а й для організації різноманітної дослідницької діяльності учнів, зокрема на вищих

рівнях мисленнєвої діяльності (за таксономією Б. Блума та ін.): порівняння, аналізу, узагальнення, створення тощо. Послідовне опанування основних понять, пов'язаних із розвитком і зміною цивілізацій в історії людства, уможлиблює поступове ускладнення навчального матеріалу, деталізацію подій і явищ, більш глибоке розуміння учнями зв'язків між ними: причинно-наслідкових, хронологічних, просторових і тенденцій суспільного розвитку.

Досягнення учнями планованих МНП результатів опанування курсу забезпечує достатній рівень знань і вмінь з історії та сприятиме їхньому легкому переходу до предметного навчання історії в 7–9 класах та профільній школі.

5.1.2. ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ГРОМАДЯНОЗНАВЧОГО ЗМІСТУ

У МОДЕЛЬНІЙ НАВЧАЛЬНІЙ ПРОГРАМІ Й ПІДРУЧНИКАХ

«ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО.

5–6 КЛАСИ (ІНТЕГРОВАНІЙ КУРС)»

Ремех Тетяна Олексіївна

кандидат педагогічних наук, старший дослідник

Розглянемо особливості подання громадянознавчого змісту в МНП курсу «Досліджуємо історію і суспільство для 5–6 класу закладів загальної середньої освіти (автори О.І. Пометун, Т.О. Ремех, Ю.Б. Малієнко, П.В. Мороз). Назва та зміст МНП вказує, що це інтегрований курс, а програмі положення свідчить, що курс інтегрує історію України, всесвітню історію та громадянську освіту.

У МНП зазначено пріоритетні психолого-дидактичні характеристики інтегрованого курсу та особливості освітнього процесу, врахування яких дає змогу досягти обов'язкових загальних і конкретних результатів навчання учнів. Серед цих пріоритетів такі: «побудова змісту на основі міжпредметної, внутрішньогалузевої і міжгалузевої інтеграції; розкриття, конкретизація громадянознавчого змісту програми на прикладах конкретного історичного матеріалу, що не лише збагачує та урізноманітнює матеріал, а й дає змогу учню цілісно подивитись на людину і суспільство у послідовному розвитку – в минулому, сьогодні і майбутньому; інтеграція як основа досягнення очікуваних результатів відбувається не лише через зміст, а й види діяльності учнів» та ін.

Підкреслимо, що підходи до реалізації вказаних вище положень різняться в 5 та 6 класі. При цьому спільним є те, що інтеграція відбувається навколо наскрізних для історії і громадянської освіти понять і вмінь.

У 5 класі, де курс має пропедевтичний (вступний) характер, історичний та громадянознавчий складники тісно переплетені у навчальному матеріалі, а включені у зміст програми історичні події, персонажі, громадянознавчі поняття тощо збалансовані як з погляду загальної/регіональної історії та сучасного життя суспільства, так і полікультурності, багатоперспективності минулого й сьогодення.

Означені програмові положення знайшли своє відображення в підручнику інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу (автори: О.І. Пометун, Ю.Б. Малієнко, Т.О. Ремех), створеного за названою вище МНП. Зі змісту та методичного апарата підручника видно, що громадянознавчі знання включені в зміст тем двома основними способами (таблиця 1).

**Громадянознавчі знання в змісті підручника
«Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу**

Спосіб інтеграції	Приклади тем (параграфів)	Питання теми
«вкраплення» громадянознавчих понять і сюжетів в теми історичного змісту	§ 4. Як пов'язані історія і простір	1. Яким є простір життєдіяльності людини. 2. Що розуміють під простором у географії та історії. 3. Як пов'язані людина і довкілля
	§ 21. Як змінювалися село і місто від минулого до тепер	1. Як жили мешканці села в минулому. 2. Як жили люди в містах. 3. Як розвиваються сучасні села і міста
комбінування в темах історичних та громадянознавчих знань (понять) і вмінь (змішаний зміст)	§ 1. Як люди живуть у спільнотах і суспільстві	1. Чому кожна людина неповторна особистість. 2. Що об'єднує людей у спільноти і суспільство
	§ 19. Коли і як утворилася сучасна Українська держава	1. Що таке незалежність держави. 2. Як розпочалась історія суверенної України. 3. Як громадяни шанують державну незалежність нашої держави

Так само інтегрованими є й підходи до формування вмінь учнів. Наприклад, уміння учня працювати з інформацією є наскрізним, а от уміння відрізнити факт від думки належить до громадянознавчих, адже в історії учні мають уміти відрізнити факт від інтерпретації. Наскрізне вміння формується/ розвивається змістом усього курсу, тоді як історичні та громадянознавчі вміння передбачають застосування спеціальних пізнавальних завдань і запитань при опануванні учнями відповідною темою.

На відміну від пропедевтичного змісту програми 5 класу, історичний контекст курсу 6 класу складає історія Стародавнього світу, яка, на думку авторів, «важлива для формування в учнів основ розуміння історії людства, ціннісних орієнтацій, особистісних переконань, у ширшому значенні – основ загальної культури». На матеріалі історії Стародавнього світу учні поглиблюють і вдосконалюють закладені в 5 класі наскрізні навички і компетентності через перенесення їх у більш складний історичний контекст.

Громадянознавчий складник у 6 класі уведений у зміст двома названими вище способами, а також інтегрований у матеріал кожної теми через: розкриття зв'язків минулого і сучасності на прикладах зміни найважливіших явищ і процесів суспільного життя (становлення людських спільнот, держави, права, демократії, прав людини, інституту громадянства, органів влади тощо); окремий розділ V програми «Людина у довкіллі, суспільстві, державі в минулому і тепер», що підсумовує вивчення учнями інтегрованого курсу адаптаційного циклу, в якому превалює громадянознавчий зміст, а історичні поняття та окремі сюжети введені точково. Зміст цього розділу визначає змістове наповнення тем відповідного розділу підручника інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу (автори: О.І. Пометун, Т.О. Ремех), створеного за названою вище МНП (таблиця 2).

Таблиця 2

**Громадянознавчий зміст у програмі та підручнику
«Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу**

Програма	Підручник
Розділ V. Людина у довкіллі, суспільстві, державі в минулому і тепер	Розділ 5. Людина в природі, суспільстві, громаді, державі
Вплив людини на довкілля в минулому і тепер Сталий розвиток – від ідеї до повсякдення. Глобальні цілі і поведінка людини	§ 44–45. Як співіснують людина і природа від минулого дотепер 1. Як природа впливає на життя людини й суспільства. 2. Яким є вплив людини на довкілля в минулому й тепер. 3. Чому сталий розвиток важливий сьогодні і в майбутньому. 4. Що таке Глобальні цілі сталого розвитку ООН
Спільнота, громада в минулому і тепер. Самоврядування. Громадські ініціативи	§ 46. Яка роль громади в житті людей і суспільства 1. Чому громада важлива для людини в минулому й тепер. 2. Що таке територіальна громада і місцеве самоврядування. 3. Навіщо потрібні громадянські ініціативи
Шкільна спільнота. Правила та процедури освітнього закладу. Академічна доброчесність	§ 47. Як живе шкільна спільнота 1. Що розуміємо під шкільною спільнотою. 2. Які правила і процедури існують у школі. 3. Для чого потрібна академічна доброчесність
Становлення прав людини. Права людини як загальнолюдська цінність. Забезпечення прав дитини. Правові способи захисту прав людини і прав дитини	§ 48–49. Чому права людини є цінністю 1. Як відбувалося становлення прав людини. 2. Чому права людини вважають загальнолюдською цінністю. 3. Як у світі забезпечують права дитини. 4. Як захистити права людини і права дитини
Толерантність. Подолання дискримінації в минулому і тепер. Прояви мови ворожнечі	§ 50. Як живе різноманітне суспільство 1. Чому важливо виявляти толерантність. 2. Які прояви дискримінації в минулому й тепер. 3. У чому загроза мови ворожнечі

Інструментом формування громадянознавчих знань і вмінь у 6 класі визначаємо спеціальні пізнавальні завдання та запитання. Наведемо приклади таких завдань/запитань, вміщених у відповідних темах (параграфів) підручника «Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу (автори: О.І. Пометун, Т.О. Ремех):

- Що означає вислів «Людина – істота соціальна»?
- Чому люди утворюють громади? Як об'єднувались люди в минулому, а як – нині? Що розуміємо під громадянською ініціативою? Чому це важливо для демократії в Україні?
- Спільнокореневими до слова «громада» є слова громадянин, громадський, громадянський. Утвори з кожним із цих слів речення та запиши їх.
- Дізнайся про громадянські ініціативи у твоєму регіоні. Як за допомогою таких ініціатив громадяни впливають на владу?
- Що таке академічна доброчесність? Де та як у школі слід її дотримуватися?

- Що таке права людини? Якими вони були в минулому, а якими є нині?
- Чи є рівність тотожністю або однаковістю людей? Поясни.
- Яке значення в захисті прав людини відіграє власна обізнаність людини?
- Як толерантність пов'язана з повагою до гідності людини?
- Упізнай за наведеними зображеннями соціальні мережі або відеохостинг. Чому, на твою думку, ці соціальні медіа мають вимоги щодо мови ворожнечі й повинні видаляти контент (зміст), що порушує ці правила? Як виявити мову ворожнечі?

Формування громадянсько-научних знань і вмінь учнів засобами курсу «Досліджуємо історію і суспільство» (5–6 клас) потребує, окрім спеціальних пізнавальних завдань і запитань, їхнього залучення до відповідних видів навчальної діяльності (приміром, обговорення суспільно значимих питань, інтерв'ювання, проведення соціологічних досліджень, реалізації соціальних проєктів тощо).

5.1.3. МЕТОДИКА РОБОТИ З ПІДРУЧНИКАМИ

В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

Пометун Олена Іванівна

доктор педагогічних наук, професор

Для зручності користування обидва підручники курсу для 5 і 6 класу побудовані на одних і тих самих концептуальних і методологічних засадах і за одною методичною моделлю. Концепція інтегрованого підручника як важливого засобу навчання здобувачів освіти виходить з того, що навчальна книга має максимально забезпечити можливості їхньої самостійної роботи як на уроці, так і вдома. Матеріал підручника розподілений на розділи у відповідності до МНП. Кожен із розділів складається з параграфів «уроків», параграфи з пунктів. Із метою активізувати пізнавальний інтерес учнів, усі назви параграфів і пунктів сформульовано у вигляді запитань, що відбивають основну ідею, думку відповідного тексту.

Кожен параграф є цілісною системою компонентів змісту, що забезпечують розв'язання завдань конкретного уроку, та орієнтовані на активну діяльність учня і можуть бути реально засвоєні всіма учнями на кожному уроці. У підручнику поєднано основний (інформаційний) текст, візуальний ряд, включаючи поліграфічний дизайн, та методичну складову для опрацювання здобувачами освіти і вчителем кожної теми та розділу в цілому.

Інформаційна функція підручника забезпечена наявністю у параграфах спеціального авторського тексту (де розкриваються основні ідеї і поняття теми). При цьому розмір такого авторського тексту в параграфі не перевищує 700–900 слів (кожен пункт складається з 3–4 абзаців). Очевидно, що частина навчальної інформації подається у цьому випадку за рахунок додаткових текстових елементів (документів, літературних творів тощо, пов'язаних з темою уроку, пояснювальних текстів, наприклад до ілюстрацій) і позатекстових елементів, які доповнюють, конкретизують, ілюструють авторський текст. Цей стислий текст учні мають навчитись читати глибоко і осмислено, структурувати його (виділяти головне, окремі епізоди, складати план), формулювати запитання до нього. Позатекстові елементи представлені як фотографії, малюнки, схеми, та інфографіку. У навчальній книзі вони відіграють роль самостійного джерела знань та досліджень учнів і супроводжуються відповідними завданнями та інструкціями.

Очевидно, що кожен з елементів методичного апарату працює через постановку перед учнями пізнавальних завдань різного дидактичного спрямування, що орієнтовані на їхні види

діяльності, зазначені в МНП, і складають певну систему. У підручниках «Досліджуємо історію і суспільство» завдання розподілені за такими групами:

1. Завдання, що актуалізують наявні знання, життєвий досвід і уявлення учнів про суспільне життя, розташовані перед початком вивчення нової теми – на початку кожного з параграфів.

2. Дослідницькі запитання й завдання, які спираються на наявні в учнів знання, уявлення й уміння. Вони дозволяють мотивувати учнів і окреслити перспективу їх розширення/вдосконалення на цьому уроці, відштовхуючись від рівня найближчого розвитку дітей. У таких завданнях учням пропонується висловити припущення, пошукати версії, обговорити думки. Після виконання цього завдання, навіть якщо учні помилились, вони опануватимуть інформацію за допомогою тексту книги. Проте їхня увага вже буде сконцентрована на пошуку правильних відповідей або порівнянні своїх думок з авторами підручника. Звертаємо увагу, що такі завдання також передують викладу нової теми і розташовані на початку кожного з параграфів.

3. Завдання для опрацювання тексту, вміщені перед кожним пунктом параграфа на початку тексту (адже учні мають розуміти, навіщо вони опрацьовують той чи інший текст і яким має бути результат). Серед них є окремі завдання на розмірковування й більш складні проблемні завдання. Варто розуміти, що завдання для усвідомлення смислу авторського тексту потрібно поставити перед учнями до початку його опрацювання. Під час читання авторського тексту (чи розповіді вчителя, що може його замінювати) варто звертати увагу на розтлумачені основні поняття, іноді фрагменти документів і обов'язково ілюстрації, що пов'язані з темою уроку, та завдання на опрацювання цих ілюстрацій документів. Основним способом опрацювання авторського тексту є коментоване читання його учнями вголос по черзі й виконання завдань до тексту після читання (5 клас), читання в парах, самостійне читання, коментоване читання (6 клас).

4. Завдання на розвиток критичного мислення учнів (подаються через завдання «запитайте», «доведіть», «порівняйте», «висловіть власну думку», аргументуйте», «висловіть припущення», «складіть», «створіть і поясніть»).

5. Завдання на осмислення нового матеріалу, вміщені всередині тексту пункту. Частіше за все вони супроводжують документи та ілюстрації у підручниках.

6. Завдання для повторення і узагальнення результатів уроку наприкінці параграфа, серед яких більш прості – репродуктивні завдання і більш складні – перетворюючі та творчо-пошукові подані різним шрифтом.

Окремим інноваційним складником системи завдань у підручниках для 5 і 6 класу є завдання, що вміщені під QR-кодом і складають зміст спеціального електронного зошита. Вони допоможуть вчителю урізноманітнити урок, особливо в умовах дистанційного навчання. Використовувати ці завдання варто для доповнення етапу осмислення нового матеріалу, домашніх завдань тощо. В іншому електронному зошиті під окремим QR-кодом містяться спеціальні рефлексивні завдання, які дають учителю змогу організувати підсумкову частину уроку з курсу.

В окремому електронному зошиті для учнів 6 класу подані практичні заняття (сукупність завдань і інструкцій) для поглиблення, на розсуд учителя, змісту кожного з розділів, та опис проєктної діяльності, що передбачається наприкінці розділів.

Важливо зазначити, що за типологією в системі завдань підручника вчитель може знайти завдання різного рівня, що допоможуть йому визначити рівень опанування матеріалу учнями й оцінити їх. Низькому та середньому рівням відповідають репродуктивні завдання, що вимагають правильного відтворення засвоєних знань. Вони подані інколи (якщо мова йде про складні для сприйняття учнів поняття чи події) перед текстами в параграфі і наприкінці параграфа (перші 3–4 завдання чи запитання). Достатньому та високому рівню відповідають пошукові, дослідницькі завдання, коли учні мають під керівництвом вчителя або самостійно виявити нові ознаки засвоєного поняття або «здобути» (самостійно/колективно) нові знання та ідеї/висновки на основі раніше набутих в ситуації навчального ускладнення. Такі завдання можна знайти перед текста-

ми або в тексті пунктів параграфа. Наголосимо, що завдання практичні, які потребують доцільного вправного застосування набутих компетентностей (в основному під час практичних занять чи виконання проєктів, творчих домашніх завдань) однозначно належать до високого рівня навчальних досягнень.

Велика кількість завдань дає змогу кожному вчителю організувати навчання учнів відповідно до вимог МНП, їхніх індивідуальних особливостей та рівня класу. Виконання завдань передбачає диференціацію з урахуванням різного рівня розвитку дітей (із кількох запропонованих вони можуть вибрати або простіший, або складніший варіант). Завдання для учнів також передбачають оптимальне поєднання різних форм навчання: індивідуальної, парної, групової та колективної, що зазначено в інструкціях до виконання завдань. Це є дуже важливим у контексті формування ключових – соціальної та громадянської – компетентностей учнів.

Авторками також звернено увагу на методичну доцільність ілюстративного матеріалу. У підручниках він складається з кількох частин:

- піктограми, які є показниками повторюваних рубрик, що орієнтують учнів на певний вид навчальної діяльності, – вони позначають завдання на початку параграфа, у тексті, домашнє завдання тощо;
- малюнки на історичні або суспільствознавчі теми, які дають змогу учням застосовувати наочне мислення при аналізі запропонованої ситуації;
- документальні фотографії чи ілюстрації картин, що відображають події минулого та сьогодення. В окремих параграфах, там, де це доцільно, подано збільшені фрагменти фотографій або зображень пам'яток минулого чи схематичні рисунки, що узагальнюють зображення і забезпечують можливість їх аналізу учнями;
- історичні, політичні й географічні карти, адаптовані до вікових особливостей учнів, що розвивають їхню просторову компетентність;
- таблиці, схеми, асоціативні кульки/кущі тощо;
- інфографіка, що нині є важливим візуальним джерелом інформації і подає її у комплексному вигляді з використанням слів, цифр, малюнків та кольорів;
- звороти обкладинки, що орієнтують учня на певний зміст та підвищують його зацікавленість курсом та мотивацію навчання.

Уроки, що проводитимуться за параграфами підручника, спираючись на його методичний апарат, відтворюватимуть таку методику і структуру:

Вступна частина: виконання завдання, що починає параграф і відображає основну проблему (питання), якій присвячено урок; оголошення теми, і завдань уроку.

Основна частина: опрацювання смислових частин параграфа – пунктів (їх, як правило, 2–3). Вони мають назви у вигляді запитань, на які відповідає зміст пункту. Їх опрацювання відбувається через виконання загальних завдань на осмислення тексту (вміщені перед текстом) і завдань на осмислення змісту матеріалу (всередині тексту).

Заклучна частина: наприкінці параграфа є завдання і запитання, за якими вчитель і самі учні можуть перевірити, чи досягли вони очікуваних результатів, а також виконати завдання з рефлексії, само та взаємооцінювання. Ці запитання і завдання розраховані на репродуктивний і пошуковий рівні пізнавальної діяльності учнів.

Завершується кожен параграф декількома варіантами домашнього завдання переважно творчого характеру, але різного рівня складності, з яких учитель (учні за бажанням) можуть обирати свій.

5.1.4. ОРІЄНТАЦІЯ ПІДРУЧНИКІВ ІЗ КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

НА ДОСЯГНЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ
БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ**Гупан Нестор Миколайович**

доктор педагогічних наук, професор

Уперелік обов'язкових результатів навчання громадянської та історичної освітньої галузі ДСБСО внесено розвиток історико-хронологічного мислення, умінь учнів орієнтуватись у історичному часі, виявляти зміни і тяглість в житті суспільства. Автори МНП орієнтували зміст програми на поступове досягнення учнями цього результату. Підручники з інтегрованого курсу для 5 і 6 класу також мають потенціал для розв'язання цього завдання. Проілюструємо це аналізом цього потенціалу.

У ДСБСО цей результат конкретизовано через низку умінь здобувачів освіти конкретного класу. Серед таких хронологічних умінь для учнів 5–6 класу перелічені:

- пояснення, як відбувається відлік часу в історії;
- демонстрація знання перебігу подій у часі, локалізація подій у часі; встановлення віддаленості та тривалості подій;
- співвідношення з вивченим періодом (епохою) відомих історичних подій та осіб, визначення сфер суспільного життя, які зазнавали змін.

Найнижчим щаблем в ієрархії означених хронологічних умінь вважаємо вміння рахувати роки в історії, тобто встановлювати події за датами або дати за подіями; співвідносити події (або дати) зі століттям (або тисячоліттям), його початком (чи половиною) та кінцем; встановлювати тривалість події, віддаленість її від сьогодення. Розвиток цього вміння пов'язаний із розв'язанням дітьми численних хронологічних задач, що є в підручниках «Досліджуємо історію і суспільство» як у 5, так і в 6 класі.

Розвиток уміння встановлювати хронологічну послідовність подій, явищ, процесів часто пов'язується з виробленням та удосконаленням навичок учнів виконувати відповідні дії на схематичній лінії часу, де позначаються події, котрі відбулися раніше або пізніше. Лінія часу розширює можливості вчителя у формуванні в учнів уявлення про лінійність, незворотність часу, різні його відрізки (століття, тисячоліття, ера). Цей графічний образ ілюструє поняття послідовності, тривалості історичних подій, явищ, процесів. Послугуючись лінією часу, здобувачі освіти навчаються виконувати різноманітні пізнавальні завдання, пов'язані з хронологією. Незамінною лінією часу є для формування уявлень учнів про особливості відліку часу до нашої ери і нашої ери.

Наприклад, у підручнику з курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу учням пропонують таке завдання: «Назви століття позначені на лінії часу подій. Які є особливості відліку часу на відрізок до Різдва Христового?. Познач на лінії часу події пов'язані з історією твоєї школи».

У 6 класі робота з лінією часу продовжується, і учням пропонують більш складні хронологічні завдання з урахуванням набутих ними історичних знань. Зокрема, в підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу пропонується: «Накресли лінію часу і познач на ній дати: XVIII ст. до нашої ери – перші Олімпійські ігри в Греції; X ст. – правління княгині Ольги в Русі–Україні; I ст. до н. е. – прийняття юліанського календаря в Давньому Римі; XV ст. – виникнення козацтва в Україні; II тис. до н. е. – будівництво єгипетських пірамід».

Окрім прийомів роботи з лінією часу, вчителі історії активно послуговуються хронологічними і синхроністичними таблицями як засобом наочності та способом письмової фіксації послідовності

історичних подій, явищ, процесів. Зокрема хронологічні таблиці використовують для формування уявлень учнів про послідовність і тривалість подій, осмислення та систематизацію набутих знань, пов'язаних із датами й історичним часом. Складання синхроністичних таблиць сприяє логічному повторенню дат і подій, оскільки дає змогу порівнювати їх, аналізувати однорідні події за часом. Така робота учнів створює умови для з'ясування закономірностей та особливостей історичного розвитку різних регіонів однієї країни або кількох держав. Такі таблиці в заповненому вигляді використовують для формування в учнів цілісного уявлення про зв'язки між послідовністю подій/явищ, їх важливими ознаками і поступовою зміною цих ознак. Як додаткові або домашні завдання учням пропонується заповнювати такі таблиці самостійно (6 клас).

Підручники з курсу орієнтують учнів на послідовне ускладнення хронологічних умінь: якщо у 5 класі їм пропонується визначити послідовність, синхронність і тяглість низки пов'язаних подій, то в 6 класі йдеться вже про вміння встановлювати послідовність історичних подій у межах цілого розділу, орієнтуватися у синхронності подій та явищ в низці країн. Спочатку учні вчать синхронізувати зв'язки між окремими подіями і явищами, потім між схожими подіями, явищами і процесами в одній чи кількох країнах у межах конкретних хронологічних рамок і часових координат. Це сприятиме розвитку їхнього вміння формулювати висновки щодо особливих/загальних рис подій і явищ минулого.

Нарешті достатньо складним умінням, яке починає формуватись у курсі «Досліджуємо історію і суспільство» в 5 класі, а в 6 класі поступово вдосконалюється, – це встановлювати співвідношення з вивченим періодом (епохою) відомих історичних подій. У 5 класі вперше вводиться поняття історичний період і подається періодизація світової історії, а у 6 йде послідовна робота над формуванням початкового рівня вміння використовувати періодизацію для «діагностування» синхронних подій, з'ясування їх подібності й відмінності, а також усвідомлення поступовості всесвітнього історичного процесу.

Розвиток історико-хронологічного мислення учнів на уроках курсу «Досліджуємо історію і суспільство» базується на застосуванні зорових опор – візуальних джерел, що важливо для дітей 10–12 років, серед яких у підручниках використовуються: образне позначення дати або певного історичного часу, відповідно підібраний ілюстративний матеріал (репродукції картин, фотографії), фрагменти літературних творів та інших оповідних джерел, що викликають в учнів яскраві зорові/слухові асоціації, пов'язані з конкретною подією.

Очевидно, що курс «Досліджуємо історію і суспільство» належить до адаптаційного циклу і закладає лише основи історичних знань, уявлень і умінь учнів. Проте передбачена в курсі системна робота з хронологією закладає підвалини для розвитку в учнів здатності аналізувати, синтезувати, узагальнювати на історичному матеріалі, відслідковуючи зв'язки й тенденції історичного процесу. Водночас варто зауважити, що плануючи роботу вчителя з формування в учнів історико-хронологічного мислення не можна зводити її до механічного запам'ятовування ними окремих дат. Така діяльність повинна супроводжуватися поясненням послідовності та причинності подій, явищ, процесів, їх наукової періодизації та історичної закономірності. Адже пріоритетності в опрацюванні хронології має набувати осмислене ставлення до процесу навчання історії.

Щодо формування просторового мислення учнів, то цей результат у ДСБСО також конкретизовано через низку умінь:

- використовувати карту як джерело інформації;
- визначати географічне розташування відповідних/указаних природних і соціальних об'єктів;
- пояснювати, як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей;
- виявляти вплив діяльності людини на навколишнє середовище;
- пояснювати, що таке громадський простір та його значення для суспільства.

Найпростішим серед названих умінь учнів є «визначити географічне розташування відповідних/указаних природних і соціальних об'єктів». Розвиток цього вміння успішно здійснюється у про-

цесі розв'язання учнями численних завдань, запропонованих у підручниках «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 та 6 класу. Це вміння методисти вважають базовим, оскільки воно є основою просторової компетентності учнів, що забезпечує розуміння простору в якості середовища історичного процесу.

У 5 класі щораз, коли мова йде про конкретні історичні факти – діяльність історичної особи, існування держави або розгортання подій, розташування пам'яток – учням пропонується знайти і показати їх на карті. Причому необхідно не лише показати, а й визначити орієнтацію об'єкту відносно сторін світу (географічне положення). Важливим у цьому випадку є правильний показ географічного об'єкту (крапка, лінія тощо). Наприкінці 5 класу ці вміння ускладнюються до того, що учень вміє прокладати уявні маршрути, визначає відстані тощо. Наприклад, такі уміння перевіряються у підсумковій грі до курсу.

У 6 класі це вміння вже має бути сформовано і використовується учнями як складник опанування історико-географічного простору розвитку різних цивілізацій.

Із розвитком цього уміння тісно пов'язане вміння учнів «використовувати карту як джерело інформації», що в ДСБСО представлено сукупністю навчальних операцій учня, який: виокремлює основні елементи карти та пояснює їх значення, зіставляє картографічну інформацію різних історичних періодів; співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо); розрізняє відносно сталі та змінні об'єкти карти.

Сформованість указанного складного уміння дає дітям можливість використовувати історичні карти як різновид наочності, що є умовно-графічним просторовим зображенням історичних об'єктів та фактів і ґрунтується на відомостях історичної географії. Робота над його розвитком починається на спеціальному уроці в 5 класі присвяченому тому, що таке карта, які бувають карти, що таке легенда карти та ін. Далі на багатьох уроках курсу учні виконують завдання на застосування отриманих знань і вироблення відповідних умінь. Вони краще запам'ятовують зоровий образ території держави, території розвитку цивілізації, відображеної на карті (її розташування, природні умови, лінію кордонів, кольори різних регіонів або земель), на який накладаються багатоаспектні пласти інформації. Згодом історична карта стає для учнів ефективним засобом формування просторових уявлень, історико-географічних знань, сприяє розумінню й аналізу історичних подій, явищ, процесів, розкриттю причинно-наслідкових зв'язків, узагальненню фактів. Наприклад, у 6 класі учні вже виконують дослідницькі картографічні завдання на кшталт: «Прочитай дати, наведені на карті, та визнач, де люди розселились раніше. Який це континент? Що ти про нього знаєш? Зроби припущення, чому первісна людина заселяла ці території. Простеж, які території людина освоювала поступово. Назви кожну з них».

Навчальна операція із розрізнення відносно сталих та змінних об'єктів карти є основою для послуговування учнями картою для визначення динаміки минулих подій, явищ, процесів та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними, зумовленими просторовим положенням, з'ясуванням їх тенденцій і закономірностей. Варіанти завдань для опанування нею учнями можемо побачити у підручнику для 6 класу, зокрема пропонуючи учням подумати й дати відповіді на запитання: «Які явища відображає карта? Де виникло християнство? Знайди місця розташування громад християн у I–II ст. Який процес у III–V ст. відображає карта? В якому столітті значно прискорилось поширення християнства? Як ти думаєш, чому?».

Важливим умінням учнів за ДСБСО є пояснювати, як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей. Воно передбачає використання карти для встановлення зв'язків між географічним розташуванням земель, регіону, держави та їх природними умовами й історичними подіями, явищами, процесами. Уже п'ятикласникам автори навчальної книги радять обговорити у класі: «Як пов'язана місцевість, де живе людина і спосіб її життя? Як життя людей у минулому залежать від місцевості у якій вони проживають? Поясніть чим відрізняється географічний та історичний простори». Зазвичай такі завдання супроводжуються різноманітними ілюстраціями та

схемами. Наприклад, подана репродукція давньоєгипетського розпису, де учні бачать, як людина обробляла поле під пекучим сонцем і у що була одягнута, а поруч малюнок історичної реконструкції сім'ї стародавніх германців, озброєних і вдягнутих відповідно до їхнього клімату. У підручнику для 6 класу учням, наприклад, пропонується завдання: «Знайди на карті стоянки первісних людей. У яких регіонах України вони розташовані? Як особливості географічного розташування впливали на життя цих людей?».

Таке вміння теж передбачає використання карти для характеристик і порівняння економічного, політичного, соціального розвитку земель, регіонів, країн у відповідні історичні періоди, оцінки масштабності подій, явищ, процесів, з'ясування причин територіальних переподілів держав та їх наслідків для суспільства. Розгляд кожної з цивілізацій у 6 класі починається з аналізу карти для встановлення її територіального положення, особливостей клімату і природних умов, їхнього впливу на спосіб життя людей. Від теми до теми ступінь самостійності учнів у виконанні таких завдань збільшується, а завдання ускладнюються. Наприкінці 6 класу бачимо в підручнику навіть завдання досить високого рівня. Так у темі «Римська імперія у III–IV ст.», де учням пропонується обговорити в класі наростаючу на той час регіональну кризу, перед ними ставиться, зокрема, й завдання, використовуючи карту, дослідити: «Як масштаби території Римської імперії впливали на її внутрішню і зовнішню політику? Які кризові наслідки це мало для держави?».

Новим у низці просторових умінь учнів є «пояснювати, що таке громадський простір та його значення для суспільства». У підручнику для 5 класу вперше вводиться поняття «громадський простір» із зіставленням його з поняттям «особистий простір людини». Далі на деяких уроках діти обговорюють характеристики громадських просторів сучасності. У 6 класі учні систематично звертаються до поняття «громадський простір», порівнюють влаштування цих просторів у різних цивілізаціях і зв'язок цього явища із способом життя представників цієї цивілізації. Наприкінці 6 класу вони знов повертаються вже з новими знаннями до аналізу сучасних громадських просторів.

Отже, запорукою розвитку географічно-просторових уявлень учнів є систематичність цієї роботи на уроках. Для цього підручники курсу для 5 і 6 класів створюють всі можливості, адже необхідні карти і картосхеми вміщені безпосередньо в підручниках і супроводжуються необхідними інструкціями і завданнями для учнів.

5.1.5. ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

Серова Галина Володимирівна

кандидат педагогічних наук

Сталий розвиток як модель людського розвитку передбачає значні зрушення в екологічній, економічній та соціальній сферах життя суспільства, спрямовані на такий спосіб задоволення потреб кожної людини і людства в цілому, який забезпечує сталість природних систем та довілля як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь. Україна приєдналась до глобального руху країн-членів ООН із забезпечення сталого розвитку і започаткувала інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку (ЦСР) для встановлення стратегічних рамок національного розвитку України на період до 2030 року¹.

У вимогах до обов'язкових результатів навчання на основі компетентнісного підходу ДСБСО серед іншого визначено усвідомлення учнями важливості збереження природи для забезпечення

¹ Цілі сталого розвитку: Україна. Завдання та індикатори 2017. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--targets-and-indicators.html>

сталого розвитку суспільства. Загальне поняття сталий розвиток об'єднує три складники: економічний, соціальний, екологічний. Це передбачає введення в освітній процес таких понять, як моделі виробництва та споживання, громадянство, мир, етика, соціальна справедливість, відповідальність у локальному та глобальному контексті, демократія та управління, правосуддя, безпека, права людини, гендерна рівність, полікультурність, багатоперспективність минулого й сьогодення, захист довкілля, управління природними ресурсами та біологічне і ландшафтне різноманіття.

Як компонент формування громадянської компетентності учнів, принципи сталого розвитку є підґрунтям розуміння можливості гармонійно поєднувати інтереси окремої людини, груп людей і всього суспільства в соціальному, економічному, екологічному вимірах, а також моделювати свою поведінку як активного і відповідального представника громадянського суспільства. Ця проблематика є важливою частиною змісту навчання історії та громадянської освіти, що відображено у вимогах до обов'язкових результатів навчання учнів за предметами/курсами відповідної освітньої галузі.

Конкретні результати навчання учнів 5–6 класу в контексті сталого розвитку полягають у спроможності «виявляти чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів)», та, базуючись на цьому, пояснювати з допомогою вчителя «виклики, які стоять перед людиною, суспільством у різних природних середовищах» і «наводити приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії людини та природи», обговорювати те, «як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку», а головне, діяти для збереження довкілля (Додаток 18 ДСБСО).

Визначені положення відображені у МНП інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5–6 класу закладів загальної середньої освіти (автори: О.І. Пометун, Т.О. Ремех, Ю.Б. Малієнко, П.В. Мороз). Звертаємо увагу, що змістовий компонент курсу містить тематичні блоки інформації, які розкривають міжпредметні для освітньої галузі категорії та поняття щодо взаємозалежності розвитку суспільства, господарства, культури, діяльності людини і стану навколишнього природного середовища. Ці положення реалізовані у підручниках інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу (автори: О.І. Пометун, Ю.Б. Малієнко, Т.О. Ремех) і 6 класу (автори: О.І. Пометун, Т.О. Ремех), розроблених відповідно до названої МНП і побудованих за однією методичною моделлю. Громадянськознавчі уявлення учнів і розуміння ними контексту сталого розвитку суспільства формуються й розвиваються у процесі розв'язання системи міжпредметних завдань на уроках курсу на основі відповідних знань і мисленневих операцій учнів.

Пропонуємо фрагменти МНП і підручників для 5 і 6 класу, де розкрито питання сталого розвитку (таблиці 1, 2).

Таблиця 1

Питання сталого розвитку у програмі і підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу

Очікувані результати навчання учнів за програмою	Зміст за програмою	Теми в підручнику	Міжпредметні завдання і запитання в підручнику
Розповідає про унікальність і неповторність кожної людини, зв'язок людини і суспільства	Вступ. Людина. Суспільство. Історія Людина серед людей. Суспільство	§ 1. Як живуть люди у спільнотах і суспільстві? 2. Що об'єднує людей у спільноті і суспільство	<ul style="list-style-type: none"> • Що таке суспільство? • У які спільноти об'єднувались люди у минулому і об'єднуються сьогодні?

<p>Виявляє вплив діяльності людини на навколишнє середовище; висловлює оцінні судження щодо їх взаємодії</p>	<p>Розділ 1. Історичний час і простір</p> <p>Взаємодія людини і природи.</p>	<p>§ 4. Як пов'язані історія і простір</p> <p>1. Яким є простір життєдіяльності людини</p> <p>3. Як пов'язані людина і довкілля</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Чому Землю називають спільним домом природи і людства? • Як пов'язані місцевість, де живе людина, і спосіб її життя? • У чому полягає взаємозв'язок людини і природи? Чи завжди поведінка та спосіб життя людини завжди є дружнім щодо природи? • Визначте кілька причин, чому людська діяльність у минулому і сьогодні часто шкодить природі. • На основі інфографіки поясни, чому зараз так багато людей занепокоєні станом довкілля. • Як змінювався вплив людини на природу від минулого до тепер? • Які правила дружньої поведінки людини щодо природи ти можеш запропонувати?
<p>Пояснює, як життя людини і суспільства залежить від природних змін, науково-технічних винаходів, соціальних обставин</p> <p>Виявляє чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів)</p>	<p>Розділ 4. Історія навколо нас</p> <p>Зміни в житті людини і суспільства. Чинники змін. Зв'язок минулого і сьогодення</p> <p>Господарство, підприємництво</p> <p>Місто і село: від виникнення до сучасності</p>	<p>§ 20. Навіщо людина господарює і заробляє гроші</p> <p>1. Чому і як виникло господарство</p> <p>3. Як і чому люди займаються підприємництвом</p> <p>§ 21. Як змінювалися село і місто від минулого до тепер</p> <p>1. Як жили мешканці села в минулому.</p> <p>2. Як жили люди в містах.</p> <p>3. Як розвиваються сучасні села і міста</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Як люди господарювали в минулому і господарюють нині? • Що таке привласнювальне і відтворювальне господарство? • Спрогнозуй, які види підприємницької діяльності будуть актуальними в майбутньому. Чому? • Чим займалися мешканці села в минулому? • Як і з часом змінювались міста? • Що змінюється у містах і селах у наш час? • Навчальний проєкт «Як зберігати міста і села нашої Батьківщини»

<p>Описує і характеризує за певним алгоритмом пам'ятку природи, історії та культури</p> <p>Порівнює однотипні пам'ятки історії, природи та культури і пояснює їх значення</p> <p>Дотримується визначених правил і пропонує у разі потреби зміни до них під час організації подорожей для пізнання пам'яток історії та культури, туристичних об'єктів, а також для прогулянок і відпочинку</p>	<p>Розділ 5. Розмаїття України Історичні та природні заповідники</p> <p>Зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього в житті людини та суспільств</p>	<p>§ 28. Навіщо і чому створено заповідники</p> <p>1. Які природні та історико-культурні заповідники існують в Україні</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Навіщо створюють природні заповідники? Чому заповідники називають історико-культурними? • На прикладі вибраного природного / історико-культурного заповідника поясни, чим вони дивували людей в минулому і подовжують вражати нині
---	--	--	---

Таблиця 2

**Питання сталого розвитку у програмі і підручнику
«Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу**

Очікувані результати навчання учнів за програмою	Зміст за програмою	Теми в підручнику	Міжпредметні завдання і запитання в підручнику
<p>Наводить приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії людини та природи</p> <p>Визначає наслідки впливу людини на довкілля у минулому і сьогодні</p> <p>Критично осмислює ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища</p> <p>Розповідає про цілі сталого розвитку</p> <p>Обговорює те, як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку</p> <p>Діє для збереження навколишнього середовища</p>	<p>Розділ V. Людина у довкіллі, суспільстві, державі в минулому і тепер</p> <p>Вплив людини на довкілля в минулому і тепер</p>	<p>Розділ 5. Людина в природі, суспільстві, громаді, державі</p> <p>§ 44–45. Як співіснують людина і природа від минулого дотепер</p> <p>1. Як природа впливає на життя людини й суспільства.</p> <p>2. Яким є вплив людини на довкілля в минулому й тепер.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • У чому полягає взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем? Чому він важливий для будь-якої цивілізації як у минулому, так і нині? • Складіть план «Вплив природних умов на життя суспільства в історії» • Чому і як людство впливало на природу протягом своєї історії? Поясни свою думку на прикладах? • Визнач етапи взаємодії людства і природи. У чому особливості кожного з НИХ

<p>Бере до уваги і зважає у власній поведінці на інтереси класної та інших спільнот, до яких належить</p> <p>Оперує поняттям «самоврядування», наводить приклади з історії та сьогодення</p> <p>Спільно з однолітками</p> <p>усвідомлено бере участь у громадських заходах</p> <p>Визначає способи власної співучасті в житті класу /закладу освіти / родини / місцевої спільноти</p>	<p>Сталий розвиток – від ідеї до повсякдення.</p> <p>Глобальні цілі і поведінка людини</p> <p>Спільнота, громада в минулому і тепер.</p> <p>Самоврядування. Громадські ініціативи</p>	<p>3. Чому сталий розвиток важливий сьогодні і в майбутньому.</p> <p>4. Що таке Глобальні цілі сталого розвитку ООН</p> <p>§ 46. Яка роль громади в житті людей і суспільства</p> <p>1. Чому громада важлива для людини в минулому й тепер.</p> <p>2. Що таке територіальна громада і місцеве самоврядування.</p> <p>3. Навіщо потрібні громадянські ініціативи</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Що таке сталий розвиток? Яких сфер життєдіяльності людей він стосується? • На основі схеми поясни складники сталого розвитку. Наведи приклади таких змін. Чому ухвалені ООН Цілі сталого розвитку називають глобальними? • Обери одну з Цілей сталого розвитку і поясни її суть. Як досягнення обраною тобою цілі сприятиме сталому розвитку нашої планети і досягненню інших цілей? • Що означає – людина істота соціальна? Чому люди утворюють громади? Як об'єднувались люди у минулому, а як – нині? • Яку роль в житті людей відіграє територіальна громада? Що означає і чому виявляється самоврядування? • Що розуміємо під громадською ініціативою? Чому це важливо для демократії в Україні? • Обговори з однокласниками/однокласницями нагальні проблеми життя вашої територіальної громади, які можна розв'язати, ініціювавши соціальний проєкт
---	---	---	--

Пропоновані в таблицях вище завдання й запитання вчитель може використати на уроках предметів/курсів громадянської та історичної освітньої галузі незалежно від того, за яким підручником працюють його учні.

Отже, розроблений зміст і методичний апарат інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5–6 класу забезпечують опрацювання здобувачами освіти і вчителем тематики сталого розвитку і досягнення очікуваних результатів навчання відповідно до ДСБСО на основі поєднання знанневого, смислового й діяльнісного компонентів.

5.2. ІМПЕРСЬКИЙ ДИСКУРС У ЧИННІЙ ПРОГРАМІ

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ», 10 КЛАС¹

Малієнко Юлія Борисівна

кандидат педагогічних наук

У 2022–2023 навчальному році були запроваджені оновлені програми з історії України та всесвітньої історії. У минулорічних методичних рекомендаціях ми аналізували загальні, наскрізні програмові трансформації. Наразі пропонуємо вам тлумачення змін, які стосуються ра-

¹ Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 232 с.

дянського імперського дискурсу в Україні, формування в учнів розуміння поняття-концепту «СРСР – тоталітарна імперія», поняття «червоний імперіалізм», що їх учні досліджуватимуть у 10 класі.

Зрозуміло, що вибір цього аспекту програми пов'язаний з повномасштабною війною РФ проти України. В умовах протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді особливого значення набуває формування у здобувачів освіти патріотизму, усвідомлення загальнолюдських цінностей та несприйняття імперської і шовіністичної ідеології.

У зв'язку з цим акцентуємо вашу увагу на загальній позиції авторів до всіх програм. Українська історична освіта має не відбивати ідеологічні атаки з боку путінського режиму, а послідовно продовжувати формування в учнівства національної історичної пам'яті, усвідомлення єдності України та Українського народу з Європою, прихильності правам людини та демократичним цінностям.

Із цього погляду програма пропонує (не нав'язує, не примушує!) зміну поняття «радянський» на «советський» у контекстах, що вказують на: 1) неприйнятні для України і нав'язані керівним центром СРСР/СССР політичні, економічні, соціальні та культурні практики (наприклад, світогляд «советської людини», «советизація», «концепція “советського народу”»); 2) негативізацію, спотворення більшовиками (комуністами) понять «ради», «радитися», «народовладдя». У програмі здебільшого зразки таких замінів запропоновано під час першого вживання понять. Надалі вони зазвичай не повторюються, щоб не переобтяжувати змістову та компетентнісну складові таблиць.

Звертаємо увагу, що зміст історії України ХХ ст. концептуально переформатовано з огляду на необхідність урахування його провідної тенденції – розпаду імперій і постання національних держав:

- запроваджено поняття-концепт «СРСР – тоталітарна імперія»;
- увиразнено сутність імперського, тоталітарного режиму в СРСР, каузально (причиново-авт.)-геоцидні злочини радянської влади;
- підкреслено закономірність розпаду СРСР як імперії.

Отже, радянський імперський дискурс учні починають досліджувати в 10 класі. Це й важливо, й складно. Тому наведемо думку дослідниці радянських геноцидів Л. Гриневич, яка визначає перелік важливих типологічних ознак (звичайно не вичерпний), за якими науковці зазвичай відносять певну державу до класу імперій:

- багатонаціональний склад, асиметричність у взаєминах центру-периферії, специфіку яких творять експансіоністські механізми політичної, економічної, соціокультурної інтеграції різнорідних елементів на підставі центр-периферійного підпорядкування;
- територіальна експансія, відсутність або слабкість діалогічності з зовнішнім світом, символічна «прозорість» кордонів та прагнення дальшого їх розширення; «сакральна»¹ наднаціональна ідеологія, вкорінена в догматичних і монотеїстичних доктринах з претензією на загальну правильність і поширення у всьому світі;
- наявність, прояви імперської та периферійної (колоніальної) ідентичностей².

Поняття-концепт – новий навчальний контент, який поєднує кілька важливих наукових положень. Зміст поняття-концепту «СРСР – тоталітарна імперія» розтлумачуємо у наведеній таблиці. Власне компетентнісно орієнтована методика формування в учнів історичних, суспільно значущих понять різнобічно розглянута у низці методичних посібників³.

1 Сакральне – те, що має божественний характер; у тоталітарних імперіях «сакральним» вважається влада, вождь, імперські ідеї тощо

2 Гриневич, Л. В. Чи був Радянський Союз імперією, а Радянська Україна – колонією: контури сучасних наукових підходів. http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2020/02/49_14_Grynevych.pdf

3 Малієнко Ю. Б. Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7-му класі : методичний посібник / Ю. Б. Малієнко. К. : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 96 с.

Актуальні питання компетентнісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник / В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко, Т. І. Мацейків, Т. О. Ремех [Електронне видання]. Київ : КОНВІ ПРИНТ, 2021. 370 с.

Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : Конві Принт, 2021. 222 с.

Зміст поняття-концепту «СРСР – тоталітарна імперія»

Змістові акценти програми з історії України, 10 кл.	Деталізація/увираження поняття-концепту «СРСР – тоталітарна імперія» у змісті розділів, поняттях
<p>СРСР – держава, де імперський спосіб організації влади поєднувався з тоталітарним режимом.</p> <p>Україна в складі СРСР – залежна територія</p>	<p>Програмові акценти</p> <p>Формальний та реальний статус УСРР/УСРР у «договірній федерації» радянських республік – Союзу Радянських/Советських Соціалістичних Республік (Радянському/Советському Союзу, СРСР/СССР).</p> <p>Привласнення союзним центром суверенітету України.</p> <p>«Червоний імперіалізм».</p> <p>Поняття: «залежна територія», «привласнення суверенітету», «сталінізм», «тоталітарна імперія».</p> <p>Орієнтовні теми для практичних занять</p> <p>«Червоний імперіалізм» у більшовицькій пропаганді.</p> <p>«Прояви імперської свідомості в умовах збройної експансії РСФРР в Україну»</p>
<p>Використання в тоталітарній імперії СРСР масових штучних голодів як політичного знаряддя.</p> <p>Увираження геноцидної сутності Голодомору як наслідку одночасної дії комуністичної та імперської практик</p>	<p>Програмові акценти</p> <p>Масові депортації, кампанія з розкуркулення, насильницька колективізація; примусові хлібозаготівлі. Український хліб на експорт, внутрішньосоюзні ринки.</p> <p>Поняття: «геноцид», «Голодомор», «депортації», «директивна економіка», «епоха Голодомору», «розкуркулення», «хлібозаготівлі», «чорна дошка».</p> <p>Орієнтовні теми для практичних занять/написання есе</p> <p>Епоха Голодомору мовою документів, свідчень, чисел... .</p> <p>Стратегії опору Голодомору в повісті Ольги Мак «Каміння під косою».</p> <p>Гарет Джонс vs Волтер Дюранті: спроби донести правду vs інформаційні операції із заперечування Голодомору. Як і чому неправда взяла гору?</p>
<p>Посилення російської експансії у сферах освіти, науки, мистецтва.</p> <p>Різниця між художньо-стилістичними особливостями творів, написаних митцями «розстріляного Відродження» й соціалістичного реалізму</p>	<p>Програмові акценти</p> <p>Мета, прояви, наслідки посилення російської експансії у сферах освіти, науки, культури.</p> <p>Виявлення імперської та антиімперської, антиколоніальної свідомості.</p> <p>Антирелігійна політика влади та її наслідки. Значення «самоліквідації» УАПЦ.</p> <p>Поняття: «Розстріляне відродження».</p> <p>Орієнтовні теми для навчальних проєктів:</p> <p>Реалії радянської дійсності в українській усній народній творчості.</p> <p>«Червоний Ренесанс»: постаті, доля, роль в українській культурі</p>
<p>Відповідальність двох тоталітарних імперій – СРСР і нацистської Німеччини за вчинення в Україні масових репресій та геноцидів (Голодомору, Голокосту, геноциду кримськотатарського народу, народу рома, депортації), інших злочинів</p>	<p>Програмові акценти</p> <p>Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік.</p> <p>Поняття: «Великий терор в Україні», «Голокост», «репресії», «геноцид кримськотатарського народу», «геноцид народу рома».</p> <p>Орієнтовні теми для написання есе</p> <p>«Сталінська військово-промислова модернізація ціною мільйонів життів: виправданню (не)підлягає».</p> <p>«Радянська/советська західних областей України у 1939-1940 рр.»</p> <p>«Масові політичні репресії».</p> <p>«Радянські воєнні злочини та депортації».</p> <p>«Нацистський «новий порядок» в Україні».</p> <p>«Концтабори. Масове знищення окупантами мирного населення». «Голокост». «Геноцид ромів».</p> <p>«Відновлення тоталітарного імперського режиму в УРСР».</p> <p>«Депортація кримськотатарського народу як злочин геноциду Депортація інших етносів Криму»</p>

Закцентуємо ще й такий програмовий методологічний аспект, як дослідження учнями не лише інструментів насильства, якого в ХХ ст. зазнавали українці, а й масового опору йому, як-от: пасивні і активні форми опору населення УСРР сталінській радянській політиці.

Пропонуємо тлумачення програмового поняття «червоний імперіалізм». Слово імперіалізм походить від латинського *imperare* – правити. Червоний імперіалізм – сукупність тоталітарної ідеології, державної політики і практик радянської влади/СРСР/РФ. Невід’ємним складником «червоного імперіалізму» є розширення територій, зазвичай шляхом прямого захоплення земель або за рахунок отримання політичного і економічного контролю над ними. Імперіалізм як державна політика завжди передбачає використання сили: прямої військової або в якийсь іншій формі. Ідеологічним забезпеченням зазначеної політики є імперська проросійська пропаганда, як інструмент підбурювання та приховування геноциду, інших злочинів.

Після Жовтневого перевороту більшовики спромоглись зберегти імперію. Хоча її форма була дещо іншою, завдання щодо завоювання земель залишалися традиційними. Тому у чинній програмі чітко наголошено, що територія УНР у той час була окупована та анексована. Радянська влада не була добровільним вибором українців. Включення України в СРСР відбувалося майже за тими ж сценаріями, за якими Путін нині намагається анексувати наші території. У складі радянського союзу Україна була залежною територією.

До практик «червоного імперіалізму» в Україні відносимо зокрема такі: захоплення та приєднання територій України; примусові: радянізація, русифікація, атеїзація, депортації; Голодомор, геноциди; військові, економічні, політичні, екологічні та інші злочини; жорстке, зокрема й військове, придушення будь-яких спроб народів чинити опір (у різні роки: в Україні, Польщі, Угорщині, Чехословаччині).

Освітні виклики, що виникли у зв’язку з повномасштабною збройною агресією РФ проти України, вчительство й учнівство долають разом. Якісні зміни в програмах з історії України, всесвітньої історії дають змогу правильно оцінити імперську політику сучасної російської імперії.

5.3. РОЛЬ ФОТОГРАФІЇ ЯК ДЖЕРЕЛА ІНФОМАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Мороз Петро Володимирович
кандидат педагогічних наук

Мороз Ірина Володимирівна

У навчанні учнів історії та громадянської освіти використовують різноманітні типи джерел, серед яких особливе значення мають візуальні джерела, зокрема фотографії. Утім, як показує практика, просто уведення в освітній процес чи вміщення в підручник фотографій не гарантує їх продуктивного використання – часто фотографію недооцінюють і розглядають як ілюстративне доповнення до навчального тексту чи писемного джерела.

Звернемо увагу на кілька причин важливості використання фотографій на уроках історії та громадянської освіти.

Візуалізація історичних подій. Один із найвідоміших американських фотографів ХІХ століття Метью Бреді зазначав «Фотоапарат – це око історії». Фотографії дають змогу учням візуально перенестися в минуле та допомагають їм уявити соціокультурне середовище епохи, яку вивчають, що робить уроки історії більш конкретними та зрозумілими.

Розвиток медіаграмотності та критичного мислення. Робота з фотографіями розвиває в учнів спостережливість, аналітичні навички, вміння розуміти контекст зображеного, виявляти деталі, інтерпретувати та презентувати інформацію. Важливо навчати учнів відповідальному (етичному) використанню та поширенню фотографій, дотримання академічної доброчесності, поваги до авторських прав та прав осіб, зображених на фото.

Емоційний вимір історичних та сучасних подій. Фотографії передають атмосферу минулого, фіксують найяскравіші моменти сучасності, відображаючи різні події й життєві обставини: моменти радості чи трагедії, перемоги або страждання. Це емоційно забарвлює історичний та громадянськo-назвачий навчальний матеріал.

Відображення різноманіття в минулому і тепер. Фотографії часто відтворюють культурні особливості різних спільнот в минулому і нині, що дає учням змогу бачити й усвідомити різноманіття культур, традицій, звичаїв, способів життя людей різних епох та регіонів.

Засіб розвитку пізнавального інтересу учнів. Фотографії візуально привабливі та цікаві для учнів, тому їх використання розвиває пізнавальний інтерес, стійкість уваги, образне мислення учнів, які є представниками нинішнього цифрового покоління.

Отже, фотографії – це цінні та цілком самодостатні історичні джерела, які потребують такої ж джерелознавчої критики та відповідного методичного інструментарію, як і писемні чи речові джерела.

Дослідницьку роботу з фотографіями рекомендуємо здійснювати у два етапи: 1) розгляд та опис, 2) інтерпретація (аналіз, синтез і оцінка) зображеного.

Розгляд та опис фотодокумента передбачає відповіді учнів на запитання закритого типу: Хто і що зображено? Скільки осіб, якого віку, статі, соціальної приналежності? Які предмети і речі видно? Яке тло (природа, інтер'єр, забудова)? Чи є зафіксовані написи (вивіски, афіші, газети, реклами).

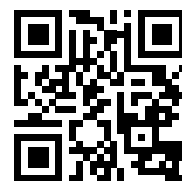
Первинну інтерпретацію учні можуть здійснювати на рівні з'ясування відповіді на запитання на кшталт: Наскільки типовою чи винятковою є зображена на фото ситуація? Коли вона відбувалася (рік, пора року, період)? Чи є ця світлина постановочною / документальною? Про що свідчать написи (за наявності)? Історична інтерпретація зображеного на фото має містити висновки учнів про соціальний статус зображених осіб, належність їх до вікових і фахових груп, їхнє матеріальне становище, моральний стан і настрої.

Детальний аналіз фотографій на уроках історії потребує застосування учнями алгоритму їх дослідження. З ним можна ознайомитися на сайті інтернет-підтримки підручника «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу (автори: П. Мороз, І. Мороз, С. Моцак).

Проаналізуємо можливості фотографій як історичного джерела на прикладі вище вказаного підручника.

Найповніше дослідницький підхід до вивчення історичних джерел учні реалізують у ході практичних занять та виконання дослідницьких завдань, які передбачають активну пізнавальну діяльність учнів протягом частини уроку / всього заняття. Такі заняття / завдання є як одним зі способів вивчення нового матеріалу на основі опрацювання різноманітних джерел інформації, так і важливим засобом формування дослідницької компетентності учнів. Наведемо кілька прикладів практичних занять та дослідницьких завдань.

1. Робота з груповими портретами (родини, трудових і творчих колективів тощо): дає змогу учням типізувати характерні ознаки різних спільнот, визначити їх етнічні, демографічні, професійні, територіальні особливості; розширити знання про різні спільноти, їх роль у суспільстві, способи взаємодії представників цих спільнот; сприяє розвитку спостережливості, комунікативних навичок, критичного та творчого мислення учнів. До прикладу, в підручнику в параграфі «Людина і суспільство» вміщено таке дослідницьке завдання:

Алгоритм дослідження фотоджерел <https://bit.ly/3BJe4pS>

Працюємо разом! Перегляньте світлини. Які спільноти на них зображені? Визначте, що об'єднує людей у ці спільноти? Яку роль відіграють ці спільноти в суспільстві? Як люди взаємодіють у спільноті? Придумайте власну назву до кожної з фотографій.

2. Аналіз різних аспектів людського буття, зображених на фотографіях. Слід звертати увагу учнів на те, що фотографія фіксує у формі зображення різноманітні аспекти людського буття: конкретні історичні події, повсякденність, побут, звичаї, моду, особливості сільської та міської забудови, громадський та особистий транспорт, виробничі процеси, види дозвілля, природні та техногенні катастрофи та їх наслідки, міжнародні події та збройні конфлікти, культурне та політичне життя певного історичного періоду. Вона немовби зупиняє час, фіксуючи статично історичну реальність. Тож фотографії – це хроніки суспільного та буденного життя як конкретної людини чи спільнот, так і людства в цілому.

До прикладу, у підручнику вміщено практичну роботу «Інформація про минуле з візуальних джерел»:

ПРАКТИЧНА РОБОТА «ІНФОРМАЦІЯ ПРО МИНУЛЕ З ФОТОДЖЕРЕЛ»

Об'єднайтеся у групи і спільно проведіть дослідження фотографій із певної тематики (кожну може досліджувати кілька груп) відповідно до алгоритму їх аналізу. Виконайте додаткові завдання для кожної групи.

Результати вашого дослідження представте однокласникам/однокласницям.

Група 1. «Українське село кінця XIX – початку XX століття». Як на фотографіях відображено життя тогочасного українського села? Опишіть одяг, заняття селян зображених на фото.

Група 2. «Київ кінця XIX – початку XX століття». Як на фотографіях відображено тогочасний Київ? Опишіть одяг городян. Якими були будинки та транспорт у місті?

Група 3. «Чорнобильська катастрофа: як це було». Як на фотографіях відображено перебіг ліквідації аварії на Чорнобильській атомній станції? Яку інформацію можна отримати з фотографій про масштаби аварії та роботу її ліквідаторів?

Група 4. «Револуція Гідності у фотографіях». Як на фотографіях відображено перебіг Револуції Гідності? Яку інформацію можна отримати про масштаби протестів проти політики тогочасного керівництва країни?

3. Робота з фотографіями як джерелом у вивченні та дослідженні історії рідного краю, його пам'ятних місць, пам'ятників. Тут особливу увагу варто приділити дослідженню учнями родинних фотоальбомів, адже знати історію та традиції свого роду, населеного пункту та краю важливо для кожної людини.

До прикладу, у підручнику вміщено мініпроект «Історія родини у фотографіях», завдання якого – зобразити історію своєї родини у вигляді «фотолітопису». Учні з допомогою дорослих представників родини мають розмістити фотографії у хронологічній послідовності за рубриками: «Сімейні свята і торжества»; «Дозвілля та відпочинок»; «Традиції, що передаються з покоління в покоління»; «Спога-

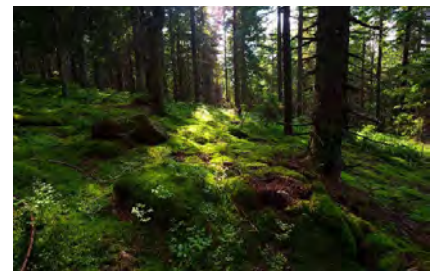
ди» (можливі й інші рубрики на вибір учнів). Під час виконання мініпроєкту учні мають тримати в центрі уваги такі запитання: Яким було середовище, що оточувало людей у різні часи? Якими були побут, будинки, транспортні засоби, школи, садочки тощо? Як проводили діти та дорослі дозвілля? Яким був одяг? тощо.

4. Використання фотографій сприяє інтеграції історії з іншими науками (географія, природознавство, географія, археологія, соціологія, етнологія, мистецтво та ін.). Наприклад, фотографії можуть відображати географічні та природні особливості місцевості, де відбувалася історична подія. Або при вивченні матеріальної культури та артефактів давніх цивілізацій помічними будуть світлина археологічних розкопок та знайдених артефактів.

Особливий інтерес в учнів викликає дослідження фотографій, що відображають повсякденність, побут, звичаї, моду, розваги. Робота учнів із зображеними аспектами людського буття сприяє глибшому розумінню соціокультурного контексту конкретного історичного періоду.

5. Фотографії як основа для інтегрованих завдань щодо дослідження впливу природних умов на заняття та види господарської діяльності населення та розвиток економіки. Наведемо приклад інтегрованого завдання:

Працюємо разом! Перегляньте ілюстрації параграфа та, використовуючи свої попередні знання з природознавства, висловіть припущення, як природні умови можуть вплинути на життя та заняття людей?

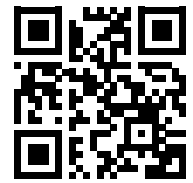
1. Український степ з родючими ґрунтами
3. Карпати. Полонинська ватра
5. Вилов риби в Норвегії

2. Оленярство в тундрі.
4. Одеський морський порт
6. Карпатський ліс

6. Фотодокументи у вивченні учнями збройних конфліктів / воєн. Тут фотографії є неоціненним засобом збереження історичної пам'яті, адже вони відображають героїчне і трагічне, хід бойових дій, їх наслідки для цивільного населення тощо. До прикладу, у параграфі «Вчимося досліджувати минуле» запропоновано дослідницьку роботу «Наслідки Першої світової війни (1914–1918 рр.) у світлинах», завдання якої – на основі аналізу світлин визначити особливості та наслідки Першої світової війни для різних верств населення.

Працюємо разом!

Проаналізуйте наведені далі світлина згідно з відповідними алгоритмами. Визначте, які особливості війни як явища на них відображено. Як воєнні дії вплинули на життя мирного населення? Про які наслідки Першої світової війни свідчать ці фото? Свої відповіді аргументуйте.

Мініпроєкт «Історія родини у фотографіях»
<https://bit.ly/3qsmko2>

Руїни містечка в Бельгії. 1914 р.

Біженці Першої світової війни

Англійські бійці виносять пораненого з поля бою. Серпень 1917 р.

Французький офіцер стоїть біля свіжих могил загиблих у Шампані, на сході Франції. 19 грудня 1916 р.

Військовополонені царської армії на станції Тільзіт (Австро-Угорщина). 1914 р.

Ветерани Першої світової війни за грою в карти. 1919 р.

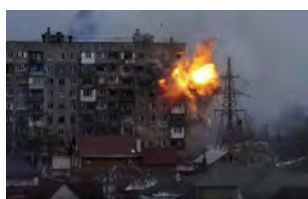
Фоторепортажі, зроблені під час широкомасштабної військової агресії РФ проти України, демонструють злочини путінського режиму проти українського народу: руйнування міст і сіл, убивства та насильства, вчинені російськими окупантами, налякані очі дітей, сльози і біль матерів. У підручнику вміщено низку фотографій, які відображають хід російсько-української війни з 2014 року.

Оскільки російсько-українська війна триває, дізнатися більше про її перебіг учні можуть на сайті інтернет-підтримки підручника. Це дає змогу оперативно відобразити хід російсько-української війни, показати учням, якою ціною український народ виборює суверенітет та свободу, відобразити через фотодокументи гуманітарну катастрофу, яку принесла війна в Україну. На сайті розміщено фотографії наслідків цієї війни та покликання на віртуальний музей пам'яті війни.

Фотогалерея наслідків широкомасштабної військової агресії РФ проти України (сайт інтернет-підтримки підручника)

Перебіг російсько-української війни
<https://bit.ly/3RDe54p>

Житомир. Ліцей № 25 після обстрілу російськими військами 04.03.2022

9 березня 2022 рік. Евакуація мирних жителів з Ірпеня

Обстріл російським танком багатоквартирного будинку в Маріуполі. 11 березня 2022 року

Діти рятуються у підвалі дитячої лікарні «Охмадит» від обстрілів російськими військами

Використання в підручнику QR-кодів та покликань на сайт інтернет-підтримки допомагає збільшити та урізноманітнити підбір учителем фотоджерел, а учням – краще розглянути їх на моніторі / дошці та порівняти.

7. Фотографії як засіб підвищення медіаграмотності учнів та інструмент пропаганди й інформаційного протистояння. Важливо звертати увагу учнів на те, що фотографії використовують також для: пропаганди, поширення коротких та інформативних повідомлень (часто фальсифікованих),

створення особливого виду інтернет-гумору – сатиричних «мемів» та «фотожаб» для висміювання опонента, викривлення його позиції та культури.

Коротко підсумуємо. Робота учнів з фотографіями як джерелом на уроках історії додає багатоаспектності освітньому процесу, зацікавлює учнів та здійснює візуальну стимуляцію навчання, адже фотографії є унікальним і надійним засобом збереження історичної пам'яті для наступних поколінь; інформативним джерелом про історичні події та явища, історичних діячів, традиції, звичаї та повсякденне життя людей в минулому; відображенням конкретного образу епохи в деталях; неоціненним джерелом у вивченні та дослідженні учнями історії рідного краю, його пам'ятних місць, пам'ятників. Використання фотографій як історичного джерела в освітньому процесі: активізує когнітивну, дослідницьку та творчу діяльність учнів; розвиває їхній пізнавальний інтерес, стійку увагу, критичне й творче мислення, зорову пам'ять, аналітичні навички; сприяє підвищенню медіаграмотності учнів; розвиває уявлення учнів про історичне минуле, допомагає створити зв'язок між ними і минулим, встановити причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами і процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, розширити розуміння історичних подій.

Корисні джерела:

1. Мартинова, І. С. (2016). Використання фотографії при вивченні історії в школі. У Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін. Випуск 8 (с. 215–218). ХНПУ.
2. Мороз, П. ., & Мороз, І. . (2023). Інформаційний та методичний потенціал фотографії як історичного джерела (на прикладі підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). Проблеми сучасного підручника, (29), 137–153. <https://lib.iitta.gov.ua/734203/>
3. Мороз, П. В., Мороз, І. В., & Моцак, С. І. (2022). Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс. Педагогічна думка. <https://lib.iitta.gov.ua/731777/>
4. Мороз, П., Мороз, І., & Власов, В. (2021). Історія України в джерелах. ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». <https://lib.iitta.gov.ua/729083/>

5. 4. РОЗВИТОК ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ НА ПРИКЛАДАХ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Серова Галина Володимирівна

кандидат педагогічних наук

Предмети/курси суспільствознавчої освітньої галузі (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011 р.), громадянської та історичної освітньої галузі (ДСБСО, 2020 р.) мають значний потенціал для формування в учнів національних суспільно-державницьких цінностей як ідейного підґрунтя української громадянської ідентичності, патріотичного виховання та протистояння пропаганді.

Суттєве оновлення змісту предметів і курсів означеної галузі дає змогу по-новому представити національну історію, послідовно позбавляючись радянських стереотипів, посилити локальний історичний контекст. Це передбачає залучення учнів до вивчення краєзнавства і місцевих історичних/ краєзнавчих розвідок.

Помічними для вчителя тут буде розроблений цикл інформаційно-методичних матеріалів для вчителів «Українські міста героїв» (автори: О. Пометун, Ю. Малієнко, Г. Серова). Ці матеріали присвячені великим і малим українським містам, які стали символом мужності для України, Європи і світу у протистоянні повномасштабній російській агресії.

Підготовлено 20 інформаційно-методичних матеріалів про міста різних регіонів України (звільнені й тимчасово окуповані), які розміщені в соціальній мережі Facebook на сторінці «Відділ суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України»¹.

Структура інформаційно-методичних матеріалів містить змістовий і візуальний компоненти та методику їх опрацювання. У кожному матеріалі є:

- історичний блок, де вміщено інформацію про виникнення і розвиток міста, особливості його заснування, історичну тяглість сьогодення, зв'язок з основними історичними подіями історії України;
- економічний блок, де розкрито основні чинники і регіональну специфіку економічного розвитку міста, причини кризових явищ;
- блок про культурну спадщину міста.

Ілюстративний ряд репрезентує герби, історичні пам'ятники, пам'ятні місця, архітектуру, природу, сакральні пам'ятки міст і містечок України.

Розглянемо, до прикладу, матеріали про місто Ірпінь.

Розповідь про місто розпочинається зі вступу – емоційного звернення до учнів.

Міста засновують і розбудовують люди. Місто живе, поки є ті, хто його любить і турбується про нього. Воно може навіть зникнути, а потім відродитись знов, завдяки людям.

До інформаційного тексту запропоновано запитання і завдання, що передбачають активну пізнавальну діяльність учнів.

1. Де розташовано місто Ірпінь? До якого історико-географічного регіону відноситься? Які особливості розвитку цього регіону вам відомі?
2. Коли виникли перші поселення на цій території?
3. Як відобразились в історії міста основні події історії України до проголошення незалежності?
4. Як розвивалось місто?
5. Яку інформацію щодо розвитку міста можна знайти у наведених візуальних джерелах?
6. За можливості знайди інформацію про Ірпінь та його жителів в різних джерелах. Поділись нею з однокласниками та виклади на цій сторінці ф/б.

Підібрана коротка інформація про місто викладена у хронологічному порядку: історія виникнення, особливості заснування міста, історичні події у зв'язку із загальною історією України. Зазначаються особливості економічного розвитку міста, культурної спадщини.

Ірпінь – місто у передмісті Києва, розташоване серед мішаних лісів на річці Ірпінь. Центр Ірпінської міської громади Бучанського району Київської області.

Назва міста походить від однойменної назви річки Ірпінь (річка, що пінилася).

Археологічні дослідження свідчать про давньоруські поселення VI–III століть до н. е. на цій території. З давніх-давен по річці Ірпінь пролягав кордон між володіннями двох сусідніх східнослов'янських племен – полян та древлян, а також природна межа, одна із ліній оборони стародавнього Києва від спустошливих набігів кочових племен.

Під час монгольської навали ці місця були спустошені. Нове заселення почалося в лише в XVI столітті.

Місцеве населення брало участь у національній революції 1648–1676 років, у народному повстанні під проводом Семена Палія.

У 1686–1793 роках річкою Ірпінь пролягав кордон між московськими та польськими володіннями в Україні. 1793 року, у зв'язку із другим поділом Речі

Посполитої, Правобережна Україна, разом із Приірпінням, входить до складу Російської імперії.

Початок сучасному місту поклала станція Ірпінь, що виникла після будівництва у 1898 році залізниці Київ–Ковель біля залізничного мосту через річку Ірпінь.

¹ <https://www.facebook.com/Відділ-суспільствознавчої-освіти-Інституту-педагогіки-НАПН-України-107552070892087>

Селище Ірпінь забудовувалося без чіткого архітектурного плану. У лісі прорубували просіки. Так виникали вулиці, які називали лініями. Сприятливий клімат, зелені лісові масиви, чисте повітря створили усі передумови для розвитку розгалуженої санаторно-курортної зони. Найстаріші будинки датуються 1903–1905 роками. З 1911 року почали правити службу в Храмі Святої Трійці – найстарішому храмі Ірпеня. У 1912 році в Ірпені з'явився перший кінотеатр. У селищі вже працювали паровий цегельний завод, 5 лісових складів, пекарня, 12 бакалійних крамниць, молочна ферма, аптечний склад.

У лютому 1918 року, коли Українська Центральна Рада поверталася до Києва, в Ірпені відбувалися бої Українських січових стрільців із більшовицькими загонами. У роки Другої світової війни Ірпінь з серпня 1941 року по листопад 1943 року перебував під окупацією гітлерівців.

Останніми роками Ірпінь стрімко забудовувався. Висока місцевість, здоровий клімат, близькість річки сприяли створенню в Ірпені лікувально-оздоровчих закладів – санаторіїв, будинків відпочинку, будинків творчості, численних дитячих оздоровчих таборів.

2016 року місто потрапило до Національного реєстру рекордів України за найбільшу кількість реконструйованих та збудованих парків і скверів з фонтанами і скульптурами (загалом 12), красивих і доглянутих. На перехресті вулиць Лисенка та Мечникова розташована ботанічна пам'ятка – 600-річний Дуб «Прадуб». За переказами під цим дубом любили відпочивати Леся Українка, композитор Микола Лисенко, відома артистка Марія Заньковецька, письменники Панас Мирний, Степан Васильченко.

Станом на 01 січня 2021 року чисельність населення Ірпеня становила 69 962 осіб (для порівняння – у 1910 році – 3000 осіб). Ірпінь крокував у майбутнє...

Бої за Ірпінь розпочалися після вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Під час боїв за Київ місто Ірпінь зазнало страшних руйнувань і втрат.

24 березня 2022 року Указом Президента України з метою відзначення подвигу, масового героїзму та стійкості громадян, виявлених у захисті своїх міст під час відсічі збройної агресії РФ проти України місту присвоєно почесну відзнаку «Місто-герой України».

28 березня мер Ірпеня Олександр Маркушин заявив про повне звільнення міста від російських окупантів.

Ірпеню, сьогодні ти символ мужності для всієї України і світу!

(інформація з відкритих джерел інтернету)

Ілюстративний ряд представлений фотографіями історичних будинків, сучасних архітектурних споруд, природних місць, сакральних пам'яток тощо. Це є важливим методичним засобом розвитку пізнавального інтересу учнів до локальної історії та їхніх дослідницьких умінь.

Пропоновані інформаційно-методичні матеріали можуть бути використані вчителем для організації краєзнавчих досліджень учнів, які, своєю чергою, сприятимуть урізноманітненню занять з історії у закладі освіти, організації самостійної роботи учнів, розвитку місцевого патріотизму, формуванню уявлень про історичний шлях міст і містечок України як частини історії країни в цілому, готовності до захисту національних інтересів, державної незалежності та територіальної цілісності своєї Батьківщини.

6. НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ У 2023–2024 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

Бурда Михайло Іванович

доктор педагогічних наук, професор

Васильєва Дарина Володимирівна

кандидат педагогічних наук

Тарасенкова Ніна Анатоліївна

доктор педагогічних наук, професор

6.1. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ВТРАТ У МАТЕМАТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ УЧНІВ

Співробітники відділу математичної та інформатичної освіти Інституту педагогіки НАПН України систематично досліджують стан навчання математики і надають методичні рекомендації щодо поліпшення якості такого навчання. Але в контексті воєнних дій, що відбуваються зараз на території України, спостерігаємо значні відмінності в можливостях усіх учасників навчального процесу, що зумовлює певну специфіку організації навчання математики під час війни, зокрема:

- періодична відсутність навчання на певних територіях (або відсутність уроків з математики, зумовлених тривогами);
- періодична або постійна відсутність деяких учасників освітнього процесу;
- наявні прогалини у знаннях учнів за попередні роки;
- у значної кількості учасників освітнього процесу є технічні проблеми (відсутність світла, відсутність або недостатність гаджетів чи інтернету);
- відсутність звичних засобів навчання (друковані підручники, робочі зошити, відповідні канцтовари тощо);
- погане самопочуття учасників освітнього процесу (недостатньо їжі, води, свіжого повітря, руху, сонця, важкий емоційний стан тощо);
- значно знижена мотивація, самоорганізованість та самоефективність всіх учасників освітнього процесу;
- стрес, у якому перебувають учні, негативно позначається на когнітивних процесах, а отже, ускладнює процес навчання;
- чимало учнів порушують академічну доброчесність;
- обмежені можливості вчителів та учнів у часі щодо створення контенту для уроку та виконання домашніх завдань;
- різні умови, у яких перебувають учні (перебувають вдома, внутрішньо переміщені, зовнішньо переміщені), що зумовлюють різне відчуття безпеки і можливості для навчання;
- класи є не статичними групами, а динамічними, учні часто пропускають уроки або їх частини;
- існує запит на безпечне очне навчання в усіх учасників освітнього процесу;
- за дистанційного навчання існує запит на синхронні онлайн уроки від частини учнів, бо такі уроки допомагають відволіктись від подій, що відбуваються на території України, а також дають змогу поспілкуватися з однокласниками і вчителями.

Ураховуючи особливі освітні умови під час війни, пропонуємо рекомендації щодо організації навчання з метою подолання втрат у математичній підготовці учнів.

1. З'ясування місця перебування дитини. Це допоможе вчителю у подальшому спланувати свою діяльність і краще розуміти поведінку своїх учнів. Пропонуємо провести опитування у чаті класу. Місцеперебування учнів визначає можливість їх навчання у поточний період. Доцільно час від часу проводити такі опитування, оскільки ситуація може постійно змінюватися. Окрім того, бажано на початку року з'ясувати у батьків, чи є учні, що мають ПТСР (пост травматичний стресовий розлад).

2. Рекомендується перші тижні нового навчального року присвятити повторенню. Події, свідками яких стали учні, спричинили стрес. Тож навіть те, що учні знали, вони могли забути. І на відновлення цих знань, умінь і навичок знадобиться час.

Перший тиждень – адаптація до нових умов. Цей тиждень потрібен, щоб вчитель зміг простежити закономірності виходу всіх або частини учнів на синхронні онлайн уроки і спланувати свою роботу надалі також щоб до навчального процесу адаптувалися учні.

Другий тиждень – буде більш продуктивний, бо склад класу стане стабільніший і можна буде досягти кращих результатів у повторенні.

Після повторення бажано провести діагностичну роботу і на її основі скорегувати календарне планування. Крім того, доцільно кожного уроку більше часу приділяти повторенню.

3. На перших уроках необхідно напрацювати й обговорити з учнями алгоритм дій у разі повітряної тривоги. І кожен урок розпочинати з коротких правил, як мають діяти учні.

Якщо йдеться про традиційне навчання, то в учнів можливі різні реакції на сирену (відчуття холоду, тремтіння, скутого тіла тощо). Одним із найдієвіших прийомів саморегуляції при підвищеній тривозі у зв'язку з збудженням під час сирени є відтворення її своїм голосом. Дозвольте учням (особливо перші рази) з певного встановленого вчителем моменту супроводжувати цей звук власним голосом. Це може бути іронічний звук, він може бути зі своєю мелодією чи може бути зовсім своїм буркотінням «собі під ніс». Це можна робити як під час сирени, так і після неї – наприклад, зробити конкурс на найбільш смішний або найбільш злий, або найбільш незвичний тип сирени (тобто кожен вигадує свій звук, який йому до вподоби). Якщо ці голосові вправи з'єднати з активними будь-якими рухами у бомбосховищі, то позитивний вплив буде більш виражений. У такий спосіб людина отримує контроль над стресовою ситуацією і легше повертається в стан спокою, оскільки нервова система зможе себе врегулювати завдяки цим простим прийомам.

Також повільне дихання та ковтання (навіть жуйка чи невеликі ковтки води) є універсальними та дієвими засобами, які врегульовують збуджену нервову систему.

Якщо ж йдеться про дистанційне навчання, то тут дуже важлива, окрім напрацювання правил та їх дотримання, ще й робота з батьками. Під час синхронних онлайн уроків математики неодноразово може звучати сирена, можуть чути вибухи, крики тощо. Доцільно порекомендувати батькам, щоб, за можливості, вони створили безпечне місце для дитини саме на час уроків. Наприклад, учні можуть одразу спускатись у бомбосховище, якщо там є інтернет, або розпочинати урок одразу в приміщенні без вікон, що оточене двома стінами з усіх боків.

4. Дистанційне навчання може містити асинхронну і синхронну складові. Учні потребують зараз синхронної складової (а саме спілкування зі знайомими учнями і вчителями). Але, оскільки під час синхронного онлайн-уроку учні можуть як приєднуватись, так і від'єднуватись, то кожен урок фактично має містити як синхронну (онлайн-урок у режимі реального часу), так і асинхронну складову (самостійне ознайомлення з теорією і розв'язуванням вправ за допомогою підготовлених учителем матеріалів чи з використанням різноманітних онлайн-платформ). Синхронні онлайн-уроки можуть записуватись учителем, і доступ до них може надаватися всім учням класу для повторного перегляду. Але у такому випадку ці файли краще не надсилати у чат, а одразу завантажувати на YouTube, робити його доступним лише за посиланням. Варто зазначити, що запис відео завжди знижує активність учнів на синхронних уроках. Тож доцільно хоча б на перший час відмовитись від саме такого формату взаємодії.

Деякі вчителі під час дистанційного навчання надсилали записи проведених уроків, що дало змогу переглядати їх у зручний для кожного з учнів час. Серед опитаних учнів 5–9 класів такі записи уроків отримували 20%, а серед учнів 10–11 класів – близько 10% учнів.

Оскільки йдеться про динамічний склад учнів класу, то на кожному уроці доцільно відводити час на повторення вже вивченого матеріалу. Повторення матеріалу рекомендується проводити в різних формах (бесіди, опитування, вікторини, тестові роботи навчального характеру, доповіді тощо).

5. Постійний стрес, тривога, страх, панічні атаки, нервова напруга, відсутність спілкування, невизначеність у завтрашньому дні, зміна настрою, проблеми зі здоров'ям, неможливість впливати на ситуацію, апатія – усе це призводить до травмування кожної особистості. Варто усвідомити, що зараз учні не відчувають себе у безпеці і не можуть контролювати ситуацію, що, звісно, впливає на їх розумову діяльність, активність та емоційний стан. Тож бажано, щоб уроки були місточком між їх стабільним минулим і мінливим теперішнім.

За дистанційного навчання деякі учні зазначили, що у них знизилась мотивація (30% учнів 5–6 класів, 40% учнів 7–9 класів, 50% учнів 10–11 класів) та самоефективність (40% учнів 5–6 класів, 50% учнів 7–9 класів, 70% учнів 10–11 класів). Учителі зазначили, що теж помітили зміни в поведінці учнів. 53% учителів вважають, що в учнів знизилась відповідальність, 44,7% – зазначили, що в учнів погіршилась мотивація, 41,2% зауважили, що знизилась увага і концентрація, 34,4% – помітили погіршення запам'ятовування матеріалу.

Доцільно вкраплювати в кожен урок математики вправи на дихання чи вправи для тіла (вправи для стабілізації емоційного стану учнів). Такі вправи дуже корисні для учнів, оскільки вони позитивно впливають не лише на загальний емоційний стан учнів, а й на їх можливість працювати на уроці, адже стрес, у якому перебувають учні, негативно позначається на когнітивних процесах. Серія таких вправ була презентована **на вебінарі від Інституту педагогіки та Інституту соціальної і політичної психології НАПН України.**

Наприклад, на початку уроку запропонуйте учням себе обійняти, показуючи як би міцно вони хотіли б обійняти інших учнів з класу (зараз цього учням дуже не вистачає) або запропонуйте певні техніки дихання, наприклад «дихання квадратом», і поясніть, що ця вправа допоможе їм заспокоїтися, коли їм страшно.

6. Оскільки в умовах стресу можливий регрес, то учні можуть забувати терміни, таблицю множення, правила виконання дій тощо.

У будь-якому класі після вправ для стабілізації емоційного стану доцільно запропонувати учням дуже легкі вправи на усні обчислення, вправи на розпізнавання геометричних фігур тощо для

забезпечення своєрідного «розігріву» на початку уроку.

Особливу увагу на уроці треба приділити підготовці учнів до вивчення нового змісту. Важливо, щоб така підготовка була прицільною, а не стихійною. Якщо на уроці центральним новим об'єктом засвоєння є нове поняття або новий математичний факт (аксіома, теорема, формула тощо), то треба застосувати повторення базових знань (понять і фактів) та не витратити час на відновлення базових умінь. Якщо ж централь-

ним новим об'єктом засвоєння є новий спосіб діяльності (правило, алгоритм, евристична схема, спосіб розв'язування задач та доведення математичних тверджень) або вивчення нових понять і фактів неможливе без відновлення певних умінь, то треба застосувати актуалізацію базових знань і вмінь, що передбачає два етапи: 1) повторення базових понять і фактів; 2) відновлення базових умінь. Для першого етапу треба створити систему запитань на повторення. Для другого етапу важливо: 1) виділити послідовність дій нового способу діяльності; 2) визначити, які з цих поелементних умінь уже формувалися в учнів раніше, тобто є базовими, а які є новими; 3) дібрати вправи на відновлення кожного базового уміння. Наприклад, для знаходження НСК двох чисел (6 клас) послідовність дій можна подати так:

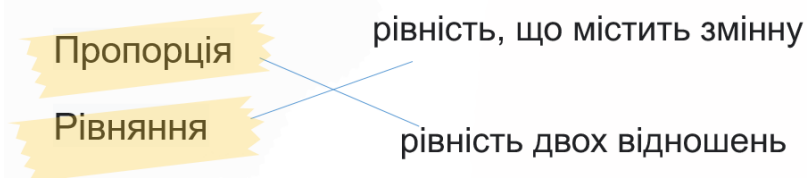
- розкладіть дані числа на прості множники;
- випишіть розклад найменшого з даних чисел;
- допишіть до цього розкладу такі множники із розкладу іншого числа, які ще не увійшли до добутку;
- обчисліть отриманий добуток.

Перше і останнє уміння є базовими, друге – і базовим (виписувати розклад уже вчилися, шукаючи НСК), і новим (ще не було добору найменшого з даних чисел), а третє – повністю новим. Також новим є комплексне уміння знаходити НСК двох чисел. Тож система запитань і вправ для актуалізації базових знань і вмінь може бути такою:

1. Перший етап (повторення).
2. Яке число називається простим? Наведіть приклад.
3. Чи є число 1 простим?
4. Які числа є взаємно простими?
5. Що означає розкласти число на прості множники?
6. Як записати розклад простого числа на прості множники?
7. Другий етап (відновлення умінь).
8. Розкладіть на прості множники числа: 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.
9. Випишіть розклад числа 10.
10. Допишіть до цього розкладу нові множники з розкладу числа 15.
11. Обчисліть отриманий добуток.

Проведена в такий спосіб актуалізація базових знань і вмінь створює умови для так званого Ага-ефекту, коли системою запитань і вправ думка учнів спрямовується до «самостійного відкриття» нового для них способу діяльності – правила знаходження НСК двох чисел.

Також у нагоді можуть стати завдання на встановлення відповідності. Наприклад, завдання на відповідність між терміном і означенням відповідного поняття тощо.

7. Чергування теоретичної і практичної частин уроку засвоєння нових знань. Тобто теоретичний матеріал розбивається на блоки і одразу після першого блоку пропонується декілька вправ на застосування, потім переходять до другого блоку теоретичного матеріалу і вправам на його застосування і далі так.

Травматичний стан ускладнює сприйняття абстрактних понять. Тож виклад матеріалу має супроводжуватись значною кількістю наочності. Причому бажано, щоб наочність була різного виду. Наприклад, у 5 класі під час вивчення звичайних дробів це може бути реальне печиво, що поділене на частини, малюнок торта та малюнок круга, поділеного на сектори.

Візуалізація навчальних текстів забезпечується використанням комп'ютерних презентацій, відео, програмних засобів навчального призначення (бібліотеки електронних наочностей, GRAN, GeoGebra, Desmos тощо) для графічного аналізу функцій, побудови їх графіків, розв'язування систем рівнянь і нерівностей, для знаходження площ фігур, обмежених графіками функцій, побудови перерізів геометричних тіл, обчислення об'ємів тіл обертання, для організації дослідницької, проєктної діяльності тощо. Вони корисні для унаочнення абстрактних математичних понять, різних граничних переходів. Супровід навчальних текстів новими інформаційними технологіями дає змогу викликати інтерес до навчання математики, активізувати навчально-пізнавальну, дослідницьку, проєктну діяльність учнів, посилити самостійність у набутті математичної компетентності.

Учням зараз може бути важче сприймати геометричний матеріал. Тож бажано залучати їх до конструювання фігур та виконання різних дій із ними, наприклад, перегинання паперового кута під час вивчення бісектриси або дослідження перерізів просторових тіл, що були зліплені з пластиліну тощо.

- 2 Відріж ще один шматок дроту, довший за попередній. Утвори з нього спочатку гострий кут, потім — прямий, а потім — тупий.
- 3 Утвори із дроту коло. Обведи його в зошиті і заштрихуй фігуру. Запиши назву фігури, що утворилася.
- 4 Зроби із дроту трикутник, квадрат і прямокутник. Яку властивість сторін має прямокутник? Порівняй свої фігури із фігурами однокласника/однокласниці.

Візьми пластилін

- 1 Виліпи з пластиліну кожен фігуру.
- 2 Досліди, які фігури утворюються в розрізах.
- 3 Виготов просторові тіла з інших матеріалів.

Узагалі, перегинання паперу – оригінальний і цікавий для учнів підхід до розв'язування задач, основні поняття якого – пряма, точка і прямокутний або квадратний аркуш паперу. За допомогою перегинання аркуша можна робити всі операції, що й лінійкою, циркулем та олівцем. Учні з цікавістю розв'язують такі задачі:

За допомогою перегинання аркуша паперу проведіть через дану точку пряму, перпендикулярну (паралельну) до даної прямої.

Із паперу вирізано трикутник. Як за допомогою перегинання трикутника провести:

- бісектрису кута трикутника;
- медіану, проведену до даної сторони;
- висоту проведену з даної вершини (якщо кути при двох других вершинах гострі).

Із паперу вирізано прямокутник. Як за допомогою перегинання отримати з нього квадрат, сторона якого дорівнює меншій стороні прямокутника.

8. Дотримання особливих вимог до добору навчального матеріалу при дистанційному та змішаному навчанні. Деякі з них:

- Навчальний матеріал має враховувати особливості навчальної діяльності сучасних учнів: краще засвоюють структурований, візуалізований навчальний матеріал; орієнтуються на практичне використання знань; зосереджені на конкретних навчальних цілях; потребують систематичного зворотного зв'язку – роботи в групах, обміну досвідом тощо.

- Особливістю практико орієнтованого навчання математики є укрупнення навчального матеріалу. Рекомендується не віддаляти в навчальному часі вивчення аналогічних, схожих понять, взаємно обернених тверджень, операцій, що сприятиме цілісності знань. Взаємно обернені теореми, функції, операції (піднесення до степеня – добування кореня, показникова функція – логарифмічна функція, пряма теорема (властивість) – обернена теорема (ознака) тощо) стосуються одних і тих самих об'єктів, але об'єкт, який в одній операції був відомий (даний), в оберненій стає шуканим, і навпаки. Взаємно оберненими операціями є диференціювання (дано: $F(x)$ – знайти: $f(x) = F'(x)$) та інтегрування (дано: $f(x) = F'(x)$ – знайти: $F(x)$). Тому їх недоцільно вивчати в різних розділах та класах, а краще об'єднати в один розділ «Похідна та інтеграл». Логарифмічна функція є оберненою до показникової, тому увага звертається на зміст поняття «взаємно обернені функції» та властивості цих функцій (область визначення і область значень, розміщення графіків відносно прямої $y = x$). За графіками, а також, враховуючи зв'язки між взаємно оберненими функціями, встановлюються властивості логарифмічної функції. Важливе значення має розв'язування взаємно обернених задач, що передбачають зокрема вміння обчислювати елемент формули за даними іншими її елементами. Взаємозв'язаними є поняття паралельність – перпендикулярність, призма – циліндр, піраміда – конус, лінійні рівняння – лінійні нерівності тощо). Так, паралельність і перпендикулярність прямих і площин у просторі перебувають у певній залежності (з паралельності одних елементів можна зробити висновок про перпендикулярність інших і навпаки). Оскільки взаємозв'язок між паралельністю і перпендикулярністю має велике практичне значення, то навчальний матеріал можна не розподіляти у два розділи, а вивчати в такій послідовності: прямі у просторі (прямі, що перетинаються; паралельні прямі; мимобіжні прямі); пряма і площина у просторі (паралельність прямої і площини; перпендикулярність прямої і площини; перпендикуляр і похила; теорема про три перпендикуляри; кут прямої з площиною); площини в просторі (паралельні площини; площини, що перетинаються; двогранний кут; перпендикулярні площини; залежність між паралельністю і перпендикулярністю прямих та площин; практичне значення паралельності і перпендикулярності прямих та площин). Поняття призми і циліндра, піраміди і конуса також можна подавати паралельно, виділяючи деякі спільні властивості, які впливають з побудови цих тіл. Важливі особливості:

- Групування завдань за спільними способами розв'язування (ідеями, планами) та систематизація навчального матеріалу значно покращуватиме застосування математики до розв'язування задач, зокрема практичного змісту.

- Інтеграція змісту – важлива вимога до навчання математики. Наразі суттєве посилення внутрішньопредметних (алгебра, алгебра і початки аналізу, планіметрія, стереометрія) і міжпредметних (математика та інші навчальні предмети, математика і різні галузі діяльності) зв'язків. У змісті математики мають бути посилені зв'язки між алгеброю і геометрією, планіметрією і стереометрією. Йдеться про взаємопроникнення геометричних методів і образів у алгебру і навпаки; про геометричну інтерпретацію алгебраїчних залежностей і аналітичне тлумачення геометричних фактів. Дієвими інтеграційними чинниками є відомості про математичні методи, зокрема метод координат.

9. Вироблення вмінь самостійно здобувати знання, вмінь вчитися. Компенсація освітніх втрат має передбачати, щоб в процесі навчання математики забезпечувалося не лише оволодіння учнями змістом навчального предмета, але і вироблення в них універсальних, загальних прийомів і способів розумової діяльності. Останні є важливою умовою вироблення вмінь самостійно опанувати знання та використовувати їх як при вивченні інших предметів, так і в реальних життєвих ситуаціях. У процесі навчання математики учні мають засвоювати (безпосередньо чи опосередковано) прийоми розумової діяльності (аналіз, синтез, аналіз через синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, аналогія, класифікація); алгоритмічні приписи та евристичні схеми евристичні плани (розв'язування задач, вивчення понять і властивостей, явищ і законів, здійснення спостережень, виконання дослідів та проєктів), оволодівати методами доведення тверджень. У навчанні математики

стануть у нагоді навчальні посібники «Логіка 5», «Логіка 6» та «Логіка 7» (авт. О.І. Буковська, Д.В. Васильєва), які знайомлять учнів з кожним із цих прийомів та методів, зокрема на основі математичних проблемних ситуацій, посібник «Майструємо. Малюємо. Міркуємо. Тренувальні й творчі завдання з математики для учнів 6 класів» (авт. Н.А. Тарасенкова, І.А. Акуленко, Л.О. Кузьменко), який містить завдання за змістом курсу математики 6 класу й допомагає учням краще його зрозуміти, спираючись на наочно-дієве, наочно-образне та абстрактне мислення, дає посилене занурення в логіку.

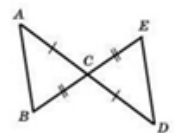
10. Дистанційне навчання має бути орієнтованим на застосування математики в реальних практичних ситуаціях, у майбутній професійній діяльності, під час вивчення інших шкільних предметів, що передбачає: виокремлення тих типових практичних ситуацій, для розв'язання яких найчастіше використовується та чи інша математична модель; застосування методу математичного моделювання; вироблення вмінь досліджувати математичні моделі реальних процесів та проводити найпростіші обчислювальні експерименти із використанням інформаційних технологій; збільшення питомої ваги прикладних текстових задач та задач на моделювання просторових форм за їх кількісними характеристиками.

Наприклад, практичними ситуаціями з теми «Коло і круг. Геометричне місце точок» можуть бути такі: відшукання центра предметів, що мають форму круга; обчислення довжин кіл предметів, що мають форму круга, та їх площ за радіусами і діаметрами та навпаки; знаходження висоти, глибини, відстані; облаштування предметів на місцевості (клумб, ділянок землі, ковзанок тощо), що мають форму круга; знаходження місця для об'єкта (автобусної зупинки, залізничної станції, криниці, мосту, бази відпочинку тощо), де йдеться про рівність певних відстаней.

Навчання математики ефективне, якщо забезпечуватиметься прикладна його спрямованість, яка здебільшого реалізується під час розв'язування задач практичного змісту. Учні мають оволодіти етапами застосування математики при вивченні інших предметів, до розв'язування проблем, які виникають у людській практиці (формалізація; розв'язування задачі у межах побудованої моделі; інтерпретація одержаного розв'язання до вихідної ситуації). Математичні задачі є моделями відповідних задач практичного змісту. Вироблення вмінь застосовувати математичні знання на практиці передбачає, щоб розв'язання суто математичних задач (М) і задач практичного змісту (П) не віддаляли в навчальному часі, а максимально наближувати і розглядати як взаємно обернену діяльність. Пропонуються пари задач, де спочатку розв'язується задача математична (М), а потім вона використовується як модель під час розв'язування задачі практичного змісту (П). Наприклад.

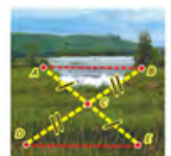
1). (М) Точки А, В, С лежать на прямій. Відстань між точками А і В дорівнює 10 см, а між точками А і С – 6 см. Знайдіть відстань ВС. Розгляньте два випадки.

(П). Три школи розміщено на одній прямій. Відстань між школами № 1 і № 2 дорівнює 5 км, а між школами № 1 і № 3 – 4 км. Якою може бути відстань між школами № 2 і № 3?

2). (М). Доведіть, що діаметр, перпендикулярний до хорди, ділить її навпіл.

(П). Як визначити центр металевої деталі, що має форму круга, скориставшись кутником і лінійкою з поділками.

3). (М). Дано: $AC = CD$, $BC = CE$. Доведіть: $AB = DE$.

(П). На малюнку показано, як виміряти відстань між пунктами А і В, між якими не можна пройти по прямій. Поясніть вимірювання.

Потім, розв'язуючи різні задачі практичного змісту, учні виконують обернену дію – переходять від даної практичної задачі до геометричної, яка є її абстрактним аналогом, розв'язують її та інтерпретують одержаний результат. Тобто, розв'язування геометричних задач і задач практичного змісту розглядається як взаємно обернена діяльність: (М) – (П).

У процесі такої діяльності учні приходять до розуміння того, що один і той же математичний факт може використовуватись як основа для розв'язування різних практичних задач і навпаки – різні за сюжетом практичні задачі можуть зводитись до однієї математичної моделі.

11. В умовах російсько-української війни виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді. Потрібно звертати увагу учнів на українських математиків, на їх внесок у розвиток науки. Отримання відомостей про видатних земляків виховує гордість за свою Батьківщину, рідний край. Одним із таких прикладів може стати біографія академіка Всеукраїнської академії наук Михайла Пилиповича Кравчука, якого 1938 р. безпідставно репресували і заслали на Колиму, де він і загинув. На його пам'ятнику в Києві написано девіз його життя: «Моя любов – Україна і математика». Учням бажано якомога більше розповідати про справжніх патріотів України. Важливою складовою частиною патріотичного виховання, яка в часи воєнного стану набуває пріоритетного значення, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту України, розвиток бажання здобувати військові професії тощо.

Для того, щоб збільшити потенціал математики у формуванні в учнів громадянської відповідальності, необхідно частіше вводити до змісту уроку задачі, що викликають почуття гордості за рідну країну і стосуються державності, символів, столиці, традицій, визначних місць, здобутків українського суспільства чи його національних цінностей тощо. А також задачі про права і обов'язки громадянина України, права людини і механізми їх захисту, права дитини; роль законів у житті суспільства і готовність свідомо приймати і добровільно виконувати закони; сутність демократії, демократичні цінності, демократичну державу і активну участь громадян в її житті, роль ЗМІ у суспільному житті; громадянську ідентифікацію, прийняття суспільних рішень і форми участі громадян у житті громади і суспільства в цілому, контроль громадян над владою; вмотивованість до суспільно значимих дій і вчинків, уміння передбачати наслідки своїх дій і вчинків, усвідомлення власної відповідальності за все навколишнє, необхідність допомагати іншим; основи співпраці та спілкування з іншими людьми, шляхи розв'язання конфліктних ситуацій, толерантне ставлення до інших людей; систему загальнолюдських і національних цінностей, повагу до державних символів, історії, культури; необхідність засвоєння системи знань, зокрема історичних і політико-правових; про сутність ринкових відносин, економічні чинники розвитку демократичного суспільства. Навчальний матеріал має враховувати особливості навчальної діяльності сучасних учнів: краще засвоюють структурований, візуалізований навчальний матеріал; орієнтуються на практичне використання знань; зосереджені на конкретних навчальних цілях; потребують систематичного зворотного зв'язку – роботи в групах, обміну досвідом тощо.

12. Рекомендується використовувати різноманітні онлайн-сервіси у навчанні математики, які допоможуть учителю подати новий навчальний матеріал, сформувані уміння розв'язування різних завдань, перевірити якість засвоєння учнями навчального змісту та освітніх компетентностей, надати зворотний зв'язок чи організувати комунікацію з учнями; створити творчу навчальну діяльність учнів на різних уроках.

Учителі можуть пропонувати учням працювати на онлайн-платформах, що містять уже готовий навчальний контент з математики українською мовою або комплексні онлайн-курси. Наприклад:

- Всеукраїнська школа онлайн (<https://lms.e-school.net.ua/>) – безкоштовна українська онлайн платформа, що містить онлайн курси для кожного з класів.
- Платформа GIOS (<https://gioschool.com/ua>) містить онлайн курси з математики для 5–9 класів, що розбиті на уроки. До кожного уроку подано відео, схеми, приклади розв'язаних завдань та серію завдань різної форми та складності. Наприкінці уроку запропоновано ще блок прикладних задач. Учитель може використовувати готові уроки, змінювати ті, що існують, або ж створювати свої за допомогою конструктора уроків.
- Matific (<https://www.matific.com/ua/uk/home/>) – платформа з математики для учнів 1–6 класів, що містить симуляції проблемних життєвих ситуацій, для розв'язання яких знадобляться знання з математики. Зручним є конструктор платформи, що допомагає підібрати завдання не лише за рівнем складності, потрібними навичками, а й орієнтовним часом для виконання завдань.

- Mathlearningcenter пропонує чудову добірку безкоштовних симуляцій (<https://www.mathlearningcenter.org/apps>) для учнів 1–9 класів.
- Академія Хана (<https://uk.khanacademy.org/>). Платформа, що містить готові відео з поясненням теоретичного матеріалу і серію запитань до них.
- Курс «Математика. Просто» на платформі EdEra (<https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA-OSVITORIA+Math101+2019/about>) – курс створений для підготовки учнів до ЗНО, але може бути використаний і для вивчення окремих тем з математики в 10–11 класах.
- Курс з математики на платформі BeSmart (<http://ww25.course.besmart.study/%20podgotovka-k-zno-po-matematike?subid1=20230819-0850-29b2-b629-7257ddb147e>) теж створений для підготовки до ЗНО, але містить теми, що вивчаються в 10–11 класах.
- Курс підготовки до ЗНО з математики (https://prometheus.org.ua/course/course-v1:ZNO+MATH101+2017_T1).
- Onlinetestpad (<https://onlinetestpad.com/ua>) – оболонка для створення опитувань, тестів, кросвордів, уроків. Містить також бібліотеку готових українських розробок.
- Matematikatests (<https://matematikatests.in.ua/>) – платформа, що містить готові завдання тестової форми середньої складності саме з математики.
- Learning.ua (<https://learning.ua/matematyka/>) – платформа для учнів 1–11 класів, на якій містяться окремі завдання з тем.

Два онлайн-ресурси, GeoGebra та Desmos, заслуговують на особливу увагу вчителів математики, бо вони дають змогу учням працювати з анімацією (у тому числі і керувати нею). Учні можуть пересувати повзунки або інші елементи керування, щоб побачити, як певні параметри впливають на математичні явища. Наведемо приклад завдання з анімацією, запропоноване в Desmos на тему Площа трикутника.

За допомогою GeoGebra та Desmos учні можуть використовувати вбудовані редактори формул та графічні калькулятори. Обидва сайти пропонують в бібліотеках багато безкоштовних готових завдань, які вчителі можуть змінити або налаштувати під себе, щоб їм не довелося починати з нуля.

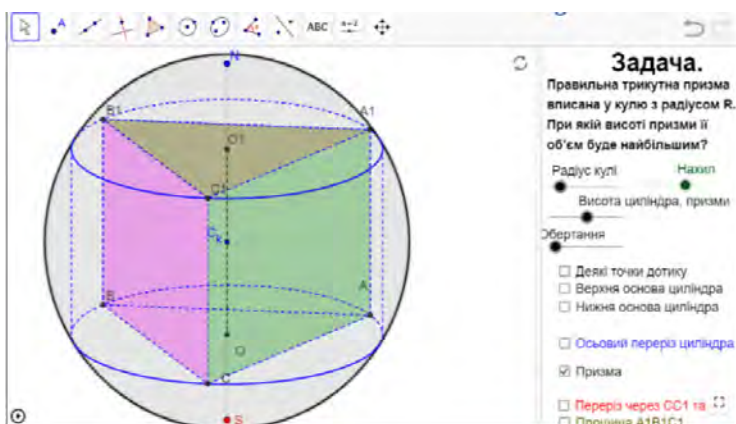
Desmos може бути використаний для організації парної і групової форми роботи під час дистанційного чи змішаного навчання. Desmos має функцію віртуальної дошки, на якій учні можуть працювати разом в режимі реального часу. Вони можуть обмінюватися своїми ідеями, розв'язувати математичні завдання, спільно створювати малюнки чи графіки тощо.

Учитель може створити завдання в Desmos, яке потрібно виконати в парах. Наприклад, створити графік функції та попросити учнів дослідити за ним властивості функції. Учні можуть обговорювати свої результати в онлайн-чаті або на форумі навчальної платформи.

Для продуктивного проведення уроків, що стосуються функцій та їх графіків, існують такі ресурси, як GeometryPad, Desmos та AdvancedGrapher.

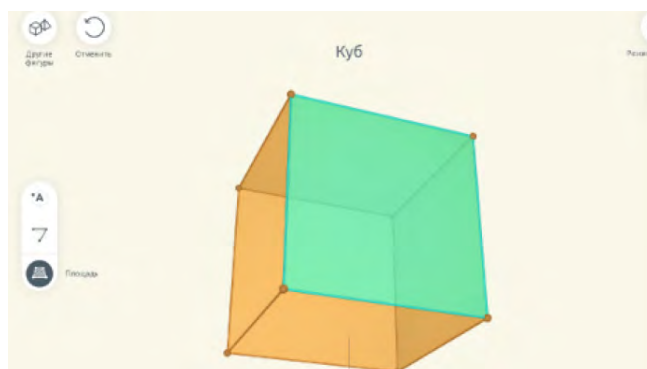
DesmosCalculator – потужний онлайн-ресурс (<https://www.desmos.com/calculator?lang=uk>), що дає можливість легко і швидко побудувати графіки будь-яких функцій. Також існує додаток DesmosCalculator, який учитель може завантажити на комп'ютер чи телефон, за умови відсутності у класі інтернету.

Аналогічним ресурсом, який учитель може використовувати без доступу до інтернету, є AdvancedGrapher та GeometryPad. Наприклад, на уроках в 11 класі під час вивчення тем «Дотична до графіка функції» і «Похідна показникової та логарифмічної функції» учні можуть побудувати графіки функцій і дотичну, проведену через дану точку до графіка. Учні будуть мати значення кутового коефіцієнта, тобто значення похідної в цій точці. Також за допомогою цього програмного засобу легко продемонструвати учням геометричні перетворення графіків функції.

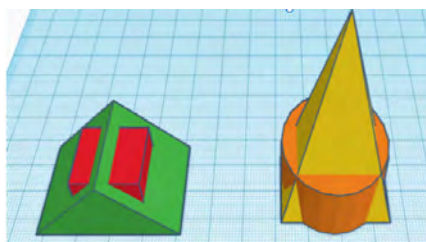

Під час вивчення стереометрії в пригоді стануть такі ресурси, як Shapes 3D та Geogebra. Використовуючи Geogebra (<https://www.geogebra.org/t/math>), учитель має можливість не лише створювати власні моделі, а й використовувати бібліотеку вже готових моделей та завдань для учнів. Серед них є і завдання українською мовою, наприклад, одне з них розміщене за покликанням (<https://www.geogebra.org/m/Tm4Uts3b>).

За допомогою ресурсу Shapes 3D (<https://shapes.learnteachexplore.com/>), що має дуже гарний дизайн, наочно можна показати учням розгортки кожної з фігур, розглянути утворення тіл обертання, знайти площу граней, тощо.

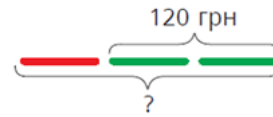

Також для уроків стереометрії стануть у пригоді програмні засоби моделювання фігур для 3D-принтинга. Це – Tinkercad, Thingiverse, Shapeways, Autodesk Fusion 360, SketchUp тощо.

13. У більшості учнів спостерігається регрес, тож розв'язування задач варто розпочинати з дуже простих. І навіть на простих задачах доцільно залучати учнів до моделювання, якому передуює створення скороченого запису умови задачі, малюнка, таблиці чи схеми.

На придбання зошитів Оля витратила $\frac{2}{3}$ своїх грошей. Скільки грошей було в Олі, якщо за зошити вона заплатила 120 грн?

1) $120 : 2 = 60$ (грн) — становить третя частина грошей.
2) $60 \cdot 3 = 180$ (грн) — всього було грошей.
Відповідь. 180 грн.

Дуже важливий зворотний зв'язок: сигнальні картки, опитування, перевірка завдань, аналіз роботи над помилками.

14. Варто враховувати, що пам'ять учнів зараз працює не так, як у мирний час, тож, якщо на уроці учням усе складнішим є розв'язування задач, то, пропонуючи завдання на застосування формул, можна розмішувати підказки чи формули на дошці чи слайді.

Знайди суму:

а) $45 + 46 + 47 + 48 + 49 + 50 + 51 + 52 + 53 + 54 + 55$

б) $81 + 83 + 85 + 87 + 89 + 91 + 93 + 95 + 97 + 99$

Додай числа: перше і останнє, друге і передостаннє тощо.

Для збереження мотивації та активності учнів під час дистанційного навчання, потрібно забезпечувати динаміку синхронних онлайн-уроків. Бажано пропонувати учням різноманітні, але не важкі завдання в різних формах. Доцільно пропонувати значну кількість усних завдань. Це можуть бути завдання на знаходження зайвого, на знаходження помилки вже в готових міркуваннях чи способах розв'язування, на озвучування різних способів розв'язування задачі тощо. У нагоді стануть різноманітні електронні платформи, що надають одразу зворотний зв'язок учням і які дають змогу вчителю бачити статистику проходження уроків чи вправ учнями.

Певна частина завдань має бути присвячена повторенню раніше вивченого матеріалу.

15. Відновлення навчання – це чудова можливість для учнів у цей нелегкий час поспілкуватися з тими, хто їм близький і за ким вони скучили, а для деякого і побачити знайомі обличчя та почути рідну мову. Зараз учням дуже не вистачає комунікації з однолітками. 26,2% учителів помітили, що учні почали активно взаємодіяти один з одним. Тому з метою подолання втрат учнів з математики рекомендується застосовувати поряд із звичною класно-урочною системою індивідуалізоване групове навчання; залучати учнів до кооперативного навчання (онлайн чи традиційного), де учні, що відвідували уроки і засвоїли теми, працюють з учнями, що не отримали базових знань. Важливо пропонувати і роботу в парах і групах. У дистанційному форматі поділ на класи і групи можна здійснити за допомогою сервісу Zoom. У парі й групі учні можуть ознайомлюватися з новим матеріалом, обговорювати чи застосовувати його, розв'язувати різноманітні завдання тощо. У межах школи доцільно організовувати волонтерську роботу учнів старших класів щодо пояснення матеріалу учням молодших класів. Учні-волонтери мають отримувати додаткові оцінки або ж волонтерські години від школи (вони мають бути важливими при вступі до закладів вищої освіти).

16. Якщо на уроці вчитель пропонує громіздке завдання, то бажано, щоб його розв'язували кілька учнів (ланцюжком). У такому випадку більша кількість учнів є активними. Окрім того, такі завдання можна розібрати з учнями на уроці (але не записувати) і запропонувати записати їх розв'язання як домашнє завдання. Але за цих умов на наступному уроці учні мають мати змогу звірити своє розв'язання з іншими (наприклад, з тим, що вчитель виведе на слайд).

17. Організувати себе деяким учням дуже важко, тим більше під час війни. Відтак лише 89% учнів 5–6 класів, 62% учнів 7–9 класів і 40% учнів 10–11 класів виконували домашні завдання.

Обсяг домашніх завдань зараз має бути виваженим. Задля підвищення мотивації можна пропонувати учням творчі завдання чи завдання на конструювання. Наприклад, можна запропонувати створити картину за допомогою різнокольорових прямих, а потім виміряти вертикальні кути (чи внутрішні односторонні) або ж кути утворених трикутників, виписати прямокутні трикутники, спробувати знайти тригонометричні функції гострих кутів цього трикутника тощо.

Учні вже звикли до гаджетів, тож домашнє завдання може пропонуватись у вигляді виконання вправ на різноманітних тестових ресурсах або на онлайн платформах.

Варто зауважити, якщо вчитель пропонує учням навіть мінімальне домашнє завдання, то зворотний зв'язок дуже важливий (опитування, перевірка завдань, аналіз роботи над помилками тощо). Для економії часу вчителя у цей скрутний час доцільно використовувати в домашній роботі завдання на різноманітних електронних платформах, що надають одразу зворотний зв'язок учням, а вчителю дають змогу бачити статистику проходження уроків чи вправ учнями (наприклад, онлайн платформа GIOS чи ВШО).

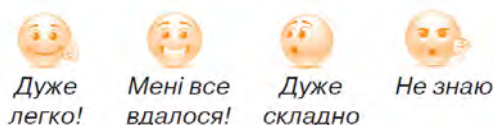
18. Довготривалий синхронний онлайн-формат навчання призводить до звикання учнів до того, що нібито вчитель не контролює їх дії на уроці. Часто учні виконують дії «на автоматі», а іноді й лише тоді, коли просять саме їх. Тож, щоб покращити сприйняття учнів, бажано якомога частіше залучати їх до активної діяльності та розвивати в учнів спроможність до самоконтролю.

Як можна сприяти розвитку спроможності до самоконтролю учнів під час онлайн-навчання?

Навчіть учнів ставити будильник на визначений час, щоб не спізнюватись на ваші синхронні онлайн-уроки або допоможіть їм зробити нагадування в Google календарі.

У проміжках між завданнями пропонуйте учням запитання для самоконтролю. Це може бути одне чи кілька запитань на слайді, на які учень має дати відповіді сам собі, наприклад: «Чи зрозумів задачу?», «Чи записав її у зошит?» (іноді можете пропонувати учням давати відповіді на такі запитання в чаті).

Пропонуйте учням наприкінці виконання деяких завдань малювати для себе спідометри самооцінки (наприклад, нехай учні намалюють, на скільки вони вважають активним себе під час виконання цього завдання, або як вони оцінюють трудність цієї задачі для себе). Іноді за бажанням учні можуть ділитися значеннями на своїх спідометрах.

Корисними є вкраплення різноманітних завдань на уважність. А також нагадування учням, що іноді задачу потрібно прочитати повільніше або кілька разів, або ж розбити її на підзадачі тощо. Обов'язковою є «прикидка» результату чи перевірка після отримання відповіді.

Чудово розвиваються уміння самооцінювання в процесі виконання самостійних робіт навчального характеру. Тобто зараз переважати можуть не самостійні задля оцінки, а своєрідні випробування сил кожного учня. За такої умови це може бути 2–3 легких вправи, які учні виконують самостійно, наприклад, на початку або наприкінці онлайн-уроку, потім звіряються з правильними відповідями, що надаються вчителем, і виставляють собі самостійно оцінку (учні можуть не озвучувати цю оцінку). В умовах війни самостійні роботи і різноманітні тести мають бути короткотривалими (до 10 хв), не важкими і їх основне призначення – запустити процеси самоаналізу, самооцінки, самокорекції в учнів. Саме такі завдання містяться в навчальних посібниках з експрес-контролю для 5–11 класів (авт. Н.А. Тарасенкова та ін.) та щоденниках для самооцінювання учнів для 5 і 6 класів (авт. Н.А. Тарасенкова).

Спідометр
самооцінки

Активність

19. Обов'язковим компонентом закінчення уроку має стати рефлексія, за допомогою якої вчитель зможе з'ясувати рівень розуміння класом теми, виокремити учнів, яким потрібна допомога та скорегувати свою методику.

Наприклад, вчитель може запропонувати учням поставити точку на мішені, що характеризуватиме його діяльність на уроці.

20. Рекомендуються інструменти та технології для вимірювання втрат учнів з математики, зумовлених як пандемією, так і війною:

- система семестрового та річного тестування результатів навчання, де $2/3$ тестових завдань стосуються суто математичної компетентності, $1/3$ – математичної як ключової;
- діагностичні тести з платформи ВШО для учнів 5 класів (для виявлення прогалин за початкову школу), для учнів 7 класів (для виявлення прогалин за курс 5–6 класів), для учнів 9 класів (для виявлення прогалин за 7–8 класи);
- підсумкові письмові роботи у кожному класі за попередній рік з інтерактивними формами їх перевірки;
- повторення на початку навчального року завершується діагностичною роботою, за результатами якої корегується календарне планування;
- спостереження за динамікою освітніх втрат (після повторення теми, в якій були прогалини у знаннях і вміннях, пропонується письмова робота, аналогічна до тієї, що була проведена перед повторенням).

Підсумки. Відслідковування втрат учнів з математики та запровадження дієвих механізмів їх компенсації обумовлюється значенням математичної освіти під час війни й у повоєнний час, зокрема:

- здатність аналізувати, критично мислити найкраще розвивається в процесі навчання математики. У сучасних умовах, коли війна супроводжується ворожою пропагандою, важливо, щоб людина вмiла перевіряти та зіставляти факти, аналізувати, робити власні висновки, наводити контрприкладі тощо;
- після війни буде відбудова економіки, що передбачає ґрунтовні знання з математики молодого покоління;
- математичний апарат є необхідним для вивчення предметів інших освітніх галузей. Без наявності певного рівня математичної компетентності учнів ускладнюється їх вивчення в подальшому;
- на вивчення математики припадає 3–9 годин на тиждень. Тобто до війни учні найчастіше зустрічались з вчителем математики, який знає їх досить добре (іноді на рівні з класним керівником) і тому може надати учням суттєву психологічну підтримку.

Тривалі перерви у вивченні математики призводять до втрати певних навичок. Тому найбільш продуктивним є систематичне навчання математики.

Дистанційне та змішане навчання буде все більш затребуване. Тому і надалі доцільно розробляти і впроваджувати ефективні методики і технології організації цього навчання для подолання втрат у математичній освіті. При цьому навчання математики має бути цікавим, продуктивним і посильним для учнів.

6.2. УПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

В ідділом математичної та інформатичної освіти розроблено 2 модельні навчальні програми з математики для учнів 5–6 класів Нової української школи:

Бурда М.І., Васильєва Д.В. Модельна навчальна програма «Математика. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. https://drive.google.com/file/d/1-_YSGA120JWNL-4qJdQhiltEam5j7h/view

Скворцова С.О., Тарасенкова Н.А. Модельна навчальна програма «Математика. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. <https://drive.google.com/file/d/1ykOgcS20iQbBxXAfxFoW-SxykuwZMIFm/view>

6.2.1. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

АВТОРСЬКОГО КОЛЕКТИВУ М.І. БУРДА, Д.В. ВАСИЛЬЄВА

Модельна програма була побудована так, щоб у процесі навчання в 5–6 класах учні могли пізнати математику в її різних проявах.

А тому зроблено акцент на:

- прикладній спрямованості;
- посиленні міжпредметних зв'язків;
- урізноманітненні видів діяльності учнів.

Також програма побудована так, що постійно повторюється матеріал, що був вивчений раніше. Тобто пропонується вивчати деякі поняття у декілька етапів, а також відводити час на початку кожного семестру для повторення вивченого за попередній семестр.

Узагальненню, систематизації та повторенню вивченого сприятимуть створення моделей до задач та життєвих ситуацій, робота над проєктами та розв'язування цікавих задач наприкінці семестру.

У програмі зазначено, що вчителі можуть довільно переставляти порядок вивчення тем у межах класу. Наприклад, доцільно чергувати матеріал перших двох тем 5 класу, що і реалізовано у підручнику авторського колективу Г.П. Бевз, В.Г. Бевз, Д.В. Васильєва, Н.Г. Владімірова. Учителі також можуть відводити час на повторення вивченого і проєктні роботи протягом усього семестру, а не лише на його початку і кінці, як зазначено у модельній програмі.

Курс математики 5–6 класу є проміжним між математикою в початковій школі і вже систематичним курсом математики, що починається з 7 класу. Тож, дуже важливо забезпечити наступність і послідовність у процесі навчання.

Необхідно врахувати, що у Новій українській школі з'явилась змістова лінія «Робота з даними» і учні початкової школи вже вміють читати нескладні таблиці, лінійні та стовпчасті діаграми та будувати ці види діаграм. Тож, було б неправильно не використовувати діаграми у 5 класі.

У програмі пропонується вивчати лінійні і стовпчасті діаграми у 5 класі як логічне продовження цієї змістової лінії, а в 6 класі актуалізувати знання про лінійні і стовпчасті діаграми та вивчити кругові діаграми.

Учні з початкової школи знайомі з властивостями чисел і певним чином уже розрізняють парні і непарні числа, а також числа, що діляться на 10 і 5. Тож, матеріал про ознаки подільності та прості і складені числа для учнів є доступним, і ми пропонуємо його вперше вивчати в 5 класі й актуалізувати в 6 класі.

Зверніть увагу, що з початкової школи учням відомі такі просторові фігури, як конус, циліндр, піраміда, куля, прямокутний паралелепіпед (куб), а також учні вже мають називати елементи цих гео-

метричних фігур. Тож, у 5 класі продовжена ця лінія знайомства з просторовими фігурами. У 5 класі вивчення всіх геометричних фігур відбувається двома блоками – спочатку в першому семестрі – геометричні фігури на площині, а в другому – просторові (актуалізуються знання про призму, піраміду, прямокутний паралелепіпед, куб та поглиблюються знання про прямокутний паралелепіпед і куб).

У 6 класі пропонується вивчати геометричний блок у 2 семестрі. На цьому етапі актуалізуються і розширюються знання учнів про конус, циліндр та кулю. Паралельно з вивченням кола і круга учні розглядатимуть кулю та сферу, а також розгортки циліндра і конуса. Це допоможе розвивати в учнів просторове мислення і вміння виокремлювати планіметричні фігури на стереометричних. В учнів також має сформуватися уявлення про об'єм кулі, що необхідно для природничих предметів. Зверніть увагу, що від учнів не вимагається знати формулу для обчислення об'єму кулі, але вони мають навчитися підставити значення радіуса у запропоновану формулу і знайти об'єм.

Оскільки курс математики 5–6 класів є пропедевтичним, то на цьому рівні очікуваними результатами можуть бути не лише сформовані знання, вміння чи навички, а й сформовані уявлення.

Для посилення міжпредметних зв'язків та формування повної картини світу важливо сформувати в учнів уже в 5–6 класах уявлення про масштаб, систему координат, симетрію та стандартний вигляд числа. Сформованих уявлень про ці поняття потребують інші предмети.

Відповідно до модельної програми масштаб вивчається двічі. Спершу в 5 класі учні знайомляться лише з числовим масштабом та розв'язують задачі за допомогою арифметичних дій, а в 6 класі вони актуалізують знання про числовий масштаб, знайомляться з лінійним і іменованим та вже розв'язують задачі за допомогою пропорції.

На початку 6 класу учні активно працюють із географічними картами на природничих предметах, тож вивчення масштабу в 5 класі забезпечить наявність певної математичної бази.

У 5 класі, вивчаючи геометричні фігури на площині, учні знайомляться з поняттям симетрії. А також вчать розпізнавати вісь симетрії та центр симетрії геометричної фігури. Поняття цієї теми активно використовується учнями на уроках образотворчого мистецтва, технологій та в житті.

У I семестрі 6 класу пропонується вивчати цілі числа і дії з ними, а в II семестрі – раціональні числа і дії з ними. Це допоможе досить складну для учнів тему розбити на два блоки, а також дасть змогу ввести на початку 6 класу поняття системи координат, яке активно використовують інформатики.

Для природничих предметів важливо, щоб учні мали уявлення про стандартний вигляд числа. Саме тому пропонуємо формувати це уявлення поступово. Спершу в 5 класі ввести не лише поняття квадрата і куба числа, а й сформувати уявлення про степінь числа з натуральним показником, а також на конкретних прикладах показувати учням запис деяких чисел (30, 300, 3000, 30000 тощо) у стандартному вигляді (наприклад, $30000 = 3 \cdot 10^4$). У 6 класі, вже після ознайомлення з цілими числами, учні дізнаються про запис дробу з чисельником один у вигляді степеня з показником мінус один. А наприкінці 6 класу вони вже знайомляться з записом різних чисел у стандартному вигляді. Звісно, що детально цей матеріал учні будуть розглядати в 7 і 8 класах. Але на цьому етапі важливо, щоб у них сформувалося хоча б уявлення про стандартний вигляд числа.

У програмі особливу увагу приділено розв'язуванню текстових задач на рух, відсотки, розчини і сплави, спільну роботу. Також у 5–6 класах пропонується ознайомити учнів з найпростішими задачами з комбінаторики і теорії ймовірності. Ці задачі учні будуть розв'язувати на основі логічних міркувань, часто просто перебираючи всі можливі варіанти.

Зміст модельної програми авторського колективу М.І Бурда, Д.В. Васильєва:

- враховує наявні в учнів компетентності, здобуті у початковій школі;
- забезпечує наступність у навчанні математики;
- дає можливість посилити міжпредметні зв'язки;
- враховує тренди в математичній освіті;
- посилює прикладну спрямованість курсу;

- пропонує ідеї для вчителів щодо урізноманітнення видів навчальної діяльності учнів.

У третій колонці модельної навчальної програми детально прописані види діяльності, які вчитель може запропонувати учням в межах теми, і які сприятимуть розвитку не лише предметних компетентностей, а й ключових. Зверніть увагу, що вчитель може вибрати не всі, а лише деякі з видів діяльності або взагалі запропонувати свої.

Модельна навчальна програма побудована так, щоб сприяти:

- формуванню здійснювати різного роду обчислення;
- розвитку логічного, просторового та ймовірнісного мислення;
- формуванню предметних і ключових компетентностей (наприклад, вміння генерувати ідеї, раціонально використовувати програмні засоби, самостійно здобувати знання, організовувати та планувати свою навчальну діяльність тощо).

6.2.2. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ АВТОРСЬКОГО

КОЛЕКТИВУ С.О. СКВОРЦОВА, Н.А. ТАРАСЕНКОВА

Модельна навчальна програма (авт. С. О. Скворцова і Н. А. Тарасенкова) побудована у повній відповідності до Державного стандарту та зберігає традиції модельних навчальних програм початкової школи.

Програму структуровано за двома рівнями – за навчальним змістом та за змістовими лініями. За навчальним змістом виділено шість розділів як у 5 класі, так і в 6 класі:

5 клас

- Узагальнення та систематизація вивченого в початковій школі;
- Натуральні числа;
- Звичайні дроби;
- Десяткові дроби;
- Відсотки. Середнє арифметичне;
- Повторення вивченого;

6 клас

- Узагальнення та систематизація вивченого в 5 класі;
- Подільність натуральних чисел.
- Звичайні дроби та дії з ними.
- Відношення і пропорції.
- Раціональні числа та дії з ними.
- Повторення вивченого.
- За змістовими лініями виділено шість ліній, які є спільними для 5 і 6 класів:
- Числові системи;
- Пропедевтика вивчення функцій;
- Вирази, рівності й нерівності;
- Математичне моделювання;
- Геометричні фігури. Геометричні величини;
- Аналіз даних.

У кожному розділі представлені всі 6 змістових ліній. У межах кожної з них детально описано очікувані результати навчання, навчальний зміст, на якому можливо досягти цих результатів, та види діяльності, які дозволять реалізувати зміст і досягти запланованого. Зазначимо, що за таким детальним описом очікуваних результатів навчання не важко відстежити планований приріст компетентностей учнів порівняно з початковою школою та в поточному навчанні. Учителям надається

можливість дидактично виражено планувати навчальні результати уроку, будувати календарний план тощо. На допомогу вчителю авторським колективом було створено електронний Журнал спостережень. Він містить зокрема шаблон освітнього профіля учня, у якому наведено перелік атомарних результатів навчання на кожному уроці та усіх перевірних заходів упродовж навчання.

Метою змістової лінії «Числові системи» є формування й розвиток в учнів поняття числа (натурального, числа 0, дробу (з однаковими й різними знаменниками, десяткового), цілого, раціонального). Ця лінія розширює можливості для виконання арифметичних дій не лише в окремих числових множинах, а й через уведення дії піднесення до степеня (квадрата і куба); уміщує питання нумерації (усної та письмової), порівняння чисел; арифметичних дій із числами; основні величини – довжина, маса, час та арифметичні дії з іменованими числами; відсотки та пропорції, що забезпечує блок базових знань «Числа і вирази», який вміщено в Додатку 7 до Державного стандарту базової середньої освіти (ДС).

Розширення множини чисел відбувається від вивчення цілих невід'ємних чисел (натуральні числа та нуль) у 5 класі, звичайних і десяткових дробів у 5–6 класах, до цілих чисел і раціональних чисел у 6 класі. У 5 класі вивчаються арифметичні дії додавання, віднімання, множення й ділення із цілими невід'ємними числами та десятковими дробами, додавання й віднімання звичайних дробів з однаковими знаменниками, а в 6 класі – додавання й віднімання звичайних дробів із різними знаменниками, множення й ділення звичайних дробів, а також додавання й віднімання, множення й ділення цілих чисел, що далі узагальнюється для раціональних чисел. Слід зазначити, що для учнів 5 класу новою дією є округлення натуральних чисел та десяткових дробів до певного розряду, що є основою для подальшого вивчення наближених обчислень.

У 5 класі, ґрунтуючись на одержаному в початковій школі досвіді щодо розуміння звичайного дробу як однієї чи кількох рівних частин цілого, у порівнянні дробів з однаковими знаменниками, у знаходженні дробу від числа та числа за його дробом учні, підводяться до вищого щабля узагальнення й набувають розуміння звичайного дробу як частки двох натуральних чисел.

Новим навчальним змістом для п'ятикласників є: поняття десяткового дробу, порівняння десяткових дробів, арифметичні дії з десятковими дробами; поняття відсотка. Упродовж 5 класу учні тричі повертаються до задач на знаходження дробу (звичайного і десяткового) / відсотка числа та числа за його дробом (звичайним і десятковим) / відсотком за спільною схемою міркувань, що спирається на скорочений запис задачі й слугує пропедевтикою для вивчення пропорцій у 6 класі. Уведення в 6 класі відношень та пропорцій не лише розширює коло математичних понять, а й відкриває нові можливості для опанування учнями нових способів розв'язування засобами математики проблемних ситуацій, які виникають у дошкільній.

У процесі вивчення нумерації числу ставиться у відповідність точка, яка позначається на координатному промені (5 клас) або координатній прямій (6 клас), далі розміщення точки на площині характеризується двома координатами, і вона зображується на координатній площині (6 клас). Знання про арифметичні дії множення й ділення, піднесення до степеня застосовуються при дослідженні процесів та ситуацій, які відбуваються в навколишньому світі, під час створення їх математичних моделей. Учні застосовують знання про групи взаємопов'язаних величин та записують ці залежності у вигляді формули, заповнюють таблиці (5 клас). Далі серед залежностей між величинами виокремлюються пряма та обернена пропорційні залежності, учні вчаться будувати графік залежності (6 клас). Так реалізується змістова лінія «Пропедевтика вивчення функцій», метою якої є підготовка учнів 5–6 класів до вивчення курсу математики у другому циклі базової школи.

Знаходження значень числових виразів передбачає як дотримання порядку виконання дій, так і перетворення виразів на підставі законів і правил арифметичних дій, зокрема розкриття дужок, винесення спільного множника за дужки та зведення подібних доданків. Логіка розгортання змісту навчання передбачає перенесення одержаних знань і способів дії на буквені вирази. Отже, наступна змістова лінія «Вирази, рівності й нерівності» містить алгебраїчні питання: вирази (числові

й буквені), рівності (числові, буквені, рівняння, формули, пропорції), нерівності (числові й буквені). Метою змістової лінії «Вирази, рівності й нерівності» є підготовка випускників першого циклу базової освіти до вивчення систематичного курсу алгебри і забезпечення блоку базових знань «Рівняння й нерівності» за Додатком 7 до ДС. Необхідно зазначити, що алгебраїчну пропедевтику було розпочато ще в початковій школі. У 5–6 класах учні продовжують працювати із числовими та буквеними виразами на тих самих засадах, які були вивчені в початковій школі. Приріст компетентності пов'язаний із розвитком лінії перетворення виразів через перехід від розподільного закону множення відносно додавання до винесення спільного множника за дужки, а далі й зведення подібних доданків.

У початковій школі серед числових рівностей було виокремлено рівняння. Розглянутий в початковій школі спосіб розв'язування рівнянь (на основі залежностей між компонентами та результатами арифметичних дій) продовжує вивчатися в 5–6 класах. Приріст компетентності в 5 класі забезпечують рівняння, що передбачають виконання дій зі звичайними та десятковими дробами, перетворення числових і буквених виразів, зокрема знаходження суми / різниці доданків з невідомим, а в 6 класі – рівняння, у яких вимагається знайти невідомий член пропорції, звести подібні доданки, та рівняння, що містять невідоме в обох частинах. У 5 класі відбувається застосування вивчених у початковій школі способів розв'язування рівнянь на ширшому змісті, а в 6 класі рівняння вже розв'язуються на підставі основних властивостей рівностей.

Випускники початкової школи мають достатній досвід у порівнянні числових виразів і знаходженні окремих розв'язків буквених нерівностей. У 5–6 класах лінія нерівностей продовжується, її розвиток відбувається за рахунок уведення в 5 класі подвійних нерівностей та строгих і нестрогих нерівностей.

Змістова лінія «Математичне моделювання» містить сюжетні математичні задачі, передбачає застосування арифметичних та алгебраїчних методів розв'язування задач. У 5–6 класах вона продовжує й розвиває змістову лінію «Математичні задачі й дослідження» (типова освітня програма для початкової школи, створена під керівництвом О.Я. Савченко). Розвиток компетентності учнів 5–6 класів відбувається через ускладнення задач на пропорційний поділ, причому в 6 класі ці задачі, як і задачі на знаходження четвертого пропорційного, розв'язуються складанням пропорції. Приріст компетентності відбувається й за рахунок уведення нових видів задач – на відсотки в 5 класі та відсоткові розрахунки в 6 класі. У 5–6 класах задачі розв'язуються як арифметичним, так і алгебраїчним методами.

Геометричну пропедевтику передбачено змістовою лінією «Геометричні фігури. Геометричні величини». Мета цієї змістової лінії полягає в розвитку в учнів просторових уявлень, уміння спостерігати, порівнювати, узагальнювати й абстрагувати; формуванні у школярів практичних умінь будувати, зображувати, моделювати й конструювати геометричні фігури від руки та за допомогою простих креслярських інструментів; у підготовці до вивчення систематичного курсу геометрії.

У початковому курсі математики в учнів були сформовані уявлення та поняття про геометричні фігури на площині, їх ознаки та властивості. Розвиток цієї лінії в першому циклі базової освіти відбувається шляхом розгляду градусної міри кута, вимірювання кутів за допомогою транспортира, властивостей вимірювання відрізків і кутів, поняття доповняльних променів, класифікацій трикутників за сторонами й кутами, розгляду нерівності трикутника, властивостей прямокутного паралелепіпеда і куба, об'єму прямокутного паралелепіпеда і куба в 5 класі; кола та його елементів, площі круга, кругового сектора, поняття про паралельні й перпендикулярні прямі в 6 класі.

Метою змістової лінії «Аналіз даних» є набуття найпростіших навичок роботи зі способами подання інформації, аналізу інформації, уміщеної в таблицях, схемах, діаграмах, графіках, формування вміння використовувати дані для розв'язування практично зорієнтованих задач. У початковій школі учні познайомилися з різними способами подання даних – у вигляді схеми, таблиці, стовпчастої діаграми, навчилися зчитувати з них інформацію. У 5 класі розвиток компетентності йде шляхом

уведення понять «таблиця даних», «шкала» у контексті аналізування даних таблиць, діаграм; знаходження середнього значення. У 6 класі вводяться кругові діаграми, розширюється змістова основа аналітичної діяльності учнів шляхом залучення раціональних чисел.

Співробітниками відділу в різних авторських колективах було створено підручники для 5 та 6 класів Нової української школи:

1. Бевз Г.П., Бевз В.Г., Васильєва Д.В., та Владімірова Н.Г. Математика: підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.
2. Бевз Г.П., Бевз В.Г., Васильєва Д.В., та Владімірова Н.Г. Математика: підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1. К.: Видавничий дім «Освіта», 2023. 192 с.
3. Бевз Г.П., Бевз В.Г., Васильєва Д.В., та Владімірова Н.Г. Математика : підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.2. К.: Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.
4. Тарасенкова Н. А., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О., Рудніцька Ю. В. Математика: підруч. для 5 кл. закл. заг. сер. освіти. Київ : УОБЦ «Оріон», 2022. 304 с.
5. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О., Рудніцька Ю. В. Математика: підруч. для 6 кл. закл. заг. сер. освіти. У 2-х частинах. Частина 1. Київ : УОБЦ «Оріон», 2023. 224 с.
6. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О., Рудніцька Ю. В. Математика: підруч. для 6 кл. закл. заг. сер. освіти. У 2-х частинах. Частина 2. Київ: УОБЦ «Оріон», 2023. 192 с.

6.2.3. ОСОБЛИВОСТІ ПІДРУЧНИКІВ АВТОРСЬКОГО КОЛЕКТИВУ

Г.П. БЕВЗ, В.Г. БЕВЗ, Д.В. ВАСИЛЬЄВА, Н.Г. ВЛАДІМІРОВА

Системи підручників 5–6 класів повністю відповідає вимогам Державного стандарту. В основу побудови підручника покладено провідні методологічні підходи до навчання математики: діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, розвивальний та особистісно орієнтований. Засобом реалізації діяльнісного підходу в підручнику є система доцільних задач і вправ, у процесі розв'язування яких учні виконують систему дій, що поступово ускладнюється й урізноманітнюється. Для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів підручник містить завдання, пов'язані з конструюванням і дослідженням, зображенням і порівнянням, самостійним складанням задач учнями тощо. Система задач забезпечує умови для формування визначених програмою компетентностей (учні можуть постійно закріплювати отримані знання і використовувати їх на практиці). Елементи розвивального підходу відображаються у підручнику завдяки задачам із логічним навантаженням та підвищеної складності, створенню проблемних ситуацій тощо. Для реалізації основних положень особистісно орієнтованого підходу підручник побудований так, щоб кожний учень міг найповніше реалізувати себе, власні здібності та інтереси, відповідно до рівня підготовки, видів здібностей, характеру навчальної мотивації тощо. Для задоволення потреб учнів різної психічної організації підручники містять ілюстрації різні за способом виконання та призначенням – графічні, мальовані, слайди тощо. Зміст підручника спрямовано на задоволення потреб хлопців і дівчат, сільських жителів і міських, сильних учнів і тих, хто має невисокі математичні здібності.

Підручник складається з двох частин, кожна з яких розпочинається вступом (звернення до учнів) та завданнями для проведення актуалізації опорних знань, що подані в qr кодах. Навчальний матеріал розбито на розділи, підрозділи (параграфи) та блоки на 8–12 уроків. Після кожного блоку в qr кодах подаються рубрики «Перевір свої сили», та «Типові завдання для контрольної роботи». До деяких параграфів у qr кодах зашифровані лінки на відео з Всеукраїнської школи онлайн. Наприкінці кожної частини підручника подаються матеріали рубрик «Цікаві та складні задачі», «Історичні відомості», «Відповіді», «Предметний покажчик», «Задачі і вправи на повторення», «Проектні роботи» та ін.

Для узгодження змісту та обсягу підручника із цілями навчання математики і часом, що відводиться на її вивчення, використовується: доцільне структурування матеріалу; багатокомпонентні вправи (кілька запитань до однієї умови); завдання з пропусками; використання усталених моделей і звичних для учнів предметів. Це забезпечує реалізацію визначених нормативними документами цілей навчання математики за відведений навчальним планом час.

Система завдань різноманітна як за видами задач і вправ (на обчислення, зображення, аргументування, дослідження, складання задач) та їх складністю (прості, складні, важкі, з надлишковими даними і з нестачею даних), так і за їх функціями (тренувальні, розвивальні, коригувальні тощо) і способами виконання (усні, письмові, на конструювання, графічні). Спеціально виокремлено вправи на розвиток логічного мислення, творчих здібностей, пізнавальної активності, спостережливості тощо. Повторенню та узагальненню набутого досвіду сприяють матеріали з форзаців і рубрик «Запитання для самоперевірки», «Задачі на повторення», «Поглянь», «Короткий тлумачний словник», «Предметний покажчик».

6.2.4. ОСОБЛИВОСТІ ПІДРУЧНИКІВ АВТОРСЬКОГО КОЛЕКТИВУ

Н. А. ТАРАСЕНКОВА. І. М. БОГАТИРЬОВА. О. М. КОЛОМІЄЦЬ. З. О. СЕРДЮК. Ю. В. РУДНІЦЬКА.

Підручники з математики для 5 і 6 класів за ред. Н.А. Тарасенкової створено відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (третє покоління) та модельної навчальної програми з математики для 5–6 класів (авт. С.О. Сковцова і Н.А. Тарасенкова). Підручники розроблено на спільних концептуальних і науково-методичних засадах. Їх центральною концептуальною ідеєю є дидактично виважена реалізація компетентнісного підходу (К-підходу за С. Клепко). Компетентність ми інтерпретуємо як спроможність діяти на основі отриманих знань (за О.І. Пометун). Оскільки Нова українська школа будується на К-підході, а її квінтесенцією є формування учня, який свідомо змінює себе, то для реалізації таких завдань ми враховуємо специфіку математичної компетентності та особливості її формування з огляду на вікові особливості учнів 5–6 класів.

У математичній компетентності ми виділяємо два рівні – фактологічний (спроможність діяти в суто математичній ситуації) і праксеологічний (спроможність діяти в практичній, життєвій ситуації), які вимагають не однакових методик. Для формування математичної компетентності на кожному із цих рівнів передбачаємо відповідні два етапи – фактологічний (опанування математичних знань та вироблення техніки виконання математичних дій і операцій) і праксеологічний (вироблення умінь переносити здобуті математичні знання й уміння в реальні життєві ситуації). Перехідним між ними є буферний етап, на якому учні здійснюють перші спроби застосування отриманих знань і умінь в рафінованих сюжетних ситуаціях. Носіями таких, рафінованих ситуацій є рафіновані сюжетні задачі, де даних надано рівно стільки, скільки потрібно для відповіді на поставлене запитання. Але в реальному житті проблеми постають не як рафіновані, а з нестачею даних або з їх надлишком. І тут потрібне уміння добирати достатні дані для відповіді на поставлене запитання. Такі уміння потребують спеціальної уваги, часу і ретельної методичної роботи. Тож у нашому тематичному плані є інваріантний блок (реалізується на фактологічному і буферному етапах, носієм навчального контенту є підручник) та варіативний блок (реалізується на праксеологічному етапі, носіями навчального контенту є збірники К-задач).

У підручниках з математики для 5 і 6 класів зміст навчального матеріалу відповідає вимогам науковості й доступності, діяльнісного підходу, особистісної зорієнтованості, опори на попередній досвід учнів. Навчальний матеріал відображає сучасний стан науки та окремі сторінки її історії. Також наводяться відомості про вчених стародавнього світу й сучасності, які створювали математику як науку і навчальний предмет.

У структурі підручників є кілька розділів (5 клас – 8 розділів, 6 клас – 6 розділів), вступне слово до учнів, завдання для повторення вивченого наприкінці навчального року, відповіді й предметний покажчик.

В обох підручниках перший розділ присвячено узагальненню та систематизації вивченого: у початковій школі (5 клас); у 5 класі (6 клас). Цей розділ розбито на 4 пункти: «Числа, дії з числами. Робота з даними», «Матемтичні вирази, рівності, нерівності», «Величини. Сюжетні задачі», «Просторові відношення. Геометричні фігури». Навчальний контент представлено через системи вправ і задач, які дозволяють повторити основний матеріал, що вивчався в межах відповідних змістових ліній, які вказано у назвах пунктів.

Кожен наступний розділ розпочинається переліком передбачуваних навчальних результатів у рубриці «У розділі дізнаєтесь», навчальний матеріал розміщено в кількох параграфах, а завершується розділ рубрикою «Перевірте, як засвоїли матеріал розділу», який містить контрольні запитання узагальнювального характеру й тестові завдання.

Кожен параграф містить: навчальний матеріал, який мають засвоїти учні; додаткові відомості в рубриці «Дізнайтеся більше» (дані про походження назв і позначень, історичні відомості, біографічні довідки про видатних математиків) та нову рубрику «Словничок» (1–2 основних термінів українською, англійською, німецькою та французькою мовами), запитання для повторення вивченого в параграфі (рубрика «Пригадайте головне»), систему диференційованих задач – і суто математичних, і рафінованих сюжетних (рубрика «Розв'яжіть задачі»), наприкінці якої наведено задачі практичного змісту (рубрика «Проявіть компетентність»).

Навчальний текст, як правило, розгортається за таким планом:

1. актуалізація попереднього досвіду учнів або аналіз малюнка чи життєвої ситуації;
2. міркування (або задача), що приводять до нового поняття, факту, способу діяльності;
3. формулювання, яке треба запам'ятати;
4. проблемне запитання із відповіддю;
5. як коротко записати/прочитати нові позначення;
6. типова задача;
7. узагальнення способу розв'язування типової задачі (чи вказівка на особливості, які варто усвідомити).

Обсяг кожної смислової одиниці тексту відповідає віковим можливостям учнів. За такої будови тексту учень зможе самостійно працювати і без надмірної напруги. Застосовані нами проблемні, а інколи й провокаційні запитання, виникають природно і слугують не лише способом плавного переходу до нової думки, а й певним приводом для зупинки і переосмислення попередніх даних в сукупності.

Серед найважливіших особливостей підручника 5 класу є те, що розв'язання більшості типових сюжетних задач подано двома способами: арифметичним і алгебраїчним. На наше переконання, учнів обов'язково треба ознайомлювати з обома способами, навчати застосовувати кожен з них, але під час контролю вибір способу залишати за учнем, якщо умова контрольного завдання не передбачає іншого. У підручнику для 6 класу зміст навчального матеріалу зумовлює перевагу алгебраїчного методу розв'язування. Однак спроби розв'язати задачу і арифметичним способом треба всіляко вітати.

Основний блок задач до параграфа забезпечує відпрацювання усіх умінь, які мають формуватися в межах порції навчального змісту. Цей блок містить задачі чотирьох рівнів складності. Перший рівень позначено штрихом – це здебільшого усні задачі. Другий рівень позначено нуликом – це обов'язкові задачі для відпрацювання базових умінь. Третій рівень не має позначок. Ці задачі відповідають достатньому рівню навчальних досягнень учнів. Четвертий рівень позначено зірочкою. Зрозуміло, що це задачі високого рівня складності. Окрім основного блоку, до кожного параграфа пропонуються задачі практичного змісту. Іншим кольором номера позначено задачі, які рекомендуються для домашньо-

го завдання. Зазначимо, що в підручнику кожній такій задачі передує ідентична задача, призначена для роботи в класі. Спеціальними піктограмами біля номерів задач позначено спрямованість таких задач, окрім іншого, і на формування відповідних ключових компетентностей учнів.

Завершує підручник як для 5, так і для 6 класу система задач на повторення. У ній задачі укомплектовано відповідно до розділів підручника. Задачі кожної такої підсистеми передбачають комплексне застосування здобутих умінь.

Зміст підручника та апарат організації його засвоєння спрямовані також на творчий розвиток учнів, мотивацію навчання, стимулювання пізнавального інтересу, забезпечення успішної самостійної роботи учнів. Цьому сприяють спеціальна будова навчальних текстів, наявність вказівок і порад, матеріали рубрики «Дізнайтеся більше». Таким саме цілям слугують і контрольні запитання після кожного параграфу та запитання й тестові завдання після кожного розділу. Відповідаючи на запитання і виконуючи тести, учень має можливість узагальнити і систематизувати вивчені відомості, привести у систему отримані навички й уміння, привчитися самостійно працювати з підручником.

У традиційній рубриці «Відповіді» подано відповіді до усіх задач, що вимагають письмового розв'язування. Завершує підручник рубрика «Предметний покажчик». Радимо не нехтувати роботою з предметним покажчиком, оскільки вона безпосередньо впливає на формування інформаційної компетентності учнів.

6.2.5. НАВЧАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ

Для допомоги вчителям у впровадженні реформи Нової української школи співробітниками відділу також були створені навчальні та методичні посібники для супроводу підручників.

Рекомендовані навчальні посібники:

1. Бевз Г.П., Бевз В.Г., Васильєва Д.В., та Владімірова Н.Г. Зошит моїх досягнень. 5 клас. К.: Видавничий дім Освіта, 2022. 72 с.
2. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М. Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. Експрес-контроль з математики для 5 класів Нової української школи: навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. Київ: УОВЦ «Оріон», 2022. Ч. 1. 96 с.
3. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М. Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. Експрес-контроль з математики для 5 класів Нової української школи: навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. Київ: УОВЦ «Оріон», 2022. Ч. 2. 88 с.
4. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М. Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. Самостійні та контрольні роботи з математики для 5 класів Нової української школи: навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. Київ: УОВЦ «Оріон», 2022. 80 с.
5. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Терещенко В.А. Формування предметних компетентностей. Математика, 5 кл. Збірник К-задач: Навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. К.: УОВЦ «Оріон», 2022. 80 с.
6. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О. Перевірка предметних компетентностей. Математика, 5 кл. Збірник завдань для оцінювання навчальних досягнень учнів: Навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. К.: Оріон, 2022. 48 с.
7. Тарасенкова Н.А. Щоденник самооцінювання навчальних досягнень з математики учня/учениці 5 класу: Навч. посіб. К.: УОВЦ «Оріон», 2022. 80 с.
8. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М. Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. Експрес-контроль з математики для 6 класів Нової української школи: навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. Київ: УОВЦ «Оріон», 2023. Ч. 1. 96 с.
9. Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М. Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. Експрес-контроль з математики для 6 класів Нової української школи: навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. Київ: УОВЦ «Оріон», 2023. Ч. 2. 88 с.

- 10.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. Самостійні та контрольні роботи з математики для 6 класів Нової української школи: навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. Київ: УОВЦ «Оріон», 2023. 80 с.
- 11.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Терещенко В.А. Формування предметних компетентностей. Математика, 6 кл. Збірник К-задач: Навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. К.: УОВЦ «Оріон», 2023. 64 с.
- 12.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О. Перевірка предметних компетентностей. Математика, 6 кл. Збірник завдань для оцінювання навчальних досягнень учнів: Навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. К.: Оріон, 2023. 40 с.
- 13.** Тарасенкова Н.А., Акуленко І.А., Кузьменко Л.О. Майструємо. Малюємо. Міркуємо. Тренувальні й творчі завдання з математики для учнів 6 класів: Навч. посіб.; за ред. Н.А. Тарасенкової. Київ: УОВЦ «Оріон», 2023.
- 14.** Тарасенкова Н.А. Щоденник самооцінювання навчальних досягнень з математики учня/учениці 6 класу: Навч. посіб. К.: УОВЦ «Оріон», 2023. 80 с.
- 15.** Рекомендовані методичні посібники:
- 16.** Бевз Г.П., Бевз В.Г., Васильєва Д.В., та Владімірова Н.Г. Уроки математики в 5 класі: методичний посібник. К.: Видавничий дім Освіта, 2022. 158 с.
- 17.** Бевз Г.П., Бевз В.Г., Васильєва Д.В., та Владімірова Н.Г. Уроки математики в 6 класі: методичний посібник. К.: Видавничий дім Освіта, 2023.
- 18.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. На допомогу вчителю математики 5 класів Нової української школи: Навч.-метод. посібник; за ред. Н.А. Тарасенкової. К.: УОВЦ «Оріон», 2022. 351 с. <https://drive.google.com/file/d/1jtRNmYpSKH7IXcK7D3Mk56fWYKZn5zNb/view>
- 19.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. На допомогу вчителю математики пілотних 6 класів Нової української школи: У 5-ти частинах: Навч.-метод. посібник; за ред. Н.А. Тарасенкової. Частина 1. К.: УОВЦ «Оріон», 2022. 59 с. <https://sites.google.com/view/labmo-cdu/>
- 20.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. На допомогу вчителю математики пілотних 6 класів Нової української школи: У 5-ти частинах: Навч.-метод. посібник; за ред. Н.А. Тарасенкової. Частина 2. К.: УОВЦ «Оріон», 2022. 69 с. <http://surl.li/kflxz>
- 21.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. На допомогу вчителю математики пілотних 6 класів Нової української школи: У 5-ти частинах: Навч.-метод. посібник; за ред. Н.А. Тарасенкової. Частина 3. К.: УОВЦ «Оріон», 2022. 69 с.
- 22.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. На допомогу вчителю математики пілотних 6 класів Нової української школи: У 5-ти частинах: Навч.-метод. посібник; за ред. Н.А. Тарасенкової. Частина 4. К.: УОВЦ «Оріон», 2023. 64 с. <http://surl.li/kflyj>
- 23.** Тарасенкова Н.А., Богатирьова І.М., Коломієць О.М., Сердюк З.О., Рудніцька Ю.В. На допомогу вчителю математики пілотних 6 класів Нової української школи: У 5-ти частинах: Навч.-метод. посібник; за ред. Н.А. Тарасенкової. Частина 5. К.: УОВЦ «Оріон», 2023. 48 с. <http://surl.li/kflyo>
- 24.** Тарасенкова Н.А. Журнал спостережень: таблиця для фіксації поточних та підсумкових обов'язкових результатів навчання математики учнів 5 класів згідно з Державним стандартом базової середньої освіти. [Електронний ресурс]. Черкаси, 2022. Режим доступу: <http://surl.li/kflyp>
- 25.** Тарасенкова Н.А. Журнал спостережень: таблиця для фіксації поточних та підсумкових обов'язкових результатів навчання математики учнів 6 класів згідно з Державним стандартом базової середньої освіти. [Електронний ресурс]. Черкаси, 2022–2023. Режим доступу: <http://surl.li/kflyt>

Відділом математичної та інформатичної освіти також розроблено модельні навчальні програми з алгебри та геометрії для 7–9 класів авторського колективу М.І. Бурда, Н.А. Тарасенкова,

Д.В. Васильєва. Особливістю цих модельних програм є посилення прикладної спрямованості курсів за рахунок:

- поєднання вивчення планіметрії з елементами стереометрії (планіметричні фігури виокремлюються на стереометричних);
- вивчення елементів стохастики в кожному з 7–9 класів (що дозволяє продовжити вивчення однієї з змістових ліній, заявленої в державному стандарті).

Створені модельні навчальні програми дають можливість на початку навчального року відвести години на повторення курсу за попередній рік навчання, а наприкінці року – на узагальнення й систематизацію вивченого за поточний навчальний рік.

Оскільки велика увага має бути приділена формуванню ключових компетентностей на уроках математики, то в кожній з цих програм детально уточнено компетентнісний потенціал математичної освітньої галузі для 7–9 класів.

У модельних навчальних програмах розподіл змісту є орієнтовним. Учителям і авторам підручників надається право коригувати послідовність вивчення навчального матеріалу, визначати навчальні теми та розподіл годин на їх вивчення залежно від прийнятої методичної концепції та конкретних навчальних ситуацій

У навчальних закладів, що пілотують НУШ, є можливість апробувати ці дві модельні навчальні програми.

7. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ІНФОРМАТИКИ У 1–11 КЛАСАХ

Завадський Ігор Олександрович
доктор фізико-математичних наук, доцент

Твердохліб Ігор Анатолійович
кандидат педагогічних наук, доцент,

Коршунова Ольга Вікторівна

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

У початковій школі вивчення інформатики може відбуватися за схемою, наведеною в таблиці нижче, залежно від вибору однієї з двох типових освітніх програм, опублікованих на сайті МОН України, <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

Клас	За типовою освітньою програмою авторського колективу під керівництвом Р.Б. Шияна	За типовою освітньою програмою авторського колективу під керівництвом О.Я. Савченко
1	-	-
2	Типовий навчальний план: інтегровано в курс «Я досліджую світ» Підручник: інтегровано у підручник «Я досліджую світ»	Типовий навчальний план: окрема година Підручник: інтегровано у підручник «Я досліджую світ»
3	Типовий навчальний план: окрема година Підручник: інтегровано у підручник «Я досліджую світ»	
4	Типовий навчальний план: окрема година Підручник: окремий	

ОСНОВНА ШКОЛА

У 5–6 класах основної школи навчання інформатики може відбуватися на основі модельних програм, рекомендованих МОН України, а також за навчальними програмами, розробленими вчителем на основі вищезазначених модельних програм і затвердженими педагогічною радою навчального закладу. У 7–11 класах вивчення інформатики здійснюватиметься за навчальними програмами, які розміщено на веб-сайті Міністерства освіти і науки України.

Класи	Навчальна програма	QR-код	Посилання
5–6	Модельні навчальні програми для інформатичної галузі		https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita/modelni-navchalni-prohramy_/informatychna-osvitnia-haluz-2/

7–9	Програма для учнів, які вивчали інформатику з 2 класу, затверджена Наказом МОН України № 804 від 07.06.2017.		https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/8-informatika.docx
8–9, поглиблене вивчення інформатики	Програма курсу інформатики для 8–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням інформатики, затверджена Наказом МОНмолодьспорту № 409 від 03.04.12.		https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/informatika.pdf

Відповідно до навчального плану Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти для інформатичної освітньої галузі передбачено такий розподіл годин:

Інформатична освітня галузь	5 клас			6 клас		
	рекомендоване	мінімальне	максимальне	рекомендоване	мінімальне	максимальне
навчальне навантаження						
на тиждень	1,5	1	2	1,5	1	2
на рік	52,5	35	70	52,5	35	70

СТАРША ШКОЛА

У старшій школі навчання інформатики може відбуватися на рівні стандарту або на профільному рівні.

Класи (рівні)	Навчальна програма	QR-код	Посилання
10–11, рівень стандарту	Навчальна програма вибірково-обов'язкового предмету для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту), затверджена Наказом МОН № 1407 від 23.10.17		https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/informatika-standart-10-11.docx
10–11, профільний рівень	Навчальна програма з інформатики (профільний рівень), затверджена Наказом МОН № 1407 від 23.10.17		https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/01/10-11-profilniy-riven.docx

На рівні стандарту обов'язковим є вивчення базового модуля обсягом 35 годин, який може бути розширений або доповнений вибілковими модулями.

Учитель не обмежений у виборі організаційних форм, видів, методів та засобів навчальної діяльності з метою забезпечення передбачуваного Державним стандартом рівня навчальних досягнень учнів як результату освітнього процесу. Реалізувати освітній процес важливо на основі діяльнісного, активного підходу, зважаючи на природні інтереси учнів відповідного віку, а також з достатньою гнучкістю для урахування як особливих освітніх потреб, так і динамічних умов навчання. Для успішного опанування курсу інформатики рекомендованими є організація роботи кожного учня за комп'ютером на кожному уроці, наприклад у формі виконання практичної роботи або електронного уроку, а також підключення комп'ютерного класу до швидкісного інтернету.

Згідно з методичними рекомендаціями, затвердженими Наказом Міністерства освіти і науки України № 289 від 01 квітня 2022 р. (https://osvita.ua/doc/files/news/861/86195/OCINYuVANNYa_OST818.pdf), основними видами оцінювання результатів навчання учнів, що проводяться закладом, є формувальне, поточне та підсумкове: тематичне, семестрове, річне. За вибором закладу оцінювання може здійснюватися за системою оцінювання, визначеною законодавством, або за власною шкалою. За умови використання власної шкали заклад має визначити правила переведення загальної оцінки результатів навчання семестрового та річного оцінювання до системи, визначеної законодавством.

Підсумкове оцінювання здійснюють за 12-бальною шкалою. Форма Свідоцтва досягнень, наведена в додатку до згаданих методичних рекомендацій, є орієнтованою і може бути змінена закладом освіти. Так, згідно з рекомендаціями, «перед друком Свідоцтва досягнень рекомендовано видалити зайві рядки».

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ЗА МОДЕЛЬНОЮ НАВЧАЛЬНОЮ ПРОГРАМОЮ З ІНФОРМАТИКИ

ДЛЯ 5–6 КЛАСІВ (АВТ. І. О. ЗАВАДСЬКИЙ, О. В. КОРШУНОВА, В. В. ЛАПІНСЬКИЙ)

Модельну навчальну програму авторів І.О. Завадський, О.В. Коршунова, В.В. Лапінський створено із залученням фахівців Національної академії педагогічних наук України у складі єдиного комплексу програм з усіх навчальних дисциплін. У цих програмах реалізовано глибоку міжпредметну інтеграцію, а їх зміст узгоджено [У1]. Так, у модельній програмі з інформатики розкрито інтеграційний потенціал інформатики як однієї з дисциплін STEM-циклу, тому теми змістових ліній «Моделювання та структури даних», а також «Алгоритми та програми» корельовано з курсом математики та інших навчальних дисциплін. Цю кореляцію відображено насамперед у стовпці «Види навчальної діяльності» основної частини програми, де пропонується математична тематика багатьох вправ, практичних робіт і проєктів. Наприклад, у темі «Моделювання в електронних таблицях» запропоновано навчатися створенню та інтерпретації діаграм, а також вибору типу діаграми для певних даних, що доповнює матеріал зі створення та тлумачення діаграм з курсу математики 5–6 класів. А в темі «Алгоритми та програми» пропонується створювати алгоритми малювання та руху об'єктів на координатній площині й алгоритми розв'язування задач, що візуалізують операції з дробами, також відповідно до змісту курсу математики.

Загалом у змісті програми з інформатики в 6 класі умовно виокремлено три основні теми:

1. Електронна пошта. Спільна робота з документами.
2. Моделювання в електронних таблицях.
3. Алгоритми та програми.

Укрупнення тем дає можливість змістити акцент із вивчення особливостей тієї чи іншої інформаційної технології на опанування концептуальних понять та дає змогу формувати навчальну програму рівня закладу загальної середньої освіти з урахуванням наявних можливостей (матеріального та кадрового забезпечення, запитів щодо спрямованості освіти тощо). Під час календарного пла-

нування освітнього процесу рекомендується кожну з тем ділити на підтеми для забезпечення регулярного тематичного оцінювання.

У темі «Електронна пошта. Спільна робота з документами» поєднується вивчення служб інтернету із опрацюванням текстових документів. Саме тому вивчення розділу починається із знайомства із електронною поштою та ознайомлення учнів із алгоритмами створення облікових записів і відповідно із різноманітними хмарними інструментами, доступ до яких отримують учні в результаті реєстрації поштової скриньки. Зміст навчального матеріалу з опрацювання текстових даних сформовано таким чином, що його можна опанувати як у пакеті офісних програм, так і в хмарній службі на кшталт Документів Google. Тому, отримавши облікові записи Google, учні відразу можуть спільно працювати над документами і розробляти проєкти, можливі теми яких запропоновано у стовпці «Види навчальної діяльності». Зауважимо, що для учнів (більшість із яких у 6 класі ще не досягли 13-річного віку) облікові записи можуть створити дорослі.

Основним завданням теми «Моделювання в електронних таблицях» є набуття учнями практичних навичок комп'ютерного моделювання. Табличний процесор вивчається як засіб для створення візуальних і формульних моделей. Формульні моделі мають бути доволі простими, без копіювання формул, автозаповнення та прогресій (це матеріал наступних класів). Однак важливо, щоб під час опанування даної теми учні 6 класу навчилися абстрагуватися від даних конкретної математичної задачі (наприклад, велосипедист рухався 3 год. зі швидкістю 15 км/год) й створювати в електронній таблиці модель для розв'язання класу подібних задач (наприклад, велосипедист рухався введено користувачем кількість часу із введеною користувачем швидкістю). Візуальні моделі можуть бути як подані у вигляді діаграм, так і створені засобами форматування електронних таблиць. Щодо діаграм, то, крім засвоєння техніки їхньої побудови, учня мають навчитися: 1) інтерпретувати графіки, стовпчасті та секторні діаграми; 2) вибирати правильний тип діаграми для заданого набору даних, застосовуючи відповідні алгоритми.

Основною метою теми «Алгоритми і програми» є розвиток алгоритмічного мислення учнів. Траєкторію навчання рекомендується вибудовувати із застосуванням проєктної методики. Учні мають змогу створити власні комп'ютерні ігри, анімаційні історії, навчальні програми, таким чином реалізуючи та розвиваючи свій творчий потенціал, формуючи позитивний досвід програмування, отримуючи досвід командної роботи, зокрема спільного вирішення проблем. Рекомендується обирати середовища блочного програмування, а також використовувати онлайн-ресурси для самостійного опанування навичок програмування. Використання для розроблення власних проєктів середовищ програмування, які не вимагають явного (текстового) написання коду, суттєво поліпшує розуміння учнями логічної структури алгоритмів. Рекомендується використовувати такі середовища блочного програмування як Скретч (<https://scratch.mit.edu/>), Ігри Блоклі (<https://blockly.games/>) та портал <https://code.org/>. Важливою частиною теми «Алгоритми та програми» в 6 класі є пропедевтика базових концепцій подійно- та об'єктно-орієнтованого програмування. Власне, програмувати опрацювання подій та поведінку об'єктів учні вчилися ще з молодшої школи, створюючи будь-яку програму в Скретчі. Однак у 6 класі поняття події, об'єкта та його властивостей потребує більшої формалізації. Властивість об'єкта є прообразом змінної – цю базову концепцію програмування також пропонується вводити в 6 класі.

Важливим напрямком навчальної діяльності, згідно з модельною програмою, є реалізація проєктної методики навчання. Величезний спектр можливостей для творчості та дослідницької діяльності учнів дає використання в навчальному процесі мікрокомп'ютерів, наприклад таких як micro:bit, Arduino або Raspberry Pi. Реалізація навчальних проєктів із побудови прототипів та навчальних моделей на основі мікрокомп'ютерів дає змогу ознайомити учнів із такою технологією як робототехніка, та створює передумови для реалізації STEM-проєктів. Зазначимо, що глибина вивчення елементів робототехніки у курсі інформатики має визначатися з урахуванням наявного матеріального забезпечення, але бути такою, яка б забезпечила виконання вимог програми. Варіанти можливих

проектних робіт розроблені авторським колективом даної модельної програми та подані в додатку із цифровими матеріалами до підручника «Інформатика. 6 клас» О.В. Коршунової, І.О. Завадського за адресою <http://inform1.yakistosviti.com.ua/golovna/informatyka-6-klas>.

Структура згаданого підручника визначає форму організації уроків інформатики. Кожен параграф підручника структуровано так: на початку сформульовано проблемне запитання, обговорення якого може дати старт уроку, залучити учнів до активної роботи. Далі наведено послідовність проблемно-орієнтованих завдань, у яких від учнів вимагається обміркувати інформацію, запропонувати варіанти вирішення проблеми, зробити висновки тощо. Форму виконання цих завдань може добирати вчитель: самостійне виконання учнями з подальшим обговоренням, робота в парах тощо; завдання можуть передбачати виконання як на комп'ютері, так і усно тощо. Важлива методична особливість згаданих завдань: вони призначені не для закріплення вже отриманого навчального матеріалу, а для активного здобуття нових знань, навичок, набуття розуміння завдяки аналізу, пошуку та опрацювання інформації. Джерелом потрібної інформації може бути як інтернет, так і цей же підручник, де всі відповіді на питання і завдання наведено в рубриці «Запитання-відповіді», розташованій у кожному параграфі після завдань. Завершує параграф рубрика «Перевір себе», у якій також наведено кілька запитань/завдань, призначених уже для самоперевірки учнем власних досягнень. Залежно від резерву часу, завдання цієї рубрики можуть бути розв'язані або безпосередньо на уроці, або у вигляді самостійної роботи вдома.

Окрім згаданого підручника, базовим засобом навчання за модельною програмою є також інтерактивний онлайн-підручник «ІТ-книга». Тематичне планування для цього підручника наведено в меню «Планування», а власне підручник – в меню «5–6» сайту ІТ-книги.

Зміст модельної навчальної програми розраховано на викладання інформатики протягом 1,5 годин на тиждень, однак матеріалу як паперового підручника О.В. Коршунової, І.О. Завадського, так і інтерактивного онлайн-підручника «ІТ-книга» достатньо для організації 2-годинного курсу. Водночас шляхом вилучення певних уроків, вказаних у тематичному плануванні ІТ-книги, або винесення на домашнє опрацювання матеріалу рубрики «Перевір себе» з параграфів паперового підручника вимоги навчальної програми можна виконати і в 1-годинному варіанті курсу інформатики.

8. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В 5–6 КЛАСАХ ЗА ПРИРОДНИЧОЮ ОСВІТНЬОЮ ГАЛУЗЗЮ

Засекіна Тетяна Миколаївна

доктор педагогічних наук

Рудич Максим Володимирович

У відповідності до Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235 заклади освіти можуть організовувати освітній процес у 5–6 класах із природничої освітньої галузі за такими варіантами:

- за модельними навчальними програмами «Пізнаємо природу» у 5–6 класах з обов'язковим вивченням «Географії» у 6-му класі;
- за модельною навчальною програмою «Довкілля» у 5–6 класах з обов'язковим вивченням «Географії» у 6-му класі;
- за модельною навчальною програмою «Природничі науки» у 5–6 класах без вивчення окремого предмету «Географія» у 6-му класі, оскільки змістові питання географічного складника державного стандарту базової середньої освіти включено до програми «Природничі науки».

Заклад освіти може реалізовувати одночасно кілька варіантів організації освітнього процесу, наприклад, в одному класі на паралелі обирати модельну навчальну програму «Пізнаємо природу» одного авторського колективу, у другому класі на паралелі – іншого або вивчати інтегрований курс «Довкілля» в одному класі, а в іншому – «Природничі науки». Головне не змінювати вибір варіанту організації освітнього процесу і модельної навчальної програми при переході від 5-го до 6-го класу. Обираючи варіант організації освітнього процесу в 5–6-х класах, необхідно детально ознайомитись із змістом модельних навчальних програм та підручників, які їх реалізують. Привертаємо увагу на тому, що не всі модельні навчальні програми реалізовані узгодженою лінійкою підручників для 5-го та 6-го класу. Наприклад, за програмою «Пізнаємо природу» (автори: Р.В. Шаламов, М.С. Каліберда, О.В. Григорович, С.С. Фіцайло) підготовлено підручники тільки для 5-го класу (для 6-го класу підручників немає), за програмою «Пізнаємо природу» (автори: Д.Д. Біда, Т.Г. Гільберг, Я.І. Колісник) для 5-го класу підготовлено підручники двох авторських колективів, для 6-го класу – вже трьох авторських колективів, для «Пізнаємо природу» (автор Т.В. Коршевніюк) у 5-му класі чинні підручники двох авторських колективів, для 6-го класу – одного. Електронні версії підручників для вивчення навчальних предметів / інтегрованих курсів для 5–6 класів природничої освітньої галузі розміщено на сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Звертаємо увагу, що у самих підручниках вказані посилання на сайти з електронними додатками до підручників та іншими навчально-методичними ресурсами як для учнів, так і для вчителів.

У Типовій освітній програмі наведено рекомендований розподіл навчального навантаження за роками навчання між навчальними предметами (інтегрованими курсами). Також вказано мінімальне та максимальне навантаження на всі складники освітньої галузі. Заклад освіти може змінювати розподіл годин на навчальні предмети / інтегровані курси: в межах галузі та за рахунок годин інших освітніх галузей від рекомендованого до максимального показника.

У більшості закладів загальної середньої освіти України впроваджено дистанційне та змішане навчання, що зумовлені спочатку пандемією, а згодом – повномасштабним вторгненням російського агресора на територію країни. Така організація навчання передбачає оволодіння учителями й учнями різними комунікаційними сервісами забезпечення спільної навчальної діяльності. У разі син-

хронного або асинхронного режимів дистанційного навчання учителі й учні можуть застосовувати дидактичне забезпечення різноманітних електронних ресурсів. На освітніх платформах «Всеосвіта», «На урок» розміщені різноманітні розробки й дидактичні матеріали для організації різних видів навчальної діяльності (відеопрезентації, розробки уроків, самостійні й практичні роботи, тестові завдання тощо). Також ці платформи дозволяють розробляти будь-якому учителю власні тестові завдання для конкретних цілей. Інтерактивні завдання спонукають учнів й учениць до повторення, узагальнення і систематизації знань, формування в них стійких умінь і навичок. Окрім того, можливість відразу перевірити правильність виконання вправ і завдань спонукає здобувачів освіти до рефлексії.

Також у закладах загальної середньої освіти упроваджене змішане навчання – чергування очної і дистанційної форм. У цих умовах варто скоригувати організацію освітнього процесу з вивчення природознавчих курсів. Перенести виконання практичних робіт, закріплення й перевірку здобутих знань, відпрацювання навичок на ті дати, коли відбувається очне навчання, та самостійне опрацювання інформації, домашні досліді і спостереження – на період дистанційного навчання.

У цих умовах особливого значення набуває педагогіка партнерства. Учителі, учні й батьки мають співпрацювати задля безпечного та ефективного навчання. Варто налагодити взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу, відслідковувати можливість надолуження навчальних втрат, підтримки зв'язку, надання взаємодопомоги. У складних умовах сьогодення важливо диференціювати завдання, ураховуючи індивідуальні особливості учнів / учениць, а також місце їх перебування (в Україні, за кордоном чи на тимчасово окупованій території).

8.1. ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ПРИРОДНИЧІ НАУКИ»

У 5–6 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Освітній процес із «Природничих наук» у 5–6-х класах здійснюється у відповідності до Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235, за модельною навчальною програмою «Природничі науки» 5–6 класи (інтегрований курс) для закладів загальної середньої освіти, рекомендованою Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 12.07.2021 № 795), розміщеною на сайті МОН України <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Prirod.osv.galuz/Pryrod.nauky.5-6-kl.Bilyk.ta.in.14.07.pdf> та за навчально-методичним забезпеченням, що має відповідний гриф для використання в освітньому процесі.

Інтегрований курс «Природничі науки» є цілісним природничим курсом для 5-го та 6-го класу, що реалізує усі складники природничої освітньої галузі – астрономічний, біологічний, географічний, фізичний та хімічний на пропедевтичному рівні відповідно до вікових особливостей учнів молодшого підліткового віку.

Викладати інтегрований курс «Природничі науки» можуть учителі, що мають фізико-математичну і/або природничу фахову освіту, у тому числі за спеціальністю 014.15. Середня освіта «Природничі науки». До того ж за потреби курс можуть викладати кілька учителів (за семестрами). Наприклад, у 6-му класі в першому семестрі – учитель географії, у 2-му – біології. З відповідним розподілом навчального навантаження між ними. На вивчення курсу «Природничі науки» заклад освіти може відвести від 1,5 до 3 год на тиждень у 5-му класі та від 2 до 5 год на тиждень – у 6-му.

Зважаючи, що модельні навчальні програми не містять розподілу навчального часу на вивчення окремих тем, учителі мають зробити це самостійно в тематично-календарному плануванні або у навчальній програмі. Навчальну програму розробляють у тому разі, якщо вчитель / учителька вважає, що в умовах закладу освіти / класу досягти очікуваних навчальних результатів, визна-

чених модельною навчальною програмою, можна вилучивши / додавши деякі складники змісту й / або види навчальної діяльності, чи в межах певного року навчання змінити їхню послідовність. Створивши, на основі модельної навчальної програми й з огляду на зміст вибраного для навчання підручника, власну навчальну програму вчитель / учителька має подати її на затвердження педагогічної ради закладу освіти.

Автори модельної навчальної програми пропонують власні варіанти навчальних програм та календарно-тематичного планування: по 3 год на тиждень у 5-му і 6-му класах, або 2 год на тиждень у 5-му класі та 3, або 4 год — у 6-му класі, які розміщені на сайті методичної підтримки курсу <http://yakistosviti.com.ua/uk/Prirodnichi-nauki> Тут також розміщені електронні версії підручників, записи вебінарів про особливості викладання курсу.

Природничий зміст курсу розподілено так, щоб у 5-му класі закласти найбільш загальні закономірності природи, які традиційно вивчає фізика і хімія, з тим, щоб у 6-му класі вивчати питання фізичної географії та біології. Наголошуємо, що у 5–6 класах учні / учениці мають ознайомитися з фізичною природою навколишнього світу відповідно до ступеня їхньої математичної підготовки, тобто на рівні якісного опису та установлення простих кількісних співвідношень. Зміст програми передбачає лише ознайомлення учнів / учениць із таким складними поняттями, як рух, енергія, електрика, магнетизм, сталий (збалансований) розвиток, будова клітини, екосистема, енергетичний обмін, хімічні реакції тощо. Уведення деяких із цих понять пов'язане з нагальною потребою часу. Формування природничих знань поступово ускладнюватиметься й повторюватиметься на наступних циклах навчання у 7–9-х та 10–12-х класах на уроках природничих предметів.

Провідною на уроках «Природничих наук» у 5-му та 6-му класі є дослідницька діяльність учнів. Модельна навчальна програма містить орієнтовний перелік видів навчальної діяльності, які спрямовані на досягнення обов'язкових результатів навчання, визначених державним стандартом базової середньої освіти, які встановлюють, що учень / учениця:

- пізнає світ природи засобами наукового дослідження;
- опрацьовує, систематизує та представляє інформацію природничого змісту;
- усвідомлює закономірності природи, роль природничих наук і техніки в житті людини; відповідально поводить для забезпечення сталого розвитку суспільства;
- розвиває власне наукове мислення, набуває досвіду розв'язання проблем природничого змісту (індивідуально та у співпраці з іншими особами).

Відповідно, видами навчальної діяльності учнів на уроках «Природничих наук» є: дослідження, користування вимірювальними приладами / моделями, розв'язування задач, робота з інформацією, робота в групі для розв'язання проблем, проєктна діяльність. Учитель / учителька може змінювати їх кількість і тематику залежно від умов організації освітнього процесу. Зокрема, дослідження можуть бути реалізовані у вигляді дослідів, практичних робіт, проєктів, що передбачає роботу як з реальними об'єктами і явищами природи, так і з їх моделями чи ілюстраціями, у тому числі віртуальними. Дидактична функція досліджень полягає в тому, що саме у ході їх виконання має відбуватись пізнання світу природи, усвідомлення його розмаїття і закономірностей. Більшість досліджень, що пропонуються в 5–6 класах не потребують спеціального обладнання і можуть виконуватись як в закладі освіти, так і в домашніх умовах та на природі, індивідуально та в групі.

Зважаючи, що 6-му класі переважно вивчаються географічні та біологічні явища, то деякі види робіт можуть виконуватись тривалий час і за відповідних погодних умов та пори року. Деякі роботи, зокрема ті, що пов'язані із вивченням рослинних організмів можна проводити кілька разів, залежно від предмету дослідження. Наприклад, у розділі «Досліджуємо живе» дослідити проростання насіння як ознаку живого, а в розділі «Досліджуємо життя на Землі» – вплив біотичних та абіотичних чинників на проростання насінини.

Сприяє організації освітнього процесу на засадах діяльнісного підходу методичний апарат підручників: «Природничі науки» підручник для 5-го класу закладів загальної середньої освіти (ав-

тори: Т. Засекіна, Ж. Білик, Г. Лашевська) та «Природничі науки» підручник для 6-го класу закладів загальної середньої освіти (автори: Т. Засекіна, Ж. Білик, В. Грома, Г. Лашевська). Кожен параграф підручника розпочинається із рубрики «Досліджуй», яка покликає викликати пізнавальний інтерес, співвідносити відоме і невідоме про об'єкт вивчення з тим, щоб усвідомлено опрацьовувати інформацію в рубриці «Дізнавайся». Перевірити, закріпити й систематизувати набуті знання та сформувані навички дозволяє рубрика «Дій» у якій підібрано завдання різних типів.

З огляду на фіксований обсяг підручника для 6-го класу частина змістового матеріалу розміщена у цифровому додатку до підручника (посилання на який вказане у передмові).

Цьогоріч учні й учениці будуть уже використовувати друковані підручники «Природничі науки» підручник для 5-го класу закладів загальної середньої освіти (автори: Т. Засекіна, Ж. Білик, Г. Лашевська) та «Природничі науки» підручник для 6-го класу закладів загальної середньої освіти (автори: Т. Засекіна, Ж. Білик, В. Грома, Г. Лашевська) і, за бажанням, зошити із завданнями для проведення досліджень і підсумкового (тематичного) оцінювання.

Також у відкритому доступі є електронні підручники видавництва «Ранок» «Природничі науки» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (автори: М.В. Рудич, В.М. Щербина, І.Ю. Ненашев, З.М. Ворона) <https://ua.izzi.digital/DOS/306705/314388.html>

«Природничі науки» підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти (автори: М.В. Рудич, В.М. Щербина, І.Ю. Ненашев, З.М. Ворона) <https://ua.izzi.digital/DOS/497826/497829.html>

Навчання за підручниками «Природничі науки» підручник для 5-го класу закладів загальної середньої освіти (автори: Т. Засекіна, Ж. Білик, Г. Лашевська) та «Природничі науки» підручник для 6-го класу закладів загальної середньої освіти (автори: Т. Засекіна, Ж. Білик, В. Грома, Г. Лашевська)

Згідно з модельною навчальною програмою зміст інтегрованого курсу структуровано в такі розділи:

5 клас

- Повторення
- Розділ 1. Досліджуємо світ науки.
- Розділ 2. Досліджуємо світ навколо себе.
- Розділ 3. Досліджуємо обмін і перетворення енергії й речовин.

6 клас

- Розділ 1. Досліджуємо Землю
- Розділ 2. Досліджуємо живе
- Розділ 3. Досліджуємо життя на Землі
- Розділ 4. Досліджуємо діяльність людини

Програмою передбачено, що на початку року варто організувати повторення. Під час повторення актуалізуються та систематизуються вже опановані у початковій школі знання про Землю і всесвіт, природні явища і процеси. Організація повторення й актуалізації знань за курс початкової школи на перших уроках «Природничих наук» дає можливість учням виявити свої знання, відчувати впевненість у тому, що вони достатньо знають і водночас зацікавитись, що нового вони дізнаються в подальшому. Під час цих уроків відбувається знайомство учителя з учнями на знайомому для них матеріалі, й тому не створює стереотипного уявлення, що природничі науки – це щось складне й незрозуміле. Уроки повторення можна організовувати й на пришкольній території, зокрема моделювання Сонячної системи потребує великого простору, і може бути здійснене на шкільному подвір'ї (з дотриманням вимог безпеки). Спостереження за природними явищами і процесами так само краще організувати у природі. Бажано, щоб під час повторення та вивчення підтеми «Наука: знайома і таємнича» кожен учень мав індивідуальне завдання, виконання якого презентувалось би однокласникам та однокласницям, а також закладати певні правила організації групової роботи: облаштування робочих місць, розподіл завдань між учасниками групи.

У підтемі «Наука: знайома і таємнича» розпочинається опанування експериментальними видами навчальної діяльності, спрямованими на дослідження природи. Ми рекомендуємо використовувати завдання, за допомогою яких можна розвивати як окремі складники, так і в цілому уміння досліджувати природу, а саме:

- добирати (самостійно або з допомогою вчителя / учительки чи інших осіб) деякі об'єкти / явища, їхні властивості, які можна дослідити;
- визначати мету і завдання дослідження;
- формулювати припущення;
- планувати і здійснювати дослідження (спостерігати, експериментувати, моделювати);
- аналізувати результати дослідження;
- формулювати висновки за результатами дослідження;
- презентувати результати дослідження;
- здійснювати самоаналіз дослідницької діяльності.

У цій темі можна провести окремі уроки, присвячені вимірюванням. Варто ознайомити учнів із вимірювальними приладами (мірами), у тому числі електронними та з правилами вимірювання. Пригадати з уроків математики, як визначають ціну поділки шкали приладу, переводять кратні одиниці величин. Запропонувати виготовити самостійно вимірювальні прилади – мензурки, важільні терези тощо.

Наголошуємо на важливості організації самостійної роботи учнів. Намагайтесь із перших уроків відслідковувати виконання доручених або обраних самостійно учнями й ученицями завдань. У цей період формується відповідальне ставлення до навчання. «Забув», «не встигла» і подібні відмовки, які вчитель / вчителька сприймають без подальшого відслідковування чи все ж таки завдання було виконане, формують в учнів / учениць легковажне ставлення до навчання. Варто відслідковувати, щоб учні й учениці змогли обирати посильні завдання і виявляли бажання їх виконати. Це можуть бути завдання на пошук і представлення інформації природничого змісту, проведення дослідження, конструювання і проєктування моделей (або інших інформаційних або матеріальних продуктів), складання запитань. Уміння ставити запитання є не менш важливим, ніж знання відповідей на запитання. Тому ми пропонуємо цю вправу як наскрізну. Учням і ученицям пропонується навчитись складати відкриті і закриті запитання. Відкриті – це, запитання, що починаються зі слів: що; хто; які; із чого; у яких; у скільки. Закриті починаються зі слів: чому; для чого; що станеться, якщо; як ти ставишся до.

Великий розділ 2. «Досліджуємо світ навколо» містить кілька тем. У темі «Речовина знайома і таємнича» учні знайомляться із властивостями речовин у трьох агрегатних станах, із чистими речовинами, сумішами та розчинами. На прикладі дифузії учні усвідомлюють дискретну будову речовини. З метою подальшого вивчення природи, починають вживати поняття атоми і молекули та назви деяких хімічних елементів та речовин. У першу чергу: Гідроген, Оксиген, Карбон, Нітроген (за бажанням учнів можна ознайомити й з іншими назвами, проте не вимагати їх запам'ятовувати). Показати, що із цих атомів складаються молекули таких речовин, як вода, вуглекислий газ, чадний газ, метан, азот, озон.

Наступні теми «Рух і взаємодія знайомі і таємничі», «Теплота знайома і таємнича», «Світло і звук знайомі і таємничі», «Електрика і магніти знайомі і таємничі» містять переважно матеріал фізичного опису природних явищ. Попри усталену думку, що фізика – наука про неживу природу, ми намагаємось подати цілісний погляд на природу, на прояви фізичних властивостей тіл та процесів на прикладах у неживій та живій природі. Наголошуємо черговий раз, що попри схожість матеріалу на традиційні змістові питання із курсу фізики, вивчення цих тем має оглядовий характер, без потреби заучування понять і визначень. Учні й учениці мають лише вчитись використовувати наукові поняття для пояснення природних явищ, усвідомлювати те, що природу можна пізнати і пояснити. Для цього потрібно навчитись якісно і кількісно описувати природні об'єкти і явища.

Розділ 3. «Досліджуємо обмін і перетворення енергії й речовин» є завершальним у курсі 5-го класу і своєрідним узагальненням вивченого. Адже учням й ученицям пропонується розглянути усі види енергії і їх перетворення на прикладах живої і неживої природи. А також перетворення речовин. Для прикладу демонстрації перетворення речовин і енергії розглядаються такі процеси як фотосинтез, горіння, окиснення. Для цього учні й учениці ознайомлюють детальніше із будовою квіткової рослини, рослинною і тваринною їжею. На прикладі рослин і організму людини розглядаються процеси перетворення речовини і енергії (зокрема процес утворення органічних речовин, роль жирів, білків і вуглеводів, ланцюги живлення). Ці питання детальніше вивчатимуться згодом у подальшому вивченні природничих предметів, тому переважно мають пропедевтичний характер і базуються на життєвому досвіді дітей. Оскільки ця тема припадає на весняний період, оптимальним є організація довготривалого спостереження за розвитком рослин, результати якого стануть у нагоді в 6-му класі. Учням й ученицям пропонується розпочати індивідуальні проєкти.

Надаючи методичні рекомендації щодо організації процесу навчання у 6-му класі, звертаємо вашу увагу, що минулого навчального року п'ятикласники не мали друкованих підручників, а доступ до електронних варіантів нерідко був ускладнений з об'єктивних причин. З огляду на це важливо акцентувати увагу учнів на повторенні базових тем, необхідних для подальшого вивчення у шостому класі. Це також зумовлено й тим, що у 5-му класі розглядалися базові фізичні процеси, які пояснюють ті чи ті природні явища, які відбуваються на Землі, що є об'єктом вивчення у географії. За змістовим наповненням розділ «Досліджуємо Землю» у курсі «Природничі науки» узгоджений із змістом «Географії», що вивчається в 6-му класі. Особливістю нашого курсу є те, що учні лінійно і послідовно вивчають природничий зміст, а не розосереджуються на два: «Пізнаємо природу» (або «Довкілля») та «Географію».

У підручнику 6 класу у вступі лише коротко описано ті питання, що потребують повторення. Найперед, це питання, пов'язані з тепловими процесами: температура, теплове розширення, механізми передавання тепла (конвекція, теплопровідність, випромінювання). Варто пригадати особливості поширення світла і його властивості. А також поняття руху і взаємодії частинок речовини, сили тяжіння, енергії та її видів. До цього матеріалу учні можуть за потреби звернутись і безпосередньо під час вивчення параграфів, пов'язаних із поясненням явищ, що відбуваються в оболонках Землі.

У розділі «Досліджуємо живе» розглядаються початкові відомості про будову клітин, ознаки і функції систем організмів. Упродовж вивчення теми увага зосереджена на процесах дихання, травлення, виділення, росту, розмноження та розвитку на прикладах рослинних і тваринних організмів, включаючи людину. Питання терморегуляції, опорно-рухової, нервової та сенсорної систем побіжно розглядалися у 5-му класі, коли вивчались відповідні фізичні явища. Проте, за потреби, можна організувати повторення цих питань на уроках із вивчення організму людини як цілісної системи. Попри відсутність окремих параграфів з вивчення нервової та кровоносної систем – ці питання розглянуті у цифровому додатку до підручника. Навчального часу достатньо для того, щоб учитель чи вчителька організували вивчення цих систем, а також регуляторної та імунної в обраній для них спосіб.

Особливістю розділу «Досліджуємо життя на Землі» є те, що в ньому поєднується природничий зміст на прикладі екосистем, взаємодії живого і неживого в природі. Кожне питання теми поєднує географічні та біологічні питання в єдине ціле. На прикладі екосистем різних середовищ існування розглядаються абіотичні та біотичні чинники, типові представники тваринного і рослинного світу.

З метою узгодження природознавчих курсів «Природничі науки» із курсами «Пізнаємо природу» та «Довкілля» нами в цифровий додаток підручника додано інформацію про різноманіття організмів і способи класифікування їх.

До розділу «Досліджуємо діяльність людини» включено питання еволюції органічного світу і геологічних процесів на Землі з тим, щоб далі розглянути появу людини і її діяльність. Учням пропонується змодельувати історію розвитку Землі та історію розвитку техніки і технологій.

У цьому розділі в цифровому додатку також подано матеріал про еволюцію всесвіту та еволюцію зір. На основі такого матеріалу можна організувати уроки із представлення і порівняння хронологічних шкал, еволюційних процесів.

Також як підсумково-узагальнювальні розглядаються питання створення і використання різних речовин і матеріалів.

Оцінювання результатів навчання

З метою організації підсумкового оцінювання (зокрема тематичного) учитель / учителька може виділяти у розділі кілька тем (до прикладу, як вони розподілені у підручниках, або обирати інші способи групування змістових питань для тематичного оцінювання, систематизації та узагальнення).

Для оволодіння й оцінювання умінь дослідження природи у підручнику вміщено достатню кількість завдань на основі яких можна організувати проведення дослідів і експериментів, спостережень із застосуванням методів пізнання природи. Також у пригоді стане зошит, який містить завдання для оцінювання досягнень учнів.

8.2. ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ПІЗНАЄМО ПРИРОДУ» В 6 КЛАСІ ЗА МОДЕЛЬНОЮ НАВЧАЛЬНОЮ ПРОГРАМОЮ КОРШЕВНЮК Т. В.

Коршевніук Тетяна Валеріївна

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,

Інтегрований курс «Пізнаємо природу» передбачений Типовою освітньою програмою як курс природничої освітньої галузі. Він призначений для викладання в 5–6 класах, що належать до адаптаційного циклу. Рекомендована кількість годин на тиждень – 2. Утім, освітній заклад може зменшити години на викладання курсу до мінімальної кількості – 1,5 або збільшити до максимальної кількості – 3.

Метою інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» є формування на засадах інтегрованого підходу особистості з науковим світоглядом, виховання відповідальності за збереження природи, розвиток особистісного потенціалу учнів, природничо-наукової компетентності і компетентностей, необхідних для самореалізації, соціалізації та громадянської активності¹. Така мета орієнтує вчительство не лише на включення дитини у процес пізнання природи, але й формування усвідомленого, емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу й знань про нього. Досягненню мети підпорядковано структуру й зміст курсу та методика (технології) його реалізації.

Задля формування наукового світогляду в курсі «Пізнаємо природу» передбачено розвиток таких умінь:

- розуміти наукові методи пізнання природи;
- пояснювати явища, пов'язані з природними й рукотворними тілами, з використанням природничо-наукової термінології;
- пояснювати можливості й оцінювати застосування досягнень природничих наук у повсякденному житті;
- оцінювати наслідки (екологічні, економічні та ін.) використання техніки, технологій і досягнень природничих наук.

Структура й зміст курсу «Пізнаємо природу» в 6 класі

До змісту уведено навчальний матеріал, який орієнтований на засвоєння мінімуму природничо-наукових понять відповідно до вікових можливостей шестикласників і водночас дозволяє формувати ключові компетентності, визначені Державним стандартом.

¹ Коршевніук Т.В. Пізнаємо природу. 5–6 класи: модельна навчальна програма інтегрованого курсу. 2021. <https://lib.iitta.gov.ua/727549/>

Відповідно до модельної навчальної програми структуру курсу «Пізнаємо природу» в 6 класі утворюють шість навчальних тем:

- Вчимося досліджувати природу.
- Досліджуємо тіла, речовини, явища.
- Дізнаємося про Землю і Всесвіт.
- Вивчаємо живу природу Землі.
- Пізнаємо організм людини в його середовищі існування.
- Вчимося у природи і дбаємо про її збереження.

Назви тем відображують предметні лінії змісту курсу. Інтегрований характер кожної теми й загалом курсу досягається переплетенням і взаємодоповненням фізичних, географічних, екологічних, хімічних, біологічних, астрономічних понять. Тобто немає монопредметних тем (як-от суто фізичної чи біологічної). Окрім цього природничі поняття висвітлюються в актуальних контекстах: турбота про довкілля, збереження здоров'я, взаємозв'язок наук про природу з технікою і технологіями. До цих базових контекстів курсу в підручнику для 6 класу¹ (далі – підручник) додано ще один, суголосний сьогоденню, – особливе українознавче спрямування змісту в умовах війни. У кожній темі на особливу увагу заслуговує ознайомлення учнівства з досягненнями українських вчених і винахідників, що допомагають наближати перемогу України над російськими окупантами.

Основна мета теми 1 «Вчимося досліджувати природу» – повторення й актуалізація знань учнів про методи, кроки та інструменти дослідження природи, знайомі учням з 5 класу й необхідні для досягнення очікуваних результатів у 6 класі. Повторення відбувається в активній формі: відповідно до практичних завдань, визначених модельною програмою, учні виконують дослідження індивідуально/в групі, з допомогою вчителя чи інших осіб за складеним планом, використовуючи запропоновані інструменти/створені моделі, пояснює їхнє призначення. Передбачено, що учні представляють результати вимірювання / експерименту / спостереження у запропонований спосіб. У підручнику до практичних завдань уміщено покроковий опис дослідження та інформацію щодо способу фіксування й представлення його результатів. Дослідницькі вміння, набуті в 5 класі, розширюються такими очікуваними результатами: учениця/учень аргументує можливість проведення одного дослідження з використанням кількох методів; пропонує та використовує різні способи вимірювання характеристик тіла природи і свого зросту, фіксує результати вимірювання.

На відміну від 5 класу для проведення спостереження, вимірювання, моделювання, експерименту тіла та явища обирають учні, а для представлення результатів досліджень пропонується використовувати цифрові пристрої.

Наскрізною ідеєю курсу в 6 класі є показ учням, як розвиваються наукові знання про природу. Вже з першої теми «Вчимося досліджувати природу» учні дізнаються про природничі науки, розширюють знання про природодослідників і винахідників України й світу, їх внесок у створення нових технологій і вдосконалення техніки. Основне завдання вчителя при висвітленні цього матеріалу – проілюструвати взаємозв'язок між розвитком природничих знань, техніки і технологій, пояснити цінність природи й знань про неї для життя людини, роль досліджень природи для отримання нових знань, роль природничих наук і техніки у пізнанні природи.

У темі 2 «Досліджуємо тіла, речовини, явища» відбувається формування уявлень учнів про атоми й молекули, розширення знань про різноманітність речовин. Для того, щоб формування хімічних і фізичних понять не було формальним, необхідно використовувати моделювання (наприклад, молекул), спостереження та інші дослідження властивостей речовин, передбачені програмою й описані в підручнику. Практична частина теми сприяє розвитку вміння формулювати гіпотези й перевіряти їх. Зазначені методи дозволять використати набуті в 5 класі знання властивостей речовин, на вищому рівні самостійності виконувати досліді й працювати з моделями. У такий спосіб

¹ Коршевнік Т.В., Ярошенко О.Г. Пізнаємо природу: підручник інтегрованого курсу для 6 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ, УОБЦ «Оріон», 2023. 256 с.

учні виявлятимуть відмінності між речовинами і на цій основі відбудеться розвиток знань про метали й неметали, речовини природного походження і створені людиною.

До теми внесено первинні поняття про розчини, тож відбувається розвиток знань про чисті речовини й суміші, сформовані в 5 класі.

Темою передбачено збагачення знань про механічні, електричні, магнітні, хімічні явища. На основі уявлень про будову атома відбувається ознайомлення учнів з електричними явищами. Особливу увагу приділено правилам безпечного поводження з електроприладами, ощадливим використанням електроенергії, засобам захисту від статичної електрики.

Вивчаючи тему, учні повинні усвідомити зв'язок між властивостями речовин та їх застосуванням, між умовами виконання дослідження та його результатами. Вчителів варто спонукати учнівство пропонувати способи практичного використання результатів досліджень речовин та явищ, і, у разі необхідності, допомагати в цьому. Також приділити особливу увагу розвитку умінь працювати з інформацією: знаходити інформацію про властивості й застосування речовин, фізичні й хімічні явища, узагальнювати інформацію й пояснювати її значення для розв'язання життєвої проблеми; представляти текстову інформацію про розчини, будову і групи речовин, електричні явища у формі графічної, табличної інформації або інфографіки.

Щодо практичного аспекту основних понять теми, то важливо звернути увагу учнів на значення знань і вмінь, набутих у процесі вивчення теми, на застосування речовин і вивчених явищ особисто учнем/ученицею й людьми різних професій, обговорити ризики ситуацій повсякденного життя, пов'язані з фізичними явищами, використанням тіл і речовин.

У темі 3 «Дізнаємося про Землю і Всесвіт» відбувається розвиток знань про оболонки Землі, знайомство з якими відбулося в 5 класі. Центральним питанням цього матеріалу є зміни у гідросфері, атмосфері, літосфері, пов'язані з діяльністю людини, наприклад видобуванням корисних копалин, виробництвом електроенергії. Оскільки учні 6 класу вивчають географію як окремий навчальний предмет, тема не переобтяжена географічними поняттями. Натомість учителю варто подбати про те, щоб учні усвідомили й навчилися виявляти між господарською діяльністю людини і розміщенням корисних копалин, способами і наслідками природокористування. Також необхідно познайомити учнівство з особливостями господарювання українців з метою з'ясувати їхнє ставлення до природи в різні історичні періоди. Це виразно проілюструє традиції шанобливого ставлення українського народу до води, ґрунту, повітря, до збереження яких долучаються учні – сучасне й майбутнє України.

Зробити цікавим і захопливим для учнівства вивчення навчального матеріалу про Сонячну систему, дослідження Всесвіту, освоєння космосу допоможуть різноманітні відео- та фотоматеріали, що є на астрономічних сайтах. Посилання на деякі з них вміщено у підручнику. Оскільки до цих питань учні виявляють особливий інтерес, а відповідної інформації надміру в доступних джерелах, то ефективному навчанню сприятиме організація роботи учнів з інформацією щодо програмових астрономічних понять. Наприклад, пошук у доступних джерелах графічних ілюстрацій, фото- та відеоматеріалів про небесні тіла та космічні явища (народження і руйнування галактик, комети, зорепад та ін.), узагальнення і презентування відібраної інформації в запропонований спосіб, з використанням цифрових технологій і пристроїв. Розповідь про космонавтів (підготовку до польотів, систему життєзабезпечення в космосі, різноманітні дослідження та ін.) суттєво поживлять вивчення матеріалу про створення й використання космічних апаратів, можливості організму людини, перспективи космічних подорожей землян.

Таблична форма подання інформації про небесні тіла, вміщена в підручнику, допоможе зосередитись на розвитку у шестикласників умінь аналізувати дані, узагальнювати й робити висновки. У такий спосіб відбувається самостійне конструювання учнями знань про планети, відстані у космосі.

У цій темі важливо показати учням значення науки, техніки і технологій для пізнання природи Землі й проведення досліджень у Всесвіті.

Після того, як у 5 класі учні познайомилися з будовою й окремими процесами життєдіяльності багатоклітинних організмів (живленням, диханням, рухом), логічним продовженням в 6 класі є розвиток уявлень про мікроорганізми, про розмноження тварин і рослин, та наукову класифікацію організмів. Ці питання вивчаються в темі 4 «Вивчаємо живу природу Землі».

Під час знайомства шестикласників із живим мікросвітом важливо висвітлити три аспекти: 1) роль техніки й технологій у дослідженні організмів, що мають мікроскопічні розміри, 2) різноманітність і роль мікроорганізмів у природі; 3) профілактиці захворювань, збудниками яких є віруси й бактерії.

Питання розмноження й розвитку організмів позбавлене деталізації щодо статевих клітин, сутності запліднення та інших біологічних понять, що вивчатимуться в предметному навчанні біології. При характеристиці видів розмноження цілком достатньо пояснити учням, що статеве розмноження відбувається за участю двох батьківських організмів, нестатеве – одного. Важливо звернути увагу учнів на схожість нащадків і батьків, відмінності між ними, турботу про потомство. З особливостями різних середовищ життя учні знайомі з 5 класу, а в 6 класі дізнаються про особливості розмноження й розвитку окремих мешканців цих середовищ, побачать закономірність між кількістю потомства у тварин наземно-повітряного й водного середовища, зв'язок з турботою про потомство, зможуть пояснити, яке значення для організмів має розвиток з перетворенням та які переваги розвитку тварин без перетворення.

Для ознайомлення учнівства з науковою класифікацією організмів доцільно використовувати різні аналогії (прикладі містить підручник).

У темі відбувається розвиток знань учнівства про взаємодію організмів між собою та середовищем життя. Формується широке поняття екосистеми, що охоплює такі часткові поняття: компоненти екосистеми (утворювачі, споживачі, розкладачі/руйнівники), ланцюги живлення (харчові ланцюги), природні й штучні екосистеми, зміни в екосистемі. Ефективність їх засвоєння значно зростає, якщо вивченню матеріалу надати краєзнавчої спрямованості й використовувати тематичні відеоматеріали з інтернет-джерел, учнівські спостереження. Розкриваючи особливості біосфери, особливу увагу приділити космічній ролі зелених рослин, проблемі збереження біосфери.

У темі 5 «Пізнаємо організм людини в його середовищі існування» передбачено формування уявлень про нервову систему, ріст і розвиток організму людини. Важливо сприяти усвідомленню учнями значення дотримання режиму праці і відпочинку, необхідності гігієни зору, слуху, нервової системи. Наводити достатню кількість прикладів негативного впливу куріння, уживання наркотиків, алкогольних напоїв, відсутності режиму чи його постійного порушення на організм, який росте, щоб учениці/учні зрозуміли їх шкоду. Доцільно зацентувати увагу на використанні технічних пристроїв і знань про власний організм задля підтримання і зміцнення здоров'я. Перелічені підходи допоможуть формувати особисту відповідальність учнівства за своє здоров'я й турботливе ставлення до нього. Враховуючи вік шестикласників/шестикласниць, важливо приділити увагу змінам, що відбуваються в організмі підлітків і пов'язаним з цим заходам особистої гігієни.

Розглядаючи середовище життя людини як джерело життєвонеобхідних ресурсів треба спонукати шестикласників виявляти залежність використання речовин і матеріалів від їх властивостей, розмірковувати над ризиками для здоров'я, що можуть виникнути під час використання виробів і матеріалів неналежної якості, побутової техніки, засобів зв'язку. Надзавдання вчителя – навчити учнівство діяти для уникнення цих ризиків.

Використати набуті в курсі «Пізнаємо природу» знання про речовини, тіла, явища, різноманітні виробни, екосистеми, зв'язок організму людини із середовищем життя учні зможуть творчо й різнопланово, якщо запропонувати їм розглянути житло людини як штучну екосистему, змодельовати екосистему житлового приміщення.

У курсі «Пізнаємо природу» тема 6 «Вчимося у природи і дбаємо про її збереження» підсумкова, узагальнювальна, але водночас містить важливі поняття, як-от екологічні проблеми,

енерго- і ресурсозбереження, екозвички, техніка і технології. Варто підвести учнів до розуміння взаємозв'язків людини з природою, значення природничих наук для створення технологій і сучасної техніки, захисту довкілля, важливості збереження різноманітності організмів і середовища їхнього існування; значення заощадження природних ресурсів. Також приділити увагу формуванню вміння самостійно виявляти й пояснювати взаємозв'язки між способом життєдіяльності людини і станом навколишнього середовища й здоров'я; між природничими науками, технологіями, природою.

Щоб досягти ефективності у досягненні очікуваних результатів навчання, варто організувати учнівське обговорення (з учителем/у групі) можливості/ необхідності вивчення взаємозв'язків між людиною і природою в минулому й тепер, необхідності її збереження, дослідження власних звичок щодо екологічно безпечної взаємодії з природою. Практичні завдання в темі орієнтовані стосуються моделювання життєвих ситуацій щодо ощадливого використання й захисту від забруднень води, збереження енергії, повторного використання вживаних речей, поводження з тваринами і рослинами. Застосувати знання й вміння, сформовані у процесі вивчення курсу, й виявити творчість учні зможуть, створюючи об'єкт за природним зразком. А також під час дослідження змін в екосистемах унаслідок діяльності людини, власних звичок щодо користування водою, електроенергією, вживаних речей і сміття, поведінки у природі.

У змісті курсу кількість природничо-наукових понять незначна, але достатня для досягнення мети природничої освіти, визначеної в Державному стандарті базової середньої освіти. Це дозволяє в 6 класі не нарощувати обсяг теоретичного матеріалу, а поглиблювати знання, вдосконалювати набуті вміння (порівнювати й класифікувати об'єкти/явища природи, добирати і презентувати інформацію та інші), вивільнити час на планування і проведення досліджень, виконання проєктів, організацію діяльності у складі груп чи індивідуально для розв'язання навчальних завдань.

Інтегрований характер курсу забезпечують визначені модельною навчальною програмою складники очікуваних результатів навчання – уміння й навички. З-поміж традиційних для природничої освітньої галузі вмінь (називати, характеризувати, дотримуватись правил безпеки під час досліджень) є чимало нових, зумовлених реалізацією компетентнісного підходу. Наприклад, учениця/учень пояснює вибір і використовує джерела інформації про природу відповідно до поставленої проблеми; планує і проводить дослідження індивідуально / в групі; ділиться враженнями від виконаного дослідження/проєкту чи побаченого під час екскурсії, пропонує способи практичного використання результатів досліджень, оцінює власну діяльність у роботі групи та ін.). Формування вмінь відбувається у процесі здійснення учнівством різних видів діяльності (моделювання, проведення досліджень презентування результатів іншим, обговорювання й оцінювання праці своєї та однокласників/однокласниць під час виконання завдань тощо). Пропонований інтегрований курс уможлиблює здійснення шестикласниками/шестикласницями рефлексивно-оцінної, інформаційно-пізнавальної, комунікативної, емоційно-ціннісної, організаційної діяльності. Множина видів діяльності не лише забезпечує планомірний поступ учнівства до навчальних результатів, а й допоможе зробити навчання цікавим та успішним для учнівства, розвивати інтерес до пізнання природи, збагачувати учнівський досвід взаємодії з іншими людьми й середовищем свого існування, формувати в учениць/учнів систему цінностей.

У модельній навчальній програмі інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» немає розподілу змісту на уроки та кількості годин на вивчення тем. Орієнтуючись на очікувані результати, вчитель має змогу самостійно визначати назву теми, обсяг і зміст завдань/запитань до кожного уроку залежно від умов організації освітнього процесу, навчального плану освітнього закладу, пізнавальних можливостей окремих учнів і класу в цілому, власного педагогічного досвіду та пріоритетів викладання. Це полегшить планування цілей і завдань уроків, дасть змогу виробити адекватні методичні підходи до проведення навчальних занять, різних видів оцінювання. У межах загальної річної кількості годин учитель може самостійно визначати час для роботи над кожною темою програми.

МЕТОДИЧНІ ОРІЄНТИРИ ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Основні методичні орієнтири вивчення курсу (особливості застосування дослідницького підходу, використання різнотипних завдань, способи розвитку рефлексивних умінь учнівства та ін.) розкрито в методичних рекомендаціях з вивчення курсу в 5 класі¹.

Зазначене в них загалом поширюється й на вивчення інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» в 6 класі, водночас у досягненні учнівством очікуваних результатів навчання вчитель має академічну свободу у виборі й застосуванні технологій навчання, зважаючи на свій методичний досвід роботи в 5 класі, умови освітнього процесу, особливості учнівства конкретного класу, новації і методики навчання.

Відповідно до логіки компетентнісного підходу акценти у вивченні курсу «Пізнаємо природу» зміщено на розвиток умінь і навичок.

Викладання курсу в 6 класі передбачає системне застосування дослідництва, технологій інтерактивного навчання, розвитку критичного мислення і проєктної технології. Доцільно організувати виконання шестикласниками пошукових завдань самостійно чи під керівництвом учителя. Наприклад, пошук інформації в різних джерелах щодо тлумачення поняття/терміну, обговорення набутої інформації на уроці, обмін досвідом від виконання завдань у складі навчальної групи, обмін враженнями від екскурсій, переглянутих фото- та відеоматеріалів тощо

РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАННІ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Щоб пізнання природи було для учнівства цікавим, корисним і результативним, учителю доводиться подбати про реалізацію діяльнісного підходу в процесі вивчення інтегрованого курсу. Здійснення учнями широкого спектру діяльності відбувається під час виконання різноманітних завдань. Розглянемо види завдань на прикладах завдань з підручника для 6 класу.

Задання для закріплення й поглиблення знань, розвитку вмінь пов'язані з використанням доступних учням джерел інформації, насамперед підручника. Наприклад, «Як ти вважаєш, звідки походить назва «добрива»? Порівняй свою відповідь із тлумаченням його у додаткових джерелах інформації», «Скористайся малюнком 47 як джерелом довідкової інформації й обчисли найменшу відстань: а) між Венерою і Сатурном; б) між Ураном і Марсом. Запиши відповідь в а.о. (астрономічних одиницях) і в кілометрах».

Щоб закріпити теоретичний матеріал про тіла та явища в рубриці підручника «Наукова довідка», після неї вміщено одне чи кілька завдань. Вони передбачають здійснення учнями різних дій з інформацією: «згортати» текст у форматі схем чи таблиць, знаходити у тексті конкретні пояснення, складати запитання до тексту чи його план. Наприклад, «Склади два запитання про властивості магнітів і постав їх однокласникам/ однокласницям», «Склади схему «Складники Всесвіту». Які з них рухаються по орбітах?».

Завдання після наукової довідки допоможуть з'ясувати, наскільки учень/учениця зрозуміли подану інформацію, й можуть використовуватись для первинного застосування знань. Наприклад, після наукової довідки «Електричний струм та електричне коло» вміщено два завдання «Сформулюй, що необхідно для виникнення електричного струму» і «Назвіть трьох споживачів електроенергії, про які не йдеться в довідці, і два приклади використання батарейок», «Охарактеризуй «адресу» Землі у Всесвіті, подібно до адреси свого місця проживання».

Завдання з підготовки учнівства до кращого сприймання нового матеріалу. У нагоді стануть вміщені на початку параграфів завдання, які допоможуть пригадати відомий учням матеріал чи власний життєвий досвід, значущий для вивчення нового, зосередити увагу на ключових моментах. Наприклад, перед вивченням матеріалу про електричний струм «запропонуйте учням завдання: «Придумай

¹ Коршевнік, Т. В. (2022) Методичні рекомендації щодо вивчення інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» за авторською модельною навчальною програмою <https://lib.iitta.gov.ua/734932/>

три запитання про електрони, що починаються словами де, як, який і дай відповіді на них», «Холодильник охолоджує продукти, мікрохвильова піч нагріває страви, на екрані телевізора з'являється зображення, світлофор регулює рух транспорту і пішоходів. Що спільного між такими різними приладами?». Перед вивченням бактерій і вірусів обговоріть з учнями запитання «Людина, яка кашляє або чхає, повинна прикривати рот і ніс. Чому?», «Навіщо у домівках і школах використовують миючі засоби?». Такі завдання призначені для використання на уроці на етапі актуалізації знань і досвіду учнів, висловлювання ними припущень щодо питань, відповіді на які будуть відшукувати на уроці, мотивувати до вивчення нового. Такі завдання можуть бути домашніми, аби заощадити час на уроці.

Особливість курсу «Пізнаємо природу» – значна кількість способів діяльності, які є предметом і результатом засвоєння. Завдання рубрики «Тобі до снаги» орієнтовані на різний рівень володіння учнівством способами діяльності. Кожне перше завдання рубрики репродуктивне й дозволяє перевірити визначені у програмі вміння називати, наводити приклади тіл/явищ природи й рукотворного світу. Наприклад, «Назви одну галактику, дві зорі, три сузір'я», «Назви одне відкриття, два приклади винаходів і три прізвища українських винахідників», «Назви один чинник природи, два технічних засоби, три об'єкти довкілля, які впливають на здоров'я людини». Завдання складені за принципом 1,2,3, що дозволяє перевірити не один елемент знань, а декілька. Тож такі завдання не примітивні, а потребують якісного орієнтування учнів/учениць у теоретичному матеріалі.

Частково продуктивні завдання (Охарактеризуй..., Склади опис..., Запиши назви матеріалів, які згадувались у науковій довідці, виправ помилку в послідовності стадій розвитку тварини, заповни порожні комірки в схемі) передбачають застосування знань і досвіду в трохи змінених умовах. Наприклад, у тексті параграфа наведено приклад класифікації тварини, для учнів завдання – скористатись нею як зразком і скласти класифікацію тварини своєї місцевості (самостійно обрати тварину).

Виконання учнівством завдань продуктивного типу передбачає розуміння матеріалу, розмірковування, зміни засвоєних способів діяльності, їх комбінування й аргументацію своїх дій. Наприклад, «Хліб – джерело поживних речовин. Поясни, в якому випадку відбувається перетворення цих речовин: Випадок 1. Із шматочка хліба нарізали кубики. Випадок 2. Шматочок хліба потрапив у травну систему людини».

Реалізувати індивідуальний підхід до кожного учня/учениці допоможуть завдання рубрики «Тобі до снаги». 3-поміж них обмаль репродуктивних, тобто орієнтованих на відтворення понять, фактів, правил. Натомість достатня кількість завдань, які дозволяють учнівству повправлятися в різних способах діяльності відповідно до власних можливостей і вподобань. Творчий комплексний характер має кожне останнє завдання рубрики. Творчі завдання передбачають складання й презентування книг рекордів, фантастичних оповідань, poradників, пам'яток, есе, виготовлення виробів (наприклад, іграшки, яка рухається за принципом реактивного руху або антистатичної накидки на сидіння пластикового стільця). Приклади творчих завдань: 1. Запропонуй, як можна використати магніти для розв'язування якоїсь проблеми, наприклад для прибирання кімнати. 2. Що відбудеться з жителями екосистеми лісу, якщо зникнуть рослини? А якщо зникнуть хижакі? Для відповіді на ці запитання виконай дослідження на власноруч створеній моделі екосистеми лісу. Презентуй модель і результати дослідження однокласникам/однокласницям.

Першочергове завдання сучасної освіти – навчити дітей здобувати й застосовувати знання й досвід не лише в освітньому процесі, але й за межами школи. Тому в курсі «Пізнаємо природу» особливу увагу приділено використанню ситуаційних завдань. У підручнику значна частка завдань саме ситуаційних. У них визначені модельною навчальною програмою актуальні контексти природничої освіти (турбота про довкілля, збереження здоров'я, взаємозв'язок наук про природу з технікою і технологіями) не абстрактні й відчужені від дітей, а «вписані» у ситуації, впізнавані дитиною, які їй доводилось особисто спостерігати або брати участь, чи ситуації, що цілком можуть трапитися в житті. У ситуаційних завданнях акцент зроблено на навичках, ставленнях, знаннях, що стануть дітям у нагоді для розв'язування різноманітних життєвих проблем.

Практикуйте звернення до особистості учня/учениці в різний спосіб: прохання оцінити певне явище природи, висловити свою точку зору щодо поведінки людей у запропонованій ситуації й пояснити, як би він/вона вчинили, запропонувати допомогу ти, хто її потребує. Наприклад, під час ознайомлення учнівства з класифікуванням як методом пізнання зверніть увагу на те, що ним користуються не лише науковці: «Де ти стикаєшся з класифікуванням за межами школи?» і «Чим класифікація корисна в науці й повсякденному житті?». Розповідаючи про особливості підліткового віку, запропонуйте учням виконати творче завдання «Назви корисні для здоров'я підлітка звички, які ти маєш. З якими проблемами вони допомагають тобі впоратись? Які знання чи навички плануєш опанувати найближчим часом, щоб почуватися успішним/успішною? Обери спосіб, щоб поділитися своїм досвідом із ровесниками й ровесницями.» Під час обговорення, як знання, природа й техніка допомагають людині піклуватися про здоров'я, буде корисно й цікаво почути відповіді на запитання «Від чого б ти зміг/змогла відмовитись, а чим би доповнив/доповнила свій режим дня і побут задля зміцнення здоров'я?».

Розмірковуючи над запитаннями такого типу, учні не лише використовують набуті знання про здоровий спосіб життя, явища й вироби, що роблять життя комфортним, але й співвідносять їх з собою – власними цінностями, поведінкою, організмом. Це доволі важливий момент у пізнанні себе молодшими підлітками – самоусвідомленні, самоаналізі, самооцінці.

У реалізації компетентнісного підходу особливого значення набуває навчальна співпраця, зокрема робота в групах. Взаємодія з іншими у розв'язуванні тих чи інших проблем – один з результатів чинного Держстандарту базової середньої освіти. Для його досягнення створено рубрику «Пліч-о-пліч». Вміщені до неї завдання допоможуть вчителям організувати роботу малих груп на уроці, а також можуть використовуватись для домашньої роботи.

Для вчителів розглянуті види завдань також є орієнтирами у створенні власних завдань, якщо виникне потреба урізноманітнити й індивідуалізувати навчальну діяльність учнів конкретного класу.

Основою формувального й підсумкового оцінювання учнів слугують передбачені програмою очікувані результати навчання в єдності складників ключових компетентностей і наскрізних умінь. До них належать:

- мінімальний обсяг знань, відібраний на основі ядра знань з Держстандарту відповідно до пізнавальних можливостей учнівства цього віку й обов'язковий для засвоєння ним;
- основні вміння й навички, формування/розвиток яких передбачено програмою;
- ціннісне ставлення учениці/учня до досліджуваних природних і рукотворних тіл, явищ, процесів та власної діяльності щодо їх пізнання й застосування набутого досвіду.

Вивчення інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» за створеною модельною навчальною програмою дозволяє здійснити поступовий перехід від змісту природничої освіти в адаптаційному циклі до предметного навчання у 7–9 класах, зацікавити й підготувати учнівство до вивчення біології, фізики, хімії, успішно опановувати географію.

8.3. НАВЧАННЯ ЗА ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ ДЛЯ 6 КЛАСУ

ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

(АВТОРИ: О. М. ТОПУЗОВ, В. Д. ГРОМА І. М. ІЛЬНИЦЬКИЙ, Д. В. ПОЛТАВЧЕНКО)

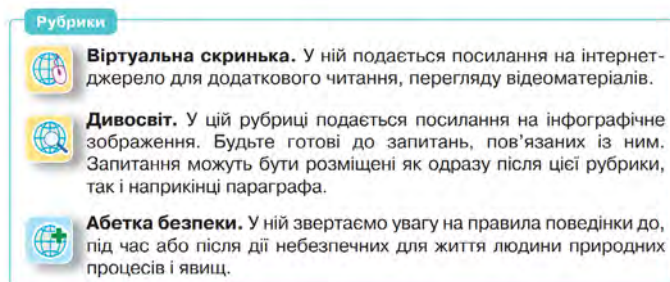
Грома Володимир Дмитрович

Навчання географії має надати учням знання про різноманітні місця, людей, ресурси, природне і людське середовище, а також глибоке розуміння основних фізичних і суспільних процесів на Землі. Географічні компетентності забезпечують формування в учнів просторової уяви та мислення, пояснюють, як природні та суспільні об'єкти, явища і процеси на Землі в різних

масштабах формуються, взаємопов'язані та змінюються з часом. Квінтесенцією концепції НУШ для вчителів є реалізація діяльнісного підходу, що спонукає школярів до творчості, здатності здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях, вироблення вмінь практичного застосування набутих знань.

Підручник «Географія» для 6-го класу закладів загальної середньої освіти (автори: О.М. Топузов, В.Д. Грома І.М. Ільницький, Д.В. Полтавченко) розроблено за модельною програмою (автори: С.П. Запотоцький, Г.І. Карпюк, Р.В. Гладковський, А.І. Довгань, В.В. Сошенко, Л.М. Даценко, Т.Г. Назаренко, Т.Г. Гільберг, І.Г. Савчук, А.В. Нікитчук, В.С. Яценко, Г.Д. Довгань, В.Д. Грома, О.В. Горювий).

Підручник складається з двох частин: паперової і цифрової (віртуальної). Його автори розробили просту і зрозумілу як для вчителів, так і для дітей, структуру. У параграфах виділені окремі його частини: рубрики і типи завдань. Вони позначені піктограмами.

Зміст підручника насичений різноманітними практичними і творчими завданнями.

Важливе місце у ньому відведено візуалізації у вигляді використання численних карт і картограм, ілюстрацій, інфографічних та графічних зображень, відео (фрагменти, симулятори, імітація експериментів, анімації, цифрові метеорологічні додатки) тощо. У робочих аркушах, розміщених у віртуальному додатку, відображені завдання практичних робіт згідно модельної програми та інші завдання діяльнісного характеру.

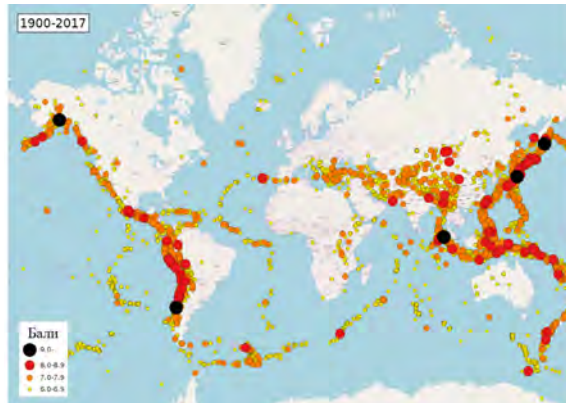
Підручник у числах

- 257 ілюстрацій, з яких 38 карт і картограм, 14 схем, 11 графічних зображень.
- 36 таблиць.
- 30 відеозображень
- 13 інфографічних зображень
- 12 робочих аркушів
- 8 блоків тестових завдань
- 4 квести
- 2 мультимедійні презентації «Мої географічні дослідження» і «Карти в історії людства»
- Кросворд «Гірські породи і мінерали»
- Комікс «Подорож піщинки»
- Словник географічних термінів

Увесь цей методичний арсенал дозволяє якісно забезпечити практичність, наочність і компетентність навчання. Він супроводжується коментарями авторів підручника, наочно використовуються дітьми під час виконання практичних і творчих завдань, пошуку й обробки ними географічної інформації.

ДЛЯ ПРИКЛАДУ РОЗГЛЯНЕМО СТРУКТУРУ § 12 «ЗЕМЛЕТРУСИ».

Цей параграф розпочинається з демонстрації картосхеми «Місця зародження сильних землетрусів у світі впродовж 1900–2017 років».

Дітям пропонується зіставити її з картосхемою літосферних плит, яка розміщена у попередньому параграфі. Такий вид завдання забезпечує головний посил у темі параграфу: з'ясувати закономірності поширення сильних землетрусів.

Далі йде теоретичний блок, у якому відображено механізм утворення землетрусів, терміни фокус (гіпоцентр), епіцентр, сейсмічні хвилі, сейсмологія, сейсмограф. Пояснення цих термінів супроводжується двома ілюстраціями.

Перед розглядом питання «Показники сили та інтенсивності землетрусів» діти скачують на смартфон у Google Play програму Vibration Meter. З її допомогою визначається рівень вібрацій під час рухів смартфоном. Така дія дозволяє оцінити степінь коливань цифровим пристроєм й наочно з'ясувати графічне зображення сейсмічних хвиль (сейсмограми).

Наступний етап уроку передбачає ознайомлення з видами сейсмографів від історично першого, винайденого китайським науковцем Чжаном Хеном ще у II ст. до сучасного електромагнітного.

Після цього діти працюють з наведеною картосхемою поширення сильних землетрусів. Вони визначають місця найбільш потужних землетрусів, зафіксованих сейсмографами.

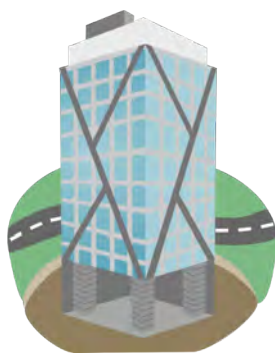
Далі розглядається питання утворення цунамі, яке пов'язане із землетрусами на межах океанічних ділянок літосферних плит. Діти переглядають відео про цунамі й з'ясовують особливості його «поведінки» під час виходу на узбережжя.

На наступному етапі уроку діти самостійно працюють у мережі інтернет. Вони підбирають інформацію про правила поведінки під час землетрусу.

Завершується параграф переліком завдань. Серед них, зокрема, є таке, що вимагає проведення обчислення часу проходження реального цунамі через весь Тихий океан.

У рубриці «Спростуй твердження» діти критично осмислюють інформацію про відсутність випадків цунамі на чорноморському узбережжі України.

Окрім того, у параграфі розміщені ще два завдання діяльнісного спрямування. У першому діти з'ясовують, чому у Кривому Розі міг статися землетрус з магнітудою 4,5. До другого завдання поданий малюнок «Додаткові конструкції для будинку на територіях з високою сейсмічною небезпекою». Учитель разом із дітьми обговорює значення цих конструкцій у здатності протидіяти небезпеці руйнування споруд під час землетрусу.

Така структура параграфів дає змогу представити різноманітні форми навчальної діяльності, змушує дітей бути в епіцентрі уваги тем, що розглядаються.

Під час написання підручника використано різноманітні високофахові джерела. Серед них: National Geographic, Енциклопедія Britannica, Геологічна служба США, Геологічне товариство Великої Британії, Національне управління океанічних і атмосферних досліджень, Агенство уряду США для досліджень у галузі аеронавтики і космічних польотів, Всесвітня метеорологічна організація, які мають спеціальні освітні розділи для дітей шкільного віку, роботи науковців Орегонського і Гавайського університетів, університету Ванкувера, центр наукової освіти UCAR штату Луїзіана США, освітній ресурс 3D Geography,

Укргідрометцентр, ЦГО ім. Срезневського тощо. Їх використано у якості ідей, окремих текстових матеріалів, ілюстрацій, посилань на розміщених на їх ресурсах ігор-симуляторів тощо. Так у нашому підручнику одночасно забезпечується науковість викладеного матеріалу й різноманітне методичне забезпечення для роботи з ним.

Також для проведення якісної навчальної діяльності підготовлено робочий зошит для учнів. У ньому розміщені дев'ять письмових діагностувальних робіт у двох варіантах і завдання шести практичних робіт. Діагностувальні роботи передбачають поточне оцінювання рівня опанування учнями/цями навчальної теми. За потреби вчитель/ка можуть їх об'єднати для проведення тематичного оцінювання. Під час складання завдань враховано методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів/иць 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти.

9. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В АДАПТАЦІЙНОМУ ЦИКЛІ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

9.1. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В 5–6 КЛАСАХ ЗА ТЕХНОЛОГІЧНОЮ ОСВІТНЬОЮ ГАЛУЗЗЮ

Мачача Тетяна Святославівна

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

9.1.1. ВАРІАНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДСБСО

У 2023/2024 навчальному році здобувачі освіти 5–6 класів мають досягти результатів навчання, відображених у Державному стандарті базової середньої освіти (далі – ДСБСО) та модельних навчальних програмах (далі – МНП). Заклади загальної середньої освіти самостійно обирають варіанти досягнення результатів навчання.

Перший варіант організації освітнього процесу. У 2023/2024 навчальному році у 5–6 класах закладів загальної середньої освіти продовжиться впровадження навчального предмета «Технології», який є базовим предметом технологічної освітньої галузі ДСБСО та призначений цілісно реалізовувати його вимоги¹.

На основі ДСБСО та Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти²³, розроблено чотири МНП для базового навчального предмета «Технології. 5–6 класи». Програми мають гриф Міністерства освіти і науки та розташовані на сайтах:

- <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
- <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/tekhnolohichna-osvitnia-haluz/>

Чинні МНП «Технології. 5–6 класи» відрізняються одна від одної. Учителі мають академічну свободу у виборі програми, прийнятної для умов їхньої роботи. Під час розроблення календарно-тематичного плану вчителі моделюють освітній процес – конкретизують й перетворюють зміст МНП відповідно до актуальних потреб і матеріально-технічних ресурсів закладу освіти, інтересів, можливостей і здібностей учнів. У МНП не передбачений розподіл навчальних годин для вивчення кожної окремої теми, а тому вчителі розподіляють їх на власний розсуд.

За потреби вчителі мають змогу розробити власну навчальну програму відповідно до обраної МНП та подати її на затвердження педагогічною радою⁴.

Для навчально-методичного забезпечення МНП «Технології. 5–6 класи» розроблена навчальна й методична література, яка рекомендована Міністерством освіти і науки України, а саме:

¹ Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня, № 898. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>.

² Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня, № 898. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>.

³ Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти. Затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021. №408. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

⁴ Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти. Затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021. №408. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

- Технології: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (автори: І. Ходзицька, О. Горобець, О. Медвідь, Т. Пасічна, Ю. Приходько);
- Технології: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти (автори: І. Ходзицька, О. Горобець, О. Медвідь, Т. Пасічна, Ю. Приходько);
- Технології: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (автори: О. Біленко, М. Пелагейченко);
- Технології: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти (автори: О. Біленко, М. Пелагейченко);
- У світі дизайну і технологій: навчальний посібник для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти (автори: Т. Мачача, Д. Луп'як, Л. Рак).

Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України рекомендовано методичний посібник «Методичні засади реалізації змісту технологічної освіти у 5–6 класах» (автори: В. Туташинський, А. Тарара, Т. Мачача, В. Вдовченко).

Другий варіант організації освітнього процесу. Відповідно до положень Типової освітньої програми для 5–9 класів загальної середньої освіти заклади освіти можуть організовувати освітній процес за технологічною освітньою галуззю, використовуючи набір інтегрованих галузевих і міжгалузевих курсів, які в сукупності обов'язково повинні охоплювати опис результатів навчання в обсязі не меншому, ніж визначено ДСБСО¹.

На сайті Міністерства освіти і науки України розташовані дві МНП міжгалузевих інтегрованих курсів для закладів загальної середньої освіти, які мають відповідні грифи для їх використання в освітньому процесі:

1. «Робототехніка. 5–6 класи» авторів Сокол І.М. і Ченцова О.М. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Mizhhal.intehr.kursy/Robototekhn.5-6.kl.Sokol.Chentsov.04.10.pdf>

2. «STEM. 5–6 класи» авторів Бутурліної О.В. і Артем'євої О.Є. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Mizhhal.intehr.kursy/STEM.5-6.kl.Buturlina.Artyemyeva.04.10.pdf>

Зазначені МНП не охоплюють усі результати навчання технологічної освітньої галузі, а тому закладу освіти для їх реалізації необхідно розробити додаткові навчальні програми курсів, які забезпечать реалізацію усіх вимог технологічної освітньої галузі ДСБСО та затвердити їх педагогічною радою².

9.1.2. ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРЕДМЕТА «ТЕХНОЛОГІЇ» В 5–6 КЛАСАХ

Розподіл навчального часу для вивчення предмета «Технології»

Для вивчення предмета «Технології» у 5–6 класах рекомендовано дві спарені навчальні години на тиждень – 70 навчальних годин на навчальний рік. Заклад освіти може збільшити кількість годин до максимальної – 3 навчальних годин на тиждень або зменшити до мінімальної – 1 навчальної години на тиждень.

Рекомендовані форми організації освітнього процесу

Відповідно до положень Типової освітньої програми для 5–9 класів загальної середньої освіти освітній процес організовується в безпечному освітньому середовищі та здійснюється з урахуван-

¹ Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти. Затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021. №408. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

² Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти. Затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021. №408. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

ням вікових особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей, їхніх особливих освітніх потреб¹.

Вивчення предмета «Технології» рекомендовано здійснювати в навчальних майстернях. У третьому розділі санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України 25 вересня 2020 року № 2205 зазначено, що «приміщення навчальних майстерень повинні бути розраховані на 13–15 робочих місць». Відповідно до цієї норми рекомендовано здійснювати поділ класу на групи відповідно до інтересів та здібностей учнів, незалежно від статі.

Якщо кількість учнів у класі не дає змоги здійснити поділ на групи, можна скористатись іншими варіантами формування груп: з паралельних чи наступних класів; поділ на групи згідно з варіативною складовою навчального плану. Також відповідно до рішення місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування класи можуть поділятися на групи і при наповнюваності, меншій від нормативної за рахунок зекономлених бюджетних асигнувань та залучення додаткових коштів.

Під час навчання в майстерні важливими є доцільна організація робочого місця, дотримання правил внутрішнього розпорядку, безпечної роботи, виробничої санітарії та особистої гігієни.

Створення соціокультурного й освітнього середовища навчання технологій передбачає вихід за межі шкільної майстерні, класу, інтеграцію навчання на культурологічній основі:

- узгодження потреб та інтересів учнів, закладу освіти, місцевої громади;
- дотримання родинного, шкільного, народного, державного календарів;
- відвідування місцевих музеїв, виставок, STEM-центрів тощо;
- проведення майстер-класів, ярмарок, виставок, зокрема й віртуальних;
- перенесення навчання технологій у міжгалузеві, загальношкільні, міжшкільні, громадські, міждержавні проєкти;
- залучення до освітнього процесу батьків, народних майстрів, фахівців у галузі дизайну й технологій, місцевих бізнесменів тощо.

Рекомендовано в закладах освіти створювати шкільні майстерні для проєктування та виготовлення виробів. Це можуть бути дизайн-студії, проєктні й конструкторські бюро, майстерні технологій виготовлення виробів з доступом до цифрових засобів навчання та цифрових технологій. Адже ключові й предметна компетентності формуються в проєктно-технологічній діяльності, яка потребує реального й віртуального освітнього середовища.

Формування результатів навчання технологічної освітньої галузі

Метою технологічної освітньої галузі є реалізація творчого потенціалу учня, формування критичного та технічного мислення, готовності до зміни навколишнього природного середовища без заподіяння йому шкоди засобами сучасних технологій і дизайну, здатності до підприємливості та інноваційної діяльності, партнерської взаємодії, використання техніки і технологій для задоволення власних потреб, культурного та національного самовираження.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- забезпечення наступності у формуванні ключових компетентностей та наскрізних умінь учнів з початкової школи під час досягнення ними обов'язкових результатів навчання технологічної освітньої галузі;
- створення умов для виготовлення соціально й особистісно значущих виробів з використанням традиційних і сучасних технологій декоративно-ужиткового мистецтва;
- здобування навичок самозарадності, раціонального застосування технологій обробки матеріалів, оцінюючи їх вплив на людину, суспільство та навколишнє середовище;

¹ Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти. Затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021. №408. <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

- виконання навчальних проєктів відповідно до алгоритму проєктно-технологічної діяльності в партнерській взаємодії.

Компетентнісний потенціал технологічної освітньої галузі та її базові знання відображені в 11 додатку, а також в 12 додатку «Вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів у технологічній освітній галузі» ДСБСО, в якому зазначено, що здобувач освіти за обов'язковими результатами навчання в межах технологічної освітньої галузі:

1. Формулює ідею та втілює задум у готовий продукт за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності.
2. Творчо застосовує традиційні і сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва.
3. Ефективно використовує техніку, технології та матеріали без заподіяння шкоди навколишньому середовищу.
4. Турбується про власний побут, задоволення власних потреб та потреб інших осіб.

Вимоги до зазначених чотирьох обов'язкових результатів навчання визначені в загальних, конкретних результатах навчання й орієнтирах для їхнього оцінювання та відображені в 12 додатку ДСБСО.

Перший обов'язковий результат навчання технологічної базової освіти передбачає виконання проєктів за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності. Для ефективного виконання проєктів з певним ступенем самостійності учням необхідно спочатку оволодіти базовими знаннями другого, третього і четвертого обов'язкових результатів навчання, набути відповідного освітнього досвіду застосовування традиційних і сучасних технологій декоративно-ужиткового мистецтва; техніки, технологій та матеріалів без заподіяння шкоди навколишньому середовищу; технологій побутової діяльності.

Учні повинні виконувати проєкти усвідомлено, розуміти для чого створюються освітні продукти. Дидактичний вимір їхніх досягнень, мотивації навчання такий: «Я знаю, для чого і що...» – «Я знаю, як це зробити... Я можу... Я це роблю...» – «Я створюю...».

Компетентності формуються лише в діяльності. У межах технологічної освітньої галузі провідною діяльністю є проєктно-технологічна діяльність, яка інтегрує пізнавальну, дослідницьку, ціннісно-орієнтовану, предметно-перетворювальну, комунікативну, естетичну та інші види діяльності.

Проєктно-технологічна перетворювальна діяльність реалізовується лише в межах технологічної освітньої галузі нової української школи. Вона інтегрує знання різних освітніх галузей для розв'язання проблем під час створення освітніх продуктів.

У центрі компетентісно орієнтованого навчання є особистість учня, його освітній досвід, індивідуальний темп навчання, рівень сформованості ключових і предметної проєктно-технологічної компетентностей, наскрізних умінь, результатів навчання.

Навчання відбувається з урахуванням освітнього досвіду учнів, їхніх потреб, інтересів, вікових особливостей та індивідуальних можливостей. У центрі уваги вчителя є мотивація навчання учнів, організація активної групової та самостійної роботи, партнерська взаємодія і взаємодопомога, доцільне використання цифрових пристроїв, електронних освітніх ресурсів тощо.

Учителям нової української школи необхідно переорієнтувати педагогічну діяльність з функції носія і передавача знань на організатора й консультанта процесу навчання, модератора колективних обговорень, дискусій, вироблення і прийняття рішень.

Практичне спрямування технологічної освітньої галузі

Обов'язковою вимогою технологічної освітньої галузі є створення особистісно й соціально значущих освітніх продуктів – виробів, послуг, проєктів. Освітні продукти мають бути функціональними, добротними й естетичними, орієнтуватися на потреби, інтереси та вікові особливості учнів.

Виконання навчальних проєктів організовується згідно з алгоритмом проєктно-технологічної діяльності, який відображений у конкретних результатах першого обов'язкового результату «Фор-

мулює ідею та втілює задум у готовий продукт за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності» (12 додаток ДСБСО). Результатами проєктів, зокрема STEM і STEAM-проєктів, повинні бути матеріалізовані освітні продукти, а не лише здобуті нові знання.

Навчальні проєкти можуть бути індивідуальними, парними, груповими, колективними, обов'язково пов'язані з реальним життям, спрямовані на добродійність, задоволення особистих потреб, потреб соціально незахищених людей, навколишнього середовища тощо, що сприяє розвитку емпатії, емоційного інтелекту учнів.

Особливості організації освітнього процесу навчального предмета «Технології» в умовах дистанційного або змішаного навчання

В умовах дистанційного або змішаного навчання, особливо під час воєнного стану або інших екстрених ситуацій рекомендовано застосовувати педагогічну технологію проєктно-технологічного навчання¹², яка забезпечує організацію регульованого навчання учнів, незалежно від того, де вони перебувають. Ця технологія сприяє самоорганізації учнів у невизначених ситуаціях, надає особистісного смислу всім складовим навчальній діяльності – мотивації, меті, засобам, результатам навчання, до планування яких долучаються учні. Примусове навчання в таких умовах не працює, а тому необхідна адаптація навчання до потреб учнів, індивідуального темпу навчання, забезпечення зворотного зв'язку, взаємодії усіх учасників освітнього процесу.

Зустрічі на цифрових платформах усім класом, групами або по окремо доцільні лише на певних етапах навчання – планування навчальної діяльності, вибору завдань різного типу й рівня складності, розроблення критеріїв виконання завдань, визначення проблеми і теми проєкту, а також на етапах рефлексії – презентації та оцінювання результатів навчання. Технологічні операції й процеси оптимально виконувати самостійно, в індивідуальному темпі за якісним навчальним контентом – відеоматеріалами, інструкціями, технологічними картками або індивідуальними консультаціями вчителя.

Учителям необхідно встановити постійний зворотний зв'язок з учнями, з'ясувати наявність в них цифрових засобів навчання, а також доступ до інтернету, медіапростору вчителя. Важливо дізнатися, які матеріали та інструменти вони мають для виконання практичних робіт. Також необхідно оволодіти цифровими технологіями, які допоможуть ефективно організувати освітній процес на кожному етапі проєктно-технологічного навчання.

Головним критерієм добору навчального матеріалу для досягнення очікуваних результатів навчання технологічної освітньої галузі в умовах дистанційного та змішаного навчання є збереження здоров'я і безпеки всіх учасників освітнього процесу.

Для збереження психічного й фізичного здоров'я учнів доцільно забезпечити можливість виконання різноманітних завдань, які зміцнюють імунітет, вирішують питання безпеки, гігієни, рухливості, творчості – це завдання з проєктування і виготовлення корисних й естетичних виробів; кулінарії; організації побуту (прибирання приміщень, догляд за особистими речами, кімнатними рослинами й тваринами, прибудинковою територією тощо); виконання навчальних проєктів тощо.

Також важливо забезпечити безпосередню участь учнів і батьків у формуванні змісту навчання технологій, виконання тих завдань і видів діяльності, які найбільше цікавлять, є доступними – забезпечені відповідними матеріалами й інструментами та які потребують контролю і допомоги батьків.

Необхідно пам'ятати про соціалізацію, спрямовувати учнів на створення освітніх продуктів, які об'єднують, передбачають партнерську взаємодію, спілкування, турботу про близьких, допомогу

¹ Мачача Т.С. Особливості формування предметної проєктно-технологічної компетентності в процесі трудового навчання і технологій. Технологічна освіта : Методичні рекомендації МОН України щодо організації навчального процесу в 2017/2018 навчальному році; оновлені на компетентнісній основі навчальні програми для 5–9-х класів ЗНЗ; методичні коментарі науковців щодо впровадження ідей Нової української школи. К. УОБЛ «Оріон», 2017. 64 с. <https://lib.iitta.gov.ua/714047/>.

² Мачача, Т.С. Теоретико-методологічні засади проєктування змісту технологічної освіти. Український педагогічний журнал. 2016. С. 105–114. <https://cutt.ly/NW4IHqq>.

захисникам країни. Це можуть бути спільні проекти, благодійні ярмарки, популярні нині серед молоді челенджі тощо.

9.1.3. ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «ТЕХНОЛОГІЇ. 5–6 КЛАСИ»

ЗА МНП Д. КІЛЬДЕРОВА, Т. МАЧАЧІ, В. ЮРЖЕНКА, Д. ЛУП'ЯКА

Інноваційна сутність МНП

Дидактичною основою МНП «Технології. 5–6 класи» авторського колективу Д. Кільдерова, Т. Мачачі, В. Юрженка, Д. Луп'яка¹. є культурологічний підхід до її структурування.

Інноваційний зміст МНП передбачає забезпечення наступності між адаптаційним (5–6 класи) і предметним (7–9 класи) циклами базової технологічної освіти та вибудовується відповідно до логіки історії розвитку виробничої культури: від оволодіння учнями різними видами декоративно-ужиткового мистецтва та іншими видами проектно-технологічної діяльності у 5–6 класах до оволодіння сучасними видами дизайну у 7–9 класах.

Відповідно до культурологічної концепції зміст технологічної освіти структурується за логікою організації виробництва. Сучасне виробництво організовується переважно за структурою проектів як завершених циклів проектно-технологічної діяльності, а тому способи цієї діяльності є провідними на заняттях з технологій.

Метою навчального предмета «Технології. 5–6 класи» є розвиток талантів і здібностей учнів, формування компетентностей, необхідних для реалізації задуму в готовий продукт засобами технологій декоративно-ужиткового мистецтва, дизайну, STEAM-проектів, побутової діяльності тощо, готовності та здатності до підприємливості, партнерської взаємодії, культурного та національного самовираження.

Кожен учень є суб'єктом навчання, а тому має право на власні ідеї, позицію, світогляд, унікальні освітні продукти. Важливо, щоб у процесі навчання враховувався освітній досвід учнів, їхні знання й уміння, а освітні продукти, які вони створюють, відповідали їхнім потребам, інтересам і віковим особливостям та були функціональними, зручними й естетичними.

Заклад освіти має свободу вибору видів декоративно-ужиткового мистецтва, побутової та інших видів діяльності, які притаманні культурі етнографічної місцевості, в якій зростають учні. Завдяки культурологічному підходу відбувається розвиток технологічної базової освіти на підґрунті виробничої культури, враховуються природні потреби учнів, їхнє національне самопізнання, встановлення самоідентичності, творча самореалізація й самовираження в предметно-перетворювальній діяльності^{2,3,4,5}.

Учні мають змогу досліджувати історичні джерела народної спадщини, заглиблюватися в красу культури власного народу, оволодівати традиційними і сучасними технологіями декоративно-ужиткового мистецтва. Під час створення освітніх продуктів учні опираються на традиції народного мистецтва, водночас відкривають для себе сучасну виробничу культуру та збагачують її власними здобутками.

Орієнтовний розподіл навчального часу

1 Кільдеров, Д., Мачача, Т., Юрженко, В., Луп'як, Д. (2021). Модельна навчальна програма. Технології. 5–6 кл. <https://cutt.ly/JW9y8AV>

2 Мачача, Т.С. Наукові основи формування змісту технологічної базової середньої освіти. *Проблеми сучасного підручника* (27). 2021. С. 132–143. <https://lib.iitta.gov.ua/729473/>

3 Мачача, Т.С. Особливості організації та формування змісту дистанційного проектно-технологічного навчання в умовах карантину *Український педагогічний журнал*. (3). 2020. С. 75–83. <https://lib.iitta.gov.ua/722073/>

4 Мачача, Т.С. Теоретико-методологічні засади проектування змісту технологічної освіти. *Український педагогічний журнал*. 2016. С. 105–114. <https://cutt.ly/NW4IHqq>.

5 Мачача, Т.С., Юрженко, В. В. Стратегії розвитку технологічної освіти в середній загальноосвітній українській школі: наскрізність змісту і структури. *Український педагогічний журнал*, 2. 2017. С. 58–68. <https://lib.iitta.gov.ua/712557/1/10.pdf>

Зміст модельної навчальної програми розрахований на рекомендовані дві спарені навчальні години на тиждень – не менше 70 навчальних годин на кожен рік навчання. Заклад освіти може виділяти на вивчення предмета максимальну кількість навчального часу – 3 навчальні години на тиждень.

Розподіл навчальних годин для вивчення модулів, навчальних тем, підтем, виконання практичних робіт учитель визначає самостійно, враховуючи інтереси, потреби та можливості учнів, умови навчання, рівень складності обраних об'єктів праці тощо. Для вивчення кожного модуля рекомендовано виділяти 8 навчальних годин.

Структура змісту МНП

У МНП реалізовано варіативний, модульний і спірально-концентричний принципи структурування змісту базової технологічної освіти.

Учитель має академічну свободу у виборі модулів програми, а в їхніх межах – об'єктів проєктно-технологічної діяльності, технологій проєктування і виготовлення, що створює сприятливі умови для наближення навчання технологій до реального життєвого середовища учнів та забезпечує можливість для гнучкої адаптації змісту технологічної освіти до очного, змішаного та дистанційного навчання, вибудовування індивідуальних траєкторій навчання, зокрема в умовах воєнного стану.

Модулі програми визначені на основі видів декоративно-ужиткового мистецтва, що охоплюють різні сфери професійної діяльності людини. Це дає змогу учням спробувати себе в різних видах діяльності, усвідомлено вибрати діяльність, споріднену їхнім природним здібностям.

Структура модельної навчальної програми

5–6 класи					
Перше навчальне півріччя	Блок I. Модулі для вивчення на вибір				
	Розділ 1. Традиційні і сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва та інших напрямів діяльності (рекомендовано не менше двох різних модулів на вибір)				
	I. Технології худ. обробки пластичних матеріалів	II. Технології вишивання	III. Технології худ. обробки деревинних матеріалів	IV. Технології ткацтва і шиття	V. Технології виготовлення народної і сучасної іграшки
	Розділ 2. Технології в побутовій діяльності (не менше одного модуля на вибір)				
	I. Самообслуговування		II. Родинна естетика		III. Естетика житла, довкілля
	Розділ 3. Алгоритм виконання навчальних проєктів (не менше одного)				
Друге навчальне півріччя	Блок II. Модулі для вивчення на вибір (не менше трьох на одне півріччя)				
	Розділ 1. Традиційні і сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва та інших напрямів діяльності (рекомендовано не менше двох різних модулів на вибір)				
	I. Технології художнього плетіння	II. Технології аплікації	III. Технології худ. обробки тонколистового металу та дроту	IV. Технології в'язання	V. Технології мозаїки
	Розділ 2. Технології в побутовій діяльності (не менше одного модуля на вибір)				
	I. Культура споживання їжі		II. Народна естетика		III. Екологія житла, довкілля
	Розділ 3. Алгоритм виконання навчальних проєктів (не менше одного)				

Структура змісту програми складається з навчальних модулів, що розподіляються за двома розділами. Модулі рекомендовано вибирати вчителю спільно з учнями. Послідовність вивчення модулів учитель визначає самостійно. Вони можуть повторно вибиратися у 6 класі з відповідним ускладненням технологій.

Модулі програми – це самостійні структурні одиниці, які реалізуються згідно з навчальними темами розділів.

Розділи й модулі програми розподілені за двома блоками. У кожному блоці програми (кожному навчальному півріччю), після вивчення обраних модулів, передбачається обов'язкове виконання не менше одного навчального проєкту в межах третього розділу програми. Тема проєкту вибирається в межах попередньо вивчених модулів.

Отже, на рівні адаптаційного циклу базової середньої освіти учні спочатку оволодівають технологіями декоративно-ужиткового мистецтва, побутової діяльності, робототехніки тощо, що відображені в першому і другому розділах програми, а вже потім, під час вивчення третього розділу виконують навчальні проєкти під керівництвом учителя за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності.

Кожен блок містить п'ять модулів декоративно-ужиткового мистецтва (рекомендовано обирати для вивчення не менше двох) та три модулі побутової діяльності (рекомендовано обирати – не менше одного). Відтак забезпечується вибір не менше шести модулів на кожен навчальний рік (не менше трьох на кожне півріччя).

Програма надає можливість вибору двох модулів на кожний рік навчання (по одному в кожному блоці програми) за межами поданого переліку на потребу вчителя.

Рекомендована у програмі кількість навчальних модулів і проєктів може змінюватися на розсуд учителя, зокрема з урахуванням навчання в умовах воєнного стану.

Вибір кількості модулів в одному навчальному році залежить від:

- кількості навчальних годин, виділених закладом освіти для реалізації предмета «Технології»;
- матеріально-технічних можливостей закладу освіти;
- рівня освітнього досвіду учнів;
- рівня складності вибраних об'єктів проєктно-технологічної діяльності;
- формату навчання (очний, дистанційний, змішаний) тощо.

Системність навчання забезпечується завдяки повторному вивченню навчальних тем розділів програми в першому і другому півріччях та в кожному наступному навчальному році – під час вивчення обраних навчальних модулів, виконання проєктів, поглиблюючи та розширюючи їх зміст.

Послідовність змісту стовпців МНП («Очікувані результати навчання», «Пропонований зміст навчального предмета», «Види навчальної діяльності») є методичним орієнтиром для календарно-тематичного планування та проведення навчальних занять. За програмою просто й зручно скласти план-конспект вивчення кожної навчальної теми.

Для вибору тематики освітніх продуктів, практичних робіт зручно використовувати таблиці з МНП – «Модель структурування змісту модельної навчальної програми» та «Орієнтовний перелік об'єктів праці та технологій обробки матеріалів для кожного модуля програми».

Особливості змісту МНП

Академічна свобода вчителя зумовлює потребу у вирішенні складних завдань щодо реалізації змісту МНП, незважаючи на те, який модуль, об'єкт проєктно-технологічної діяльності та технології для його створення буде вибрано вчителем та учнями.

Під час вивчення вступних занять учні ознайомлюються з метою, завданнями і змістом МНП «Технології. 5–6 класи», вимогами й критеріями оцінювання очікуваних результатів їхньої навчальної діяльності, що сприяє формуванню позитивної мотивації, пошуку особистісних смислів навчання, спільних інтересів. Також учні діагностують, систематизують й актуалізують освітній досвід методами співбесіди, роз'яснення, тестування тощо.

Учні ознайомлюються з шкільними майстернями, правилами поведження в ній, виставками робіт однолітків та старших учнів, долучаються до визначення цілей навчання, обґрунтування доцільності обраних для вивчення модулів декоративно-ужиткового мистецтва, побутової діяльності тощо.

Важливими є групові практичні роботи з розробки «Правил безпечної та захопливої праці», а також «Правил творчої роботи в групі» в цікавій для учнів формі. Спільно створені освітні продукти сприятимуть дотриманню учнями цих правил в освітньому процесі.

Через систему завдань і практичних робіт учні усвідомлюють, як знання про рукотворний світ знадобляться їм в особистому житті та в обороні й розбудові післявоєнної України, з'ясовують, чим відрізняється цивілізаційний світ від «світу варварів». Також учні мають усвідомити, що продукуючи нові ідеї і створюючи корисні й естетичні вироби власним розумом і руками, вони можуть зроби́ти український світ кращим.

Спільно з іншими однокласниками, учні досліджують інформацію про техніку й технології ремесел і декоративно-ужиткового мистецтва тощо. У процесі обговорення результатів досліджень виробляють шанобливе ставлення до національної культури, народних майстрів, автентичних та сучасних творів народного мистецтва. Обговорюють свої уявлення про рукотворний світ, можливість його вдосконалення власноруч виготовленими виробами.

Доцільно ввести у вступну частину практичну роботу щодо організації особистого робочого простору з урахуванням наявних можливостей та мінімальних затрат на його облаштування. Це важливо, бо нині учні багато часу навчаються в дистанційному або змішаному форматах.

Перший розділ «Традиційні і сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва та інші напрями діяльності» складається з чотирьох навчальних тем, спрямовані на послідовне й поетапне виготовлення виробу в межах обраного модулю.

5–6 класи:

- Тема 1.1. Як виявити потреби у виготовленні виробів.
- Тема 1.2. Що впливає на якість виготовлення виробу.
- Тема 1.3. Що сприяє естетичності виробу.
- Тема 1.4. Як правильно оцінити власноруч виготовлений виріб.

Учитель збалансовує зміст навчальних тем розділу зі специфікою змісту обраного модуля. Учні здобувають знання під час оволодіння різними способами проєктування, виготовлення, оцінювання якості готового виробу.

Учні з допомогою вчителя оволодівають етапами і способами проєктно-технологічної діяльності:

- формують задум – виявляють проблему, вивчають потреби у виробі, вибирають об'єкт праці, узгоджують особистісні й соціальні смисли навчання – чітко усвідомлюють для чого вони виготовлятимуть вироби;
- планують перетворювальну діяльність, визначають завдання, прогнозують результати навчальної діяльності, вивчають конструкцію виробу, навчаються створювати графічні зображення, обґрунтовано добирають матеріали, визначають послідовність технологічних операцій його виготовлення й декорування;
- організують робоче місце, підготовлюють, ощадно використовують матеріали, інструменти й обладнання, якісно виготовляють виріб;
- естетично декорують власноруч виготовлені вироби;
- дотримуються правил безпечної праці та її санітарних норм;
- оцінюють якість і процес виготовлення виробу тощо.

Другий розділ «Технології у побутовій діяльності» складається з чотирьох навчальних тем, які розподіляються між 5 і 6 класами – по дві теми у кожному класі.

5 клас:

- Тема 2.1. Як правильно використовувати побутову техніку.
- Тема 2.2. Як вирішувати практичні завдання в побуті.

6 клас:

- Тема 2.1. Як використовувати техніку й матеріали без заподіяння шкоди навколишньому середовищу.

- Тема 2.2. Як дбати про власний і спільний добробут у побуті.

Під час вивчення тем учні розвивають практичний досвід виконання побутових завдань, економного використання широкого спектра матеріалів, побутової техніки і технологій під час виготовлення освітніх продуктів у вибраних напрямках побутової діяльності, створення індивідуального стилю, стилю дизайнерського середовища тощо.

Учні з допомогою вчителя навчаються:

- досліджувати інформацію про види техніки, її функціональне призначення та принципи роботи для виконання практичних завдань;

- планувати, організовувати власну діяльність з вирішення практичних завдань у повсякденному житті та оцінювати її;

- використовувати техніку й матеріали у створенні екологічно доцільних продуктів без заподіяння шкоди навколишньому середовищу;

- дбати про власний і спільний добробут у побуті на основі потреб естетизації і гармонізації дизайнерського середовища.

Третій розділ «Алгоритм виконання навчальних проєктів» цілісно відображає перший обов'язковий результат навчання технологічної освітньої галузі ДСБСО «Втілення задуму в готовий продукт за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності».

Навчальні теми третього розділу структуруються згідно з алгоритмом проєктно-технологічної діяльності, враховуючи досвід учнів, їхні індивідуальні потреби, інтереси й можливості.

5–6 класи:

- Тема 3.1. Проєктування нового виробу. Вибір об'єкта проєктування.

- Тема 3.2. Художнє конструювання об'єкта проєктування.

- Тема 3.3. Технічне конструювання об'єкта проєктування та визначення технологічної послідовності його виготовлення.

- Тема 3.4. Технологія виготовлення спроектованого виробу.

- Тема 3.5. Оцінювання і презентація результатів проєктно-технологічної діяльності.

У кожному блоці програми, після вивчення обраних модулів, учні, спільно з учителем обирають теми проєктів у межах цих модулів – найцікавіших для них. Кожен учень виконує не менше двох навчальних проєктів в одному році навчання з опорою на розвиток власного освітнього досвіду. Учні системно підходять до розв'язання низки проблем на основі дизайнерського й технічного мислення, планування, організації й оцінювання результатів власної і партнерської проєктно-технологічної діяльності.

Навчальна тема третього розділу «Оцінювання і презентація результатів проєктно-технологічної діяльності» забезпечує розвиток рефлексивних умінь учнів, дає змогу їм об'єктивно оцінити свій поступ у навчанні через аналіз освітніх продуктів проєктно-технологічної діяльності: зовнішніх освітніх продуктів (створені особистісно й соціально значущі вироби, послуги, результати виконаних проєктів, матеріали портфоліо тощо) та внутрішніх освітніх продуктів (особистісні якості й здібності, індивідуальний рівень компетентностей тощо).

За умовами очного навчання, учень за два роки навчання (у 5 і 6 класах) має виконати не менше чотирьох навчальних проєктів за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності. За такої кількості проєктів, учитель має можливість на основі формульованого і підсумкового оцінювання, розподіляючи й ускладнюючи способи проєктно-технологічної діяльності в межах навчального проєкту, приділити достатньо уваги для досягнення очікуваних результатів навчання кожним учнем.

У процесі реалізації МНП учні мають змогу реалізувати свої індивідуальні можливості в різних видах діяльності, що сприяє віднаходженню спорідненої їхнім здібностям діяльності, вибудову-

ванню індивідуальних освітніх траєкторій у наступному циклі базової середньої освіти – базового предметного навчання у 7–9 класах.

Методичні орієнтири реалізації змісту МНП

Основою методики організації занять з технологій за МНП є евристичний підхід – учні створюють особистісні освітні продукти під час виконання компетентісно орієнтованих завдань та практичних робіт, а вже потім порівнюють їх з аналогічними культурними досягненнями у виробничій сфері, а за потреби – коригують їх. Через створення освітніх продуктів учні відкривають для себе виробничу культуру власного народу і входять в неї вже з власними здобутками.

Рекомендовано проводити компетентісно орієнтований тип заняття за структурою, яка відповідає проєктно-технологічній технології навчання:

- Вступна частина заняття (проєктування цілей як очікуваних результатів).
- Основна частина заняття (технологія досягнення очікуваних результатів).
- Підсумкова частина заняття (оцінювання та презентація створених освітніх продуктів та очікуваних результатів навчання).

Активна участь учнів у визначенні цілей навчання, критеріїв їх досягнення, оцінювання отриманих результатів навчання на кожному занятті дають можливість вибудувувати індивідуальні освітні траєкторії, бути суб'єктами навчання. Під час створення освітніх продуктів учні навчаються взаємодіяти з іншими учасниками освітнього процесу, критично осмислювати інформацію, формулювати запитання, самостійно досліджувати й розв'язувати реальні проблеми.

Заняття навчального предмета «Технології» спрямовані на розвиток позитивної мотивації навчання, акцентують увагу на груповій і самостійній діяльності учнів, взаємодопомозі, дотриманні правил безпечної праці і санітарно-гігієнічних вимог, доцільному використанні цифрових пристроїв, електронних освітніх ресурсів тощо.

Закладені в програмі методичні підходи передбачають урахування освітнього досвіду учнів. Широка варіативність програми забезпечує можливість індивідуального темпу навчання кожного учня, його рівня початкової технологічної освіти, можливостей у набутті ключових і предметної проєктно-технологічної компетентностей.

Навчально-методичне забезпечення МНП «Технології. 5–6 класи».

Для розроблення календарно-тематичного плану рекомендуємо користуватися Дидактичним конструктором навчального предмета «Технології» (в двох частинах) за посиланнями:

- <https://lib.iitta.gov.ua/729340/>
- https://lib.iitta.gov.ua/728946/1/Trud_pidgotovka_4_2021_Blok-2-18.pdf
- <https://www.orioncentr.com.ua/the-nus-5-9-forms/27-modelny-navchalny-programmy/224-mnp-technologies-5-6>

Також корисним для роботи є Сайт учителя трудового навчання Дмитра Миколайовича Луп'яка, де зібраний увесь методичний супровід модельної навчальної програми: <https://cutt.ly/DZjCZ48>.

Для ефективної реалізації МНП розроблений навчальний посібник «У світі дизайну і технологій» для 5–6 класів, який отримав гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі» (№ 3.0227–2023).

Формувальне й підсумкове оцінювання очікуваних результатів навчання

Оцінювання очікуваних результатів навчання здійснюється за допомогою формувального та підсумкового оцінювання.

Формувальне та підсумкове оцінювання зорієнтовані на виявлення й коригування навчального поступу учнів у досягненні очікуваних результатів навчання. Формувальне оцінювання відбувається в процесі навчання безперервно – на кожному занятті. Підсумкове оцінювання здійснюється наприкінці кожного семестру, навчального року, а за потреби – наприкінці кожного розділу/модуля програми.

Формувальне оцінювання потрібно здійснювати в процесі розв'язання системи завдань різного рівня й типу та виконання практичних робіт у межах кожної навчальної теми. Перед виконанням завдань і практичних робіт учні ознайомлюються або долучаються до розробки критеріїв, згідно з якими буде здійснюватися самооцінювання, взаємооцінювання та експертне оцінювання результатів навчання. Це сприяє розвитку позитивної мотивації навчання, відповідальній самоорганізації навчальної діяльності, партнерській взаємодії, зворотному зв'язку з учителем, адекватному оцінюванню власного рівня досягнення результатів навчання.

На початку та наприкінці вивчення розділів програми рекомендовано визначити наявний рівень предметної компетентності учнів за допомогою персонального оцінного бланку в електронному форматі, що значно зекономить навчальний час. Якщо в учнів немає доступу до електронного оцінного бланку, тоді можна використати його паперовий варіант для процедури підсумкового самооцінювання учня та експертного оцінювання вчителя.

Спочатку учень здійснює самооцінювання за визначеними в оцінному бланку критеріями. Оскільки здобувачі освіти 5–6 класів ще не готові адекватно оцінювати власну навчальну діяльність, то після самооцінювання вчитель здійснює експертне оцінювання, у такий спосіб забезпечується зворотний зв'язок. Порівнюючи результати самооцінювання та експертного оцінювання в учнів формується критичне мислення, відповідальність за результати власного навчання, бачення подальшого освітнього розвитку, впевненість у власних силах, а відтак й особистісні якості.

Критерії оцінювання рівнів компетентностей учнів, що визначені в персональному оцінному бланку, дають можливість скласти розгорнуту характеристику досягнень кожного учня в динаміці, виявити, які види діяльності споріднені їхнім здібностям та професійним намірам, відстежувати їхній поступ у навчанні, враховувати, що за деякими критеріями того чи іншого показника учень може виявитися на більш високому або нижчому рівні, ніж тому, який він демонструє в цілому. Така форма оцінювання забезпечує якісну оцінку навчальних досягнень учня, показує його основні успіхи й прогалини, аналіз яких дає змогу усвідомлено планувати удосконалення власної навчальної діяльності, вибудовувати індивідуальну траєкторію навчання.

Критеріально-оцінна технологія формувального й підсумкового оцінювання дає змогу відслідковувати навчальний поступ учнів від одного етапу до іншого, порівнюючи й критично оцінюючи його результати.

Створені в навчальній діяльності особистісні зовнішні освітні продукти дають змогу якісно здійснити підсумкове оцінювання, оцінити внутрішні особистісні зміни й здобутки кожного учня, індивідуальний рівень сформованості ключових і предметної компетентностей.

9.2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «ТЕХНОЛОГІЇ» В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Туташинський Василь Іванович

кандидат педагогічних наук

У 2023/2024 навчальному році навчальний предмет «Технології» мають вивчати вже всі учні 5 і 6 класів, а також 7 класи пілотних закладів загальної середньої освіти України, охоплених інноваційним проєктом «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти»¹.

¹ Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.

У 5 і 6-х класах викладання предмета «Технології» здійснюється за модельними навчальними програмами, рекомендованими МОН України¹.

Зазначені модельні програми визначають мету, основні завдання та зміст навчального предмета «Технології», орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів 5–6 класів, види їх навчальної діяльності з технологічної освітньої галузі Державного стандарту базової середньої освіти й передбачають різні методичні підходи до реалізації змісту технологічної освіти з урахуванням умов навчання².

Мета і завдання навчального предмета «Технології» досягаються з опорою на досвід людства, що знайшов відображення в культурній спадщині українців та одному з найпотужніших пластів цивілізації – виробництві³.

Заклад освіти може обрати будь-яку з рекомендованих модельних навчальних програм предмета «Технології», чи розробити власні навчальні програми предметів, інтегрованих чи білінгвальних курсів, що мають містити опис результатів навчання в обсязі не меншому, ніж визначено Державним стандартом базової середньої освіти та/або відповідними модельними навчальними програмами.

На основі обраної модельної, або власної навчальної програми, вчителі мають самостійно у довільній формі розробляти календарно-тематичне планування: визначати час і порядок вивчення навчального матеріалу, теми занять із урахуванням обраних учнями і ученицями проєктів та кількість навчальних годин для засвоєння відповідних модулів, розділів, тем, технологічних процесів тощо. Календарно-тематичне планування повинно бути гнучким, передбачати внесення вчителем, у разі потреби, необхідних змін у терміни опрацювання змісту навчального матеріалу та виконання проєктів, практичних робіт, проведення екскурсій тощо.

Кількість проєктів, які можуть розроблятися і реалізовуватися під час засвоєння модуля та протягом навчального року, визначають вчителі, враховуючи складності об'єктів проєктно-технологічної діяльності, здібностей та рівня підготовки учнів і учениць, умов здобуття ними освіти.

Кожна з рекомендованих МОН України модельних навчальних програм з предмета «Технології» може застосовуватися як в умовах очного, так і дистанційного та змішаного навчання в класах, які поділяються на групи і де такої можливості немає.

Проведені відділом технологічної освіти Інституту педагогіки НАПН України експериментальні дослідження щодо реалізації змісту технологічної освіти та досвід роботи вчителів технологій показують, що проводити заняття з навчального предмета «Технології» ефективніше у формі спарених уроків (2 навчальні години) з поділом класу на підгрупи.

Проведення спарених уроків технологій надає можливість учням успішно розробляти й реалізовувати проєкти та сприяє досягненню очікуваних результатів навчання, формуванню якостей всебічно розвиненої, цілісної, творчої особистості.

Поділ класу на підгрупи під час вивчення предмета «Технології» створює умови для забезпечення робочим місцем кожного учня і безпечного навчання, повнішого урахування інтересів, здібностей та професійних нахилів учнів й учениць, формування необхідних практичних умінь і навичок.

Заняття з предмета «Технології» мають проводитись у спеціально обладнаних навчальних майстернях (комбінованих чи спеціалізованих для вивчення кулінарії, технологій обробки текстильних матеріалів, деревини, металу), що відповідають санітарно-технічним нормам і вимогам безпеки та у яких є можливості для застосування передбачених навчальною програмою інформаційних і ви-

¹ Модельні навчальні програми. Інститут модернізації змісту освіти. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchalni-prohramy/>

² Туташинський В.І., Тарара А.М., Мачача Т.С., Вдовченко В.В. Методичні засади реалізації змісту технологічної освіти у 5–6 класах: методичний посібник. [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2022. 137 с. URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/METODYCHNYI-POSIBNYK-5-6-KLAS-19.01doc-1.pdf>

³ Туташинський В.І. Модельна навчальна програма «Технології». 5–6 класи. С. 2. URL: http://undip.org.ua/upload/files/%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93II._5-6_%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8.pdf.

робничих технологій. Для проведення окремих занять можуть використовуватися (у разі їх наявності в закладі освіти) лабораторії робототехніки, STEM-лабораторії, музеї, виставкові зали, навчально-дослідні ділянки, що створюють середовище технологічної освіти.

Під час здобуття технологічної освіти можуть застосовуватися різні форми, методи й засоби навчання та педагогічні технології. При цьому основною є проєктна педагогічна технологія, що забезпечує досягнення очікуваних результатів навчання у процесі проєктування виробів і технологій та виготовлення різних об'єктів, формування наскрізних умінь, ключових і проєктно-технологічної компетентностей, розроблення й реалізації особистісно та соціально важливих проєктів.

Тематика проєктів, технології виробництва і обслуговування, що вивчають учні, та шляхи досягнення результатів навчання визначаються відповідно до вікових можливостей, рівня розвитку, інтересів і здібностей учнів із урахуванням фахової підготовки вчителя, ресурсного забезпечення, інших місцевих умов.

У 5 класі рекомендованими об'єктами проєктно-технологічної діяльності під час вивчення модуля «Проєктування і технології» можуть бути екологічні іграшки, брелки, укладки для різальних інструментів, пристосування для обробки текстилю, деревини, фанери та ДВП тощо.

Під час вивчення п'ятикласниками модуля «Декоративно-ужиткове мистецтво у проєктно-технологічній діяльності» об'єктами проєктування і виготовлення можуть стати аплікації з тканини, вироби з бісеру, з вишивкою, декорації з розписом, пазли, прикраси з природних матеріалів, етноіграшки, обереги тощо.

У процесі опанування навчального модуля «Застосування технологій у побуті» об'єктами проєктно-технологічної діяльності можуть бути обрані кухонні пристосування, годівниці для птахів і домашніх тварин, вирощування кімнатних рослин тощо.

У 6 класі під час вивчення модуля «Проєктування і технології» рекомендованими є розроблення і реалізація складніших проєктів з використанням текстилю, вторинних матеріалів, деталей механічного конструктора та застосуванням технологічних машин (свердлильного, токарного деревообробного верстата чи швейної машини).

Це можуть бути такі орієнтовні проєкти: «Чохол для смартфона», «Сумка-шопер», «Підвіска для картин», «Рухома іграшка», «Модель механізму», «Модель машини» та інші.

Під час вивчення шестикласниками модуля «Декоративно-ужиткове мистецтво в проєктно-технологічній діяльності» об'єктами проєктування і виготовлення можуть стати лялька-мотанка, вишивка, ялинкові прикраси, сувеніри, іменні подарунки тощо.

У процесі опанування навчального модуля «Застосування технологій у побуті» можуть бути реалізовані проєкти: «Страви української кухні»; «Домашній майстер і майстриня», «Дбаємо про добробут і безпеку» та ін.

Вибір кожного наступного проєкту має поступово підвищувати рівень завдань і навчальних досягнень учнів, розширювати вивчення методів проєктної діяльності та технологічних процесів у різних галузях, способів раціонального використання матеріалів і засобів виробництва (від ручних до механічних та автоматизованих).

Проєктно-технологічна діяльність має спрямовуватися на створення власної освітньої траєкторії кожної особистості, формування власних суджень, цінностей, ставлень, що поступово формують проєктно-технологічну компетентність.

Навчальний предмет «Технології» має забезпечувати реалізацію вимог Державного стандарту базової середньої освіти відповідно до таких обов'язкових результатів навчання учнів і учениць:

1. Формулює ідею та втілює задум у готовий продукт за алгоритмом проєктно-технологічної діяльності.
2. Творчо застосовує традиційні і сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва.
3. Ефективно використовує техніку, технології та матеріали без заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

4. Турбується про власний побут, задоволення власних потреб та потреб інших осіб¹.

Можливість вибору різних модельних навчальних програм, варіативність їх змісту, особливості методики та умов їх реалізації створює ситуацію, коли освітні результати з технологічної освіти учнів, їх готовність до проєктно-технологічної діяльності можуть мати суттєві відмінності. Тому на початку вивчення навчального предмета «Технології» у 7 класі важливо провести вхідне діагностування рівня навчальних досягнень учнів з технологій, провести вступний інструктаж і перевірити засвоєння учнями правил безпеки праці та ядра знань, визначеного Державним стандартом базової середньої освіти.

Для проведення вхідного діагностування можна використати тести, провести бесіди, запропонувати пробні практичні завдання.

За результатами вхідного діагностування вчителям необхідно внести відповідні зміни у своє календарно-тематичне планування та передбачити проведення індивідуальної роботи з учнями, які мають освітні розриви й потребують допомоги у формуванні проєктно-технологічної компетентності.

У 7 класі можна запропонувати таку тематику проєктів: «Створення інструментів і пристосувань (виробів, деталі яких мають циліндричні, конічні, призматичні, фасонні поверхні та з'єднуються різними способами)»; «Проєктування та виготовлення підставок під гаряче»; «Дизайн столової білизни»; «Полички для книг і сувенірів»; «Підсвічники»; «Ящички для квітів»; «Макети споруд» тощо.

Під час вивчення предмета «Технології» у 7 класі вирішуються такі завдання:

- розширення досвіду проєктно-технологічної діяльності та партнерської взаємодії в умовах, що змінюються;
- засвоєння способів проєктування, графічної грамоти, умінь виготовляти та оцінювати вироби, раціонально використовувати поширені матеріали природного та штучного походження, безпечно поводитися з ручними, механізованими й автоматизованими засобами праці, застосувати техніку і технології для реалізації проєктів у обраній галузі діяльності;
- розвиток творчих здібностей, просторової уяви, технічного, системного, екологічного і критичного мислення, психомоторики, здатності гармонійно поєднувати розумову та фізичну працю;
- формування проєктно-технологічної компетентності, відповідального ставлення до результатів праці, вибору професії та свого подальшого життєвого шляху, самозарадності, підприємливості й інноваційності, готовності дбати про добробут, примножувати культурні цінності, оберігати природу та раціонально змінювати довкілля засобами дизайну і технологій.

Рівень досягнень учнів/учениць кожного класу впродовж навчального року визначається в процесі формувального та підсумкового оцінювання.

У визначенні результатів навчання необхідно враховувати різні види досвіду, які набувають учні та учениці: засвоєння методів проєктування, розуміння та використання графічних зображень, застосування матеріалів, засвоєних способів дії в ситуаціях, у яких вони формувалися, і в нових умовах, коли виникла необхідність пошуку нових способів розв'язання технічних проблем і завдань у процесі творчої діяльності.

На перших етапах засвоєння нових умінь і технологій доцільно здійснювати поопераційний контроль за формуванням проєктно-технологічної компетентності учнів та поетапне оцінювання виконання завдання чи проєкту. На наступних етапах навчання, коли в учнів сформувалися відповідні вміння проєктно-технологічної діяльності, а також у разі дистанційного та змішаного навчання зовнішній контроль має бути систематичним і відображати навчальні досягнення за результатами виконання завдань, розроблення та реалізації проєктів.

¹ Державний стандарт базової середньої освіти. С. 10. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.

10. ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО» У 5–6 КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Масол Людмила Михайлівна

Перехід у базовій середній освіті на засади концепції Нової української школи, спрямованої на розвиток ключових і предметних компетенцій, становлення людини-патріота, здатної до творчого самовираження у різних формах культури, передбачає істотне оновлення змісту і формату програмного забезпечення, модернізації методики викладання та оцінювання освітніх результатів учнів з мистецтва. У наших теоретичних працях розроблено концептуальні основи дидактичної інтеграції в мистецькій освітній галузі, опубліковано посібники з методики навчання учнів у 1–2 та 3–4 класах Нової української школи (2019, 2020), висвітлено використання художньо-педагогічних технологій в основній школі в єдності навчання і виховання¹. Проте методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 5–6 класах потребує детальнішої розробки з огляду на специфіку адаптаційного періоду переходу від початкової до базової освіти з певною конкретизацією кожного з цих класів. Тому акцентуємо увагу на виокремленні загальних принципів авторської методики навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 5–6 класах НУШ та їх репрезентації у Модельній навчальній програмі, підручниках для 5 і 6 класів^{2,3}, робочих зошитах-альбомах до них^{4,5}.

Модельна програма інтегрованого курсу «Мистецтво» для 5–6 класів (автори: Л. Масол, О. Проціна), затверджена і рекомендована МОН України на початку 2022/2023 навчального року [8], побудована на засадах компетентнісного, інтегративного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та культурологічного підходів, які зумовлюють застосування широкої палітри методичного інструментарію вчителя.

Зміст програми «Мистецтво» ґрунтується на нашій авторській концепції поліцентричної інтеграції, яка охоплює всю вертикаль шкільної освіти та передбачає включення різних видів мистецтва при домінантності музичного та образотворчого компонентів інтегрованого курсу. Поліцентрична інтеграція передбачає поєднання елементів різних видів мистецтва в єдиний тематичний цикл на основі певної художньо-дидактичної суперпозиції, що здатна інтегрувати окремі одиниці змісту. У початкових класах це відбувається на основі спільного художньо-світоглядного тематизму, що відображає світ природи, людини, культури в мистецтві, а також з орієнтацією на універсальні категорії «абетки мистецтв»: «ритм», «форма», «композиція» тощо.

У 5 класі, коли здійснюється поступовий перехід від початкової до базової освіти, універсальною суперпозицією інтеграції змісту стає поняття «види і мова мистецтв». Цей зміст розкривається на матеріалі музики, хореографії, графіки, живопису, скульптури, архітектури, театру, цирку, кіно, дизайну, також через їхню взаємодію.

Для 6 класу універсальною суперпозицією інтеграції змісту обрано категорію «жанри мистецтва», що розглядається через специфіку жанрів музики, хореографії, графіки, живопису, скульптури, кінематографа тощо, а також явища взаємопроникнення жанрів (жанри-гібриди). Так у програму закладається основа для подальшого опанування учнями стилів мистецтва (наступної суперпозиції) і мистецтва культурних регіонів світу (підсумково-узагальнююча суперпозиція). У нашій концепції

1 Масол Л.М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання. Метод. посібник. Х., 2015. 178 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309575.pdf>

2 Масол Л.М. Мистецтво. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: ВД «Освіта», 2022, 240 с. URL: <https://www.yakistosviti.com.ua/uk/Mistetstvo-2021#calameo-1>

3 Масол Л.М. Мистецтво. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: ВД «Освіта», 2023, 256 с. URL: <https://www.yakistosviti.com.ua/uk/Mistetstvo-2021#calameo-2>

4 Масол Л.М., Власова В.Г. Мистецтво. Робочий зошит-альбом. 6 клас. Київ: ВД «Освіта», 2023, 56 с.

5 Масол Л.М., Калініченко О.В. Мистецтво. Робочий зошит-альбом. 5 клас. Київ: ВД «Освіта», 2022, 64 с.

інтеграції акцентовано не фактаж (персоналії митців і художні твори, вибір яких стає виключно прерогативою вчителів), а фундаментальні мистецько-культурологічні категорії.

Зміст модельної програми побудований із застосуванням тематичних модулів, що оптимізує освітній процес, робить його систематизованим і водночас гнучким для багатоваріантної творчості вчителів. Особливо це важливо з огляду на вибір закладом освіти навчального навантаження, як правило, мінімального (1 год на тиждень) чи рекомендованого (2 год). Система розроблених тематичних модулів інтегрованого курсу «Мистецтво є варіативною складовою і враховує сучасні реалії педагогічної практики: переважна більшість учителів мають фахову підготовку тільки з одного виду мистецтва».

Домінантні модулі (музичне мистецтво та образотворче мистецтво), звісно, потребують більше навчального часу, інші можуть інтегруватися в домінуючі або опановуватися оглядово (наприклад, фотомистецтво чи цирк), у пізнавальному, а не практикоорієнтованому контексті (хореографія або екранні мистецтва).

Учитель має побудувати зручну для нього логіку власної робочої програми на основі модельної, змінюючи, за потреби, послідовність і обсяг зазначених тем з урахуванням можливостей конкретного закладу освіти, умов очного, дистанційного чи мішаного навчання, синхронного або асинхронного режимів. Отже, забезпечується академічна свобода вчителя, на яку націлює Нова українська школа. Утім на потребу вчителів, яким виявилось доволі складно самостійно скласти робочі програми, нами було розроблено орієнтовні варіанти-зразки з розподілом навчального навантаження для викладання одним або двома фахівцями.

Матеріал програми й підручників об'єднано в 2 розділи, адже саме така структура видається логічною для проведення підсумкового оцінювання наприкінці кожного з двох семестрів. Тематичне оцінювання вчитель здійснює довільно, зокрема з використанням резерву годин (приміром, наприкінці чверті).

Загальна тематична структура програми у 5–6 класах

Назва теми	Кількість годин	
	мінімальне навантаження	рекомендоване навантаження
Тема року 5 класу: Види і мова мистецтва	35	70
Розділ I. Народне і професійне мистецтво	16	32
Розділ II. Взаємодія і синтез мистецтв	19	38
Тема року 6 класу: Жанри мистецтва	35	70
Розділ I. Образ людини в мистецьких жанрах	16	32
Розділ II. Образи природи в мистецьких жанрах	19	38

Зміст модулів програми деталізовано нами в орієнтовному календарно-тематичному плануванні уроків мистецтва з урахуванням структури підручників (розміщено на сайті Українського проєкту «Якість освіти» <https://yakistosviti.com.ua/>).

Зміст усіх зінтегрованих модулів програми в підручниках розділено на два паралельні блоки (компонент музичного мистецтва виділено фіолетовим кольором, а компонент образотворчого мистецтва – бірюзовим). Організаційно так зручно вчителям, які працюють у парі відносно автономно, але водночас колегіально узгоджено.

Як свідчать опитування вчителів, доволі складним для деяких із них виявилось завдання формулювати у календарних планах мету і конкретні очікувані результати до кожного уроку з огляду на компетентнісний підхід. У Державному стандарті загальної середньої освіти для мистецької освітньої галузі визначені чотири групи вимог щодо базових знань і компетентнісного потенціалу (Додаток 19), а також 11 ключових компетенцій, які мають реалізуватися через наскрізні вміння. Враховуючи значний обсяг усіх цих вимог і наявний мінімум часу на досягнення відповідних результатів, а також об'єктивну складність персоніфікованого їх відстеження й діагностування у кожного учня (ще й за умов відсутності контрольних і письмових робіт), вважаємо доцільним застосовувати лаконічніший алгоритм оцінювання освітніх результатів учнів з мистецтва, який складається з основних складових компетентності: інформаційний (пізнавальний), операційний (діяльнісний), аксіологічний (ціннісний). До них інтегруються ключові компетентності й наскрізні вміння, які мають пронизувати мистецькі знання, вміння і ставлення. Констатуємо, що увиразнення у програмі питань ціннісного значення як інструменту естетичного і морально-патріотичного виховання оптимізує методику навчання, допомагає досягати важливої складової програмої мети – усвідомлення учнями власної національної ідентичності в міжкультурній про єдність навчання і виховання було обґрунтовано нами при розробці художньо-педагогічних технологій¹ і застосовано при розробці Конструктора уроків, який структуровано за однаковою структурою. Зміст і види діяльності учнів, визначені у модельній програмі орієнтовно, конкретизуються у п'яти розділах, спільних для обох компонентів, а саме:

1. Емоційне налаштування, актуалізація набутих знань.
2. Сприйняття та інтерпретація творів мистецтва.
3. Практична творча діяльність.
4. Узагальнення. Рефлексія. Оцінювання.
5. У вільний час.

У такий спосіб художньо-педагогічна драматургія уроку розгортається «покроково»: вступ або інтродукція (повідомлення теми) – зав'язка (постановка проблеми) – розвиток (виклад теми) – кульмінація (вирішення проблеми) – завершення (висновок). Набір цих традиційних етапів, безперечно, не означає однакової організації всіх типів уроків мистецтва, адже кожний із них має свою специфіку, яка залежить від складності й обсягу теми, методичного інструментарію – методів, прийомів, засобів, технологій, завдань, ігор. Оптимізовані в конструкторі доміанти змісту і методики є орієнтирами для педагогічної творчості вчителя, на основі яких він може конструювати і втілювати на практиці різні власні моделі уроків мистецтва.

До основних принципів авторської методики навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» відносимо такі:

1. Компаративність викладу навчального художнього матеріалу, що передбачає застосування порівнянь: різних видів мистецтва – вітчизняного і зарубіжного, творів минулого і сучасності, традицій і новаторства тощо.
2. Варіативність змісту, методів, практичних і творчих завдань, видів діяльності учнів.

¹ Масол Л.М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання. Метод. посібник. Х., 2015. 178 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309575.pdf>

3. Гейміфікація, яку можна тлумачити через вислів «граючись, навчаємось» і яка спрямована на підвищення мотивації учнів до навчання, що передбачає використання на уроках інсценізацій і театралізацій, дидактичних ігор – вікторин, ребусів, кросвордів, лабіринтів, плутанок тощо.

4. Мистецька грамотність – музична, візуальна, хореографічна, театральна, екранна тощо.

5. Єдність мистецької освіти і самоосвіти учнів, що забезпечується організацією регулярного медіапошуку, виконанням індивідуальних і групових мистецьких проєктів, проведенням самостійних досліджень та експериментів.

Ці принципи з наведеного переліку представимо в лаконічних характеристиках і на конкретних прикладах.

Компаративність. Під час опанування художньо-дидактичного матеріалу з певної теми інтегрованого курсу учень сприймає не один, а кілька потоків семіотично неоднорідної інформації – вербальної, візуальної, аудіальної, анімаційної. Активізуються міжсенсорні емоційно-образні асоціації учнів, що сприяє кращому розумінню мови різних видів мистецтва, адже стимулює механізм умовно-адекватних перекладів мови одного мистецтва на мову іншого. Відбувається своєрідна «креолізація» навчальних текстів, фактура яких складається з частин, що належать до різних знакових систем (вербальної і невербальної, зазвичай візуальної або ін.).

Основою інтегративних художньо-педагогічних технологій і відповідних методів навчання є компаративний аналіз (від лат. *comparativus* – «порівняльний»), який широко застосовується у лінгвістиці під час вивчення споріднених мовних елементів і виявлення кореляцій між ними.

Дидактичний інструментарій компаративістики ґрунтується на методах і прийомах порівняння (встановлювання подібності й відмінності між різними творами мистецтва чи художніми явищами) і аналогії (пошуку часткової схожості між творами мистецтва чи художніми явищами).

Приклади рідних типів порівнянь, зіставлень, аналогій

1) різні виконавські інтерпретації одного музичного твору:

- українська народна пісня «Щедрик» в обробці М. Леонтовича у виконанні дитячої хорової капели «Дударик» із симфонічним оркестром під керівництвом О. Линів, різними мовами, зокрема японською в аніме (5 кл.);

- пісня «Ой у лузі червона калина» в найрізноманітніших інтерпретаціях вітчизняними (А. Хливнюк) та зарубіжними виконавцями, гуртами, хорами, зокрема з хроніко-документальним відеоконтекстом (5 кл.);

- «Мелодія» М. Скорика у виконанні автора на фортепіано та інших інструментах, зокрема гітарі й електрогітарі, у 5 класі, а також цей твір у вигляді вокалізу Злати Огневич з ансамблем бандуристів (6 кл.);

- українська народна жартівлива пісня «Із сиром пироги» у виконанні хору а капела та чоловічого тріо з ансамблем бандуристів;

- українська народна пісня «Думи мої, думи мої» на слова Т. Шевченка у виконанні кобзаря та в інтерпретації сучасних естрадних співаків (А. Пивоваров, Н. Дорофєєва та ін.)

- пісня «Україна» Т. Петриненка – спів і слухання в аранжуванні для віртуальних хорів, цифрового запису (6 кл.);

- серенада Ф. Шуберта німецькою мовою соло сопрано та в інструментальному варіанті (фортепіано) (6 кл.);

- державний гімн України у виконанні підлітків на різних інструментах (віолончелі, скрипці, кларнеті, сопілці, бандурі, саксофоні) та дитячого вокального ансамблю з руховою інсценізацією та супроводом рок-гурту (6 кл.);

- «Алілуя» з ораторії Г.-Ф. Генделя, хор а капела П. Янчака, твір Л. Коена у дитячому виконанні (6 кл.);

- «Турецьке рондо» В.А. Моцарта для фортепіано і джазова Фантазія на тему Моцарта Фазиля Сейя (6 кл.).

2) твори різних митців, присвячені одній або схожій темі:

- у темі «Види графіки» учні отримують завдання проаналізувати обкладинки до літературного твору «Пеппі Довгопанчоха» трьох різних українських художників-ілюстраторів;

Ілюстратор
А. Джаніян

Ілюстраторка
В. Ковальчук

Ілюстратор
Л. Кириленко

- зразки творів «Таємна вечера» Л. да Вінчі (фреска), П. Веронезе і С. Далі (картини), І. Кондзелевича (ікона), які розкривають тему «Релігійний жанр в образотворчому мистецтві» (6 кл.);
- реалістичні пейзажі (К. Моне, О. Шовкуненко, Й. Бокшай, С. Шишко, З. Шолтес, С. Васильківський) та декоративні (В. Зарецький, Г. Клімт, М. Тимченко, О. Кваша, М. Сар'ян, І. Айвазовський) (6 кл.);
- художні та анімаційні фільми про В.-А.Моцарта та однойменна рок-опера / мюзикл, присвячена композитору (6 кл.);

3) зразки жанру в різних видах образотворчого мистецтва:

- портрет, натюрморт, анімалістичний, портретний, історичний, батальний, побутовий жанри у графіці, живописі, скульптурі, декоративному мистецтві, фотографії (6 кл.);
- анімалістика в розписі, витинанці, скульптурі, топіарі, на монетах, марках, гербах (6 кл.).

Ірина Кузьменко. Олені

4) порівняння музичного і візуального компонентів курсу:

- завдання на сприймання музичної форми (схема варіацій) і графічних варіацій П. Пікассо (5 кл.);

Пабло Пікассо. Варіації на тему «Голуб миру»

- спів японської народної пісні «Сакура» і сприймання пейзажів з квітучою сакурою на японській гравюрі та картині (5 кл.);
- музичні портрети Ф. Шопена і Н. Паганіні з «Карнавал» Р. Шумана та живописні портрети цих композиторів художника Е. Делакруа (6 кл.);
- «Замок Шамбор» із хорового концерту Лесі Дичко і архітектура та інтер'єри цього замку на фотоілюстраціях (6 кл.);

- опера Дж. Верді «Битва при Леньяно» і однойменна картина М. д'Адзельо;
  - жанр ноктюрну в інструментальній і оркестровій музиці (Е. Гріг, Ф. Шопен, К. Дебюссі) та картини-ноктюрни Дж. Вістлера, В. ван Гога;
  - елегія для струнного оркестру В. Сильвестрова – картини І. Марчука (6 кл.).
- 5)** порівняння музичного чи образотворчого компонентів курсу з екранним:
- малювання анімалістичної композиції «Пес Патрон – чотирилапий супергерой», виконання однойменної пісні-руханки Н. Савки та перегляд українського мультсеріалу «Пес Патрон» (6 кл.);

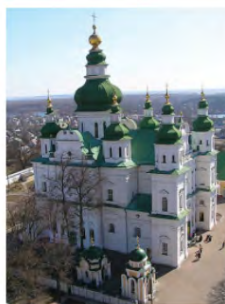
- музичні портрети з «Карнавалу тварин» К. Сенс-Санса та анімаційні варіанти цих образів з мультимедійних проєктів – фільму-фантазії (6 кл.);
  - скерцо П. Дюка «Учень чаклуна» і мультфільм «Фантазія» В. Діснея (6 кл.).
- 6)** художні паралелі між українським мистецтвом і культурами різних народів світу:
- тема «Народна іграшка» передбачає ознайомлення зі зразками виробів різних народів: українського (лялька-мотанка, дерев'яні коники), японського (кокеші, самурай), шведського (розписана декоративна конячка Дала, що перетворилася на знаковий національний сувенір), данського (птахи з дерева, які мов би змінюють свій настрій, коли «крутять головою») (5 кл.);
  - тема «Мереживо східних мелодій» репрезентує орнаментику в програмній музиці Р. Шумана «Арабеска» і Лесі Дичко «Українські писанки» (5 кл.);
  - тема «Монументальний живопис» розкривається на зразках фресок, мозаїк і вітражів у вітчизняному і зарубіжному мистецтві (зокрема у соборах України, Греції, Франції, Італії, Канади (6 кл.).
- 7)** порівняння художніх явищ минулого і сучасності, творів різних епох:

- зразки сакральної архітектури України минулого і сучасності (5 кл.);

Церква Пресвятої Трійці
(Жовква, Україна)

Троїцький собор
(Чернігів, Україна)

Собор Воскресіння
Христового (Київ, Україна)

- сприймання фрагменту індійського танцю з класичного балету Л. Мінкуса «Бадерка» і самостійне дослідження стилізованої східної музики з фільму «Аладдін» для наступного членжу (5 кл.);
- класичні інструменти різних груп і сучасні електронні інструменти (6 кл.)

8) комплексне поєднання кількох видів порівнянь:

- у темі «Тембри інструментів» учні слухають прелюдію К. Дебюссі «Затонулий собор» в оригіналі для фортепіано та в оркестровці Л. Стоковського для симфонічного оркестру; також цей твір із візуальним супроводом, а саме: з проєкцією на екран руїн архітектурної споруди, що ніби постає з хвиль відповідно до змісту старовинної легенди, після чого учні малюють архітектурну композицію в ахроматичній і хроматичній гамі («У сутінках надвечір'я» та «У сонячний день»).

Варіативність. Цей принцип передбачає різні формати, з яких розглянемо ті, що стосуються вибору форм практичної діяльності учнів, адже саме практика дає поштовх і створює умови для творчої самореалізації особистості.

При організації музичної діяльності учнів їм пропонується обрати варіант завдання: вокальна імпровізація інтонацій, мотивів, мелодій, або інструментальна, тобто гра на дитячих або саморобних музичних інструментах соло або в ансамблі.

Інший приклад завдання типового для блоку «Фантазую, експериментую, дію»: добрати музичні твори, що відповідатимуть цирковим номерам: «Витівки фокусника», «Парад тигрів», «Клоун-сурмач», «Джигіти на арені», «Дует пуделів-акробатів», «Космічні гімнасти під куполом» (галоп, коліскова, марш, вальс, полька, гумореска) (5 кл.).

При організації практичної роботи учнів з образотворчого мистецтва у підручнику пропонується на кожний урок 2–3 завдання для вибору учнями з різною диференціацією (за рівнем складності, за тематикою, за різновидами візуального мистецтва, художніх технік і матеріалів).

ПРИКЛАДИ ВАРІАТИВНИХ ЗАВДАНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА:

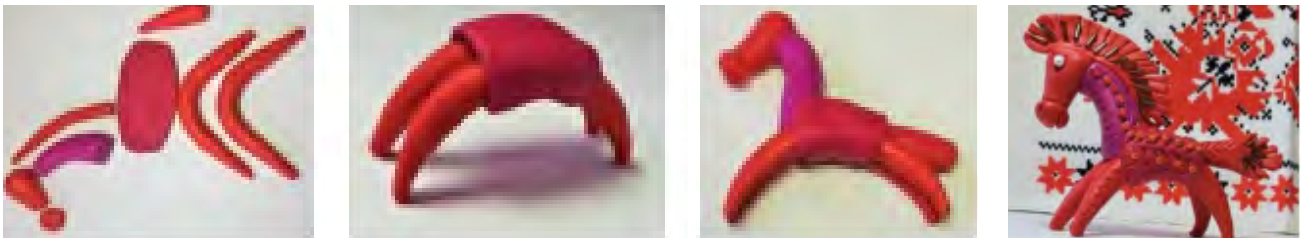
- Намалюй квіткову композицію за традиціями українського народного малярства, використай мотиви петриківського або самчиківського розпису, прийоми стилізації (акварель, гуаш).

- Варіант 1. Виліпи декоративну тарілку (техніка пластилінові джгутики та кульки).

- Варіант 2. Виліпи коника-стрибунця за мотивами української народної іграшки.

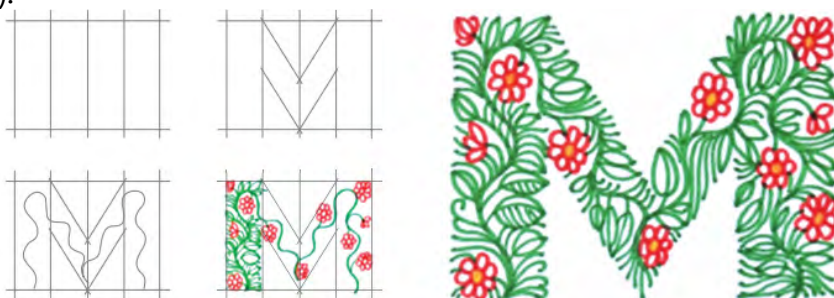
- Варіант 1. Виліпи шахові фігурки «Король і Королева на новорічному карнавалі» (пластилін).
- Варіант 2. Створи рельєф «Містечко майстрів» (пластилін).

- Варіант 1. Намалюй буквицю з інструментів художника або природних форм.

- Варіант 2. Намалюй ініціал свого імені з рослинними або геометричними мотивами (фломастери, маркери).

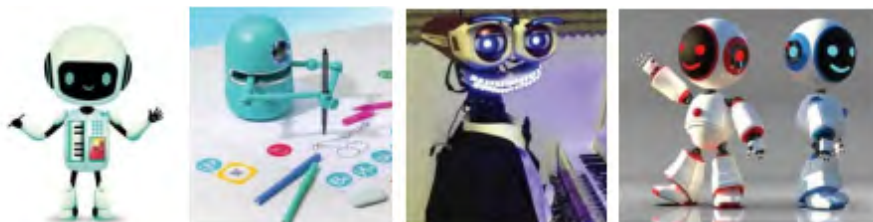
Наступні приклади варіативних практичних завдань з образотворчого мистецтва демонструють орієнтацію навчального процесу на паралельний розвиток мистецьких і ключових компетентностей, у цьому разі – екологічної та фінансової грамотності.

5 клас

- Намалюй стилізованого слоника для екологічної реклами. Пам'ятай, що цей образ – символ збереження природи.

- Вигадай і намалюй власний образ робота Мед-Арта, але попередньо ознайомся з його електронними друзями-митцями.

- Попрацюйте разом. Організуйте і проведіть пітчінг. Виберіть окрему групу експертів-інвесторів. Об'єднайтеся в команди, визначте ролі: сценариста, режисера, художника-мультиплікатора і продюсера. Розробіть сценарій майбутнього мультфільму «Планета роботів», образи головних героїв і бюджет фільму. Підготуйте візуальну презентацію (колаж) або комп'ютерну презентацію. Переконливо аргументуйте свою ідею, рекламуюте проєкт.

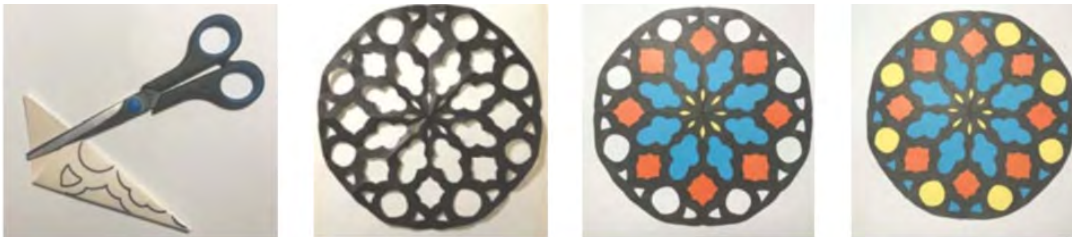

6 клас

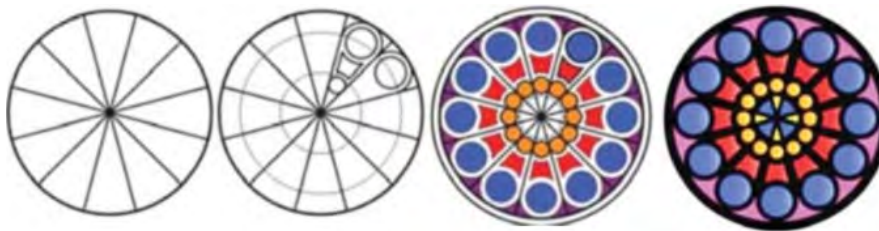
- Варіант 1. Створи селфі в анфас, роздрукуй. Розріж фото навпіл та домалюй автопортрет. Передай свій характер, життєві вподобання. Врахуй пропорції обличчя людини.
- Варіант 2. Потренуйся малювати портрети однокласниць/однокласників у профіль.

- Варіант 1. Створи ескіз вітража-розетки (в техніці paper cut).

- Варіант 2. Створи ескіз вітража-розетки (олівець, акварельні або гуашеві фарби, чорний фломастер).

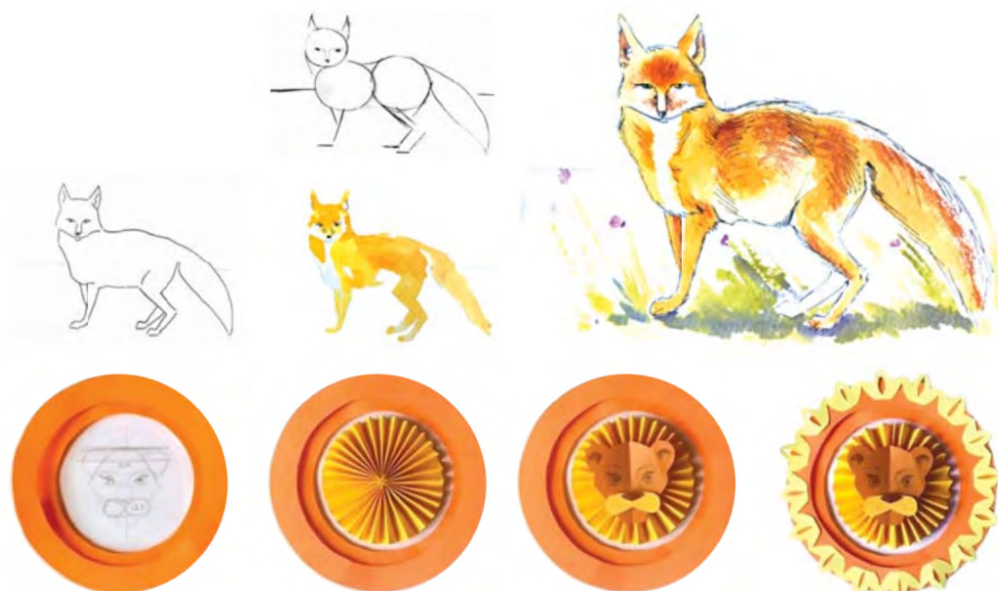
- Варіант 3. Створи сувенір, імітуючи техніку мозаїки. Наріж «паперову смальту» (5 × 5 мм). Намалюй ескіз візерунка на стаканчику. Наклей «смальту» за формою візерунку.

- Намалюй кілька ескізів, начерків до сюжетної композиції «Несподівана зустріч у парку», у якій поєднай ознаки різних жанрів: побутового, пейзажного, анімалістичного (техніка на вибір).
  - Створи етюд будь-якого предмета з природи, що є в класній кімнаті (гаджет чи книжки на столі, глобус на полиці чи в шафі, горщик із квітами на підвіконні). За бажанням намалюй у гібридному жанрі, поєднуючи з пейзажем за вікном (кольорові олівці).
  - Варіант 1. Намалюй екзотичних тварин в африканському стилі тінга-тінга. Стилізуй тварин за формою і кольором.
  - Варіант 2. Намалюй у реалістичному стилі руду лисицю, стривожену пострілами мисливців (акварель, чорна кулькова ручка).

- Групова робота. Створення серії декоративних панно «Зоопарк» (техніка Tunnel Book – «паперовий тунель» або 3D-аплікація). Стилізація образів тварин в орнаментальній об'ємній рамці.

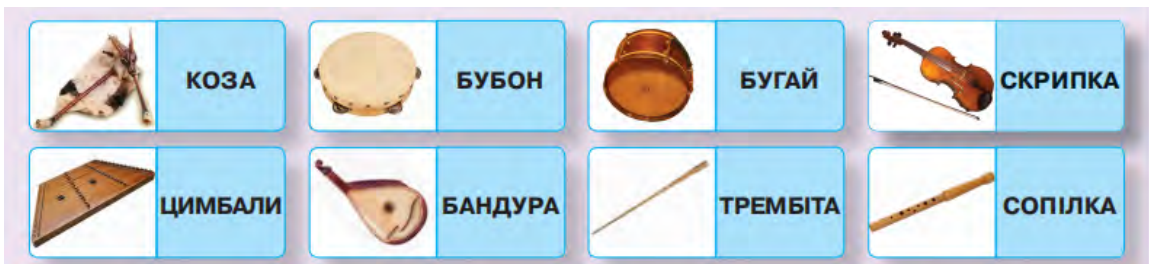
Гейміфікація. Принципи застосування ігрових технологій розкрито нами детально у методичних посібниках для початкових класів, де гра належить до провідних видів діяльності дітей. Ігрові методи, прийоми, завдання не втрачають актуальності в адаптаційний період навчання у 5–6 класах. Але розважальний аспект поступається місцем дидактичному, хоча обидва залишаються важливими. Новий суттєвий акцент ставимо у цій частині методики на залученні дітей до самостійного створення ігор, організації ігрової діяльності в середовищі однолітків (конкурси, ярмарки, флеш-моби, челенджі та інші активні й інтерактивні формати).

ПРИКЛАДИ ІГРОВИХ ЗАВДАНЬ З РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВА.

5 клас

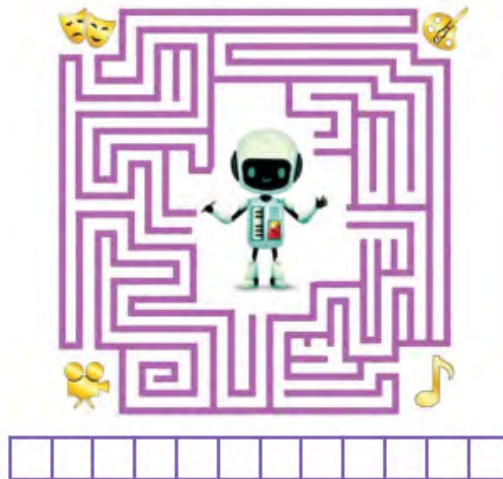
- Поширена музично-дидактична гра «Оркестр» і «Диригент». Під маршову музику учні по черзі диригують уявним або реальним дитячим оркестром, показують, як треба виконувати музику (темп, динаміка, характер тощо), коли вступати солістам, окремим партіям.
- Гра-пантоміма «Відгадай персонажа». Перетворись на міма і зімпровізуй німу сценку, зміст якої треба розшифрувати глядачам.
- Проведіть конкурс «Загадковий танець».
- Організуйте шкільний конкурс на кращого барабанщика чи барабанщицю. Придумайте призи переможцям.
- Придумайте разом із однокласниками та однокласницями гру «Музичне доміно», присвячену музичним інструментам зі складу оркестру народного або інших – симфонічного, духового, естрадного (картонні картки або комп'ютерний варіант)

Приклади кросвордів, ребусів та інших ігрових завдань із робочого зошита-альбому для 5 класу.

- Допоможи роботу Мед-Арту пройти лабіринтом і визначити наймолодшу музу.

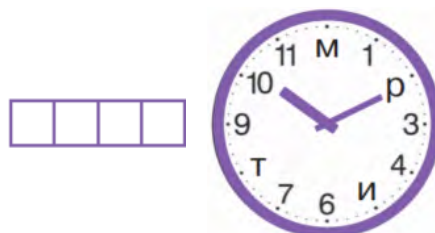
- Розгадай ребус і напиши слово, яке означає фрагмент орнаменту.

- Розгадай ребуси, у яких заховалися музичні слова.

- Рухаючись по літерах за стрілкою годинника, прочитай і запиши елемент музичної мови, найважливіший у творах для духовного оркестру.

**Приклади ігрових завдань
із робочого зошита-альбому для 6 класу**

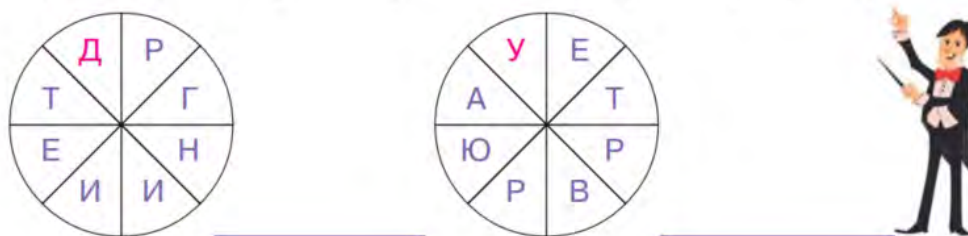
- Склади з літер на малюнку слово, яким характеризують жанр гімну.

- Інтерактивна гра «Оживи скульптуру». Пофантазуй і озвуч діалог хлопчика (х) і дівчинки (д) про черепаху.
- Відгадай ребус і запиши назву хору, що виконує музику за допомогою цифрових технологій.

- Запиши пари протилежно розміщених літер (починай із кольорової і, рухаючись за годинниковою стрілкою, розшифруй слова, що означають: а) людину, яка керує оркестром; б) вступну частину до оперної вистави, яку виконує оркестр.

- Вибери атрибути жіночого і чоловічого костюмів, які входять до бального церемоніалу. Познач.

- Закресли однакові знаки та дізнайся жанр українського анімаційного фільму «Мавка. Лісова пісня».

Мистецька грамотність. Під час навчання в адаптаційний період учні мають пригадати знання з музичної грамоти, які вони здобули у початкових класах, узагальнити, розширити й поглибити їх.

До ядра музичних знань у 5 класі належать елементи мови музики: мелодія, динаміка, темп, тривалості нот і пауз, штрихи (легато, стакато, нот-легато), розміри, нотопис. Наприклад, учні вивчають

значення поняття октава, повторюючи уміння записувати ноти першої октави у 1 чверті (зокрема в грі зі словами, у яких «сховалися» ноти: дорога, помідор, лялька, фара тощо) і у процесі ознайомлення із записом нот другої октави.

$\frac{2}{4} = \frac{2}{4} = \text{ноти}$ $\frac{3}{4} = \frac{3}{4} = \text{ноти}$ $\frac{4}{4} = \frac{4}{4} = \text{ноти}$

Схеми диригування

$\frac{2}{4}$ (схема 1) $\frac{3}{4}$ (схема 2) $\frac{4}{4}$ (схема 3)

Пунктирний ритм

$\frac{3}{4}$ (нотна запис)

1   2   3

(нотні приклади)

<i>піаніссімо</i>	<i>піано</i>	<i>мецо-піано</i>	<i>мецо-форте</i>	<i>форте</i>	<i>фортіссімо</i>
<i>p</i>	<i>p</i>	<i>mp</i>	<i>mf</i>	<i>f</i>	<i>ff</i>
дуже тихо	тихо	помірно тихо	помірно голосно	голосно	дуже голосно

При сприйманні хорової музики і під час хорового співу важливо, щоб діти усвідомлювали принципи розташування хористів і хористок на сцені, розуміли розподіл чоловічих і жіночих голосів за висотою і тембром. Для цього у робочому зошиті-альбомі пропонується виконати спеціальні завдання с.:18).

- Упиши до схеми-сходинки тембри співочих голосів від найнижчих до найвищих.

контральто   бас

мецо-сопрано

баритон

тенор

сопрано

БАРИТОНИ   БАСИ   ТЕНОРИ

АЛЬТИ   СОПРАНО

ДИРИГЕНТ

Розташування хорових партій на сцені

Аналогічно, тобто за допомогою схеми розташування музикантів-виконавців на сцені, учні опановують явище симфонічного оркестру, з яким вони вже знайомилися у початкових класах, коли вивчали групи й тембри інструментів.

Образотворча грамота репрезентована текстами з основ композиції (зокрема і з прикладами використання у фотомистецтві), світлотіні, кольорознавства (кольорове коло, основні та похідні, теплі і холодні кольори, контрастний і наближений колорит, утворення відтінків кольору способами розбілу, затемнення, додавання до основного інших кольорів), секретами окремих художніх технік.

Набуття знань і вмінь із кольорознавства, світлотіні, композиції доцільно супроводжувати вправами й вільним експериментуванням. Так, перед зображенням об'ємних предметів варто потренуватися у застосування різних способів штрихування (апельсин, м'яч, новорічна кулька). Для навчання основ петриківського розпису, необхідно попередньо навчитися малювати різні елементи (листя, зернятко, колосок, ягідки, квітки, бігунець)

Для опанування театральної грамоти у підручнику значна увага приділена не лише розумінню понять з абетки театру (декорації, костюми, пантоміма, театральна лялька тощо), які учні вже знають з початкових класів, а й сприйманню екстер'єрів та інтер'єрів театральних і циркових споруд з відповідними завданням для закріплення спеціальної термінології (амфітеатр, фойє, ложа-бенуар тощо). У цьому випадку також методично доречні засоби візуалізації: фото, схеми театральної і циркової зали.

Зал цирку (Львів, Україна), схема залу.

До театральної грамоти належить важливий елемент мови сценічних мистецтв – грим (різновид театального макіяжу), який школярі використовують у своїх театралізованих іграх і під час свят з раннього дитинства. Вони вчаться розрізняти такі види гриму, як живописний (намальований на обличчі) та об'ємний (приклеєні штучні вуса, борода). Ось приміром завдання, що стимулює образне мислення, дитячу уяву і фантазію.

- Прокоментуй образи, створені аквагримом (фарба, що легко змивається): людина-павук, фея, пірат, кішка, тигр.

Також до підручника уведено навчальний матеріал для знайомства учнів з мімікою і жестами, для усвідомлення художньої виразності цих елементів мови театру. Розвитку емоційного інтелекту особистості сприятимуть уміння «читати» прояви міміки на обличчі актора, а потім – у виразах обличчя людей навколо. Для цього зазвичай учителі використовують пантоміму, щоб учні передавали й увиразнювали зміст пісень за допомогою рухів, пластичного інтонування. Використовуючи такі традиційні завдання, ми збагатили їх методами й прийоми емодзі – різновиду візуальних елементів креолізованих текстів. Після ознайомлення з низкою виразних смайликів, частину з яких діти залюбки використовують на смартфонах, у своїх електронних повідомленнях, було запропоновано наступні завдання і вправи:

- Визнач за мімікою і жестами, що означають ці повідомлення. Пофантазуй і придумай свій смайлик із виразною мімікою і жестами.

- Робота в парах. Перетворіть два смайлики на театральних персонажів – веселого Арлекіна і сумного П'єро (фломастери).

- Домалюй характерні риси зовнішності казкового персонажа пальчикової ляльки.

Мальвіна   Котигорошко   Снігова Королева

У вільний час учням надається можливість потренуватися і зобразити емоції на власному обличчі перед дзеркалом, потім додати відповідні жести: «подив» – підніми брови, «радість» – лагідно посміхнись, «насолода» – посміхнись і зажмурся, «страх» – розшир очі, «жах» – сильно зажмурся.

У 6 класі мистецька грамотність учнів поліпшується насамперед через розуміння ними особливостей широкої палітри жанрів камерної вокальної та інструментальної, хорової та симфонічної музики.

Систематизовано вони знайомляться з жанрами образотворчого мистецтва, а саме: різновидами портретів (індивідуальний, парний і груповий, диптих, автопортрет), реалістичних і декоративних натюрмортів, пейзажів (гірський, сільський, міський, індустріальний, архітектурний, ведута, марина, фантастичний). Також розширюються уявлення про анімалістику в різних видах мистецтва (живопис, графіка, скульптура, декоративне мистецтво). Практико орієнтовані уроки присвячено жанрам документальної, художньої і комерційної фотографії (фоторепортаж, фударт и фудскейп, фотоарт тощо), на прикладах українських і зарубіжних стрічок подано тлумачення популярних у середовищі дітей і підлітків кіножанрів (історичний, пригодницький і музичний фільми, екранізація, фентезі, екшн), зокрема анімаційних.

Узагальнювальне і систематизувальне значення для опанування мистецької грамоти має рубрика «Мистецька скарбничка», в якій подано тлумачення ключових понять до теми кожного уроку. Характерною ознакою авторської методики є подання споріднених термінів у порівняль-

ній таблиці, що вже багато років упроваджується у навчальний процес як один із визначальних елементів інтегрованого навчання мистецтва. У більшості наших методичних посібників такі словники подано у Додатках або висвітлено в окремих параграфах, зокрема й у посібнику для базової школи¹. Ці таблиці на 2–3 і більше різнокольорові колонки охоплюють широке коло термінів, які діти починають вивчати й розуміти під час навчання у початкових класах (ритм, мотив, штрихи тощо). У 5 класі цей перелік розширюється за рахунок нових понять і шляхом додавання складніших тлумачень стосовно інших видів мистецтва (як приміром у слові «імпровізація» для 4 колонок, видів мистецтва) або у вигляді узагальненого тлумачення поняття для всіх мистецтв (як у слові «гармонія»).

Приклади словникових блоків з підручників для 5–6 класів

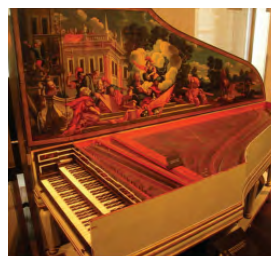
¹ Масол Л.М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання. Метод. посібник. Х., 2015. 178 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309575.pdf>

Єдність мистецької освіти і самоосвіти учнів. У процесі навчання мистецтва потрібно стимулювати мотивацію до пізнання і розуміння мистецтва, заохочувати й підтримувати самостійність мислення і практичну художньо-творчу діяльність, що дає змогу учням/ученицям розмежовувати різні позиції щодо інтерпретації творів мистецтва, аргументувати свої судження і виражати власні ставлення у процесі обговорення, дискусій.

Уведення до змісту підручника плаваючої рубрики «Віртуальна екскурсія» має на меті стимулювати учнів до знайомства з музейними колекціями й експонатами, подорожуючи мережею інтернет. П'ятикласникам запропоновано протягом навчального року завітати на сайти й відвідати наступні заклади:

- Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура, яка відома керамічними виробами дивовижної краси;
- Національний музей українського гончарства в Опішні – столиці українського гончарства);
- Державний музей іграшки;
- Музей книги та друкарства України у Національному Києво-Печерському заповіднику;
- Музей музичних інструментів у Брюсселі для знайомства з «родичами-попередниками» фортепіано клавесином і верджіналом.

- Сайт Національного академічного духового оркестру України для ознайомся з відеозаписами виступів кращих духових оркестрів нашої країни, зокрема зразково-показового оркестру Збройних Сил України.

Щоб розширити рамки уроку, спрямувати пізнавальні інтереси учнів і зробити самостійну пошукову роботу систематичною, нами уведено до кожної теми завдання з медіапошуку.

Тематика індивідуальних і групових мистецьких проєктів також стимулює пізнавальну діяльність учнів. Приміром, при вивченні теми «Цирк» колективний пошук рекомендовано здійснювати в групах, кожна з яких обирає одну з орієнтовних запропонованих тем: «Цирк Шапіто», «Цирк-вар'єте», «Цирк на воді», «Цирк на льоду», «Архітектура цирку», «Циркові професії».

Приклади пошукових завдань з музичного і образотворчого мистецтва.

- Досліди, чому іспанська гітара поширилася в усьому світі, а італійська мандоліна майже вийшла з ужитку, порівняй звучання цих інструментів з українською бандурою, створи лепбук «Музичні інструменти народів світу».

- Спробуй зімпровізувати жартівливий фрагмент пісні Карася з опери «Запорожець за Дунаєм» (речитатив або реп).

- Досліди, які орнаменти використовують у вашій родині, поміркуй, що корисного і приємного вони привносять у повсякденне життя Придумай, де ще можна використати орнамент для прикрашання будинку чи квартири, у якій ти живеш, і спробуй це зробити.

- Фантазуй та експериментуй, створюючи скульптурні композиції з природних (шишки, горіхи, жолуді, гілки тощо) та побутових (коробки, фольга, гудзики тощо) матеріалів.

- Досліди, які українські пісні набули поширення під час воєнного стану.

Вагомим чинником збудження пізнавального інтересу учнів є його емоційне забарвлення. У нашому воєнному сьогодні набуває особливої актуальності арт-терапевтичний вплив мистецтва для запобігання депресії, стресу, зняття тривожності, психологічної підтримки дітей. Важливо навчити їх регулювати й коригувати власний емоційний стан за допомогою музики, хореографічних і пластичних етюдів-імпровізацій, через художньо-творчу практику. Доцільно залучати значущі в цьому ракурсі мистецькі твори для сприйняття, що викликають позитивні емоції, світлі почуття, оптимізм і спонукають жити в гармонії з довкіллям. Також доречно виконувати відповідні вправи і завдання.

- Організуй дискусію на тему «Танець очима медиків», аргументуй власну позицію про користь танцю для здоров'я.

- Досліди, як певні тембри в музиці й різні кольори в живописі впливають на твоє емоційне відчуття, настрої. Підсумуй, які емоції вони викликають. Добери кольори для підвищення власної фізичної активності та для емоційного розвантаження.

- Експериментуючи з колоритом, намагайся передати у безпредметних композиціях свої настрої: радість, сум, тривогу, спокій. Як впливає колорит на твій емоційний стан?

- Поцікався, що таке «інтерактивний живопис», рухомими «Магнітними варіаціями художниці Альони Науменко і створи я власні «Кольорові варіації» (з картону) для релаксації, зокрема під музику.

Привертаємо увагу до методів, що збагачують методіку викладання мистецтва і водночас сприяють міжгалузевій інтеграції:

- Досліди, які квіти зазвичай зображують у розписах українські художники та художниці. Дізнайся про них більше під час вивчення курсу «Природничі науки». Створи мінікаталог «Квіти Петриківки», пофантазуй і запропонуй ідеї (ескізи) осучаснення середовища школи елементами петриківського або самчиківського розписів.

Для залучення учнів до планування і регулювання мистецькою самоосвітою на аркушах робочого зошита-альбому нами розміщено наприкінці кожного уроку мінісхему для самооцінювання учнями власних результатів¹, а на останній сторінці «Лист самооцінювання»².

¹ Масол Л.М., Власова В.Г. Мистецтво. Робочий зошит-альбом. 6 клас. К.: ВД «Освіта», 2023, 56 с.

² Масол Л.М. Мистецтво. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: ВД «Освіта», 2023. С. 63. <https://www.yakistosviti.com.ua/uk/Mistetstvo-2021#calameo-2>

Схема самооцінки (в балах і за рівнями)
Самооцінювання результатів навчання з курсу «Мистецтво» (підсумкове)

Оцінка за рівнями досягнення результатів	Початковий	Середній	Достатній	Високий
Оцінка в балах	1–2–3	4–5–6	7–8–9	10–11–12
Словесна (вербальна) оцінка	Здебільшого не виявляю результатів, потребую допомоги	Маю труднощі, досягаю результатів з допомогою педагога	демонструю помітний прогрес, виявляю самостійність	маю значні успіхи, виявляю ініціативність, творчість
1. Пізнаю і розумію мову різних видів мистецтва: – музичного – образотворчого – театрального – екранного				
Здійснюю практичну мистецьку діяльність: – музичну – образотворчу – театральну				
Висловлюю своє ставлення до мистецтва: – музичного – образотворчого – театрального – екранного				
Використовую інформаційне середовище у власній творчості і художній комунікації: – тексти, – ілюстрації, – аудіо-матеріали, – відео				
Загальна (інтегрована) оцінка				

Прикметною ознакою сучасного уроку в Новій українській школі стає його націленість на розвиток наскрізних «м'яких» або «гнучких» навичок (soft skills): уміння працювати з інформацією, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, висловлювати припущення і робити висновки, розв'язувати проблеми, працювати в команді, приймати рішення, ефективно спілкуватися, виявляти ініціативність і генерувати нові ідеї тощо. Втілюючи у методику навчання розроблені принципи, учитель має можливість досягти цієї мети.

Узагальнюючи, зазначимо, що впровадження нової модельної програми інтегрованого курсу «Мистецтво» у 5 класах закладів загальної середньої освіти в контексті вимог Нової української школи зумовило необхідність розробки методики навчання, яка б враховувала принципи компаративності, варіативності, гейміфікації, мистецької грамотності, єдності освіти й самоосвіти. Саме на

цих приципах побудовано модернізований підручник «Мистецтво» і Робочий-зошит-альбом для 5 класу, які спрямовують навчальний процес на ефективний розвиток усіх основних компонентів компетентності учнів – пізнавального, діяльнісного і ціннісного, а також забезпечує виконання інших завдань, визначених у модельній навчальній програмі й досягнення освітніх результатів відповідно до вимог Державного стандарту.

Подальшого дослідження потребує проблема оцінювання освітніх результатів учнів, зокрема розробка інструментарію діагностування вчителем показників предметних і ключових компетентностей та їх адекватного і коректного відображення у Свідоцтві оцінювання досягнень. Також до недостатньо досліджених питань відносимо наукове обґрунтування специфіки кадрового забезпечення викладання інтегрованого курсу з мистецтва, зокрема командну взаємодію вчителів різного мистецького фаху (педагогів-музикантів і педагогів-художників, які працюють у парі) під час відносно автономного викладання домінантних компонентів інтегрованого курсу – музичного й образотворчого.

11. ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ЗДОРОВ'Я, ДОБРОБУТ І БЕЗПЕКА» У 5–6 КЛАСАХ

Гущина Наталія Іванівна

кандидат педагогічних наук

Василяшко Ірина Павлівна

В умовах воєнного стану змінилися акценти національної реформи шкільної системи освіти «Нова українська школа», зокрема, це стосується переосмислення впливу на формування особистості соціальної та здоров'язбережувальної галузі освіти. Насамперед в інтегрованому курсі «Безпека, здоров'я та добробут» життя та здоров'я розглядаються через призму безпеки як базової потреби та цінності.

Рекомендації розроблені для вчителів, які викладають інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» в 6 класі за модельною навчальною програмою «Здоров'я, безпека та добробут». 5–6 класи (інтегрований курс) авторів Н. Гущина, І. Василяшко відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти. Зазначена МНП є складником комплексу модельних навчальних програм створених співробітниками Інституту педагогіки НАПН України та провідними фахівцями предметних галузей.

Метою інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» як складника соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі є розвиток особистості, яка здатна до самоусвідомлення, гармонійної соціальної й міжособистісної взаємодії, спрямованої на збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, дбає про безпеку, виявляє підприємливість та професійну зорієнтованість для забезпечення власного і суспільного добробуту. Для реалізації означеної мети МНП виокремлені такі завдання інтегрованого курсу:

- виховання дбайливого та усвідомленого ставлення до особистого здоров'я, безпеки, добробуту, ціннісного ставлення до здорового способу життя;
- формування уміння визначати альтернативи і ризики, прогнозувати наслідки, ухвалювати рішення з користю для власної безпеки та безпеки інших осіб, здоров'я і добробуту;
- розвиток уміння вчитися, потреби самопізнання як засобу підвищення рівня добробуту і збереження здоров'я;
- сприяння індивідуальному розвитку підприємливих якостей та поведінки свідомого споживача.

МНП побудована лінійно-концентрично. Зміст інтегрованого курсу структурований так, щоб зберегти наступність і послідовність вивчення тем, понять від початкової школи протягом 5–6 класів та врахувати міжпредметні (з іншими предметами соціальної та здоров'язбережувальної галузі), міжгалузеві зв'язки (з природничою, громадянською та історичною, мовно-літературною, математичною, інформатичною, технологічною галузями). Концентричність реалізується через міжтематичну інтеграцію змісту та концентричне вивчення змістових ліній. Такий підхід забезпечуватиме поступове нарощування складності матеріалу, його актуалізацію, повторення, закріплення, що сприятиме формуванню комплексу ключових компетентностей, які визначені Державним стандартом базової середньої освіти. Зміст програми узгоджено зі змістом МНП інших освітніх галузей. Тому вчителі можуть розробляти інтегровані уроки, що уможливить розвиток у учнівства ключових компетентностей і наскрізних умінь та формування цілісної картини світу.

З метою реалізації МНП, якісної організації освітнього процесу в 6 класі з урахуванням змішаного/дистанційного навчання під час воєнного стану авторським колективом (Гущина Н.І., Василяшко І.П., за редакцією Бойченко Т.Є.) створено навчально-методичні ресурси:

Підручник містить 18 параграфів. Кожний параграф має три основні складові: початок як стартове завдання та мотивація; основна – формування, закріплення, узагальнення нових знань/умінь/навичок. Зміст структуровано за підтемами, знання не подаються в готовому вигляді, а здобуваються через аналіз інформації, дослідження, проєктну діяльність, функціональне читання, компетентнісні завдання, моделювання ситуацій; прикінцевий для визначення ключових ідей теми та рефлексії. Методичний апарат підручника є конструктором, який дозволяє реалізувати всі основні етапи уроку від актуалізації та мотивації до корекційно-рефлексивного. Це мінімізує час учителя на підготовку до уроку та звільняє час для творчості. На основі рубрик та завдань, що подані у параграфі, можна легко сконструювати не тільки будь-який етап уроку, а й розробити інтегровані уроки, STEM-заняття у тісній співпраці з педагогами інших предметів та батьками. Підручник сприяє задоволенню потреби всіх учасників освітнього процесу: для учнів є цікавою й ефективною навчальною книгою; для вчителів це основа для побудови власної методичної системи; для батьків стане зрозумілим порадиником у наданні допомоги своїм дітям у навчанні та становленні особистості.

Тематично-календарне планування, в якому розподіл годин є орієнтовним. За необхідності й виходячи з наявних умов навчально-методичного, матеріально-технічного забезпечення та потреб здобувачів освіти, учитель може самостійно змінювати обсяг годин, відведених програмою на вивчення окремого розділу, у тому числі змінювати порядок вивчення розділів і тем. Учитель може пропонувати власну тематику для обговорення, бесід, досліджень, проєктів, акцій, практичних і творчих завдань, зокрема й тих, що підлягають обов'язковому оцінюванню.

Цифровий додаток з медіатекою, корисними посиланнями, інтерактивними вправами, робочими аркушами для самостійної роботи учнів і учениць та методичними матеріалами для вчителя і батьків: <http://inform1.yakistosviti.com.ua/zdorovia-dobrobut-bezpeka/6-klas>.

Відповідно до змісту МНП методичні ресурси структуровані за змістовими розділами: Вступ, Вчусь вчитися, Моя безпека, Моє здоров'я, Мій добробут, Я серед людей. У кожній змістовій лінії виділені основні теми, які уточнюються підтемами. Сприйняття та вивчення навчальних матеріалів шестикласниками відбувається через призму особистісного виміру від внутрішнього «Я» до гармонійної та безпечної взаємодії з навколишнім світом, побудови взаємин у спільноті та суспільстві у цілому. Кожен учитель може змінювати, з огляду на власний досвід, послідовність вивчення розділів і тем у їх межах, обсяг, глибину й науковість їх розкриття, організацію освітньої діяльності, зважаючи на місцеві особливості, пізнавальні інтереси і психолого-вікові особливості здобувачів освіти. Війна в Україні вимагає суттєвого розширення питань, пов'язаних з небезпеками воєнного характеру. Тому автори внесли відповідні зміни до МНП та рекомендують вивчати розділ «Безпека» на початку року. При плануванні роботи не варто чекати офіційних доповнень до Державних стандартів базової середньої освіти у соціальній та здоров'язбережувальній галузі й змін у модульних навчальних програмах. Ці питання необхідно враховувати при написанні навчальної програми освітнього закладу. Особливу увагу необхідно приділити базовим темам, що пов'язані з ризиками воєнного характеру та їх наслідками, наприклад: поведінки з вибухонебезпечними предметами, правилами евакуації, поведінки під час повітряної тривоги, харчування у регіонах з утрудненим забезпеченням продуктами, якісною питною водою тощо. Певні акценти потрібно зробити розглядаючи тему впливу екологічних умов на здоров'я, добробут, розширити розгляд питань пов'язаних з соціальною, психологічною сферами життя, здоров'я та добробуту.

За компетентнісного навчання урок «Здоров'я, безпека та добробут» рекомендуємо розпочинати з проблемного питання або актуальної ситуації. На початку кожного параграфу подана певна ситуація та коло запитань для обговорення і надалі пропонується визначити шляхи її вирішення (фото 1). Проте бажано використовувати ту проблематику, яка хвилює учнівство на час проведення заняття.

Фото 1. Приклади проблемної ситуації в § 11 для стартового завдання

§ 11. Харчування та здоров'я

Гнучкість мислення як складник математичного мислення виявляється в умінні змінювати способи розв'язання завдання, виходити за межі звичного способу дії, знаходити нові варіанти розв'язання проблем при зміні заданих умов. Інша якість математичного мислення – активність. Вона характеризується бажанням обов'язково розв'язати поставлену проблему, вивчити різні підходи до її вирішення, досліджувати різні варіанти постановки цієї проблеми залежно від зміни умов, планувати алгоритм дій для її досягнення. Активність мислення в учнівства проявляється також у бажанні розглянути різні способи розв'язання однієї і тієї ж задачі. На уроках пропонуємо використовувати статистичні методи, що також розвиває математичну компетентність. Наприклад, спочатку ознайомлюються із загальною інформацією про соціально небезпечну хворобу туберкульоз, процеси інфікування, аналізують офіційні дані, а потім результати представляють у вигляді діаграм.

Інформаційно-комунікаційна компетентність на уроках «Здоров'я, безпека та добробут» формується наскрізно. При виконанні запропонованих компетентнісних завдань здобувачі освіти використовують цифрові технології для активної участі в суспільному житті, наприклад, беруть участь у всеукраїнському опитуванні, додають свої ідеї добрих справ на спільний інтернет-ресурс, узагальнюють чи логічно організують інформацію щодо безпеки, здоров'я при виборі засобів гігієни, при плануванні заходів, створення кейса вправ для розвитку здібностей, разом з батьками підбирають вправи для укріплення здоров'я, рецепти для здорового харчування. Такі завдання сприятимуть формуванню ціннісного ставлення до цифрових технологій, розуміння необхідності дотримання безпечного, відповідального та етичного спілкування в інформаційних мережах; усвідомлення переваг і загроз використання інформаційно-комунікаційних технологій і соціальних мереж, розуміння проблем і наслідків комп'ютерної залежності.

Для наскрізного формування підприємливості та фінансової грамотності на уроках «Здоров'я, безпека та добробут» учні та учениці вчать прогнозувати та оцінювати ризики прийняття рішень та критично мислити, визначають власні слабкі і сильні сторони для проєктування майбутньої професійної діяльності і власного добробуту, вчать визначати власні потреби, ставити мету і досягати її, прогнозувати та оцінювати ризики прийняття рішень при створенні власного сімейного соціального підприємства. У процесі діяльності шестикласники усвідомлюють важливість володіння інструментами планування і контролю доходів, витрат для майбутнього добробуту розуміння важливості ощадливості й раціонального використання коштів.

Компетентнісний підхід передбачає викладання теми через створення проблемних ситуацій, розв'язання практико-орієнтованих завдань, що своєю чергою дають змогу учнівству проводити аналіз та синтез інформації, оцінювати її та створювати новий продукт, формуючи ціннісне ставлення до здоров'я та безпеки.

Фото 2. Приклади завдань, які даються на різних етапах вивчення теми

- Чим відрізняється соціальна реклама від комерційної?
- Як протидіяти впливу реклами?
- Які види реклами тобі відомі? Наведи приклади різних видів реклами, які трапляються тобі у ЗМІ, відеоблогах, соціальних мережах. Чи вважаєш ти, що необхідно заборонити якісь види реклами?
- За наведеними висловами визнач неправдиву інформацію в рекламі.
Вживання шоколаду робить людину щасливою.
Справжнє молоко перемагає зло.
Куріння допомагає заспокоїтися.
Семки (насіння соняшника) зближують друзів.
На зекономлені від купівлі сигарет гроші можна придбати щось корисне.

Досліди рекламу, яку ти зустрічаєш в інтернеті. Порахуй кількість соціальної, комерційної, політичної та особистої реклами. Зроби висновок, який вид реклами переважає і чому. Обери один приклад та проаналізуй. Зроби висновок, чи допомагає такий аналіз критично ставитися до рекламованих продуктів. Результати дослідження занотуй у .

Результати дослідження «Увага — реклама!»

Кількість реклами за видами: _____

Висновок: _____

Аналіз прикладу реклами

Показник	Характеристика
Назва реклами	
Вид реклами	
На кого розрахована	
Використані методи	
Як вплинула на тебе	

Висновок: _____

1. Знайдіть та проаналізуйте приклади реклами, метою якої є спонукання громадян України розмовляти державною мовою. До якого виду вона належить і на розв'язання яких суспільних проблем щодо безпеки та добробуту спрямована? Яка з них сподобалася вам найбільше? Чому?
2. Розробіть проєкт реклами про корисну справу. Продумайте наступні питання: вид реклами, на кого розрахована, використані методи, де варто розмістити, щоб про неї дізналося та долучилося якомога більше людей.

Представлені вправи (фото 2) реалізують системний підхід різнорівневих завдань за таксономією Б. Блума і спрямовані на розвиток навичок критичного та системного мислення, формують ключові компетентності комплексно, як от математичну, екологічну, громадянську, соціальну, мовну та інноваційність.

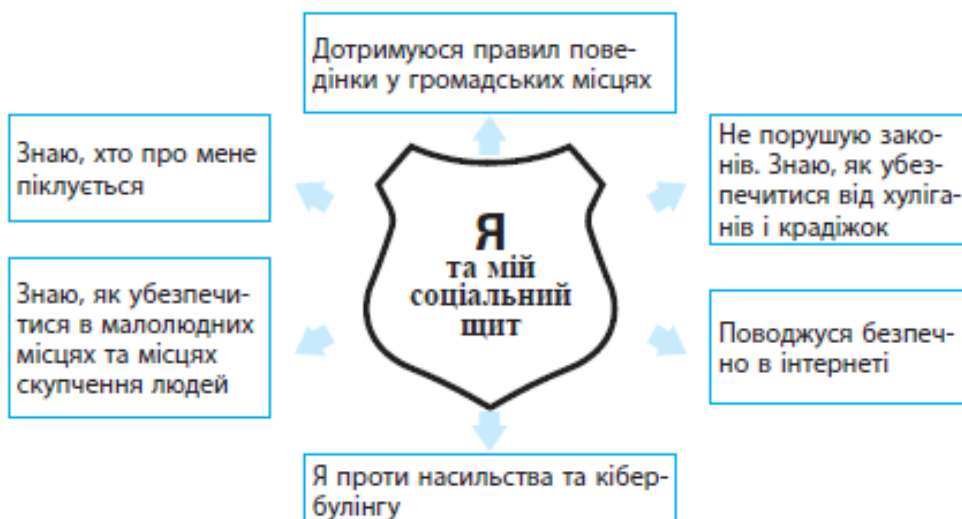
Комфортне сприйняття сторінок підручника для шестикласників і шестикласниць досягається завдяки невеликим текстам різних рубрик з опорою на візуалізовану інформацію у вигляді схем, діаграм, малюнків, моделювання ситуацій. А також подачі матеріалу в діалоговій формі у коміксах та консультацій з фахівцями різних професій. Враховуючи, що сучасне покоління – це переважно візуали, у підручнику інформація подається через таблиці, плакати, витяги з сайтів. Кожний блок інформації у різних форматах супроводжується запитаннями та практичними завданнями для розвитку умінь компетентності вільного володіння державною мовою, формування навичок функціонального читання, здатності критично осмислювати значущу інформацію, робити висновки щодо причинно-наслідкових зв'язків між критеріями та життєвими ситуаціями, оцінювати правдивість інформації та обґрунтованість висновків. Простір кожного параграфа розширюється завдяки тому, що матеріал подається не тільки через друкований формат, але і через відеоформати, інтерактивні вправи. Досвід дванадцятирічних дітей ще невеликий і тому такий підхід дозволяє краще зануритися у тему, явища і процеси, а багато разові вправління при виконанні вправ сприяють розвитку необхідних навичок.

Застосовувати на практиці набуті вміння та навички, розвивати компетентності учнівство зможе виконуючи навчальні дослідження і проєкти індивідуально, в групі або в команді. Така діяльність збагачуватиме їх досвід у спілкуванні, сприятиме встановленню нових знайомств, допоможе усвідомити свої можливості й прагнення щодо майбутньої професії. Робота в команді сприятиме розвитку навичок співпраці, спілкування, самоорганізації, сили волі, адекватної самооцінки тощо.

Моделювання, проєктна діяльність, інтеграція змістових ліній, системне застосування дослідницьких методик навчання, закладені на рівні програми, у змісті підручника і сприяють реалізації STEM-підходів. Цього року шестикласники збудують «Щит безпеки» (фото 3). Це низка проєктів та досліджень у кожному розділі підручника, які зібрані у портфоліо, де відстежуються зміни бажань та потреб, набуття навичок і досвіду, саморозвиток і досягнення. Проєкт може стати міжпредметним через інтеграцію, синхронізацію тем програм із різних предметів та реалізовуватися з іншими вчителями.

Фото 3. Приклади завдань до проєкту «Щит безпеки»

Розглянь схему. Наведи приклади практичної користі кожного із правил.

ЧЕК-ЛИСТ «МОЯ БЕЗПЕЧНА ОСЕЛЯ»

- 1. Знаю, як поводити себе, коли перебуваю вдома наодинці
- 2. Дотримуюся правил безпечного користування електричними приладами
- 3. Не залишаю ввімкненими електроприлади, якими не користуюся
- 4. Розумію, що без дозволу батьків чи близьких не можна брати ліки і предмети побутової хімії
- 5. Умію розігріти собі їжу
- 6. Знаю види небезпек, які можуть стати причиною пожежі
- 7. Можу оцінити ситуацію і власні можливості, якщо станеться пожежа
- 8. Знаю, до кого можна звернутися по допомогу в разі аварійної ситуації
- 9. Знаю, що потрібно робити, щоб убезпечити оселю під час сильної грози чи буревію
- 10. Знаю правила користування інструментами (ножиці, молоток, пасатижі)
- 11. Знаю, як перекрити в оселі газ, якщо відчую його запах у приміщенні
- 12. Знаю, як перерити водогін, якщо протікає кран
- 13. Учуся приймати рішення щодо дій під час пожежі
- 14. Умію повідомляти про небезпеку службу захисту населення

На кожному уроці «Здоров'я, безпека та добробут» учні/учениці формують нові навички, життєві компетенції, отримують поради щодо їх розвитку. Вироблення будь-яких навичок — це довготривалий процес. Тому бажано, щоб учитель ЗБД, співпрацював з іншими вчителями-предметниками, а учні/учениці мали можливість відпрацьовувати навички і правила під час виконання вправ на інших уроках. Наприклад, співпраця з учителями з питань розвитку навичок тайм-менеджменту будуть сприяти успішному навчанню шестикласників на різних предметах. Учителю буде легше пояснювати матеріал, спираючись на результати досліджень, які учні та учениці проведуть на інших предметах. Щоб правила тайм-менеджменту «працювали» необхідно приділяти час цьому питанню іншим учителям-предметникам, використовуючи різні методичні прийоми за порадою вчителя предмета «Здоров'я, безпека та добробут».

Не всі завдання можна виконати в межах класу. Ми за розширення освітнього середовища та проведення занять на повітрі, у різних установах. Партнерству, співпраці також треба вчитися. Тому пропонуємо не нехтувати завданнями для спільного виконання з дорослими рубрики «Завдання в кінці параграфа». Такі завдання сприятимуть підвищенню дорадчої ролі батьків і опікунів, розвитку відкритості та зворотного зв'язку між школою та родиною, підвищенню рівня здоров'язбезпечувальної компетентності членів сім'ї, переконанню щодо сучасності та якості системи освіти з інтегрованого курсу, підвищенню значимості громади в управлінні життям суспільства з питань здоров'я, безпеки та добробуту.

Оцінювання. Закладам освіти при розробці системи оцінювання рекомендовано орієнтуватися на наказ МОН від 1 квітня 2022 р. № 289 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6-х класів, які здобувають освіту відповідно до нового Держстандарту базової середньої освіти».

Основними видами оцінювання результатів навчання здобувачів освіти, що проводяться закладом, є формувальне, поточне та підсумкове: тематичне, семестрове, річне. За вибором закладу оцінювання може здійснюватися за системою оцінювання, визначеною законодавством або за

власною шкалою. За умови використання власної шкали заклад має визначити правила переведення загальної оцінки результатів навчання семестрового та річного оцінювання до системи, визначеної законодавством, для виставлення у Свідоцтві досягнень. Семестрове та підсумкове (річне) оцінювання результатів навчання здійснюють за 12-бальною системою (шкалою), а його результати позначають цифрами від 1 до 12. Також рекомендуємо визначати досягнення шестикласників з предмета у рівнях (Високий, Достатній, Середній, Початковий) або визначити власну шкалу оцінювання. Підсумкове оцінювання здійснюється за визначеними критеріями в Державного стандарту базової середньої освіти, а саме:

- дотримується здорового способу життя, піклується про здоров'я;
- приймає рішення для безпеки;
- виявляє підприємливість та поводить етично для здоров'я, безпеки і добробуту;
- проводить рефлексію власної діяльності та поведінки.

Заклад освіти може визначити власні критерії на основі запропонованих у методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів або у Державному стандарті базової середньої освіти, а саме:

учень:

- турбується про особисте здоров'я та безпеку, уникає факторів ризику, реагує на фактори й діяльність, що становить загрозу для власного і суспільного життя, здоров'я, добробуту;
- визначає альтернативи, прогнозує наслідки, приймає рішення для власної безпеки та безпеки інших осіб, здоров'я і добробуту;
- усвідомлює цінність та дотримується здорового способу життя, аналізує та оцінює наслідки й ризику для здоров'я і суспільства;
- виявляє підприємливість та поводить етично для поліпшення здоров'я, безпеки і добробуту власного та інших осіб.

Отже, під час проведення уроку «Здоров'я, безпека та добробут» пропонуємо цілу палітру ідей для вдосконалення навчального процесу:

- здійснюйте творчий підхід до структурування уроку, перетворюючи його на справжнє пригодницьке дослідження, створіть атмосферу цікавості для кожного, зважайте, що діти сучасного покоління мають зовсім інший стиль навчання, тому дуже важливо враховувати особливості кожного окремо і шукати індивідуальний підхід;
- запропонуйте стимулювання самостійної роботи, підкреслюючи важливість власних думок і відкриттів, розглядайте помилки як цінний досвід, який допомагає зростати;
- упроваджуйте завдання, що виходять за межі традиційних знань, відпрацюйте всі етапи розумового аналізу відповідно до таксономії Блума, стимулюючи учнів розвивати увагу, пам'ять та креативність;
- під час активних перерв упроваджуйте різноманітні фізичні вправи для зміцнення тіла та культури розумової праці;
- створюйте обстановку, де кожен учень, незалежно від рівня підготовки, може проявити ініціативу та творчу самостійність;
- аналізуйте результати уроку не лише з точки зору засвоєних знань, а й з огляду на емоції та враження, відкрито обговорюйте, що сподобалося та можливості для подальшого вдосконалення;
- давайте конкретні поради та рекомендації щодо оптимального способу виконання домашнього завдання, допомагаючи вихованцям долати труднощі та досягати найкращих результатів.

Для опанування педагогічними працівниками особливостей організації освітнього процесу за модульною навчальною програмою «Здоров'я, безпека та добробут». 5–6 класи (інтегрований курс) авторів Гущина Н., Василяшко І. організовано навчальний курс від Інституту педагогіки НАПН України за програмою підвищення кваліфікації «Здоров'я, безпека та добробут» у НУШ: інноваційні підходи» (<http://teachnew.yakistosviti.com.ua/?redirect=0>)

12. АДАПТИВНЕ ТЕСТУВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ GOOGLE FORMS: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Радкевич Олександр Петрович

доктор педагогічних наук, старший дослідник

12.1. АДАПТИВНЕ ТЕСТУВАННЯ: СУТЬ, РОЗРОБЛЕННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Адаптивне тестування належить до комп'ютерно-орієнтованого методу оцінювання результатів навчання, що підлаштовується під здатності кожного конкретного здобувача освіти в процесі тестування. Ця технологія створює персоналізовані варіанти тесту на основі відповідей здобувача освіти на попередні запитання, дозволяючи оцінювати знання та навички більш точно, ніж традиційні методи. Адаптивне тестування має багато переваг. Наприклад, воно дає змогу здобувачам освіти відчувати виклик, але не перевантажуватися, оскільки рівень складності кожного наступного запитання відповідає поточному рівню їхніх знань. Це може зробити процес оцінювання менш стресовим і збільшити мотивацію до оволодіння новими знаннями.

ВИДИ АДАПТИВНОГО ТЕСТУВАННЯ

- лінійне адаптивне тестування. Цей вид адаптивного тестування являє собою послідовність запитань, що змінюються залежно від відповідей на попередні запитання. Зазвичай адаптивний тест починається запитанням середнього рівня складності¹. Він називається «лінійним», оскільки запитання вибираються безпосередньо перед самим тестуванням та подаються у певному порядку. До переваг лінійного адаптивного тестування віднесено: ефективність вимірювання рівня знань здобувача освіти, оскільки запитання адаптуються до наявних знань; тести часто коротші за часом, але при цьому зберігають високий рівень точності. Недоліками лінійного адаптивного тестування є: необхідність наявності великої бази запитань, щоб забезпечити вірогідність тесту (на 10 запитань тесту вчителю необхідно розробити 30 запитань та 1 початкове середнього рівня, тобто, по 10 запитань для кожного рівня складності); учні не мають можливості повернутися до попередніх запитань;
- комп'ютерне адаптивне тестування є складною системою вибору запитань на основі попередніх відповідей здобувачів освіти. Тобто комп'ютер на основі внутрішніх алгоритмів роботи визначає, яке запитання має бути надано здобувачу наступним². По-іншому тест адаптується до результатів навчання здобувача освіти, підвищуючи рівень складності запитань при правильних відповідях і знижуючи його при помилкових. Переваги: дає змогу швидше та точніше оцінити результати здобувачів освіти, оскільки тестування фокусується на запитаннях, які відповідають рівню знань; здобувачі освіти відчують менше стресу і у них більше мотивацій для продовження тесту, адже відсоток правильних відповідей у тесті вищий; запитання зазвичай обираються так, щоб максимально ефективно оцінити здібності здобувача освіти, що зменшує час, необхідний для завершення тесту. Недоліки: передбачає залучення значних зусиль та ресурсів, оскільки необхідно

¹ Baraud Y., Huet S., & Laurent B. Adaptive tests of linear hypotheses by model selection. *The Annals of Statistics*. 2003. № 31(1). PP. 225–251.

² Ляшенко, О.І. Оцінювання навчальних досягнень учнів за допомогою адаптивного тестування. *Освіта для миру= Edukacja dla pokoju*. 2019. № 1. С. 178–189.

розробити велику кількість запитань для різних рівнів складності та алгоритми, що визначатимуть, які запитання надати на основі відповідей здобувача освіти; для тестування необхідний доступ до комп'ютерів або інших цифрових пристроїв, а також до надійного інтернет-з'єднання; здобувачі освіти не можуть повернутися до попередніх запитань, що може обмежити можливість зворотного зв'язку;

- комбіноване адаптивне тестування поєднує елементи лінійного та комп'ютерного адаптивного тестування. Його суть полягає в блочному розподілі запитань. На кожній стадії тестування, зазвичай, подається невеликий блок запитань, і на основі їх відповідей система визначає, який блок запитань необхідно подати наступним. Такий підхід забезпечує більшу гнучкість у виборі запитань, зменшуючи вимоги до обчислювальної потужності в порівнянні з комп'ютерним адаптивним тестуванням. Таке тестування може забезпечити більш стабільне та точне оцінювання знань і вмій здобувачів освіти, особливо під час коротких тестів. Проте це тестування може бути менш адаптивним, оскільки кожен блок запитань вибирається на основі відповідей на попередній блок, а не на кожне окреме запитання. Переваги: більша гнучкість у відборі запитань, оскільки «блоки» розробляються заздалегідь з урахуванням різних стратегій; кращий контроль наповнення тесту, адже блоки запитань збалансовані за змістом, складністю та іншими характеристиками; більша стабільність і точність оцінювання, у зв'язку із покращеною системою вибору наступного етапу запитань. Недоліки: потребує складного планування і дизайну в порівнянні з традиційними адаптивними тестами; може охоплювати більшу кількість запитань для створення різних блоків; недостатньо гнучке для адаптації до відповідей здобувача освіти в реальному часі, як це відбувається в традиційних адаптивних тестах;

- адаптивне тестування з використанням штучного інтелекту – це сучасний підхід до оцінювання знань та вмій учнів, який використовує алгоритми машинного навчання та інші технології для автоматизації процесу створення тестів й адаптації їх до потреб кожного здобувача освіти. Штучний інтелект використовується для створення нових запитань на основі відповідей на попередні, що забезпечує більшу індивідуалізацію тестування¹. Переваги: створює тест, який відповідає конкретному рівню знань та вмій здобувача освіти, що робить процес тестування точним і справедливим; системи штучного інтелекту автоматично генерують та адаптують запитання, що зменшує кількість затрачених людино-годин й забезпечує швидке та ефективне тестування; штучний інтелект забезпечує швидке оброблення великих масивів даних для виявлення шаблонів і тенденцій у відповідях, що слугує для ідентифікації проблемних сфер знань або вмій здобувачів освіти. Недоліки: результати будуть настільки якісні, наскільки добре підготовлені запитання в тесті; штучний інтелект може допускати помилки, які важко виявити та виправити, особливо якщо його алгоритми є «чорною скринькою»; впровадження систем штучного інтелекту потребує значних ресурсів, що є недоступним для окремих закладів освіти з обмеженим бюджетом; використання штучного інтелекту в освітніх контекстах породжує етичні запитання, такі як приватність інформації, справедливість і прозорість.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТЕСТІВ ТА РОЗРОБЛЕННЯ ПЕРЕЛІКУ ЗАПИТАНЬ

Насамперед тест повинен складатися з великої кількості запитань різного рівня складності, що охоплюють увесь спектр умінь або знань, які оцінюються. Велика кількість запитань необхідна для того, щоб система мала достатню кількість варіантів для вибору наступного запитання, залежно від відповідей учня. Окрім того, кожне запитання повинно бути чітко визначено за рівнем складності². Це потребує попереднього тестування запитань на вибірці учнів для визначення рівня їх

¹ Соменко, Д. В., Трифонова, О. М., & Садовий, М. І. Штучний інтелект та нейромережі в освітньому процесі: переваги та недоліки. актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти. 2023. С. 78.

² Радкевич О. Еволюція електронних засобів внутрішнього контролю та оцінювання якості освіти: від початку до сучасності. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy*. 2023. С. 115–127.

складності, а також для забезпечення того, що вони є валідними й надійними індикаторами знань, які вимірюються.

Важливим аспектом підготовки тестів для адаптивного тестування є також розроблення чітких критеріїв оцінювання. Оскільки адаптивне тестування може призвести до великої варіативності в тестах, які проходять різні учні, важливо мати чіткі критерії для того, щоб відповіді учнів можна було правильно і консистентно оцінювати. Нарешті, створення адаптивного тесту передбачає залучення фахівців із різних галузей, охоплюючи психологів та експертів у сфері обробки даних й машинного навчання. Вони працюють разом, щоб тест не тільки точно вимірював знання і вміння, але й був справедливим і доступним для усіх здобувачів освіти.

Важливим аспектом є розуміння того, що запитання в адаптивному тесті слугують не тільки для вимірювання знань та вмінь учнів, але й для динамічного налаштування процесу тестування. Створення переліку запитань починається з визначення ключових навчальних цілей та компетентностей, які повинні бути оцінені¹. Кожне запитання або завдання повинно бути напряду пов'язано з однією або декількома з цих цілей. Коли цілі визначені, розробники тестів створюють широкий спектр запитань, які відображають різні рівні складності – від простих до складних. Особливу увагу варто приділити створенню запитань, які вимірюють глибинне розуміння та критичне мислення, а не просто запам'ятовування фактів.

Після того, як запитання створені, вони проходять процес попереднього тестування, під час якого оцінюються на предмет їхньої якості та складності. Цей процес передбачає збір даних про відповіді учнів, статистичний аналіз цих даних, а також зворотний зв'язок від учителів та інших експертів. На основі цієї інформації кожному запитанню присвоюється рівень складності. Останнім кроком є уведення запитань в «банк запитань» для адаптивного тестування, де вони застосовуються для оцінювання результатів навчання.

ВИЗНАЧЕННЯ ПАРАМЕТРІВ СКЛАДНОСТІ ЗАПИТАНЬ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Важливим є складник адаптивного тестування, оскільки дає змогу системі динамічно налаштувати тест для кожного індивідуально на основі попередніх відповідей. Наприклад, запитання, яке вимагає простого запам'ятовування фактів, може бути визначено як менш складне, ніж запитання на виявлення критичного мислення або розв'язання складних проблем. Однак параметри складності не визначаються тільки самими запитаннями. Вони також мають бути пов'язані з реальними даними про виконання тесту. Це означає, що потрібно збирати та аналізувати дані про те, як учні відповідають на запитання в реальних умовах тестування. Ці дані охоплюють таку інформацію, як: відсоток учнів, які відповідають правильно на запитання; середній час відповіді на запитання; зворотний зв'язок від учнів та вчителів про відчуття складності запитання.

Зворотний зв'язок від учнів є важливим елементом процесу адаптивного тестування, оскільки він допомагає удосконалювати процес тестування та наповнення самого тесту, забезпечуючи при цьому найкраще розуміння та залучення учнів. Збір, аналіз та оцінювання відгуків від учнів – це складний процес, що потребує систематичного й об'єктивного підходів. По-перше, важливо розробити зрозумілі, консистентні критерії для оцінювання відгуків. Ці критерії мають базуватися на таких параметрах, як повнота відгуку, його релевантність до наповнення тесту, конструктивність та об'єктивність. По-друге, важливо врахувати контекст, у якому надається відгук. Наприклад, учні, які склали тест на високому рівні, можуть мати різний перспективний погляд на тест порівняно з тими, хто склав його на низькому рівні. Контекстуальні фактори, такі як вік учня, його попередній досвід тестування, та загальне відношення до навчання, також можуть впливати на відгуки. Аналіз відгуків від учнів має охоплювати кількісний та якісний аналіз. Кількісний аналіз передбачає оцінку

¹ Schäfer, M., Nadi, S., Eghbali, A., & Tip, F. (2023). Adaptive test generation using a large language model. 2023. arXiv preprint arXiv:2302.06527

загальних тенденцій, таких, як загальний рівень задоволення тестуванням або поширені проблеми, що виникають. Якісний аналіз, з іншого боку, передбачає ґрунтовне занурення в індивідуальні відгуки для пошуку деталізованої інформації про досвід учнів. Важливим аспектом оцінювання є розроблення дієвого плану для вдосконалення процесу тестування на основі отриманої інформації¹. Це передбачає ревізію запитань тесту, зміну інструкцій або формату тесту, а також зміну способу адміністрування тесту.

ПЕРЕГЛЯД І АКТУАЛІЗАЦІЯ ТЕСТУ

Є необхідними процедурами в закладах освіти для забезпечення релевантності та валідності тестів. Цей процес охоплює ряд етапів, що базуються на ретельному аналізі та систематичному підході. Першим етапом є розроблення чіткого розуміння цілей адаптивного тесту. Чи дійсно цілі тесту все ще відповідають потребам учнів і вимогам навчального плану? Якщо ні, то такі цілі тесту потребують перегляду або модифікації. Наступним етапом є аналіз виконання тесту, через відгуки учнів, аналіз даних про продуктивність учнів, а також про успішне завершення тесту. Дані продуктивності учнів демонструють запитання або області тесту, які потребують покращення. Окрема увага при цьому повинна бути приділена диференціації за рівнем складності завдань, їх релевантності до навчального контексту, а також їх відповідності загальним цілям освіти. У цьому контексті важливо враховувати зміни в навчальному плані, нові методики або технології навчання, які можуть впливати на релевантність або валідність тесту. У разі появи нових вимог або викликів, є доцільним зміна наповнення тесту, його структури або формату. Актуальним є планування та виконання змін в адаптивному тесті. Це передбачає внесення змін до змісту або структури тесту, а також оновлення системи оцінювання чи методології тестування.

12.2. GOOGLE FORMS ЯК ІНСТРУМЕНТ АДАПТИВНОГО ТЕСТУВАННЯ

Для проведення адаптивного тестування ефективним є використання системи Google Forms – безкоштовного інструмента створення тестів, який надається в рамках пакета Google Workspace. Цей ресурс забезпечує широкий спектр можливостей для адаптивного тестування в закладах загальної середньої освіти, уможливлючи легке створення та адміністрування тестів, а також оброблення їх результатів². Google Forms простий у використанні, адже завдяки інтуїтивно зрозумілому інтерфейсу вчителі можуть легко створювати тести, а учні – проходити їх. Google Forms має вбудовані аналітичні інструменти, які дають змогу швидко аналізувати результати тестування, охоплюючи автоматичну перевірку відповідей та нарахування балів. У Google Forms також є вбудовані можливості для адаптивного тестування. Наприклад, можна використовувати логіку переходу на основі відповідей, що дає змогу автоматично скеровувати учнів до запитань залежно від їхніх попередніх відповідей³. Окрім того, Google Forms забезпечує безпечність та приватність. Усі дані зберігаються на надійних серверах Google, а доступ до них мають тільки особи, яким надається доступ⁴. Також для уникнення шахрайства під час тестування, можна встановити обмеження на кількість спроб та час виконання тесту.

¹ Noroozi, O., Banihashem, S. K., Biemans, H. J., Smits, M., Vervoort, M. T., & Verbaan, C. L. Design, implementation, and evaluation of an online supported peer feedback module to enhance students' argumentative essay quality. *Education and Information Technologies*. 2023. P. 1–28.

² Miller, M. D., Linn, R. L., & Gronlund, N. E. *Measuring and Assessment in Teaching* (10th ed.) Merrill Prentice Hall, Upper Saddle River. NJ. 2009.

³ Chrysafiadi, K., Troussas, C., & Virvou, M. A framework for creating automated online adaptive tests using multiple-criteria decision analysis. *2018 IEEE international conference on systems, man, and cybernetics (SMC)*. 2018, October. PP. 226–231. IEEE.

⁴ Sclater N., Peasgood A., & Mullan J. Learning analytics in higher education. London: Jisc. 2016. Accessed February, 8(2017). P. 176.

СТВОРЕННЯ АДАПТИВНОГО ТЕСТУ У GOOGLE FORMS ТА ВИБІР ЗАПИТАНЬ

Для цього потрібно підготувати декілька розділів із запитаннями. Кожен розділ має містити запитання, які відповідають певному рівню складності. Можна налаштувати перехід між розділами на основі відповідей учня. Наприклад, якщо учень правильно відповів на запитання в одному розділі, можна перенаправити його до наступного розділу з складними запитаннями. Якщо відповідь неправильна, учня можна перенаправити до розділу з менш складними запитаннями або надати додаткові матеріали для вивчення¹. Google Forms також дає змогу автоматично оцінювати відповіді учнів та надавати зворотний зв'язок. Це може бути корисно для учнів, оскільки вони одразу бачать свої результати. Це також звільняє вчителя від потреби в ручному оцінюванні тестів. Використання Google Forms для адаптивного тестування може зробити процес оцінювання більш персоналізованим та ефективним, оскільки він дає змогу краще враховувати індивідуальні потреби та рівень знань кожного учня. Для цього система пропонує користувачам простий та інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, що має головний робочий екран і панель інструментів, що містить відповідні опції для створення нових тестів і редагування існуючих (Creswell, 2009). Після реєстрації акаунту в мережі Google та переходу на Google Forms учителю відображається сторінка головного екрана, на якій будуть висвітлені всі створені ним тести. Щоб створити новий тест, достатньо натиснути кнопку «Створити форму», розташовану в правому нижньому куті сторінки (рис. 1). Це дає змогу відкрити новий екран з порожньою формою та панеллю інструментів для налаштування її параметрів.

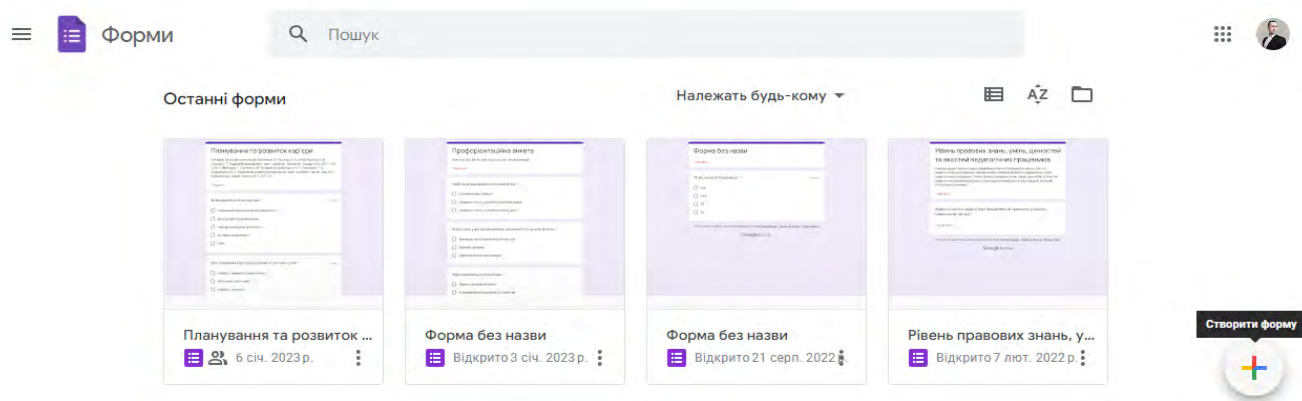

Рис. 1 Створення нового тесту

Спочатку з'являється порожня форма з одним запитанням типу «Багато вибірно». Після цього вводиться текст запитання та потенційні відповіді. За допомогою меню, яке спливає, реалізується вибір типу запитання, учитель може вибрати різні типи питань, які охоплюють: короткі відповіді, абзаци, вибір з кількох варіантів, прапорці, спадний список, лінійна шкала, таблиця з варіантами відповідей, сітка прапорців, дата, час та завантаження файлів. Кожен тип відповіді має свої особливості. Наприклад, тип відповіді «З варіантами відповіді» дає змогу учням вибрати одну відповідь з наданих варіантів, тоді як тип «Прапорці» дає змогу вибрати одну або кілька відповідей. Тип «Шкала» використовується для оцінювання відповіді на певне запитання за заданою шкалою².

Справа від форми знаходиться панель інструментів (рис. 2), яка дає змогу додавати нові запитання, описи, створювати нові розділи та впроваджувати різноманітні види відповідей. Окрім того, є інструменти для впровадження медіа (зображення, відео), а також додавання розділів, які структу-

¹ Almond R.G., Mislavy R.J., Steinberg L.S., Yan D., & Williamson D.M. *Bayesian networks in educational assessment*. 2015. Springer.

² Medina-Díaz M. D. R., & Verdejo-Carrión A. L. (2020). Validity and reliability in student learning evaluation throughout active methodologies. *ALTERIDAD. Revista de Educación*. 2020. № 15(2). PP. 270–284.

рують запитання за рівнями складності¹. Також можна налаштувати параметри форми, охоплюючи її колірну схему, фонове зображення, шрифт та додати логотип. З огляду на це інтерфейс є простим у навігації, незалежно від технічних навичок учителя, дозволяючи виконувати широкий спектр задач від простого створення запитань до деталізованого налаштування візуального оформлення форми.

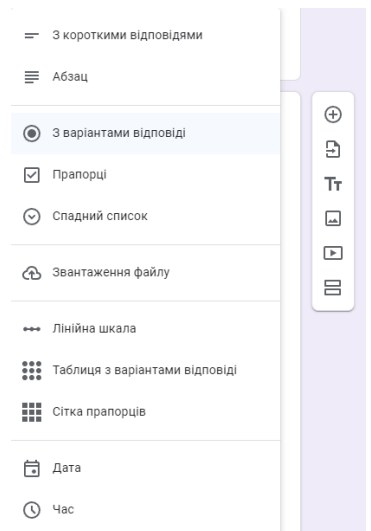
РІВНІ СКЛАДНОСТІ ЗАПИТАНЬ ДЛЯ АДАПТИВНОГО ТЕСТУ

Для того, щоб створити адаптивну систему тестування в закладах освіти, необхідно враховувати різні рівні складності запитань. Зауважимо, що всі вони побудовані на таксономії Блума, яка розроблена для систематизації освітніх цілей². Відтак три основні рівні – це легкий, середній і складний.

Легкий рівень: цей рівень зазвичай має на меті перевірку базових знань і розуміння учнями визначеного для перевірки навчального матеріалу. Запитання на цьому рівні зводяться до відтворення фактів, ідей або простих процесів. Вони можуть містити запитання, які потребують визначення термінів, перерахування фактів або пояснення основних концепцій. Наприклад, з історії запитання може бути таке: «Назвіть причини Першої світової війни». Це запитання перевіряє, чи знають учні основні факти та можуть відтворити вивчену інформацію.

Середній рівень: запитання на цьому рівні потребують від учнів глибокого розуміння навчального матеріалу і здатності аналізувати інформацію. Вони можуть містити запитання, які вимагають порівняння та констатування ідей, пояснення причинно-наслідкових зв'язків або аналізу даних. Наприклад, з математики запитання може бути таке: «Поясніть, чому результат додавання двох від'ємних чисел є від'ємним числом». Таке запитання перевіряє, чи розуміють учні концепції, які стоять за процедурами, і чи можуть вони аналізувати математичні зв'язки.

Високий рівень: запитання на цьому рівні вимагають від учнів демонстрації високого рівня критичного мислення, охоплюючи здатність до оцінювання, синтезу або представлення інформації в нових контекстах. Наприклад, з літератури запитання може бути таке: «Як тема самотності проявляється у творах Шекспіра, і як це впливає на персонажів?». Таке запитання передбачає від учнів не тільки розуміння теми й персонажів, але і аналізу того, як тема впливає на персонажів та дію твору, а також уміння зробити висновки на основі цього аналізу. Важливо зазначити, що рівні складності не обов'язково пов'язані зі складністю самого запитання. Вони більше відображають глибину мислення, яку передбачає запитання, а не його відносну складність.

Рис. 2 Вибір типу запитань у Google Form

РІЗНІ ТИПИ ВІДПОВІДЕЙ У GOOGLE FORMS

Зауважимо, що Google Forms надає можливість налаштувати різні типи відповідей, охоплюючи одноразовий вибір, багаторазовий вибір та відповідь текстом. Кожен із цих типів відповідей використовується для збирання різних видів даних та може бути корисним у різних сценаріях³. Одноразовий вибір, який також відомий як вибір із кількох варіантів, дає змогу учням вибрати одну відповідь із заданого списку варіантів. Під час створення запитання з одноразовим вибором, потрібно ввести текст запитання, а потім вказати варіанти відповідей. Можна також додавати стільки варіантів відповідей, скільки потрібно, натискаючи на «Додати варіант».

¹ Iftakhar S. Google classroom: what works and how. *Journal of Education and Social Sciences*. 2016. № 3(1). PP. 12–18.

² Bloom, B.S. *Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: Cognitive Domain Text*. 1956.

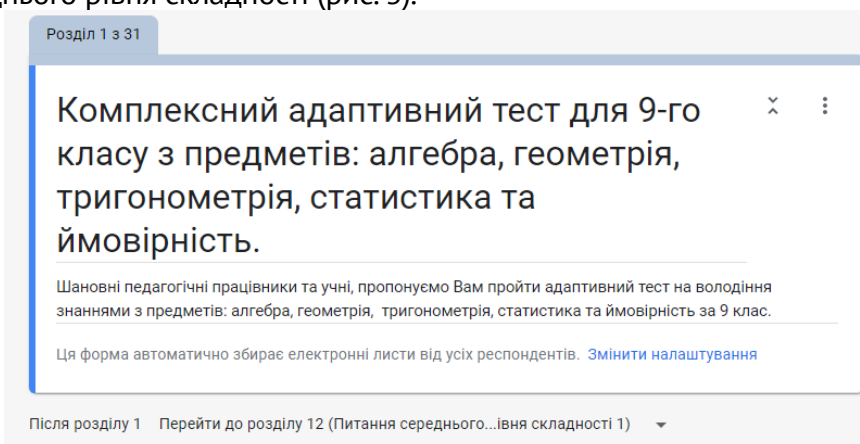
³ Proskura S.L., & Lytvynova S.H. *The approaches to Web-based education of computer science bachelors in higher education institutions*. 2020.

Багаторазовий вибір, який в Google Forms називається «Прапорці», дає змогу учням вибрати кілька відповідей із заданого списку. Створення запитання з багаторазовим вибором подібне до створення запитання з одноразовим вибором, але учні можуть вибирати декілька варіантів відповідей, а не один.

Відповідь текстом є іншим типом відповіді в Google Forms, який дає змогу учням ввести відкритий текст як відповідь. Є два типи текстових відповідей: короткі відповіді й абзаци. Короткі відповіді призначені для коротких, конкретних відповідей, наприклад, ім'я або дата. Абзаци можна використовувати для довших відповідей, наприклад, для відповідей на відкриті запитання. Ці типи відповідей в Google Forms надають велику гнучкість під час створення тестів для опитувань, дозволяючи учням вибрати найбільш відповідний тип відповіді для кожного запитання. Означене дає змогу учителям налаштовувати різні типи відповідей, охоплюючи одноразовий, багаторазовий вибір та відповідь текстом, що робить цей інструмент гнучким і ефективним для створення тестів, особливо в контексті адаптивного тестування.

ВИБІР ПЕРШОГО ЗАПИТАННЯ ТА ЛОГІКА ПЕРЕХОДУ МІЖ В АДАПТИВНОМУ ТЕСТІ

Актуальним у даному контексті є проблематика вибору рівня складності першого запитання. Як і більшість науковців, ми дотримуємось позиції про початок адаптивного тестування з середнього рівня складності, що має декілька наукових обґрунтувань: по-перше, це ефективність: початок із середнього рівня складності забезпечує швидке виявлення приблизного рівня знань. Якщо учень відповідає правильно на запитання середньої складності, система може перейти до складніших питань. Навпаки, якщо відповідь неправильна, система переходить до менш складних питань. Це допомагає оптимізувати процес тестування, швидко визначити рівень знань учня і забезпечити йому релевантне тестування; по-друге, це мотивація: початок тесту з середнього рівня складності слугує мотивацією для здобувачів освіти. Якщо тестування починається з надто простих або надто складних питань, це може збивати з пантелику або надто розчаровувати; по-третє, це економія часу: система може швидко звузити діапазон можливих рівнів знань, зменшуючи необхідний час для визначення цього рівня; по-четверте, це точність: адаптивні тести, які починаються з середнього рівня складності, часто виявляються точнішими в оцінці рівня знань здобувачів освіти, порівняно з тестами, які починаються з крайніх рівнів складності. З огляду на це ми рекомендуємо тестування розпочинати із середнього рівня складності обравши після вступного слова перехід на перше запитання середнього рівня складності (рис. 3).

Рис. 3 Перехід по середнього рівня складності на початку тесту

Під час адаптивного тестування необхідно дотримуватися логіки, яка охоплює автоматичне направлення учнів на певні запитання або розділи запитань залежно від їх попередніх відповідей. Ця функція є важливим інструментом, особливо коли мова йде про адаптивне тестування, оскільки

вона дає змогу адаптувати опитування під потреби кожного учня на основі його попереднього виконання. Процес створення логіки переходу на основі відповідей передбачає: по-перше, створення нової форми з різними розділами. Кожний розділ може містити одне або кілька питань. Зауважимо про можливість розглядати кожний розділ як окремий «шлях» в опитуванні; по-друге, це налаштування кожного запитання так, щоб в залежності від відповіді учня був вибраний відповідний «шлях». Для цього необхідно вибрати запитання, яке учитель хоче використовувати як перехідне, натиснувши три крапки та обрати пункт «Переходити до розділу на основі відповіді» (рис. 4). Важливо також обрати «Перемішати варіанти» для унеможливлення списування під час тестування.

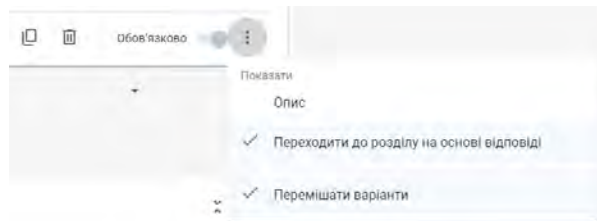

Рис. 4 Перехід до розділу на основі відповіді

Після цього для кожного варіанта відповіді необхідно обрати розділ, до якого буде здійснено перехід¹. Це уможливить налаштування переходів між запитаннями: від легких — до складних (рис. 5). Рекомендується позначати кожен розділ номером з запитанням номером, щоб спростити перехід на необхідний розділ і запитання.

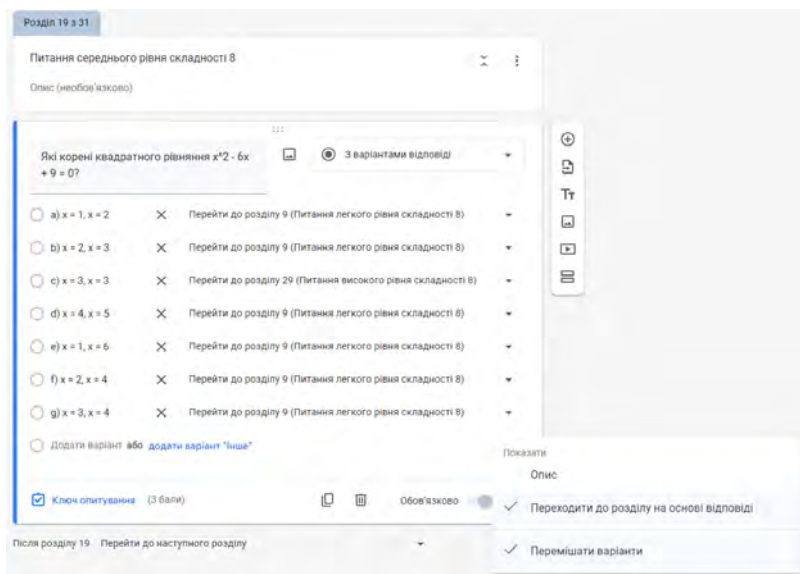

Рис. 5 Перехід між запитаннями за рівнями складності

ПУБЛІКАЦІЯ ФОРМИ

Зауважимо, що Google Forms автоматично зберігає всі зміни, які вносяться під час створення або редагування форми, тому не потрібно турбуватися про збереження своєї роботи². Адже всі форми створюються зберігаються в Google Drive, де можна легко їх знайти та редагувати. Щодо публікації форми, Google Forms пропонує кілька варіантів. Перший спосіб — це створення посилання на форму, яке можна надіслати електронною поштою або через будь-яку месенджер-систему. Для

1 Zhuang Y., Liu Q., Huang Z., Li Z., Shen S., & Ma H. Fully Adaptive Framework: Neural Computerized Adaptive Testing for Online Education. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*. 2022. Vol. 36, No. 4, pp. 4734–4742.

2 Chen, B., & Bryer, T. Investigating instructional strategies for using social media in formal and informal learning. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*. 2012. № 13(1). PP. 87–104.

створення посилання необхідно натиснути на кнопку «Надіслати» у верхньому правому куті екрана редагування форми, а потім скопіювати посилання, яке з'явиться у спливаючому вікні.

Другий спосіб публікації форми — це вбудовування форми на вебсайті (рис. 6). Воно може бути ефективне, якщо є власний вебсайт або блог і необхідно зробити форму доступною для авторизованих учнів. Для цього необхідно натиснути на кнопку «Надіслати» і обрати опцію «<>», що надасть код для вбудовування. Перед цим необхідно обрати ширину та висоту форми¹.

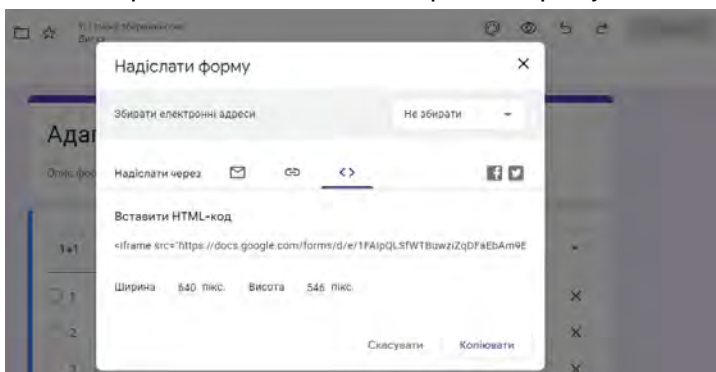

Рис. 6. Поширення форми шляхом вставлення коду на вебсайт

Також важливо враховувати параметри доступу до форми. Учитель може дозволити доступ до форми всім учням або обмежити доступ тільки для учнів конкретного класу. Також необхідно перевіряти чи заповнюють учні форму кілька разів або тільки один раз.

БЕЗПЕКА ПІД ЧАС АДАПТИВНОГО ТЕСТУВАННЯ

Під час адаптивного тестування з використанням Google Forms необхідно дотримуватися правил безпеки для захисту персональних даних. Наведемо кілька ключових аспектів безпеки, які варто враховувати: по-перше, дані, які вводяться в Google Forms, зберігаються на серверах Google. Це означає, що необхідно бути обережними під час роботи з конфіденційною інформацією та даними²; по-друге, важливим аспектом безпеки є управління доступом до форми. Google Forms дає змогу контролювати, хто може переглядати та заповнювати форму. Учитель може обмежити доступ до форми тільки учням зі свого класу або зробити форму доступною для всіх. Важливо обрати правильний рівень доступу, залежно від того, хто повинен мати доступ до форми³; по-третє, необхідно встановити надійний пароль для свого облікового запису Google, який використовується для доступу до Google Forms. Це є першим рівнем захисту даних. Окрім того, рекомендується застосувати двофакторну автентифікацію для додаткового рівня захисту⁴; по-четверте, важливо регулярно перевіряти наявність оновлень у Google Forms.

АВТОМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ВІДПОВІДЕЙ УЧНІВ ТА НАДСИЛАННЯ ФОРМИ

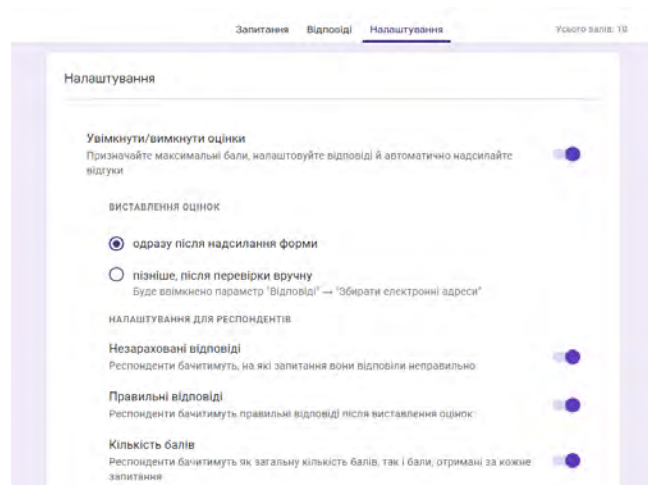
Наголосимо на тому, що Google Forms дає змогу автоматично оцінювати відповіді учнів, що може підвищувати продуктивність роботи вчителів. Для встановлення автоматичного оцінювання необхідно насамперед увімкнути в налаштуваннях форми опцію «Увімкнути/вимкнути оцінки» (рис. 7).

¹ Tess P.A. The role of social media in higher education classes (real and virtual) – A literature review. *Computers in human behavior*. 2013. № 29(5), A60-A68.

² Leenes R., & Lucivero F. Laws on robots, laws by robots, laws in robots: Regulating robot behaviour by design. *Law, Innovation and Technology*. 2014. № 6(2). PP. 193–220.

³ Blythe J., & Camp L.J. Implementing mental models. *2012 IEEE symposium on Security and privacy workshops*. 2012, May. PP. 86–90. IEEE.

⁴ Hadnagy C. *Social engineering: The art of human hacking*. John Wiley & Sons. 2010.

Рис. 7. Автоматичне оцінювання

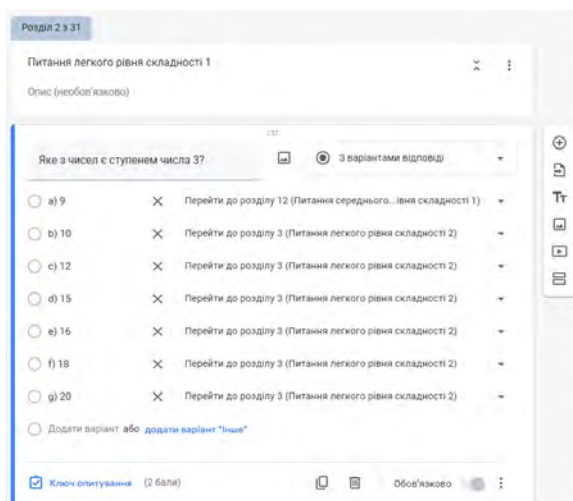
Після цього можна встановити правильні відповіді та бали для кожного запитання. Це робиться шляхом вибору запитання та натискання на кнопку «Ключ опитування». Можна обрати правильну відповідь та встановити кількість балів, які будуть присвоєні за неї (рис. 8). Зауважимо, що відповідно до складності має змінюватись і кількість балів за правильну відповідь. У цьому контексті актуальним є чіткий розподіл балів за кожне запитання. Так, якщо здійснюється оцінювання по 100 бальній шкалі, потрібно розділити їх на 30 +1 запитання, на три рівні складності: легкий, середній та високий. Зауважимо, що перше запитання має бути формульним рівня складності, і бажано, щоб воно було на логіку здобувача освіти, з огляду на це буде не 10 питань, а 11.

Для інших питань, можна призначити 2 бали за легкі, 3 бали за середнього рівня складності та 5 балів за запитання високого рівня складності. Як результат це дасть 100 балів. Зауважимо, що це лише один із можливих варіантів розподілу балів. Інші відповіді будуть вважатися неправильними та зменшувати рівень складності питань, а відтак і кількість балів. Також можна ввести відгуки для правильних чи неправильних відповідей.

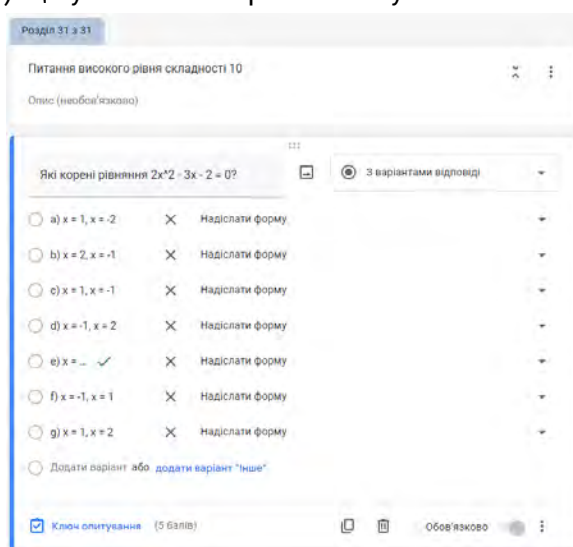
Рис. 8. Обрання правильної відповіді та виставлення балів за неї

Зауважимо, що для належного функціонування адаптивного тестування у системі Google Forms необхідно створювати на кожне запитання окремий розділ рис. 9. У ньому має знаходитись тільки одне запитання. Після відповіді на перше запитання, система направить здобувача освіти по завчасно підготовленому педагогом маршруту. У разі успішної відповіді він буде направлений на друге запитання високого рівня складності, або на друге запитання легкого рівня складності. Відтак алгоритм дій такий, що після вступного слова здійснюється перехід на перше запитання середнього рівня складності, а після нього на друге запитання легкого чи високого рівня складності.

Рис. 9 Створення розділів для кожного запитання та налаштування переходів

Якщо це останнє запитання кожного рівня складності, необхідно в переходах відповіді обрати «Надіслати форму» (рис. 10). Це успішно завершить тестування.

Рис. 10 Надсилання форми

Google Forms надає зручні інструменти для аналізу відповідей учнів та відображення результатів тестування. Після завершення тестування можна перейти до вкладки «Відповіді», де відображена загальна статистика відповідей, а також детальна інформація про відповіді кожного учня. Можна переглянути кількість відповідей на кожне запитання, а також у відсотках. Це сприяє ідентифікації питань, які були найскладнішими для учнів, або для визначення тем, які можуть потребувати додаткового пояснення або повторення¹. Окрім того, є можливість перегляду відповідей кожного учня окремо, щоб оцінити його рівень розуміння матеріалу та визначити області, в яких він може потребувати додаткової допомоги². Це не тільки дає змогу вчителям швидко і легко оцінювати результати тестів, але й допомагає ідентифікувати прогалини в знаннях учнів.

У контексті підтримки віддаленого/дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти Google Forms³ дає змогу вчителям надсилати форми в онлайн-режимі через електронну пошту, посилання або вбудовувати їх на вебсайти. Учні можуть відповідати на них за своїм гра-

¹ Walvoord B.E. Assessment clear and simple: A practical guide for institutions, departments, and general education. John Wiley & Sons. 2010.

² Angelo T.A., & Cross K.P. Classroom assessment techniques. Jossey Bass Wiley. 2012.

³ Hodges C.B., Moore S., Lockee B.B., Trust T., & Bond, M.A. The difference between emergency remote teaching and online learning. 2020.

фіком, а вчителі можуть отримувати відгуки в режимі реального часу¹. Google Forms також допомагає відстежувати прогрес учнів. Учителі можуть створювати тести з автоматичним оцінюванням та швидко надсилати результати учням. Використання Google Forms може поліпшити навчання, забезпечивши інтерактивність та швидкий зворотний зв'язок.

Отже, адаптивне тестування є важливим та ефективним інструментом в освітньому процесі, який допомагає краще визначати рівень знань і вмій здобувачів освіти. Його головним принципом є динамічний вибір питань, що базується на попередніх відповідях учнів. Процес адаптивного тестування охоплює багато аспектів, охоплюючи розроблення та оцінку питань, визначення параметрів складності, збір та аналіз відгуків учнів, а також регулярний перегляд та актуалізацію тестів. Хоча є види адаптивного тестування – лінійне, комп'ютерне, комбіноване та адаптивне тестування з використанням штучного інтелекту – вони всі мають свої переваги та недоліки. Головне їхнє спільне завдання – забезпечити більш точне та індивідуальне оцінювання знань і вмій здобувачів освіти. В освітньому процесі адаптивне тестування є критично важливим інструментом, що передбачає здійснення глибокого аналізу та створення точних параметрів складності тестів. Ці параметри необхідно базувати на реальних даних про виконання тесту, а не тільки на теоретичних вимогах до питань. Інтегруючи зворотний зв'язок від учнів, процес тестування може бути постійно удосконалюваний, щоб відповідати актуальним потребам учнів і навчального плану. Це передбачає перегляд та актуалізацію тестів для впевненості, що вони залишаються релевантними і валідними. У цьому процесі важливо враховувати диференціацію за рівнем складності завдань, релевантність навчального контексту та відповідність загальним цілям освіти. Отже, адаптивне тестування є непростим, але надзвичайно важливим засобом підвищення якості освіти, у тому числі загальної середньої. Важливою частиною процесу адаптивного тестування є розроблення якісних тестів, що вимагають великої кількості запитань різного рівня складності та детальної їх підготовки.

У контексті адаптивного тестування виявлено ряд ключових переваг Google Forms, що є гнучким та ефективним інструментом для створення різноманітних тестів із запитаннями різного рівня складності, згідно з таксономією Блума. Цей інструмент надає великий вибір типів відповідей та можливостей налаштування, охоплюючи одноразовий вибір, багаторазовий вибір та відповідь текстом. Особливу цінність має логіка переходу на основі відповідей, що дає змогу автоматизувати процеси направлення учнів до різних розділів тесту залежно від їх попередніх відповідей. Така функція є надзвичайно корисною для реалізації адаптивного тестування. Автоматичне оцінювання відповідей учнів в Google Forms зменшує навантаження на вчителів, спрощуючи процес оцінювання. До того ж, використання Google Forms для аналізу відповідей учнів дає змогу вчителям визначати прогалини в знаннях учнів та адаптувати навчальний процес відповідно до потреб учнів. У контексті віддаленого/дистанційного навчання Google Forms є цінним інструментом, що дає змогу створювати та надсилати форми в онлайн-режимі, надаючи вчителям можливість відстежувати прогрес учнів у режимі реального часу. Проте під час використання Google Forms важливо враховувати запитання безпеки, охоплюючи захист персональних даних, управління доступом до форми, встановлення надійного паролю, а також регулярну перевірку наявності оновлень. З огляду на це, система може виявитися вельми корисним у контексті організації адаптивного тестування в закладах освіти, якщо правильно використовувати її можливості та враховувати рекомендації щодо дотримання безпеки персональних даних. З урахуванням постійного розвитку технологій, в майбутньому можна очікувати вдосконалення процесу адаптивного тестування, зокрема з використанням штучного інтелекту та аналітики великих даних.

Як практичне вираження проведеного автором наукового дослідження, розроблено комплексний адаптивний тест для 9-го класу з предметів: алгебра, геометрія, тригонометрія, статистика та ймовірність, використовуючи Google Forms. З ним можна ознайомитись та пройти за посиланням: <https://forms.gle/TpKQBojbFHZnjPT58>

¹ Moore, M. G. (Ed.). Handbook of distance education. Routledge. 2013.

НАУКОВЕ ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ВІДБУДОВИ: РЕАЛІЇ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

МЕТОДИЧНИЙ ПОРАДНИК

НАУКОВЦІВ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
ДО ПОЧАТКУ НОВОГО 2023/2024 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

За загальною редакцією О.М. Топузова, Т.М. Засекіної

Відповідальний редактор: Ладоня К.Ю.

Літературний редактор: Видайчук Т.Л.

Видавництво «Педагогічна думка»

04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;

тел./факс: (044) 481-38-85

book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №3563 від 28.08. 2009 р.